

Erwin Gáll ♦ Balázs Gergely ♦ Szilárd Gál

LA RĂSCRUCE DE DRUMURI
Date arheologice privind teritoriul oraşului
Cluj-Napoca în secolele X-XIII

Volumul a apărut cu sprijinul:

Administrației Fondului Cultural Național ♦ București

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ERWIN, GÁLL

La răscruce de drumuri : date arheologice privind teritoriul orașului Cluj-Napoca în secolele X-XIII

Erwin Gáll, Balázs Gergely, Szilárd Gál. – Cluj-Napoca: Kriterion, 2010

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-26-1014-5

I. Balázs, Gergely

II. Szilárd, Gál

902(498 Cluj-Napoca)

Erwin Gáll ♦ Balázs Gergely ♦ Szilárd Gál

LA RĂSCRUCE DE DRUMURI

*Date arheologice privind teritoriul oraşului
Cluj-Napoca în secolele X-XIII*

Editura Kriterion
Cluj-Napoca

Copertă:

László Matei

Fotografii:

Attila Molnár, Erwin Gáll

Desene grafice:

Anca Diaconescu, Carmen Chima, Balázs Gergely, Annabella Orosz, Matei Vremir

Rezumatul în limba engleză:

Ana Maria Gruia, Vlad Țoc

Lector științific:

László Révész

Lectura gramaticală:

Ana Maria Gruia, Daniela Tănase, Dorin Sârbu

La realizarea volumului a contribuit Matei Vremir (Capitolul IX.)

© Szilárd Gál, 2010
Erwin Gáll, 2010
Balázs Gergely, 2010

www.kriterion.ro

Tehnoredactare: Atelierul Kriterion

Format: A4. Anul apariției: 2010

Tiparul s-a realizat la TIPOGRAPHIC, Miercurea Ciuc

Introducere

Cititorul, pe bună dreptate, poate să-și pună întrebarea: de ce acest titlu „*LA RĂSCRUCE DE DRUMURI. Date arheologice privind teritoriul orașului Cluj-Napoca în secolele X-XIII*”?

Răspunsul poate să fie unul simplu: din punctul de vedere al documentării știința arheologică este *locală*, dar în ceea ce privește caracterul analizei trebuie să fie neapărat una *universală*. Aceasta ar trebui să urmărească, să cerceteze și să analizeze legături, contacte de diferite tipuri între culturi, civilizații (unele din punct de vedere geografic pe arii foarte întinse) sau comunități, precum și consecințele acestora în toate domeniile vieții socio-umane.

Un deziderat al lucrării noastre este plasarea unei zone microregionale într-un cadru geografic și cultural mult mai larg, pe baza observațiilor cu privire la legăturile culturale și comerciale cu alte regiuni sau la deplasările de populații (migrație) în aceste zone. Astfel, în această lucrare încercăm să sintetizăm din punct de vedere *arheologic* un palier cronologic, anume secolele X-XIII ale *microregiunii Clujului*, într-un context cultural-geografic est- și central-european din aceeași perioadă.

Ceea ce am încercat să evităm în cursul analizei este *argumentarea mixtă*, prezentă în mai toate lucrările de arheologie din România despre epoca medievală timpurie. De fapt ce înseamnă această expresie? Preluată din limbajul arheologic german („*gemischte Argumentation*”), aceasta indică o metodă (aproape generală în cercetarea arheologică a epocii medievale timpurii din România și în aproape toate țările est-europene), care înseamnă ca descoperirile sau fenomenele arheologice se bazează pe interpretarea altor date arheologice sau a altor ipoteze, precum și pe date istorice (de foarte multe ori) sau pe diferite teorii istorice. În filozofia europeană, cu aspirații spre caracterul sigur al cunoașterii, încă de la Aristotel *compararea, imbinarea și confruntarea* diferitelor categorii și tipuri de lucruri este posibilă doar în condiții extrem de limitate. Pentru arheologie aceasta înseamnă că *imbinarea datelor istorice și a faptelor arheologice* poate fi realizată doar în cazul în care descoperirile arheologice pot fi datate foarte sigur, în caz contrar se încearcă demonstrarea unui lucru nesigur cu alte date incerte. Iată de ce în această lucrare, prima noastră tendință este exact abandonarea atitudinii periculoase a *argumentației mixte*.

În continuare, adresăm *mulțumirile* noastre:

Am primit un ajutor important din partea doamnei Viorica Crișan și a domnului Ioan Piso (directorii Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca), precum și din partea doamnei Melinda Mitu (directorul adjunct al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca), în cursul cercetărilor din depozitele muzeului din Cluj-Napoca. Se cuvine să adresăm calde mulțumiri conducerii Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București care a sprijinit încontinuu în anii anteriori cercetările noastre întreprinse în „*Orașul Comoară*”.

Nu putem mulțumi niciodată îndeajuns domnului Radu Harhoiu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București) pentru sfaturile și ajutorul acordat în cursul anilor. Acribia Domniei Sale în sistematizarea materialului arheologic, spiritul critic, departe de sentimentalisme naționaliste de orice tip, au fost mereu un imbold de urmat pentru noi. Discuțiile purtate, uneori până în noapte, ne-au ajutat enorm în analiza cât mai critică a izvoarelor arheologice, precum și în înțelegerea faptului că din izvorul arheologic (de multe ori foarte mult limitat) nu trebuie să încercăm să citim mai multe decât ne oferă acesta.

Irina Nemeti, Andreea Papp, Ioana Hica-Câmpeanu și Călin Câmpean (Muzeul Național Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca) ne-au dat un ajutor tehnic foarte important în perioada în care am realizat documentația despre materialul arheologic aflat în depozitele muzeului.

Domnul Ioan Stanciu (Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca), în afară de sfaturile profesionale, a sprijinit încontinuu strădania noastră, biroul dânsului a reprezentat pentru noi în timpul documentării „baza” în care am putut mereu să mergem pentru o cafea, pentru un sfat, pentru odihnă. Sfaturi profesionale am primit de la toți colegii care se ocupă într-o măsură mai mare sau mai mică cu epoca medievală timpurie, cărora le mulțumim: Tudor Sălăgean, Sorin Cociș, Coriolan Horațiu Opreanu, Călin Cosma, Sorin Nemeti. Domnului Adrian Ursuțiu îi mulțumim în mod special pentru că ne-a atras atenția în legătură cu descoperirea din strada Fluturilor.

Sfaturile și ajutorul colegilor Csanád Bálint, László Kovács, László Révész, Eszter Istvánovits, Tivadar Vida, Adrian Ioniță, Péter Prohászka, Andrei Măgureanu, Dorin Sârbu, Péter Langó, Attila Türk, Balázs Mende au fost esențiale pentru a înțelege fenomenele arheologice, schimbările culturale din epoca medievală timpurie și în special pe cele din secolele X-XIII. Domnului Zoltán Vincze se cuvine să îi mulțumim pentru datele cu privire la importanța școlii arheologice conduse la începutul secolului trecut de către Béla Pósta. Colegii amintiți ne-au ajutat totodată foarte mult în procurarea bibliografiei legată de problematica cu care ne-am ocupat.

Nu putem mulțumi îndeajuns colegilor Anamaria Gruia, Daniela Tănase și Dorin Sârbu, pentru faptul că au depus o muncă uriașă în a corecta un text plin de greșeli gramaticale și expresii „neromânești”, scris de autori a căror limbă maternă nu este limba română.

Nu în ultimul rând adresăm mulțumirile noastre editurii Kriterion care a înțeles importanța acestui subiect și ne-a sprijinit în demersul nostru, respectiv Administrației Fondului Cultural Național pentru sprijinul material consistent pe care l-a acordat.

Erwin Gáll, Balázs Gergely, Szilárd Gál
București – Cluj-Napoca, octombrie 2010

Capitolul I

GEOGRAFIA TRANSILVANIEI ȘI A ORAȘULUI CLUJ-NAPOCA. SCURTĂ ISTORIE A REGIUNII CLUJULUI PÂNĂ ÎN EPOCA MEDIEVALĂ.

CÂTEVA IDEI DESPRE RELAȚIA DINTRE TERMENII „POPOR” ȘI „CULTURĂ ARHEOLOGICĂ”

I. Geografia Transilvaniei și a regiunii orașului Cluj-Napoca

Bazinul Carpatic, macroregiune a Europei Centrale, are două mari părți constitutive: *bazinele centrale* și coroana de munți de 1500 km lungime și 150-200 km lățime.

Bazinul Carpatic (325.000 km²) este acoperit în proporție de 51% de câmpie situată până la o altitudine de 200 m, podișurile (201-500 m) constituie 24% din suprafață, zonele submontane (500-1000 m) 20%, iar zona montană (peste 1000 m) 5%. Câmpiile, podișurile și zona intramontană oferă condiții optime pentru creșterea animalelor și cultivarea pământului. Interiorul Bazinului Carpatic este o regiune de silvostepă, înconjurată de păduri întinse. Lanțurile montane ale Carpaților sunt conectate prin văi centripetale, ale rețelei hidrologice, cu bazinele interioare (Alföld, Kisalföld, Bazinul Transilvaniei). Râurile care traversează câmpiile centrale ale Bazinului Carpatic inundă periodic teritoriile. Astfel de regiuni inundabile alcătuiau 15% din Bazinul Carpatic până în secolul XIX.¹ După aprecierile lui Sándor Frisnyák, teritoriul locuibil în Bazinul Carpatic la cumpăna secolelor X-XI ajungea la 66% din totalul de 220 000 km², fiind încet, dar sigur, extins în secolele următoare.²

Din punct de vedere geomorfologic Bazinul Transilvaniei³ formează un teritoriu independent, delimitat prin bazine periferice. Bazinul are forma unui semicerc mărginit de Valea Tisei Superioare, Munții Maramureșului, de Carpații Orientali și Meridionali de la izvorul râului Suceava până la Porțile de Fier ale Dunării. În partea vestică a regiunii se înalță Carpații Occidentali, iar spre sud Munții Banatului. Spre vest relieful se deschide în două locuri: de-a lungul Mureșului pe un teritoriu restrâns și de-a lungul Someșului pe un teritoriu mai larg. În afară de aceste căi de acces, lanțurile Carpaților sunt împărțite de văi, pasuri, trecători și chei (Cheile Bicazului, Pasul Rodnei, Pasul Oituz, Pasul Turnu Roșu, Pasul Bran, Pasul Bârgăului etc). Trebuie menționat că spre sud, lățimea Carpaților Orientali scade ajungând de la 170 km la 90 km lângă Târgu-Secuiesc.

În regiunea submontană (500-1000 m) predomină fagul, iar munții mai înalți sunt acoperiți de brazi. Zona de silvostepă (regiunea cea mai bogată în situri de secolul X) este prezentă numai sporadic, mai ales la nord de Cluj. Hidrografia bazinului transilvănean este concentrată, iar subsolul este bogat în sare și metale prețioase, fapt ce a cauzat de multe ori conflicte politice și evenimente violente, dar și procese culturale foarte complexe.

Orașul Cluj s-a format pe malul Someșului Mic, în zona ruinelor antice romane, și este situat la periferia depresiunii Transilvaniei, la contactul cu ținutul muntos al Apusenilor, al piemonturilor și subcarpaților interni ai Transilvaniei.⁴ Axat de-a lungul văii Someșului Mic, cu versanți abrupti, cu coste pe partea stângă (Dealul Cetățuia) unde se pot urmări două nivele, iar pe partea dreaptă este delimitat de masivul deluros, cu mai multe terase, al Feleacului (744 m).⁵ Este important de menționat că necropolele datate în secolul X din strada Kalevala situl I și strada Zápolya s-au situat pe terasa a III-a (numerotarea s-a pornit de la baza orașului), iar cea din strada Plugarilor pe terasa a IV-a (poate și mormântul din fosta stradă Heltai).⁶

Hidrografia zonei este reprezentată de valea Someșului Mic și de cea a afluentului său, adică de valea Becașului, cu viituri mari primăvara și ape mai scăzute vara și iarna. Vegetația preponderentă, dispărută azi, era în mare parte reprezentată de pădurile de fag și stejar de pe Dealul Feleacului, care în zona medie a versanților face loc vegetației de silvostepă, pentru ca în luncă să predomine salcia, răchita, trestia etc., contribuind alături de factorii subaerieni la formarea unor soluri bune pentru agricultură.⁷

Dacă luăm în considerare situarea sa, putem spune că orașul s-a dezvoltat drept consecință a poziției sale geografice, respectiv a importanței drumurilor care se încrucișau pe teritoriul său.⁸

¹ FRISNYÁK 1990, 123-124.

² FRISNYÁK 2000, 54.

³ Despre regiunile Regatului Maghiar medieval, vezi: An. KISS 2004, 142-144.

⁴ TORMA 1864; TORMA 1889.

⁵ URSUȚIU 1997, 598.

⁶ URSUȚIU 1997, 599.

⁷ URSUȚIU 1997, 600.

⁸ URSUȚIU 1999.

Orașul din epoca romană a influențat în mod evident apariția orașului medieval. Trebuie să menționăm și faptul că factorii geografici și pedoclimatici au jucat un rol important în amplasarea orașului antic pe partea dreaptă a Văii Someșului, ale cărui ruine se vedeau și la începutul epocii medievale. Acest fenomen este denumit în literatura de specialitate *continuitate de ruine*, însă importanța sa nu trebuie nici supra-apreciată, nici subapreciată. Traseul drumului roman pe teritoriul orașului a fost semnalat de Károly Torma și Elek Jakab încă din secolul XIX, care au dat o succintă descriere a acestuia pornind din centrul orașului și atingând zona necropolei, datată în secolul X, din strada Plugarilor.⁹ Într-o analiză din 1997, D. Ursuțiu a reușit să urmărească acest drum pe un tronson de 3498 m.¹⁰

Este foarte important faptul că drumurile care veneau dinspre apus și cele din nordul și sudul Transilvaniei se întâlnesc pe teritoriul orașului antic și modern. Arheologic, importanța acestei poziții strategice poate fi urmărită atât în secolele V-VI (prin descoperirile regale gepidice de importanță europeană de la Apahida, dar și cele de la Cluj-Polus Center, Cordoș și Luna), cât și în epoca medievală. Este totodată destul de clar că în secolele V-VI Regatul Gepid (Gepidia) își avea centrul în zona orașului Napoca.¹¹

Toponimul râului Someș a fost moștenit încă din epoca romană și preluat în Evul Mediu. Cuvântul latin *Samus* se află și în limba arhaică maghiară în forma *Somis*,¹² acesta fiind preluat de la populația aflată în zonă în momentul ocupării zonei. În apropierea Clujului ne întâlnim cu nume geografice ca dealul Gorbo și pârâul Gorbo, valea Plecica și pârâul Plecica, dealul Hoia sau coasta Soporu etc. Pe baza acestor toponime se conturează un habitat slav spre vest de Clujul contemporan.¹³

Drumurile dinspre partea vestică a Bazinului Carpatic și dinspre partea vestică și sudică a Bazinului Transilvaniei s-au concentrat pe teritoriul orașului roman și medieval. Acest fapt poate fi observat cel mai bine în epoca romană. Pe baza acestei observații este evident faptul că înființarea și existența orașului medieval au fost influențate de ruinele orașului roman *Napoca*.

II. Scurtă istorie a Transilvaniei și a orașului Cluj

Evenimentul cel mai important la sfârșitul secolului al IX-lea și la începutul secolului al X-lea a fost fără îndoială cucerirea de către maghiari a unor teritorii largi ale Bazinului Carpatic („*honfoglalás kora*”) și întemeierea structurii politice al cărei rezultat a fost înființarea, după o sută de ani, Regatului Maghiar medieval. Aceste evenimente și procese istorice au influențat până azi evoluția regiunii din punct de vedere politic, demografic și cultural. În ciuda faptului că avem o istoriografie bogată, până acum există numai un singur punct de reper: strămoșii noștri, sau despre care noi credem că sunt strămoșii noștri, au venit dinspre est în prima treime a secolului al X-lea și au cucerit Bazinul Carpatic. Bineînțeles că nu știm cu exactitate, în cazul populațiilor din secolul al X-lea percepția geografică a acestora cu privire la regiunea denumită azi „Bazin Carpatic”.¹⁴ Din acest punct de vedere, singurul nostru ghid sunt săpăturile arheologice (studierea toponimelor trebuie făcută cu acuratețe), mai ales cimitirele medievale timpurii. Pe baza acestor observații, harta politică a Bazinului Carpatic nu coincide cu harta geografică a regiunii.

Vom parcurge sistematic istoria microregiunii înainte de secolul al X-lea. Bazinul Transilvaniei nu poate fi despărțit de regiunile din vecinătate. Valea Someșului, a Mureșului și a Oltului erau drumuri de acces pentru negustori și pentru populațiile în căutare de noi pământuri. Aceste râuri au legat Transilvania de Partium și Banat.

În istoria antică a Transilvaniei un rol important l-a avut Regatul Dacic (secolul II î. Chr. - secolul II d. Chr.). Din punct de vedere arheologic, elementele care definesc era dacilor sunt „*comorile dacice*” și „*cetățile dacice*”. Majoritatea podoabelor au fost descoperite în Bazinul Transilvaniei, conturând astfel cu precizie granițele culturale ale structurii puterii dacice.¹⁵

În anul 106, împăratul roman Traian a învins în două războaie Regatul Dacic și l-a anexat Imperiului Roman. Până astăzi se află sub semnul întrebării efectele demografice cauzate de campania lui Traian: 1. populația dacică a fost exterminată în întregime? sau 2. numai nobilimea și pătura conducătoare au fost omorâte? Se știe că majoritatea conducătorilor s-au sinucis.

⁹ JAKAB 1870, 10-12.

¹⁰ URSUȚIU 1997, 601.

¹¹ Cu privire la această problemă nu există polemici în acest moment, fiind recunoscută de lumea arheologică. În acest sens vezi: BÓNA 1979, 9-50; HARHOIU 1987, 119-129; BĂRBULESCU 2009, 98.

¹² KNIEZSA 1943, 141-142. Cu privire la interpretarea preluării și continuității denumirilor de râuri, vezi: SCHRAMM 1997, 15-16.

¹³ HERPEI 2004, 13.

¹⁴ Vezi nota 2.

¹⁵ SPĂNU 2007.

Pe baza materialului arheologic se poate bănui că un strat restrâns al populației și-a continuat viața sub dominația romană, însă este foarte posibil ca majoritatea dacilor să fi murit, să se fi jertfit în timpul luptelor sau să fi ajuns prizonieri în diferite piețe de sclavi de pe cuprinsul Imperiului Roman.¹⁶

Întrebarea cea mai importantă a epocii romane este cum s-a romanizat teritoriul Daciei până în anul 270, deci în 165 ani, însă cea mai mare problemă rămâne că populația provinciei nu mai apare în izvoarele scrise după acest an. După Gottfried Schramm, numele așezărilor, al fortificațiilor și al orașelor romane au fost uitate, ruptura culturală fiind mai mult decât evidentă.¹⁷ Evident ruptura culturală nu înseamnă și neapărat ruptură lingvistică.

În perioada următoare s-au așezat noi popoare, respectiv au apărut noi structuri politico-militare în Bazinul Transilvaniei, goții¹⁸ și gepizii.¹⁹ Aceste teritorii făceau parte cu siguranță și din structura *Imperiului Hunic* în secolul al V-lea.²⁰ În urma destrămării Imperiului Hunic, într-o mare parte a Bazinului Carpatic s-a manifestat ca putere regională Regatul Gepid, cu centrul politic pe valea Someșului Mic, mai precis în apropierea orașului roman Napoca. După cucerire, gepizii s-au așezat pe valea Tisei și în zone întinse ale Bazinului Transilvan, prezența lor fiind marcată de necropolele în șiruri de la Cristuru-Secuiesc și Sighișoara până la Csongrád (Ungaria), în ultima vreme prezența lor fiind depistată și în Banat.²¹

Regatul Gepid a fost înfrânt și desființat de coaliția avaro-longobardă, dar continuitatea culturală poate fi urmărită și în secolul al VII-lea, în primul rând pe valea Mureșului.²² Cultura lor materială a preluat treptat trăsăturile avarilor, paralel cu „*avarizarea*” riturilor și a ritualurilor funerare.²³ Rămâne întrebarea, în ce măsură au devenit avari gepizii din Ardeal și zona Tisei și în ce măsură s-au efectuat colonizări cu populație avară?²⁴

Dominația de aproape trei secole a Kaganatului Avar (din punct de vedere politic avarii au unit pentru prima dată Bazinul Carpatic)²⁵ a fost întreruptă de campanii militare ale Imperiului Franc, Hanatului Bulgar și nu în ultimul rând de conflictele interne. În urma căderii Kaganatului rămâne o întrebare mult discutată de istoricii din Bazinul Carpatic cu privire la supraviețuirea culturală, lingvistică și genetică a avarilor în secolele următoare.

Menționăm că, din perspectivă logică, capacitatea militară (campania francilor) a evului mediu timpuriu nu putea să extermină întreaga populație din tot habitatul avar. Fără izvoare scrise, doar din izvoare arheologice respectiv din tipocronologia materialului arheologic, rezultă faptul că epoca avară tipică se întinde până la începutul secolului al IX-lea. Acest fapt însă nu înseamnă exterminarea populației, ci poate fi cauzată și de *schimbări culturale*.²⁶

¹⁶ În acest sens exterminarea barbarilor care atacau *Imperium Romanum* nu reprezenta o problemă de etică pentru romani, aceasta fiind subliniată și de *Octavianus Augustus (31. î. Chr. – 14. d. Chr.)*; tendințe de a-i extermina pe iazigi a avut și împăratul filozof *Marcus Aurelius*.

¹⁷ Gottfried Schramm a abordat dintr-un alt punct de vedere problematica continuității. După Schramm, de problema continuității (biologică?, lingvistică?, culturală?) daco-romane, din cauza subiectivismului determinat de politicianism, n-ar trebui să se ocupe nici specialiștii români și nici cei unguri (în ultima perioadă așa cum se poate observa din literatură atât specialiștii români, cât și maghiari au luat-o în serios: nimeni nu se mai ocupă cu această problemă!). Vezi SCHRAMM 1997, 7. Analiza arheologică, pe baza expresiilor arheologice, fără a se lua o poziție clară în privința continuității *daco-romane*, vezi: HARHOIU 2008, 61-97.

¹⁸ De *goți* se leagă așa-numita cultură arheologică Sântana de Mureș din Bazinul Transilvan, despre a cărei cronologie sunt multe discuții și vor apărea și mai multe cu privire la purtătorii acestei culturi. Sfârșitul culturii a fost legat de apariția hunilor (așa-zisa *atitudine catastrofalistă!*), însă împotriva acestei opinii, în ultima perioadă, au apărut alte date și păreri. Sfârșitul culturii Sântana de Mureș a fost legată de tezaurul de la Valea-Strâmbă și datat în jurul anilor 375-380: BÓNA 1988 a, 129-130; HARHOIU 1990, 169-208; HARHOIU 2008, 64. Despre o nouă datare, la începutul secolului al V-lea, cu argumente *tipocronologice* și *topografice* privind contextul posibil al tezaurului, vezi: GÁLL 2005, 145-159.

¹⁹ Despre cultura arheologică a gepizilor anterioară secolului V și în perioada hunică în Bazinul Transilvaniei și în zona Clujului, vezi: BÓNA 1988 a, 130-134, 140-143.

²⁰ BÓNA 1988 a, 134-137. Codificată științific, dar extrem de evidentă pentru specialiștii, sub forme ca *ripa hunica* (ultimul sfert al secolului IV), „*scena istoriei mari se afla la sud de Carpați*” (în cazul acesta specialistul român s-a gândit la centrul politic hunic până în al doilea sfert al secolului V): HARHOIU 2008, 66.

²¹ BÓNA 1979, 9-50; HARHOIU 2001, 139-163; HARHOIU 2008, 67.

²² BÓNA 1988 a, 163-164; HARHOIU 2001, 139-163.

²³ HARHOIU 2001, 145-146.

²⁴ În acest sens cel mai bine urmărit este procesul de aculturație al gepizilor. Poate și din cauza aceasta merită citate cuvintele lui Walter Pohl: „*There were individuals who were Avars and Lombards in a fuller sense than others who claimed to be it as well; and one could easily be Lombard and Gepid, or Avar and Slav at the same time*”. POHL 1991, 21.

²⁵ Expresia arheologică a epocii avar: BÓNA 1988 a, 159-177; HARHOIU 2008, 67-68.

²⁶ O asemenea ruptură culturală a fost înregistrată și în a doua jumătate a secolului al VII-lea. Trebuie să ne punem întrebarea dacă au fost sau nu schimbări de populație și în Bazinul Transilvan. În acest sens vezi: BÓNA 1988 a, 173-174.

Prezența dominației bulgare în sudul Transilvaniei în secolul IX este un fapt cert. Hanatul Bulgar a cucerit sudul Transilvaniei și probabil partea estică a regiunii Câmpiei Maghiare la începutul secolului al IX-lea.²⁷ Ce a însemnat acest proces din punct de vedere demografic încă nu știm, atât din cauza nepublicării complete a materialului arheologic, cât și din cauza lipsei de interes pentru analizele antropologice, de ADN sau stronțiu. Este posibil ca suprastructura politico-militară bulgară să fi înființat mici colonii în Bazinul Transilvaniei printr-un centru politic în zona Alba Iulia. Acest centru politic a fost desființat de către „maghiarii cuceritori” la începutul secolului al X-lea.²⁸

Evenimentele anterioare anului 896 puteau să atingă Bazinul Transilvaniei,²⁹ dacă suntem de acord cu teoria conform căreia triburile maghiare au cucerit Bazinul Carpatic prin mai multe direcții, teorie susținută de istoriografia și arheologia maghiară.³⁰ Această teorie este susținută și de cronică bazată pe tradițiile secolului al XI-lea.³¹ Aici trebuie să menționăm faptul că nu este exclusă o cucerire mai timpurie, încă din 892, fiindcă Arnulf, guvernatorul francilor estici, a cerut ajutorul maghiarilor împotriva lui Svatopluk. Nu este exclus ca în regiunile nord-estice ale Bazinului Carpatic maghiarii să fi pus bazele unor puncte strategice, astfel de locuri pot fi legate de necropolele descoperite la Szudova Visnya sau spre sud-est la Krylosz. În 894 împăratul Leon al VI-lea Filozoful a încheiat o alianță cu maghiarii deoarece neînțelegerea comercială între Bizanț și bulgari a ajuns la conflict militar; în cursul primei etape a acestui conflict țarul bulgar, Simeon, a învins oastele Bizanțului în Macedonia. Flota imperială, după ce reprezentantul său s-a înțeles cu Árpád (conducătorul politico-militar maghiar) și cu Kurszan, a transportat oștile lui Levente pe partea sudică a Dunării, unde maghiarii au învins armata bulgară, Simeon scăpând în mod norocos a fugit la Silistra (conform izvoarelor bizantine). Paralel cu aceste evenimente, izvoarele occidentale fac referiri la o altă armată maghiară care a pătruns în partea vestică a Dunării (Dunántúl, Transdanubia), unde l-a sprijinit pe Svatopluk împotriva francilor. Evenimentele sângeroase în regiunea Dunántúl au presupus abordarea unei campanii militare diferite față de cele obișnuite până atunci. Conform istoriografiei de specialitate, această armată nu s-a întors în Atelcuz, ci numai în regiunea Tisei Superioare și aici a așteptat oastea lui Arpad în primăvara anului 895. Dacă așa au stat lucrurile cucerirea maghiară a fost un eveniment politico-militar bine definit, al cărui scop a fost neutralizarea apariției pecenegilor în partea estică a stepei ruse, o populație nomadă care la rândul ei a fost atacată de uzi. În timp ce aripa principală a armatei maghiare a coborât prin pasul Vereczke în Alföld, taberele estice au fost atacate de pecenegi. În urma încheierii unui tratat de pace cu Bizanțul, țarul Simeon al Bulgariei a încheiat o alianță militară cu pecenegii, ca o revanșă față de maghiari. Rândurile lui Constantin Porphyrogenetos dovedesc acest fapt după câteva decenii: „*És amikor a türkök (=magyarok) hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették és a földjük örzésére hátrahagyott türköt gonoszul kiűzték onnét*” (*Când turcii [=maghiarii] s-au dus în război, pecenegii împreună cu Simeon [țar bulgar] au venit împotriva lor, familiile lor le-au masacrat și turcii lăsați pentru a apăra pământul l-au izgonit de acolo*). Din cronicile maghiare medievale, istoriografia de specialitate a ajuns la concluzia că vulturii pomeniți îi desemnau pe pecenegi și înaintea lor pe maghiari, care prin pasurile Carpaților Orientali au fugit în Transilvania sacrificându-l pe Álmos, conform tradiției preluată de la chazari (deoarece a pierdut războiul, el nu putea intra în Pannonia).

Acest fapt nu poate fi nici dovedit, nici infirmat prin mijloace arheologice, deoarece principalele surse de izvoare ale vremii, necropolele, nu pot să reprezinte direcția migrațiilor ci prezența populației într-o regiune. Despre această chestiune vom discuta în capitolul privitor la sistemul cronologic al cimitirelor din zona Clujului (capitolul V). Acest proces politic, militar, dar și sociologic (migrație), a fost denumit în istoriografie *honfoglalás*, după un termen inventat în secolul XIX de către cunoscutul romancier Jókai Mór.³²

III. Câteva idei despre relațiile dintre termenii popor și cultură arheologică

Aici se cuvine să facem câteva observații și să punem întrebarea: de fapt ce însemna *maghiar* în secolul X și ce înseamnă *maghiar* în secolul XXI?

În anul 2000, printr-un proiect comun, Institutul de Arheologie și Institutul Genetic al Academiei de Științe Maghiare din Budapesta au pus bazele cercetării *geneticii istorice* în Ungaria. Rezultatul palpabil al

²⁷ SZALONTAI 2001, 106-129; BÓNA 1988a, 189-194; FIEDLER 1992, 343-349.

²⁸ GÁLL 2008, vol. I. 401-407; GÁLL, GERGELY 2004-2007, 37-39.

²⁹ PAULER 1900; GYÖRFFY 1973, 1-16; GYÖRFFY 1994, 67-79.

³⁰ BÓNA 1988 a, 200; K.K. 1996, 17.

³¹ BÓNA 1988 a, 200.

³² Această denumire romantică s-a perpetuat și a fost preluată de știința modernă. Denumirea a fost folosită imediat după revoluția din anul 1848 sub forma de „*hont foglalni*” (a ocupa patria, țara). Cuvântul a fost inclus și în dicționarul lui Gergely Czuczor și János Fogarasi. În literatura istorică termenul este folosit pentru prima oară în opera lui Károly Szabó (A magyar vezérek kora). VÉKONY 2002, 198.

acestui program a fost înființarea Laboratorului Arheogenetic în cadrul Institutului de Arheologie, unde în următorii ani au fost analizate cu succes 68 de mostre. Aceste mostre prelevate din scheletele adunate din necropolele regiunilor Bazinului Carpatic se încadrau în 24 de grupe haplotipice europene (83,8%) și asiatică (16,2%). Mai șocant este faptul că analiza comparativă a ADN-lui acestor mostre cu 102, respectiv 76 de mostre ADN strănse din Ungaria și din Secuime (localitatea Sovata), a relevat o distanță genetică importantă între acestea. Mostrelor de ADN contemporane (maghiare și secuiești) cele mai apropiate sunt ale altor populații central-europene și balcanice. Putem concludiona, chiar dacă acest proiect este la început, că nu prea există o legătură genetică (biologică) între populația din secolul X și cea din secolul XXI.³³

Pe baza acestor cercetări putem trage următoarele concluzii³⁴:

1. *Poporul* nu este un fenomen *biologic*, ci unul *social*, mereu în transformare. Pe parcursul istoriei componența popoarelor a suferit încontinuu schimbări *componențiale*, atât din punct de vedere biologic, cât și din punct de vedere cultural, social etc. Cu alte cuvinte, credem că în cazul nici unui popor nu există etnogeneză, ci procese care determină transformări încontinuu ale respectivei realități etno-culturale.

2. „*Poporul*” și „*limba*” nu sunt identice și nici relațiile lor nu sunt continue. Totodată, și limbile încontinuu sunt în proces de schimbare, determinate de o multitudine de factori istorici.

3. Se cunosc foarte multe cazuri când limba unei comunități etnice a dispărut, în schimb componența *etnică* (de exemplu în epoca modernă: irlandezii, respectiv limba irlandeză) din punct de vedere genetic a rămas neschimbată!

4. Caracteristicile corporale, limba și cultura nu sunt *etnospecifice*.

Astfel, cultura arheologică a „*maghiarilor cuceritori*” (*honfoglaló magyarság, Hungarian conquerors*) nu poate fi clasificată drept una *etnospecifică*,³⁵ ci mai degrabă ca o cultură regională (macro-regională) ce caracteriza în secolul X spații întinse ale Bazinului Carpatic. Inventarul arheologic (în special din necropole), din secolul al X-lea din Bazinul Carpatic, sigur nu aparține unei populații cu o *identitate etnică omogenă* (asemenea identității nici nu existau în perioada respectivă). Chiar și izvoarele narrative foarte subiective se referă la folosirea a două limbi, cu precizări despre asimilarea rapidă a populațiilor de limbă slavă. Relațiile dintre *etnicitate* și *cultura materială* (în acest caz *cultura arheologică*) sunt *mobile, instabile și fluide* (astfel, în morminte nu putem vedea clar un individ aparținând unei etnii sau alteia), prin inventarul arheologic nu se strecoară diferite identități (etnice), ci mai degrabă *diferite semne arheologice distinctive de ordin cultural, tradiții, relații, împletiri* care în mod normal pot fi doar în relații *indirecte* cu diferite identități. Trebuie precizat și faptul că orice ființă umană poate să aibă foarte multe identități, adică alegem identități de ordin etnic, de genul „*avar*” sau „*maghiar cuceritor*”, în mod subiectiv, deoarece în oricare epocă puteau să aibă mult mai mare relevanță alte posibilități de identificare, în raport cu o tendință care caracterizează mai curând epoca modernă, începând din secolele XVIII-XIX. Din acest punct de vedere, arheologia „*epocii cuceririi*” (*honfoglalás korának kutatása*) nu vorbește despre *maghiari*, ci despre „*epoca cuceririi țării*” (*honfoglalás kora*) sau *cuceritori* (*honfoglalók*), așadar fără nici o conotație *etnică*. Ținem să precizăm că pe durata epocii medievale timpurii în Bazinul Carpatic nici o *populație* (al cărei nume apare în izvoare narrative) nu poate fi asociată și identificată cu un anume tip sau tipuri antropologice, respectiv nici un tip antropologic nu poate fi asociat cu o *etnie*.³⁶ Astfel, răspunsul la ora actuală este că *maghiarul din secolul X* este acel individ care trăia pe teritoriul suprastructurii politice pomenite de izvoarele vremii (de exemplu Constantin Porphyrogenetul), iar arheologic poate fi definit prin acea *cultură macroregională* pe care o putem urmări din zona Vienei până în zona Albei Iulia. În viitor ar trebui urmărite cu mai multă iscusință diferitele procese de *aculturație, integrare* sau *asimilare* desfășurate în cursul secolului X (pentru aceasta sunt necesare săpături și documentații mult mai bune din punct de vedere tehnic), în urma cărora cultura arheologică a populațiilor anterioare dispare încet sau repede și/sau se produce integrarea acestora.

³³ BÁLINT 2008 a, 1166-1169; BÁLINT 2008 b, 1170-1187; BOGÁCSI, SZABÓ, CSÁNYI, TÖMÖRY, BLAZSÓ, CSÖSZ, KISS, LANGÓ, KÖHLER, RASKÓ 2008, 1208-1210; CSÁNYI, BOGÁCSI, SZABÓ, TÖMÖRY, CZIBULA, PRISKI, CSÖSZ, MENDE, LANGÓ, CSETE, ZSOLNAI, CONANT, DOWNES, RASKÓ 2008, 519-v534; BÁLINT 2009, 1487-1489.

³⁴ Mai pe larg, vezi: BÁLINT 2008 b, 1170-1187.

³⁵ În ceea ce privește *etnicitatea*, practic nu există păreri originale în arheologia românească (după cum nu prea există nici în alte țări ale Bazinului Carpatic), doar în ultimii ani au apărut câteva articole, care, în primul rând, au încercat să introducă în circuitul științific din România rezultatele literaturii de specialitate vest-europene. SZÜCS 1997; CURTA 2002, 5-25; BÁLINT 2006, 277-347; LĂZĂRESCU 2008, 55-77. O sistematizare a problematicei, relația dintre *etnicitate* și *cultura materială*, găsim la Jones: JONES 1997, 106-127.

³⁶ Din literatura abundentă menționăm aici doar câteva lucrări legate de spațiul și epoca noastră, unde poate fi găsită și literatura aferentă: BRATHER 2004; BÁLINT 2006, 277-347; POHL 2008, 17-29. Despre cultura arheologică/culturi arheologice existentă/existente în Bazinul Transilvan în secolul al X-lea vezi: GÁLL 2004-2005, 335-454; GÁLL 2008, vol. I. 116-117, 401-407.

Dacă am rezolvat problema arheologică, rămâne întrebarea legată de problema limbii vorbite de comunitățile umane care au trăit sub *umbrela* acelei macroculturi. Fără îndoială, ei nu vorbeau numai *limba maghiară*, însuși împăratul bizantin scrie că *turcii* (denumirea maghiarilor în unele izvoare bizantine) au *două limbi*.³⁷ Deci se poate presupune folosirea mai multor limbi sau dialecte folosite în aceea perioadă în regiunile Bazinului Carpatic, ca și în Bazinul Transilvaniei.

Întorcându-ne la istoria politico-istorică, în anii de după 896 maghiarii din Bazinul Carpatic nu sunt menționați în izvoare scrise, această absență putând fi explicată prin faptul că în acești ani s-au organizat teritoriile cucerite.³⁸

Perioada dintre 899 și 968 a stat sub semnul raidurilor³⁹ în timpul cărora maghiarii au ajuns până în Danemarca, sudul Italiei, partea vestică a Franței, Peninsula Iberică, în Occident și până în Bizanț în sud-est. Totodată, după părerea cercetătorilor de la Chișinău, Svetlana Rjabceva și Roman Rabinovici, autoritatea maghiară s-a menținut și în zonele moldovene până în primul sfert al secolului X.⁴⁰ Această teorie ar explica existența centrului politico-militar din zona Tisei Superioare.⁴¹

După anul 973, structura statală maghiară a transformat după model occidental structura societății; a început o nouă eră, cea a creștinismului (mai bine zis a protocreștinismului), a cărei imagine arheologică diferă radical față de perioada precedentă. Bineînțeles, aceasta este o perioadă de tranziție între cele două epoci, perioada „păgână”, respectiv epoca creștină.

Descrierea descălecării maghiarilor în Transilvania a fost realizată conform cronicii *Gesta Hungarorum*,⁴² în multe cazuri datele arheologice și lingvistice au fost ajustate după modelul cronicii, iar uneori descălecatul maghiarilor a fost datat în secolul al XI-lea. Din istoriografia de specialitate a secolului XIX-începutul secolului XX trebuie să menționăm numele lui Károly Tagányi, Sándor Márki, Samu Borovszky, Karácsonyi János și Moór Elemér, care au negat prezența maghiarilor în Transilvania între 896 și 1000.⁴³

Opera lui Karácsonyi a fost criticată de un autor anonim, probabil un specialist respectat al vremii.⁴⁴ Totuși ar fi nedrept să criticăm generația lui Karácsonyi, deoarece abia în anul 1896 a fost descoperit primul cimitir al cuceritorilor maghiari sau cel puțin ceea ce îi desemnează cultural pe aceștia (patru morminte de la Gâmbaș), inițial considerate germanice. Mult mai susceptibilă de a fi criticată este opera lui Moór Elemér, fiindcă în jurul anului 1938 era bine cunoscută sinteza arheologică a lui Márton Roska.⁴⁵ Pot fi apreciate în mod similar anumite opere ale istoriografiei române, care pur și simplu nu au luat în considerare descoperirile arheologice.⁴⁶ Istoriografia de specialitate ungară în ultimele decenii a negat informațiile scrise în *Gesta Hungarorum*,⁴⁷ însă în ultima vreme apare tendința de a valida cronică lui Anonymus. Aici trebuie menționate în principal scrierile lui Makkay János.⁴⁸ De asemenea, istoriografia română consideră valabilă scrierea lui „P dictus magister”.⁴⁹

La începutul secolului al XI-lea microregiunea studiată de noi a fost integrată în componența Regatului Ungar sub domnia regelui Ștefan cel Sfânt. În acest sens, sunt foarte importante cuvintele lui Dušan Čaplovič privind evoluția etnicității în Regatul Maghiar medieval: „*It is indisputable that the history of Slovaks and Hungarians is a part of the Old-Hungarian history (11-15/16th century) in which the Slovenes-Slovaks of Central Europe as an important community (through its elites) took part during the formation of the Hungarian Kingdom.*”⁵⁰

³⁷ BÁLINT 2006, 278.

³⁸ Despre modul de viață, numărul și structura politico-militară, foarte mulți istorici și arheologi și-au exprimat părerea. Pentru o analiză remarcabilă privind stadiul cercetării vezi: TAKÁCS 2006, 67-98.

³⁹ În literatura istoriografică maghiară termenul de „*kalandozások*” a ajuns în secolul romantismului național (secolul XIX) să denumească perioada dintre anii 899-970. În acest sens vezi: GYÖRFFY 1985, 231-270.

⁴⁰ RJABCEVA, RABINOVICI 2007, 195.

⁴¹ RÉVÉSZ 1996, 178-200.

⁴² După ultimele analize a lui Alexandru Madgearu, *Gesta Hungarorum* a fost scrisă probabil de către fostul notar al lui Béla al III-lea (1172-1196) la începutul secolului al XIII-lea. O analiză sintetică excelentă găsim în studiul lui László Veszprémy. MADGEARU 2009, 179-180; VESZPRÉMY 2000, 548-549.

⁴³ PAULER 1888, 498-509; RÉTHY 1890, 20-30; TAGÁNYI 1890, 213-224; KARÁCSONYI 1896, 456-483; KARÁCSONYI 1901, 1039-1058; MÁRKI 1914, 162; MOÓR 1938, 113-139.

⁴⁴ X.Y.Z. 1897, 225-230; N. N. 1896, 445-456.

⁴⁵ ROSKA 1936, 162-173.

⁴⁶ POP 1996, 69-74, 84-147. Pentru critica lucrării vezi: GÁLL 2001 a, 33-40; KRISTÓ 2002, 12, 14.

⁴⁷ BÓNA 1988 a, 194-195.

⁴⁸ János Makkay susține veridicitatea celor consemnate de către Anonymus, dar numele *Blak* nu îi denumește de fapt pe *vlahi*, ci o altă populație, de origine bulgară. MAKKAY 2006; MAKKAY 2007.

⁴⁹ POP 1996, 7-8, 69-70; SĂLĂGEAN 2006.

⁵⁰ ČAPLOVIČ 2000, 156.

Deși formal a fost încoronat ca regele al Ungariei în 1001, în realitate teritoriul dominat de către Ștefan I (numele lui original fiind Vajk) se întindea numai în nord-vestul Ungariei, acesta având sarcina de a-și valida stăpânirea și peste teritoriile din centrul și estul Ungariei. Bazinul Transilvaniei, regiune dominată de către Gyula (unchiul lui Ștefan), cu siguranță a fost integrat în 1003, mult mai târziu a pus stăpânire pe partea sudică a Crișurilor și teritoriul Banatului (cca. 1028). În urma preluării puterii, Ștefan I a înființat comitate între Someșul Mare și Mureș, aceste regiuni fiind investite paralel și ca episcopii. Teritoriul aflat la sud de Mureș a devenit domeniu regal. Această regiune a fost condusă la început de o personalitate aleasă din rândurile nobilimii provenite din afara Regatului Ungar, fiind menționată ca „*Mercurius princeps ultrasilvanus*” în anii 1111 și 1113 și a fost identică cu calitatea de „*Mercurio comes Bellegratae*” din 1097. Denumirea de *voievod* apare mai târziu.⁵¹

Prin victoria asupra lui Ahtum, Ștefan I, nu numai juridic, ci și *de facto*, a devenit regele regatului (*Rex Hungariae*).⁵² Prin acest fapt, Ștefan I a unit din punct de vedere politic Bazinul Carpatic, iar în perioada următoare a avut loc organizarea politico-administrativă a structurii regatului.⁵³

Părțile estice ale regatului au fost amenințate în secolul XI de invazii estice. Locul perioadei pașnice din secolul al X-lea a fost luat în secolul XI de noi atacuri. În acest secol avem informații despre patru invazii estice, dar în realitate puteau fi mult mai numeroase. Șirul avalanșei estice este pornit de o invazie în timpul lui Ștefan cel Sfânt, eveniment păstrat în legendele lui Ștefan (*Legenda Minor* și *Legenda Maior*) fiind vorba de o invazie petrecută în a doua parte a deceniului 1010.⁵⁴

Atacul următor s-a petrecut în anul 1068, când păgânii cumani conduși de Osul au distrus hotarele de la Poarta Meseșului, atacul lor a fost oprit de Solomon (1063-1074), prințul Géza și László în regiunea Dăbâca.⁵⁵

Evenimentul următor consemnat în izvoare a avut loc în jurul anului 1085, invazia fiind condusă de însuși fostul rege Solomon, detronat în 1074, și oprită de Ladislau I.⁵⁶

În anul 1091 s-a desfășurat ultimul atac estic înregistrat în secolul al XI-lea. Conform cronicii maghiare, conducătorul Kopolcs a năvălit în Transilvania cu scopul de a o cuceri. Regele Ladislau a întrerupt campania sa militară din Croația și i-a învins pe cumani lângă pârâul Poganis, înăbușind campania răzbușitoare a lui Ákos.⁵⁷

În urma acestor evenimente a început o perioadă pașnică în Transilvania, cronicile nu fac referiri la invazii semnificative. La sfârșitul secolului al XI-lea putem vorbi deja despre victoria creștinismului de tip occidental.

Reîntorcându-ne la Cluj, respectiv la zona Clujului, prima atestare documentară a comitatului *Cluj*, mai bine zis a comitelui de *Clus* apare în 1177,⁵⁸ iar a cetății (*castrum Clus*) doar în 1213.⁵⁹ Numele provine, după unele interpretări, dintr-un nume propriu, ori din cuvinte comune germane sau slave: *strâmtoare*, *baraj*, *stavilă*.

Centrul comitatului a fost, la început, cetatea de la Mănăstur, de unde s-a mutat la „Cetatea Veche” (Óvár) fie la sfârșitul secolului XI, fie după invazia tătară. Printre proprietățile comitelui s-au numărat în mod sigur ocele de sare de la Cojocna și Ocnița, oferind acestuia un important potențial economic.

După marea invazie tătară, fiul lui Béla al IV-lea (1235-1270), prințul Transilvaniei și din 1260 *iunior rex* (1260-1270),⁶⁰ cel care va deveni ca Ștefan al V-lea regele Ungariei (1270-1272), a așezat *oaspeți* (*hospites*) în Cluj.⁶¹ Probabil în perioada aceasta a început construirea bazilicii romanice târzii, sub actuala biserică gotică Sf. Mihail. Necropola și probabil mica biserică folosite până atunci au fost părăsite, iar peste

⁵¹ După teoria regretatului Gyula Kristó, în Bazinul Transilvan existau două structuri politice: structura politică a lui Gylas în nord și cea a lui Keán în sud. KRISTÓ 2002, 80-99.

⁵² SZEGFŰ 1994, 32-33.

⁵³ KRISTÓ 1988, 402-411, 460-470; KRISTÓ 2002, 119-132; ZSOLDOS 1999.

⁵⁴ ÁKIF 1999, 292-293.

⁵⁵ SRH I, 366.

⁵⁶ At. KISS 2007, 549-576; SRH I, 366-368.

⁵⁷ SRH I, 412-414.

⁵⁸ BENKŐ, KORDÉ 1994, 363; GYÖRFFY 1987, 325-381; KRISTÓ 1988, 509-512.

⁵⁹ MÁRKI 1904, 6.

⁶⁰ SĂLĂGEAN 2007, 101-106.

⁶¹ Original *hospes* însemna *străin liber*, care dorea să se așeze, dorind apărare și libertăți. La început fenomenul a fost aplicat independent și indiferent de statutul social, astfel că personaje ecleziastice, cavaleri, țărani puteau să fi fost *hospites*. Deja legile lui Coloman Cărturarul utilizează termenul de *hospes*. Importanța lor a crescut în a doua parte a secolului al XII-lea, odată cu *migrația* (*Drang nach Osten*) și așezarea în Regatul Maghiar a hospitesilor neolatini și germani. KUBINYI 1994, 273; LUPESCU 2005, 43-48.

morminte s-au așezat straturi de piatră. O dată cu părăsirea necropolei și ridicarea bazilicii noul centru de comitat a intrat într-o epocă nouă. O epocă în care așezarea (sau micile așezări) tindea (tindeau) spre caracterul de *oraș*. Tot din această perioadă (1275) datează prima denumire a așezării Clujului actual sub forma de *Clswuar* sau *Kuluswar*.⁶²

Trebuie menționat și faptul că în a doua parte a secolului al XIII-lea în Regatul Maghiar apar și se cristalizează orașele. Foarte multe așezări de *hospites* au primit în această perioadă privilegii, autonomii, forma perfectă a acestora fiind dreptul orășenesc.⁶³ Unele așezări au beneficiat de acesta și s-au dezvoltat la nivelul orașelor (ca de exemplu Cluj), altele au rămas în urmă, la nivelul de târguri de câmpie.

În secolul al XIV-lea, Cluj-Napoca a fost menționată deja ca *oraș*, într-un izvor care amintește că regele Carol Robert a luat înapoi orașul de la episcop ca *civitas Kuluswar* în 1316.⁶⁴ Până astăzi nu este limpede când au fost înălțate zidurile orașului, în secolul al XIV-lea sau deja sub domnia lui Ștefan al V-lea (1270–1272). În secolul al XIV-lea populația era formată în majoritate din *sași* („*oaspeții și sașii*”), însă pe baza numelui *Zekul* atestat aici, putem bănui că au locuit și *secui* în oraș.⁶⁵

---

⁶² Sunt de fapt două transcrieri din 1313 și din 1429. În această privință, cu literatura aferentă și abundentă, vezi: LUPESCU 2005, 25, nota 4.

⁶³ KUBINYI 1994, 273, 718.

⁶⁴ JAKAB 1870, 310-318.

⁶⁵ BENKŐ 1994, 364.

Capitolul II. 1

STADIUL CERCETĂRII NECROPOLELOR ȘI AL DESCOPERIRILOR IZOLATE DIN SECOLELE X-XIII. DINAMICA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE

(fig. 4. a-b.)

Cercetarea arheologică cu privire la secolele X-XI în nici una dintre regiunile geografice componente ale Bazinului Carpatic nu a rămas atât de urmă ca în regiunea Bazinului Transilvan. Aproape de anul *Milleniumului* (1895), directorul Muzeului Național Maghiar, Ferenc Pulszky, scria deja a treia sa sinteză despre epoca „*cuceririi patriei*”, dar nu cunoștea nici o descoperire din Transilvania geografică.⁶⁶ Peste câțiva ani, Károly Herepey a cercetat în sfârșit prima necropolă din secolul X, dar a datat-o mai timpuriu, integrând-o în seria descoperirilor germanice.⁶⁷ Trebuie să îi dăm dreptate lui István Bóna, care a pus pe hârtie în anul 2001 următoarele rânduri: „*Pentru rămânerea în urmă față de Ungaria cu 40 de ani, dacă suntem foarte binevoitori, maghiarii din Transilvania nu pot să se învinuiască decât pe ei înșiși. Pe cât de multă fantezie au avut în descrierile romantice, pe atât de multă incapacitate au manifestat față de antichitățile din pământ.. (A Magyarországhoz képest 60 vagy ha nagyon jóindulatúak akarunk lenni, 40 éves⁶⁸ lemaradásért az akkori erdélyi magyarok csak önmagukat okolhatták: amilyen élénk volt a fantáziájuk romantikus történelmi elbeszélések terén, annyira nem volt érzékük a földben rejtőző múlt iránt)*”.⁶⁹

În prezentarea stadiului cercetării ne-am ocupat doar de necropole, deoarece în această lucrare am folosit în special aceste surse. Evident că de câteva ori a trebuit să amintim și cercetările din cetăți și așezări, dar pentru că suntem susținători ai sistematizării, am încercat să ne ocupăm doar cu analiza necropolelor.

Arheologia a ajuns la un nivel profesionist ca urmare a semnării unei legi, în data de 12 octombrie 1872 de către regele Franz Iozef, care prevedea la articolul XII crearea Universității „Franz Ioseph” din Cluj, care continua Academia de Drept și Institutul de Medicină.⁷⁰

Cu această ocazie, *Asociația Muzeului Ardelean* a predat toate fondurile sale și de acum încolo activitatea Asociației se îmbină cu cea a Universității, rămânând însă independentă. Prin îmbinarea celor două instituții, Clujul devine un oraș universitar de importanță macroregională, în care 30% din populație era reprezentată spre sfârșitul veacului de profesori și studenți.

În privința creării infrastructurii arheologiei, a fost înființată catedra de arheologie, căreia îi aparțineau bibliotecile și fondurile documentare predate de *Asociația Muzeului Ardelean*, respectiv institutul denumit *Muzeul Național Ardelean de Arheologie și Numismatică*. După o stagnare de aproape două decenii, activitatea catedrei a fost impulsionată de una dintre personalitățile de marcă ale arheologiei maghiare, *Béla Pósta*,⁷¹ arheologul călător în Rusia pentru detectarea analogiilor antichităților maghiare.⁷² El a fost numit în fruntea catedrei de arheologie a Universității din Cluj în 1898 de către Franz Iozef. Sub conducerea lui vor fi create structuri profesioniste și o generație de arheologi de excepție.

După 10 ani și-a apreciat activitatea în felul următor: „*Din 40 de ani de nimic este greu să faci ceva*”.⁷³ Este adevărat că peste un an, în anuarul *Asociației Muzeului Ardelean* era mult mai optimist privind posibilitățile și viitorul arheologiei transilvănene.⁷⁴

Încă de la instalarea la conducerea catedrei, Béla Pósta a pus mare accent pe aplicarea unor metode elementare de documentare arheologică, cum ar fi descrierea și planul topografic, precum și documentarea mormintelor prin desen și fotografie. Tot el a atras atenția în anul 1907 asupra greșelii de a se executa

⁶⁶ PULSZKY 1891. Privind activitatea lui Pulszky vezi: BÓNA 1997, 345-346; LANGÓ 2007, 78-83.

⁶⁷ HEREPEY 1896, 426-430.

⁶⁸ Adevărul este că primul mormânt datat/databil în secolul X a fost descoperit în iulie 1834, fiind publicat de către Miklós Jankovich în următorul an. Deci, putem vorbi de exact 61 de ani de rămânere în urmă. JANKOVICH 1835, 281-296.

⁶⁹ BÓNA 2001, 59.

⁷⁰ T. A. SZABÓ 1942, 12.

⁷¹ Despre școala arheologică Pósta, vezi: BUDAY 1929, 5-16; BANNER 1962, 1-42; CSORBA 1969-1970, 117-146; FERENCZI 1999, 56-63; VINCZE 2003, 640-657; VINCZE 2004, 58-73; LANGÓ 2007, 99-103.

⁷² Este vorba despre cele trei expediții organizate de groful Jenő Zichy în zonele estice ale Rusiei, pe care le-a finanțat el însuși, la care a participat și Béla Pósta la sfârșitul secolului XIX. În acest sens trebuie amintită una dintre cele mai importante opere ale lui Pósta. În acest sens vezi: PÓSTA 1905.

⁷³ Scrisoarea adresată lui Josef Hampel în 1906.

⁷⁴ PÓSTA 1907, 230.

săpături arheologice pe secțiuni.⁷⁵ În cursurile sale universitare mai atrăgea atenția asupra importanței Bazinului Carpatic, pe care îl socotea o macroregiune intermediară între Est și Vest.⁷⁶ În fiecare vară organiza cursuri pentru personalul care lucra în muzeele mici din provincie.⁷⁷

Figura 1. Jenő Zichy (stânga) și Béla Pósta (dreapta) în expediția din Rusia

Învățând din expedițiile sale, B. Pósta a încercat să înființeze la Kazan un institut de cercetare care să aibă menirea de a cerceta antichitățile maghiare de dinainte de „cucerirea patriei” („*honfoglalás kora*”),⁷⁸ după care a făcut eforturi mari de a înființa Institutul Oriental de la Constantinopol.⁷⁹ În vederea realizării acestui proiect important l-a trimis cu bursă la Paris și Londra pe Balázs Léтай, pentru a se specializa în orientalistică. Din păcate, prima mare conflagrație mondială a zădărnicit punerea în operă a ambițiosului proiect științific (nici până la ora actuală planurile lui Béla Pósta nu s-au realizat și nici nu au șanse să se realizeze). În jurul datei de 15 august 1914 însuși cel care urma să conducă acest proiect, Balázs Léтай, a căzut printre primii pe frontul din Galiția.⁸⁰

O dată cu apariția școlii și a elevilor lui Béla Pósta (Márton Roska, István Kovács, Balázs Léтай, Árpád Buday, Ferenc László, János Gulyás, János Banner) se poate vorbi despre începutul profesionalizării arheologiei în Transilvania. Săpăturile și publicațiile lor au rămas până la ora actuală unele dintre cele mai importante repere ale arheologiei transilvănene, iar registrele de inventar aflate în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei sunt și acum o sursă de documentare foarte valoroasă. Prin săpăturile lui I. Kovács și M. Roska a fost documentată pentru prima oară prezența culturii vizigote în Transilvania (necropola de la Sântana de Mureș), respectiv

continuitatea culturală gepidică de după marile transformări politico-militare din anul 567 (necropolele de la Bandu de Câmpie, Vereșmort).⁸¹ Se cuvine să precizăm că arheologia regiunilor transilvane în perioada respectivă a fost *compatibilă* cu arheologia europeană, ca *metodologie*, *spirit de cercetare* și *observare*.

În privința cercetării secolelor X-XI din zona Clujului, primele descoperiri au fost scoase la iveală în anul 1911, în cursul unor exploatări de pietriș, în extrema sudică a parcelei cu nr. 78 din *strada Zápolya (azi str. Gen. Traian Moșoiu)*, cercetată ulterior de către reprezentanții școlii arheologice a lui Béla Pósta.⁸² Primele două morminte au fost cercetate de către Balázs Léтай,⁸³ urmând ca István Kovács⁸⁴ să cerceteze alte cinci morminte. Tot Kovács a identificat, pe baza unor descoperiri fragmentare, al optulea mormânt distrus de către muncitorii la exploatare. Din cauza primului război mondial, fragmentul de necropolă a fost publicat peste trei decenii.⁸⁵

Nu a trecut mult timp și s-au descoperit alte vestigii datând din aceeași perioadă cu cele din strada Zápolya. În anul 1913, la lucrările de renivelare ale fostei *străzi Sámí (str. Gaál Gábor)*, s-a anexat din aceasta o mică porțiune la parcela nr. 23 din *strada Farkas (azi: str. Mihail Kogălniceanu)*. În registrul de inventar al muzeului este consemnat că la acea dată a intrat în colecție, ca donație din partea lui János Herepei, *un cercel* din argint cu pandantiv în formă de ciorchine de strugure. Peste câțiva ani, în mod eronat,

⁷⁵ VINCZE 2002, 43.

⁷⁶ VINCZE 2002, 34-39.

⁷⁷ CSORBA 1971, 1124-1126.

⁷⁸ BUDAY 1925, 12.

⁷⁹ PALLAG 2003, 117-134.

⁸⁰ VINCZE 2004, 25-58; BANNER 1969, 219-225.

⁸¹ I. KOVÁCS 1913, 265-423; ROSKA 1934. Trebuie să menționăm că la Unirea-Vereșmort, a mai fost descoperit de curând un mormânt, care are în inventar o spadă cu garnituri de aur și aplice de centură tip Martynovka (scheletul prezenta trăsături mongoloide). În acest sens vezi: RUSTOIU, CIUTĂ 2008, 71-98.

⁸² PÓSTA 1911; ROSKA 1927; I. KOVÁCS 1942, 85-117.

⁸³ Despre cariera lui vezi: VINCZE 2004, 35-58.

⁸⁴ Despre cariera lui vezi: KELEMEN 1956, 177-179.

⁸⁵ I. KOVÁCS 1942, 85-117; LÁSZLÓ 1942, 578-584; LÁSZLÓ 1943; LÁSZLÓ 1945.

Kurt Horedt a atribuit acest cercel unor săpături efectuate în anul 1949.⁸⁶ Bazându-se pe informații orale provenind de la Gyula László, István Bóna face referire, la rândul lui în mod eronat, la un mormânt de femeie descoperit în strada Farkas.⁸⁷ Eroarea se datorează probabil faptului că în anul 1949 s-au efectuat săpături la fragmentul de cimitir din secolele X-XI din *strada Kalevala*, săpături conduse de către Gyula László, aflat încă la Cluj în acea perioadă,⁸⁸ iar Bóna, într-un articol de-al său, menționează *strada Farkas* drept *strada Chirov*, cu toate că aceasta fusese de fapt denumirea atribuită mai târziu *străzii Kalevala*. În baza acestor greșeli, literatura de specialitate maghiară consideră până în ziua de azi descoperirea din strada Farkas drept un mormânt ce aparține unui cimitir de proporții. Având în vedere faptul că cerceii de tipul celui amintit mai sus se descoperă de obicei în morminte de femei înmormântate în cimitire datate în secolul al X-lea, obiectul descoperit la Cluj poate semnala existența unui cimitir din acea perioadă, însă nicidecum nu poate servi ca dovadă satisfăcătoare în această privință.

În perioada de activitate a lui Pósta, n-a existat o relație apropiată din punct de vedere instituțional între Universitatea clujeană și Institutul de Antropologie din Budapesta, înființat în 1881, deoarece școala clujeană dorea să prelucreze materialele antropologice și paleozoologice independent de institutul budapestan.⁸⁹ Poate și din această cauză scheletele descoperite n-au fost analizate din punct de vedere antropologic, dar așa cum reiese din registrul de inventar al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, mai multe schelete au fost înregistrate.⁹⁰

După dezmembrarea Austro-Ungariei, „școala Pósta” a fost desființată.⁹¹ Cei mai mulți dintre elevii lui și-au continuat activitatea arheologică la Szeged, unde s-a transferat însăși Universitatea (o parte din fondurile sale rămânând însă la Cluj), iar prin János Banner,⁹² spiritul școlii arheologice din Cluj s-a perpetuat și la Catedra de Arheologie a Universității „Eötvös Lóránd” din Budapesta.⁹³ Alții, ca István Kovács și Márton Roska, au rămas la Cluj, devenind profesori sau asistenți la Universitatea Ferdinand. După ocuparea Clujului de către trupele românești (în preajma Crăciunului din 1918) și moartea directorului Institutului clujean, Béla Pósta, la conducerea sa ajunge Árpád Buday⁹⁴ care o predă autorităților române pe data de 14 mai 1919.⁹⁵ Universitatea, devenită acum românească, a menținut o parte dintre angajații fostului institut, însă autoritățile au început acțiuni politice împotriva lor, în urma cărora M. Roska și Á. Buday au fost arestați. După câteva zile au fost eliberați și, în mai 1920, Tribunalul de Război i-a achitat.

Pentru a nu cădea în capcana naționalismului, din cauza subiectivismului determinat de politicianism și de ideologiile naționaliste, de unele epoci poate că n-ar trebui să se ocupe nici specialiști români și nici cei unguri.⁹⁶

În perioada interbelică (1920-1939), arheologia românească, reprezentată în special de Vasile Pârvan,⁹⁷ era interesată în mod special de cercetarea epocii preistorice, a celei dacice și a celei romane, în timp ce cercetarea epocii medievale timpurii și medievale, cel puțin în Transilvania (dar după știința noastră și în celelalte regiuni), era neglijată⁹⁸ și de multe ori privită chiar dușmănos, fapt specific unei epoci bântuite de naționalism și rasism, care au condus la cea de-a doua conflagrație mondială.⁹⁹

⁸⁶ HORED T 1958 a, 142.

⁸⁷ BÓNA 1988 a, 203-205; BÓNA 1989, 123.

⁸⁸ Ferenczi István face o scurtă mențiune a lucrărilor arheologice în numărul 1996 al revistei *Erdélyi Múzeum*. În acest sens vezi: PASCU 1974, 61; FERENCZI 1996, 18.

⁸⁹ În contrast cu această situație, arheologul amator din Banat, Gyula Nagy Kisléghi, i-a trimis lui Aurél Török, șeful de atunci al antropologiei maghiare, o serie de schelete din diferite perioade arheologico-istorice pentru analize antropologice, iar lui Iosef Besso pentru analize paleozoologice.

⁹⁰ De exemplu Gâmbaș, Moldovenеști și Hunedoara. Lit.: GÁLL 2008, vol. II. 137-138, 241-268.

⁹¹ BANNER 1963, 17-28.

⁹² BÓNA 2001, 72.

⁹³ Printre elevii și mai târziu colaboratorii și colegii lui Banner s-a numărat István Bóna (de exemplu săpăturile și publicațiile lor despre tellul din epoca bronzului de la Békés-Várdomb, în acest sens vezi: BANNER, BÓNA 1974.), viitorul conducător al Catedrei de Arheologie a Universității Eötvös Lóránd. Astfel, spiritul școlii Pósta a rămas prezent până în zilele noastre în cadrul învățământului arheologic de la Universitatea „Eötvös Lóránd”, unde și doi dintre autorii acestor rânduri au avut posibilitatea de a studia în cadrul Școlii Doctorale (re)înființată după 1990 de către István Bóna. Pentru istoria universității „Eötvös Lóránd”, vezi: KALLA 2002, 419-421.

⁹⁴ SAS 2003, 495-505.

⁹⁵ VINCZE 2005, 11.

⁹⁶ SCHRAMM 1997, 7.

⁹⁷ Despre cariera lui Vasile Pârvan, cu literatura aferentă, vezi: VIȘENOIU 2003, 185-204.

⁹⁸ În acest sens vezi: HARHOIU 2004, 159-162.

⁹⁹ Despre situația destul de specială de la Cluj între cele două războaie mondiale, vezi: HERPEI 2004, 88-90.

În consecință, cercetarea arheologică privind secolele X-XIII și în zona Clujului a intrat într-o epocă de stagnare. În 1927, la nord-est de biserica parohială *Sfântul Mihail*¹⁰⁰ unde se săpa o groapă pentru o toaletă publică, János Herepei a strâns opt inele de buclă în formă de litera S, dintre care astăzi doar unul poate fi identificat foarte clar. După descrierea istoricului, se pare că a reușit să identifice două morminte din care a recuperat cele opt inele de buclă, deși după descrierea lui au fost deranjate mai degrabă 3-4 morminte.¹⁰¹ Este foarte ilustrativ, pentru acele vremuri, faptul că D. M. Teodorescu,¹⁰² directorul de atunci al Institutului de Arheologie al Facultății, sub influența profesorilor de naționalitate română de la Universitate, a fost nevoit să îi interzică lui Herepei să mai meargă în zona respectivă.¹⁰³

În anul 1936, numărul mormintelor databile în secolele X-XI din Cluj a sporit o dată cu descoperirea mormintelor din *strada Heltai* (str. Pata), rămase până în prezent nepublicate și implicit necunoscute în literatura de specialitate. În colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei am descoperit un ornament pentru păr cu capăt simplu în formă de litera S, confecționat din argint de o calitate excepțională, obiect rămas neinventariat, provenit din aceste săpături.

În urma dictatului de la Viena din 30 august 1940, Transilvania nordică a fost retrocedată Ungariei, ceea ce a determinat restructurări masive, atât din punct de vedere structural, cât și privind personalul instituției universitare clujene.

Astfel, s-a înființat Institutul Științific Transilvănean, iar la 19 octombrie 1940 Márton Roska a devenit directorul Institutului de Arheologie și Numismatică, respectiv profesor de arheologie preistorică la universitatea care s-a întors de la Szeged la Cluj. Pe lângă munca de sistematizare și înregistrare a materialului arheologic (unele necropole săpate înainte cu trei decenii nu fuseseră înregistrate!) M. Roska a reluat săpăturile la Igrîța și Așchileu Mare, dar și multe alte săpături, în special prin intermediul noii generații ajunse la Cluj (Gyula László, Amália Mozsolics, Gyula Novák, Aladár Radnóti, Vilmos Schneller), a înființat revista *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiséggyűjtéséből* (I-IV), primul număr fiind dedicat în memoria magistrului lor, Béla Pósta.

În cadrul institutului a activat în această perioadă și *Gyula László*,¹⁰⁴ care a executat din nou săpături în *strada Zápolya* în vara anului 1942, descoperind alte trei morminte.¹⁰⁵ Merită să amintim faptul că tot în acest an, după trei decenii, a fost publicată și săpătura efectuată de către regretatul Balázs Létay și de István Kovács.¹⁰⁶ Din păcate, cele trei morminte n-au fost fixate clar topografic (mai bine zis nu am găsit planul săpăturii lui László), astfel că nu se cunoaște cu exactitate poziția celor trei morminte în relație cu mormintele descoperite de către Balázs Létay și István Kovács. Din articolul din 1942 al lui László am aflat totuși că aceste morminte au fost descoperite la vest de mormintele 1-8, pe parcela nr.76 a fostei străzi Zápolya.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Despre cariera lui Herepei vezi: SAS 2004, 682-692.

¹⁰¹ Deoarece este necunoscut în arheologia românească, îl cităm pe Herepei: „*Amikor először jártam arra, a gödör nyugati és északi fala már egészen a római kori város szintjéig volt lemélyítve....Ottjártamkor – ebédidő lévén – a munkavezető jóvoltából újra leszállhattam a mélybe, ahol azután a gödör keleti falában keletre néző roncsolt koponyát találtam. Ezt azután kipszkálva, mindjárt egy ezüst hajkarika hullott a markomban. Ugyanolyan került elő a déli falból egy hosszában kettéhasított temetkezésből. Kérdezősködéseimre – borralaló ellenében (sic!) – még hat ilyen karikát sikerült összeszednem, de egyéb mellékletet semmit....Az eredmény tehát nyolc ezüst hajkarika...(Când am trecut pe acolo prima oară, peretele vestic și cel nordic al gropii fuseseră adânciți la nivelul de călcare al orașului roman...Când am trecut din nou pe acolo – fiind pauză de masă – șeful lucrării m-a lăsat să cobor în groapă și în peretele estic al acesteia am descoperit un craniu. După ce am scos craniul, din perete mi-a căzut în mână un inel de buclă din argint. Un alt inel de buclă, identic, am găsit în mormântul secționat în două din peretele sudic. La insistențele mele – în schimbul ciubucului – am mai reușit să colecționez de la muncitori șase asemenea inele de buclă, dar nici un alt inventar...Rezultatul este deci opt inele de buclă din argint..)*” HEREPEI 2004, 87-88.

¹⁰² Despre influența lui D. M. Teodorescu asupra vieții științifice din institut, M. Roska avea să scrie peste două decenii: „*Conducerea a fost preluată de străini și, din fericire, în fruntea Institutului de Arheologie și Numismatică a ajuns profesorul D. M. Teodorescu, un specialist remarcabil și un coleg înțelegător și nobil, care a înțeles foarte bine suferința noilor săi colegi, a apreciat trecutul lor științific, sub conducerea sa munca și cercetarea au putut să (re)înceapă*”. ROSKA 1941, 3.

¹⁰³ HEREPEI 2004, 88.

¹⁰⁴ Despre cariera lui László vezi: BALASSA 2001, 9-130.

¹⁰⁵ BALASSA 2001, 59; GÁLL, GERGELY 2004-2007, 9-39; GÁLL, GÁL, VREMIR, GERGELY 2010, s. t.; GÁLL 2008, vol. III. Pl. 126-132.

¹⁰⁶ I. KOVÁCS 1942, 85-117; LÁSZLÓ 1942, 578-584; LÁSZLÓ 1943, 15-18; LÁSZLÓ 1945.

¹⁰⁷ LÁSZLÓ 1942, 578-579.

În vara anului 1943, în Piața Centrală, Gyula László și István Méri¹⁰⁸ au executat săpături vizavi de *poarta palatului Bánffy*, respectiv înspre nord-est de zona periclitată de lucrările din anul 1927, reușind să cerceteze 14 morminte. Această cercetare de teren a rămas una dintre cele mai bine executate până acum, care din păcate a fost publicată abia în 1986, mulțumită doamnei Júlia Kovalovszki.¹⁰⁹

Conform celor consemnate în registrul de inventar, asupra cărora ne-a atras atenția profesorul Zoltán Vincze în noiembrie 2006, deja în anul 1944 alte descoperiri, provenite din morminte, au ajuns în colecția MNIT, de această dată din *strada Kalevala* (str. Semenicolui). Consemnările laconice ale registrului ne spun doar că obiectele în cauză (două săbii, un amnar, structura de fier a unei tolbe, mici fragmente de obiecte din fier)¹¹⁰ au fost cumpărate de la muncitorii angajați la lucrările din strada Kalevala. Cele două săbii dovedesc existența a cel puțin două morminte ale unor bărbați înarmați. În urma „săpăturilor” din depozitul muzeului am găsit și un vas ceramic, numerotat, provenit din mormântul nr. II din strada Kalevala. În continuare, am încercat să culegem date de referință de la fața locului. Am vorbit cu mai mulți locatari de pe acea stradă și am aflat că în anii '40 (1944) când s-au făcut lucrările la capătul dinspre strada Kövespad (str. Pietros) a străzii Semenicolui, în fața imobilului de la numărul 4, sub porțiunea carosabilului s-au găsit oseminte umane și „arme vechi”. În baza celor spuse de locatarii din zonă, în mai multe locuri învecinate s-au descoperit oseminte și obiecte arheologice.

În 1949, în zonă s-au efectuat săpături arheologice, însă foarte puține date referitoare la descoperirile făcute au ajuns până la noi (*strada Kalevala situl II*). În depozitul muzeului am descoperit obiectele neinventariate (trei nasturi din bronz, un ornament pentru păr și o aplică rotundă), amintite și în monografia *Istoria Clujului*.¹¹¹ Din articolul publicat de István Ferenczi în anul 1996 reiese¹¹² faptul că în cursul săpăturilor conduse de către Gyula László în 1949 s-au descoperit opt morminte, definite ca mormintele unor persoane din rândul populației sărace, databile în secolele X-XI. Stabilirea cu exactitate a locului în care au fost efectuate săpăturile este din păcate imposibilă, dar cum exploatarea de nisip se găsea în vecinătatea capătului vestic al viitoarei străzi, putem presupune că mormintele amintite și mormintele cu arme din *strada Kalevala* făceau mai mult ca sigur parte din două necropole diferite.

Cronologic, descoperirea următoare datează din 1958 când Ioan Mitrofan a cercetat un mormânt din secolul XII la *nord-est de biserica Sfântul Mihail*. Pe baza descrierii lui, această înmormântare a fost dezvelită la 40 de metri de altarul bisericii (vezi *fig.57*).¹¹³

În 1968, Pál Gyulai a mai săpat încă două morminte, cu prilejul montării unui transformator, perimetrul cercetat fiind de 5 x 15 metri. Acesta se afla la 30 de metri nord de biserica *Sfântul Mihail*. După unele informații, Gyulai a cercetat două morminte, care reprezentau probabil partea mai vestică a necropolei cercetate de către István Méri.¹¹⁴

De la începutul anilor '70 după ce au fost inițiate și săpăturile de la Dăbâca, sub conducerea lui Petre Iambor¹¹⁵, s-a început cercetarea cetății, a așezării și a necropolei de la *Mănăștur-Calvaria*. Necropola a fost cercetată în proporție de cca 20%, fiind publicată parțial la sfârșitul anilor '70 și la începutul anilor '80.

Conform datelor curente, ultima descoperire în materie de fragmente de cimitir, datând din secolul al X-lea, la Cluj s-a făcut în anii 1985-86 în *strada Plugarilor*.¹¹⁶ Dintre cele 26 morminte orientate NV-SE, descoperite de către Ioana Hica-Câmpeanu, nouă au fost jefuite. În cursul săpăturilor, în câteva cazuri, s-au documentat obiceiuri speciale de înmormântare.¹¹⁷ Necropola a rămas nepublicată până în zilele noastre, dar cu toate acestea au fost analizate scheletele din punct de vedere antropologic.¹¹⁸

După revoluția din 1989, Petre Iambor a reînceput, în 1992, săpătura la *Mănăștur-Calvaria*, cercetând încă 48 de morminte, rămase din păcate nepublicate până în zilele noastre.¹¹⁹

¹⁰⁸ Despre cariera lui Méri vezi: PARÁDI 1978, 241-244; LÁSZLÓ 1986, 5-6.

¹⁰⁹ MÉRI 1986.

¹¹⁰ Vezi Catalogul (cap. VII).

¹¹¹ I. C. 1974, 61.

¹¹² FERENCZI 1996, 18.

¹¹³ MITROFAN 1965, 657-666.

¹¹⁴ LUPESCU 2005, 40, Fig. 4; GYULAI 1968.

¹¹⁵ Despre cariera lui Petre Iambor, vezi: SĂLĂGEAN 2005, 319-321.

¹¹⁶ Mulțumim pe această cale inițiatorilor săpăturilor pentru informațiile furnizate, referitoare la cimitirele încă nepublicate. În mod eronat, cimitirul este cunoscut și sub numele de cimitirul din strada Pata sau piața Cipariu.

¹¹⁷ GÁLL 2004-2005, 334-455; GÁLL 2008, vol. II. 68-72.

¹¹⁸ MARCSIK 2005, 83.

¹¹⁹ Inventarul arheologic se păstrează la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

În 2006 pe o parcelă din *strada Fluturilor*, paralelă cu strada Kalevala și la doar câțiva metri distanță de aceasta, am găsit o mărgea *millefiori*.¹²⁰

În același an, Cosmin C. Rusu a cercetat câteva morminte din secolul XII în zona *Pieții Centrale*, analizele antropologice ale unui schelet din aceste morminte fiind prezentate în capitolul VIII.¹²¹

Figura 2. Petru Iambor (1939-2003)

Concluzii

După aproape 100 de ani, cercetarea necropolelor din secolele X-XIII de pe teritoriul Clujului se află la un nivel deplorabil. Așa cum se poate observa și din *fig. 4. a-b*, nici o necropolă nu a fost cercetată integral, chiar părți întregi de cimitire au rămas nepublicate (fragmentul cimitirului din Piața Centrală, strada Plugarilor). Dintre cele 263 de morminte (din care provin 264 schelete), abia datele a 197 dintre acestea au fost publicate în reviste de specialitate, dar într-un mod care nu îndeplinește, de multe ori, cerințele științei din secolul XX, ca să nu mai vorbim de cea din secolul XXI (*fig. 3*).

Rezultatele cercetărilor antropologice și paleozoologice lasă și mai mult de dorit. Din 197 de schelete publicate doar unul singur (din mormântul nr. 10 din strada Zápolya) a fost analizat din punct de vedere antropologic însoțit de întreaga informație arheologică; cu toate că au fost publicate analizele antropologice ale scheletelor din str. Plugarilor, de către un renumit specialist (Antónia Marcsik), acestea nu au fost însoțite de informațiile arheologice. Analizele paleozoologice sunt într-un stadiu și mai regresiv: cu excepția oaselor de cal și de oaie din mormântul 10 din strada Zápolya, nici un alt document paleozoologic nu a fost analizat.

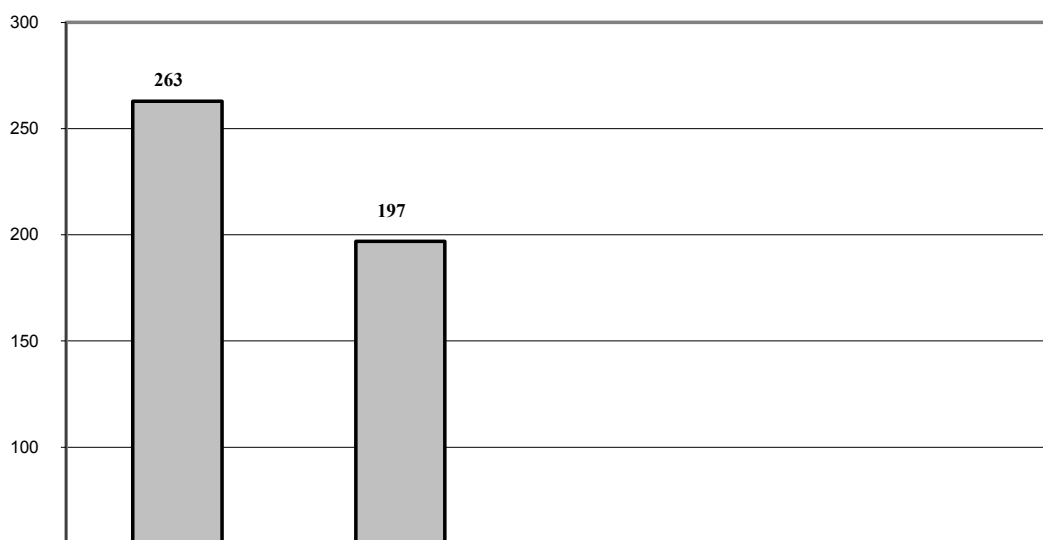

Figura 3. Stadiul cercetării necropolelor din zona Clujului

Putem concluziona că arheologii din România ar trebui să fie conștienți de faptul că doar analizele arheologice vor produce rezultate nesatisfăcătoare în viitor, prin urmare cercetările interdisciplinare trebuie neapărat sprijinite.¹²²

¹²⁰ Încă nu s-a găsit o analogie potrivită acestei mărgeli. Anna V. Mastikova, colaboratoare a Institutului de Arheologie Moscova, este de părere că se apropie cel mai mult de mărgelile *millefiori* din secolele IX-X.

¹²¹ RUSU, GERGELY 2004-2007, 41-44.

¹²² În cursul pregătirii lucrării mele de doctorat (GÁLL 2008, vol. I-III.) am vizitat aproape toate muzeele de profil din Transilvania, Banat, Crișana și zona Ierului. Din păcate, am avut neplăcuta surpriză să constat că în majoritatea siturilor descoperirile antropologice și paleozoologice nici nu au fost *inventariate*!!

Locul de descoperire	Caracterul cercetării	Cantitatea descoperirilor	Data efectuării cercetării	Săpător, recuperatorul descoperirii	Cercetări antropologice și paleozoologice, analize ADN	Bibliografie
Cluj-Mănăștur	Descoperire izolată	1 piesă izolată	1896			GÁLL 2008, I. 365, II. 80
Cluj-strada Zápolya	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (8 morminte)	1911	Balázs Létay, István Kovács	-	KOVÁCS I. 1942, 85-117
Cluj-strada Farkas	Descoperire izolată	-	iulie 1914	János Herepey	-	Nepublicat
Cluj-Piața Centrală	Artefactele mormintelor distruse	Fragment de necropolă (3-4 morminte)	1927	János Herepey	-	MÉRI 1986.
Cluj-strada Heltai	Artefactele mormintelor distruse	1 mormânt	1936	-	-	Nepublicat
Cluj-strada Zápolya	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (3 morminte)	1942	Gyula László	Analiza antropologică-paleozoologică a mormântului nr. 10: Szilárd Gáli, Máttyás Vrennir, analizele ADN: Balázs Mende	LÁSZLÓ 1943, 15-18, Pl. I-III; GÁLL 2008, III. Pl. 128-132; GÁLL, GÁL, VRENNIR, GERGELY 2010, s. t.
Cluj-Piața Centrală	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (14 morminte)	1943	Gyula László, István Méri	-	MÉRI 1986
Cluj-strada Kalevala situl I.	Artefactele mormintelor distruse	Fragment de necropolă (3 morminte)	Decembrie 1944	Márton Roska	-	GERGELY, GÁLL 2007, 105-117
Cluj-strada Kalevala situl II.	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (7 morminte)	Aprilie 1949	Gyula László	-	GERGELY, GÁLL 2007, 105-117
Cluj-Piața Centrală	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (1 mormânt)	1958	Ioan Mitrofan	-	MITROFAN 1965, 657-666
Cluj-Piața Centrală	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (2 morminte)	1968	Pál Gyulai	-	Nepublicat
Cluj-Mănăștur	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (140 morminte)	1974-1983	Petru Iambor Ștefan Matei	-	IAMBOR, MATEI 1979, 599-618; IAMBOR, MATEI, HAL-ASU 1981, 129-150; IAMBOR, MATEI 1983, 130-145
Cluj-strada Plugariilor	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (26 morminte)	1985-1986	Ioana Hica	2002-2003: analiză antropologică Antónia Marcsik (26 de morminte)	Nepublicat
Cluj-Mănăștur	Săpătură arheologică	Fragment de necropolă (48 morminte)	1992	Petru Iambor	-	Nepublicat
Cluj-strada Fluturilor	Descoperire izolată	-	2006	Balázs Gergely	-	Nepublicat
Cluj-Piața Centrală	Supraveghere arheologică	Fragment de necropolă (6 morminte)	2006	Cosmin Rusu	-	RUSU, GERGELY 2004-2007
Total: 9 sturi		263 de morminte-264 de schelete				

Figura 4. a. Stadiul cercetării necropolelor din secolele X-XIII descoperite în Cluj-Napoca.

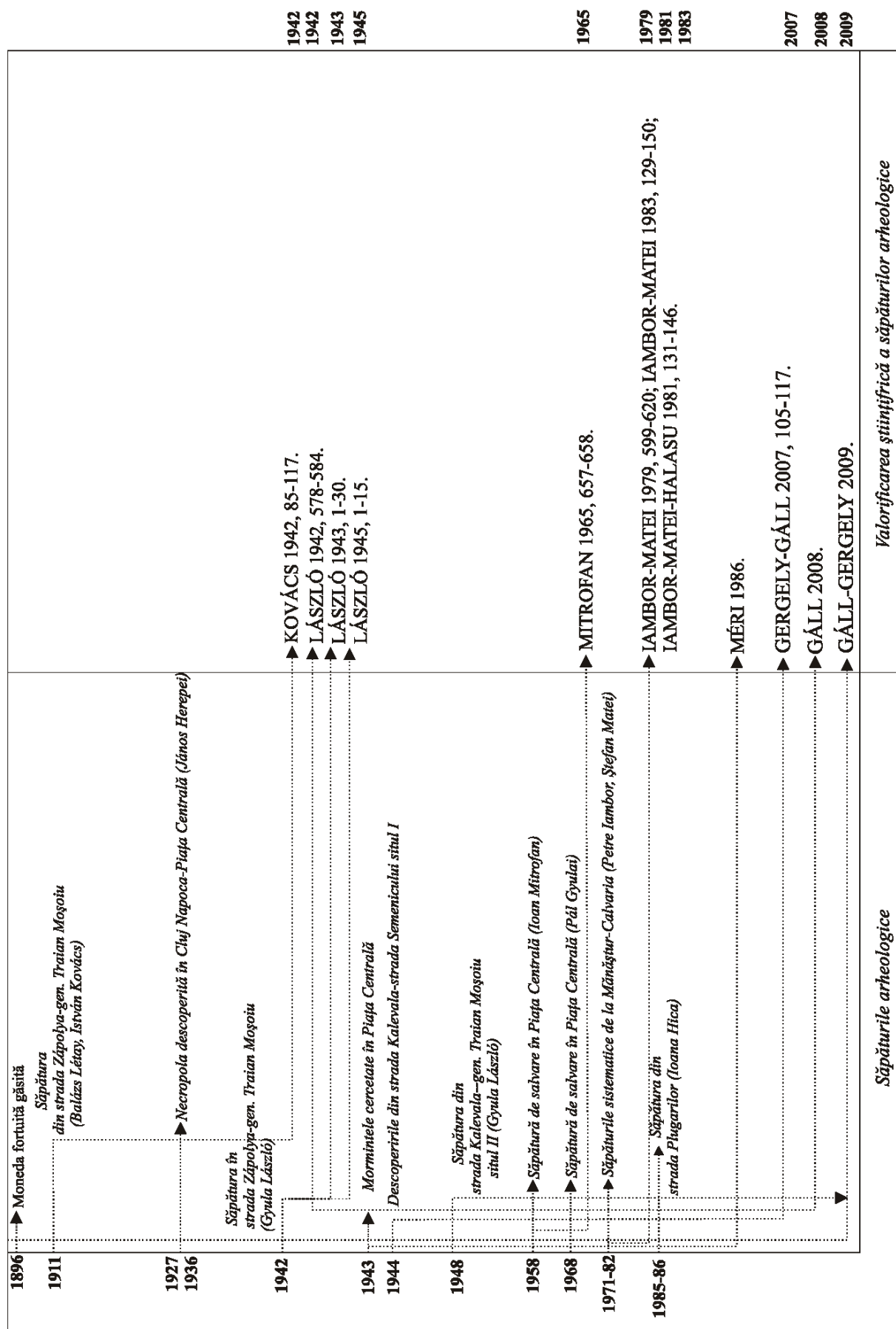

Figura 4. b. Dinamica săpăturilor și valorificarea acestora în literatura de specialitate

Capitolul II. 2

PERCEPȚII ALE ISTORIOGRAFIEI ASUPRA SITURILOR FUNERARE DIN SECOLELE X-XIII DESCOPERITE ÎN ZONA CLUJULUI

Metodologia

În această parte a lucrării dorim să abordăm stadiul cercetării reflectat de părerile specialiștilor cu privire la necropolele din zona Clujului. Am socotit această analiză drept una indispensabilă, deoarece de la dezvelirea primelor morminte din strada Zápolya au trecut aproape o sută de ani și ele au fost apreciate foarte variat. Astfel că, am încercat să ilustrăm evoluția în timp a opiniilor prin două tabele verticale.

I. „De la neamul lui Agmánd și Zsombor la faza orientală și suita militară profesionistă” Interpretarea necropolelor din secolul X de pe teritoriul Clujului (fig. 5)

Fără îndoială, de la dezvelirea lor și până la ora actuală mormintele din strada Zápolya au fost cele mai des citate descoperiri funerare de secol X, din Transilvania, în literatura de specialitate.

Márton Roska în analiza sa despre necropola de la Hundeoara deja amintea că ungurii cuceritori au pătruns în Transilvania prin văile Someșului și Mureșului încă din perioada „conducătorilor” (*vezérek kora*); în această interpretare istorică s-a referit și la scheletele descoperite în necropola din strada Zápolya.¹²³

Roska a revenit ulterior cu o discuție amplă asupra descoperirilor din secolul X, cu prilejul publicării în 1927 a celor trei morminte săpate la Gâmbaș în 1912. Bazele teoretice și concepția lucrării apărute în 1927 și 1936 sunt detectabile deja în publicația din 1913, unde a folosit prima oară descoperirile arheologice ca semne ale migrației și ale cuceririi de către „maghiari” în secolul X, sau, după denumirea lui, „epoca conducătorilor” (*vezérek kora*). Autorul specifică foarte clar faptul că descoperirile din strada Zápolya provin din regiunea Someșului Mic, cele de la Gâmbaș din zona Mureșului, iar cele de la Lopadea Nouă dintr-o vale secundară a Mureșului. De aici a tras concluzia că „maghiarii cuceritori” (*honfoglaló magyar-ság*) au pătruns în aceste microregiuni încă din secolul X, concluzii care pot fi categorisite drept cultural-istorice.¹²⁴ Aducând în discuție numeroase exemple din epoca preistorică și epoca migrațiilor, Roska susține că drumul urmat de către unguri a fost prin pasurile Carpaților Orientali, în special prin pasul Oituzului. El își susține ipoteza cu două argumente:

1. Drumul este unul *comercial* și lega zona Ghimeșului și a Oituzului de Moldova, mai ales de ocele de sare de la Târgu Ocna. În acest sens folosește argumente lingvistice, referindu-se la rădăcina *-tuz* care se leagă de sare.

2. În susținerea ideii cu privire la folosirea drumului Oituzului, Roska folosește și argumente arheologice. El amintește cercetările incipiente din Secuime, mai precis descoperirea de la Ereteghin din anul 1908.

Concepția istorico-arheologică a lui Márton Roska poate fi atacată din mai multe puncte de vedere, însă se cuvine menționat faptul că observațiile sale privind folosirea drumurilor în relația est-vest, în tot cursul istoriei, sunt corecte. Cele mai concrete cazuri sunt înregistrate atât în secolul XI, cât și cu ocazia marelui atac tătar din anul 1241, când au fost folosite pasurile pe care le pomenește și Roska, cu amendamentul că au fost și unele ca Tătar, Bârgău, Bicaz, Rodna, Buzău, pe care nu le pomenește.

Această concepție nu a fost înșușită și de alți arheologi. De exemplu, Gyula László motiva, pe baza analogiei cerceilor din mormântul 5 de pe strada Zápolya, că drumul descălecătorilor pornea de la cotul Tisei înspre Cluj.

Aproape de începutul celui de-al doilea război mondial a apărut o lucrare de sinteză, scrisă de Éva Balázs cu privire la formarea comitatului Cluj, în care folosește și descoperirile arheologice din strada Zápolya, presupunând că indivizii din aceste morminte aparțineau ginții lui Gyula.¹²⁵

Un reviriment al cercetării secolului al X-lea (publicații, săpături, discuții) s-a produs după Dictatul de la Viena (30 august 1940). Pe 19 octombrie 1940, Márton Roska este numit în funcția de director al *Institutului de Arheologie și Numismatică*, respectiv profesor de arheologie preistorică la universitatea care s-a întors de la Szeged la Cluj. La aceasta se adaugă și înființarea *Institutului Științific Ardelean*. În cadrul acestui program, după trei decenii de la săpături, în 1942, au fost publicate cele opt morminte săpate în 1911;

¹²³ ROSKA 1913, 178.

¹²⁴ ROSKA 1927, 132-138; ROSKA 1936, 162-173.

¹²⁵ „...pe baza arheologiei se poate spune că în secolul X exista în Transilvania populație maghiară” (*...az archaelógia tanúsága szerint volt a X. században Erdélyben magyar lakosság*). BALÁZS 1939, 5-6.

în același timp Gyula László a întreprins noi săpături în strada Zápolya. Paralel cu munca de teren, Gyula László pregătea un volum de mare anvergură, care a marcat întreaga arheologie maghiară până în anii '80, în cadrul căruia mormintele necropolei din strada Zápolya au jucat un rol important. Influențat puternic de etnografie,¹²⁶ fiind și un artist desăvârșit (contemporanii l-au comparat cu pictorul Gyula Benczúr!), László a considerat că în aceste necropole (Tiszabездéd, Kenézlő, Cluj) au fost înmormântați membrii *marii familii patriarhale*.¹²⁷ Această concepție se regăsește într-o formulă nedezvoltată și în articolul său din 1942 în care amintește de „...familii așezate”.¹²⁸

În lucrarea din 1942 în care a publicat mormintele săpate în 1911, István Kovács reia teza epocii anterioare, legând mormintele descoperite în strada Zápolya de neamul Agmánd din ginta Kende și datându-le până la mijlocul secolului X. După Kovács, descoperirile se datează în perioada cea mai timpurie a „cuceririi”, legându-se de „prima generație”, termen care va face mare carieră mai târziu în diferite analize privind această epocă.¹²⁹ Merită de reținut ideea că și arheologul clujean vedea în indivizii din mormintele de la Cluj persoane care au participat în migrația maghiară din Atelcuz înspre Bazinul Carpatic.

László Makkai în articolul din anul 1944 (la care revine și în 1986 în *Istoria Transilvaniei*), specifică faptul că „maghiarii descălecători au ocupat zonele Someșului Mic...descoperirile arheologice putând fi legate de neamurile Agmánd și Zsombor.”¹³⁰

Odată cu schimbarea statutului politic al Transilvaniei de nord, începând din 1949, și mai ales după 1957, situația s-a schimbat radical. Arheologia românească, mai bine zis cea parte a sa care se ocupă de mileniul I p. Chr., a început pe de o parte să definească verigile de legătură arheologică între cei pe care i-au denumit protoromâni și vlahii pomeniți în izvoare în epoca medievală, propunând culturi arheologice de care au încercat să lege populația care vorbea o limbă latină.¹³¹ *Cultura arheologică a reprezentat, după părerea lor, o cale urmată în vederea demonstrării continuității, încercând să stabilească o legătură genetică și etnic-concepțională între daco-romani (dacă a existat o asemenea entitate?) și vlahii medievali*. Metodologia, respectiv conceptele gândirii și termenii, nu au fost fixați foarte clar¹³² (și aceasta este dovada limpede a amestecului politicului), astfel ajungându-se uneori la dispute dure chiar între școala din Cluj și cea din București.¹³³ Evident, privită din perspectiva secolului XXI, aceasta este o concepție total greșită, care îmbină, în dorința de a uni, structura biologică a populației, în speță cea românească, cu limba vorbită, în cazul acesta limba română.¹³⁴ Dar merită să reamintim (aceste gânduri vizează mai ales generația tânără) teroarea și absurditatea anilor național-comunismului înainte de a învinui pe cineva, pe oricine....

În consecință, sub imboldul unor concepții patriotice rău înțelese (adică: noi trebuie să fim mari prin trecutul și nu prin prezentul nostru, valabil de altfel pentru orice entitate națională¹³⁵) și al amestecului dur în știință al politicului,¹³⁶ paralel cu industrializarea, s-au desfășurat lucrări arheologice de mari proporții pe toată suprafața României.

Totodată, în cazul epocii medievale timpurii aceste cercetări au avut menirea de a căuta și de a lega figurile istorice sau anistorice amintite de către *Anonymus*, de locurile pe care, după percepția anilor '70-'80, aceștia le-au stăpânit. Astfel, din a doua jumătate a secolului trecut a început cercetarea cetăților de la Dăbâca

¹²⁶ Autorul credea că arheologia este o disciplină de etnografie mai veche, o etnografie a societăților dispărute. LÁSZLÓ 1944, 47.

¹²⁷ LÁSZLÓ 1944, 93-218.

¹²⁸ LÁSZLÓ 1942, 580.

¹²⁹ I. KOVÁCS 1942, 109.

¹³⁰ MAKKAI 1944, 163-191; MAKKAI 1988, 265.

¹³¹ Despre percepția noastră asupra termenului de continuitate, vezi capitolul VI. Totodată vezi: GÁLL 2007 c, 78-110.

¹³² Din uriașa literatură, doar Alexandru Madgearu a precizat foarte clar că se ocupă cu *continuitatea și discontinuitatea culturală*. MADGEARU 1997.

¹³³ Aici ne referim la protestul lui Constantin Daicoviciu, cel mai important reprezentant al școlii clujene, care nu a acceptat existența culturii Dridu (aceasta trebuia să fie în concepția lui Nestor cultura *populației românești*). Despre problematica și dezbaterile privind etnogeneza și continuitatea în epoca comunistă putem nota o remarcabilă analiză pe care o datorăm colegului Andrei Măgureanu. DAICOVICIU 1968, 38-91; MĂGUREANU 2007, 289-321. Despre percepția noastră cu privire la termenul de continuitate vezi în capitolele I și VI. Totodată vezi și: GÁLL 2007 c, 78-110.

¹³⁴ În acest sens sunt de amintit și spusele uneia dintre marile personalități maghiare ale secolului XIX, Ferencz Kazinczy, „nyelvében él a nemzet” (națiunea trăiește în limba sa). Afirmția a fost amintită în analiza sa și de către Csanád Bálint. BÁLINT 2006, 278.

¹³⁵ În acest sens merită amintiți și „sumerologii”, „etruscologii” și „atlantidiștii” maghiari, care leagă istoria maghiară nici mai mult, nici mai puțin de sumerieni, de etrusci, de Atlantida sau de America de Sud! Au mai rămas doar *Adam* și *Eva*!

¹³⁶ Acest fenomen s-a petrecut și în alte zone, de exemplu în Republica Moldova. În acest sens vezi: STAMATI 2002, 183-202.

și apoi de la Mănăstur, cu scopul de a aduce rezultate concrete privind sediul lui *Gelou*, pomenit de către *Anonymus*. Aceste tendințe au determinat reacția unei părți a cercetătorilor români de talie europeană, cum a fost Radu Popa.¹³⁷ Această tendință a arheologiei postromane românești fără îndoială a marcat și cercetarea din regiunea Clujului.

Una dintre personalitățile de marcă ale arheologiei transilvănene din perioada postbelică a fost fără îndoială *Kurt Horedt*. În 1958 în cartea publicată în limba română, lansează teoria, de fapt preluată din operele anterioare ale colegilor unguri și pe care practic a susținut-o toată viața, conform căreia din necropola din strada Zápolya provin descoperiri „*de factură răsăriteană*”,¹³⁸ acestea fiind coroborate cu migrația maghiară, respectiv cu povestirile lui *Anonymus* privind luptele dintre *Tuhutum* și *Gelou*.¹³⁹ Totodată, însă merită amintit și faptul că Horedt scotea în evidență și importanța economică a regiunii, anume concentrarea zonelor de sare și de aur în jurul Clujului (Sic, Cojocna), care de fapt ar fi fost cauza ocupării regiunii de către maghiari, stabilind *prima etapă a pătrunderii maghiare în jurul anului 900*.¹⁴⁰ În cazul lui Horedt putem remarca puternica argumentare cultural-istorică împreună cu folosirea argumentării mixte. În cartea sa editată în germană, Horedt introduce în literatură pentru prima oară descoperirile din strada Kalevala situl II, însă fără să le interpreteze.¹⁴¹

Peste trei decenii, arheologul sas emigrat în Germania (în 1981), sistematizând descoperirile din epoca medievală timpurie a Transilvaniei, a creat „*grupul Cluj*” care conținea, după părerea sa, morminte de „*reiter-nomadische und östliche Elemente*”.¹⁴² Astfel, nu putem observa schimbări importante în ceea ce privește interpretarea descoperirilor din strada Zápolya. Remarcăm însă, faptul că autorul omite să menționeze și să interpreteze descoperirile din strada Kalevala II și strada Farkas, cu toate că în cartea sa din 1958 menționa aceste descoperiri!

Considerăm util să amintim și numele academicianului *Ștefan Pascu*, care fără să fie arheolog, a jucat un rol important în domeniul arheologiei în calitate de conducător al unor șantiere arheologice precum cel de la Dăbâca.¹⁴³ În sinteza sa despre voievodatul Transilvaniei (1971) și istoria orașului Cluj (1974), Pascu precizează că ungurii, după ce au ocupat zona Clujului „*...pentru pășuni și minereuri..*”, au rămas în număr mic în zonă, începând conviețuirea cu *populația românească*.¹⁴⁴ Pascu a preluat în mod vădit concepții de interpretare atât de la Gyula László (*familia mare*), cât și de la István Kovács (*datarea necropolei la mijlocul secolului X*),¹⁴⁵ dar, grație datelor amintite de Horedt, a folosit și rezultatele săpăturilor din strada Kalevala, considerând că scheletele aparțin membrilor *populației locale*. La fel ca în cazurile anterioare, remarcăm modul de interpretare mixtă atât de prezentă în istoriografia și arheologia secolului XX.

Nu conține alte date nici studiul lui *Mircea Rusu*, publicat în 1975, care practic preia datarea necropolei din strada Zápolya, susținută anterior de către cercetători, adică în prima parte a secolului X și leagă necropolele de atacurile maghiare asupra formațiunilor politice locale.¹⁴⁶

¹³⁷ POPA 1991, 153-188.

¹³⁸ Despre caracterul descoperirilor de la Cluj vezi capitolul IV, în special concluziile.

¹³⁹ HORED T 1958 b, 110-113.

¹⁴⁰ HORED T 1958 b, 113-116.

¹⁴¹ HORED T 1958 a, 142.

¹⁴² HORED T 1986, 80-81; HORED T 1988, 74.

¹⁴³ În articolul din 1991, Radu Popa l-a atacat dur (dar argumentat) pe Ștefan Pascu, numindu-l „*amator*”, categorisind scrierea sa drept „*romantică*”, „*neglijentă*”, menționând „*ușurința cu care se fac afirmații lipsite de acoperirea justificărilor*”. Cu toate că l-a atacat pe Pascu, chiar și Popa induce în eroare cititorul perpetuând stereotipii de genul *migratorii maghiari*. Ținem să precizăm: *migrația* nu este un mod de viață, ci un *fenomen sociologic*, de obicei cu o durată minimă (practic: omul, comunitatea, migrează cu un scop bine determinat). Termenul de *migrație* este mai mereu confundat în arheologia românească cu cel de *nomadism*, care este un *sistem economic*, dar evident și un mod de viață. POPA 1991, 159, 165, nota 51. În privința nomadismului, a influenței sale asupra sedentariilor, categoriile sale, relațiile (politice, economice, militare) ale nomazilor cu sedentarii, structura economică a societăților nomade, caracterul militar, preluarea tehnicii de luptă a nomazilor de către diferite imperii, organizarea și dispariția structurilor politico-militare nomade, vezi: KHAZANOV 1984; KOMORÓCZY 1983, 89-109; RÓNA-TAS 1983, 51-65; ECSEDY 1983, 15-30; MATOLCSI 1983, 281-307; WARRY 1980, 154, 201; BOCK 1992, 63-72; KENEDY 1993, 87-90; THOMPSON 2003, 46-49; MAENCHEN, HELFEN 1978, 56-58; VÁSÁRY 2003, 15-30.

¹⁴⁴ PASCU 1971, 114; I. C. 1974, 60-61.

¹⁴⁵ De reținut că arheologul maghiar din Cluj a datat doar mormântul 5 la mijlocul secolului X și nu întreaga necropolă. Pentru aceasta vezi: I. KOVÁCS 1942, 109.

¹⁴⁶ „*The cemeteries belonging to the coming Hungarians at Biharia, Cluj, Șiclău, perhaps at Deva date from the early half of the Xth century..*” RUSU 1975, 210.

În 1986, provocând un scandal diplomatic și științific de proporții,¹⁴⁷ a apărut *Istoria Transilvaniei*, în care regretatul arheolog și profesor universitar, *István Bóna*, interpretează pentru prima oară mormintele din Cluj ca aparținând *suitelor militare*.¹⁴⁸ Fără îndoială, Bóna s-a inspirat din cercetările bunului său prieten István Dienes și ale lui László Révész, care au criticat teoria „*marii familii patriarhale*” a lui Gyula László și au introdus un nou concept, cel al existenței *suitelor militare* la începutul epocii medievale.¹⁴⁹ Ideile respective, după schimbările de regim din estul Europei, au fost extinse și asupra necropolei din strada Plugarilor în volumul de scurtă istorie a Transilvaniei, amintindu-se cinci sau șase înmormântări cu resturile calului.¹⁵⁰ Pentru Bóna, indivizii înmormântați în zona fostului oraș roman și în apropiere, pe lângă drumul roman, au fost membrii *suitei militare*.

La începutul anilor '90, a apărut articolul lui *Robert Radu Heitel*. Heitel, un foarte bun cunoscător al culturii materiale a „*ungurilor cuceritori*” din secolul X (fapt demonstrat de literatura folosită), prezintă pe larg necropola din strada Zápolya, dar amintește și celelalte descoperiri de pe teritoriul orașului (str. Plugarilor, Semeniculturii și strada Kogălniceanu). După ipoteza lui Heitel, descoperirile din strada Zápolya pot fi datate la începutul secolului X, provenind din așa-zisa „*orientalische Phase*” a unui cimitir de *Clanfriedhöfe*.¹⁵¹ Este clar că acest termen apare la Heitel sub influența lucrărilor lui László Gyula.

În lucrarea sa de doctorat, *Zeno Karl Pinter* amintește de săbiile din strada Zápolya (le-a prezentat pe cele din mormintele 4 și 6), legându-le, potrivit concepției lansate de către Horedt cu un deceniu înainte, de „*grupul Cluj*”, amintind și de „*puternice influențe ale culturii stepelor prin depunerile de arme și fragmente din corpul calului...*”¹⁵²

Analizele noastre (Erwin Gáll) publicate la începutul mileniului III au urmărit mai multe aspecte, între care importanța necropolelor din zona Clujului în cultura macroregională a Bazinului Carpatic,¹⁵³ respectiv stabilirea (pe cât posibil) cronologiei relative a folosirii acestor necropole.¹⁵⁴ După cum am precizat, fiecare dintre cimitire are o succesiune în timp, o evoluție cronologică, un proces de „populare” a locului de înmormântare, și în consecință în contradicție cu Heitel, am precizat că o necropolă nu poate fi încadrată într-o singură fază cronologică. Drept urmare, am încercat să separăm cimitirele și descoperirile din zona Clujului (strada Zápolya, Farkas și Plugarilor-cunoscute atunci) pe faze cronologice în baza analizei tipocronologice a pieselor.¹⁵⁵ Cu toate acestea, unele observații ale noastre nu difereau cu nimic de cele ale antecesorilor noștri, deoarece, la fel ca aproape toți specialiștii, am susținut și noi originea „*orientală*” a pieselor, fără să ne punem problema de fapt ce înseamnă „*oriental*”.

Nu putem încheia acest periplu fără să amintim o lucrare publicată în 2002 în România, dar apărută cu un an înainte în Polonia, în care autorul *Florin Curta* menționează doar moneda de la Ștefan I, descoperită la Mănăștur, localizată greșit de cercetările anterioare.¹⁵⁶

După 100 de ani de cercetare cu privire la descoperirile funerare din zona Clujului, putem să deducem câteva idei concrete în ceea ce privește modul de percepere al acestor descoperiri:

¹⁴⁷ Radu Harhoiu a semnat o recenzie privind epoca epoca migrațiilor: HARHOIU 1987, 119-129. În unele probleme, cum ar fi prezența fizică a hunilor în Bazinul Transilvan, Radu Harhoiu a avut dreptate, însă uneori textul neacademic al recenziei afectează părțile pozitive ale acesteia. Se adaugă și folosirea unor termeni ca *autohtoni* (*einheimische Bevölkerung*) și *migratori* (*Wandervölker*) (în epocile mai vechi populațiile își schimbau în mod regulat așezămintele, cu alte cuvinte toți erau un fel de *migratori*), care este o percepție statică, fără nici o relație cu realitățile de altădată. I. Bóna a și pus problema dacă textul apărut în maghiară a fost tradus corect în română, ceea ce ar fi determinat recenzia destul de neortodoxă a arheologului bucureștean, originar din Transilvania, dintr-o zonă multiculturală, cunoscător avizat al culturii săsești și germane. Răspunsul lui Bóna a fost publicat atât în limba germană, cât și în maghiară: BÓNA 1988 b, 301-314; BÓNA 1990, 264-270; BOIA 1997.

¹⁴⁸ „*...necropola suitei militare și a membrilor din familia unui personaj cu rang înalt, stabilit pe terasa Someșului..*” (*...Szamos teraszon megszállt rangos úr katonai kíséretének és családtagjainak temetője..*). BÓNA 1988 a, 205.

¹⁴⁹ DIENES 1986, 92-114; RÉVÉSZ 1984-1985, 615-639.

¹⁵⁰ Aceste informații sunt eronate, dar nu-l putem învinui pe profesorul budapestan, ci mai degrabă pe „*informatorii*” acestuia care au participat la săpătura arheologică. BÓNA 1989, 123.

¹⁵¹ HEITEL 1994-95, 413-415.

¹⁵² PINTER 1999, 155-156.

¹⁵³ „*...o altă zonă (pe lângă Tisa Superioară) de concentrare (a săbiilor-m.n.) este zona Clujului..*”. Totodată, am coroborat aceste necropole cu cele ale *suitelor militare*, mai ales din zona Tisei, reprezentate de o cantitate impresionantă de arme și de garniturile acestora. GÁLL 2001 b, 124.

¹⁵⁴ GÁLL 2002, 290.

¹⁵⁵ GÁLL 2002, 292-298.

¹⁵⁶ CURTA 2002, 275.

1911	↑ Săpătura din strada Zápolya (Balázs Létay, István Kovács) (valorificare: 1942)			
1913		↑	M. ROSKA: "ungurii cuceritori au pătruns în Transilvania pe văile Someșului și a Mureșului"	
1927		↑	M. ROSKA: „maghiarii cuceritori au pătruns în aceste microregiuni încă din secolul X"	
1936		↑	É. BALÁZS: „au aparținut ginții lui Gyula"	
1939	↑ Săpătura din strada Zápolya (Gyula László) (valorificare parțială: 1942-43)	↑		
1942		↑	I. KOVÁCS: „mijlocul secolului este granița când aceste antichități ajung în pământ... necropola aparține neamului Agmánd, ginții Kende"	
1943	↑ Mormintele deranjate din strada Kalevata situl I (semivalorificare: 2008)	↑	GY. LÁSZLÓ: "marea familie patiar-halá"	
1944		↑	GY. LÁSZLÓ: "ungurii cuceritori vin dinspre est"	
1948	↑ Săpătura din strada Kalevata situl II (Gyula László) (valorificare parțială: 2008)	↑		
1958		↑		K. HOREDT, 1958: "„descoperiri de factură răsăriteană... luptele dintre Tuhutum și Gelou... importanța economică a regiunii."
1971-74	↑ Șt. PASCU: "pentru pășuni și minereuri.... familia mare....datarea la mijlocul secolului 10 a necropolei"	↑		
1975	↑ M. RUSU: "prima parte a secolului"	↑		
1985-86	↑ Săpătura din strada Plugarilor (Ioana Hica)	↑		
1988		↑	I. BÓNA: „necropola suitei militare și a membrilor de familie al unui puternic stabilit pe terasa Someșului"	
1994-1995		↑	I. FERENCZI: preia ideile lui Bóna, menționând despre strada Sementicului: „...slujitori..."	
1996		↑		K. HOREDT, 1986, 1988: "„grupul Cluj.. călăreți nomazi.....elemente exotice"
1999		↑		Z. K. PINTER: „...puternice influențe ale culturii stepelor prin depunerile de arme și fragmente din corpurile calului..."
2002	↑ E. CURTA: nu amintește nici o descoperire din secolul 10 de pe teritoriul Clujului	↑	E. GÁLL: "necropolele din zona Clujului... necropolele suitei militare" „o altă zonă de concentrare (a săbiilor-m.n.) este zona Clujului"	
2002		↑	E. GÁLL: „caracterul arhaic al pieselor...analogiile ne conduc spre orient și în secolul IX."	
	Săpăturile arheologice		Literatura de specialitate maghiară, sau maghiaro-transilvană	Literatura de specialitate săsească-germană
			Literatura de specialitate românească	

Figura 5. Evoluția principalelor percepții și opinii din literatura de specialitate arheologică privind descoperirile funerare din secolul X în zona Clujului

1. După aproape toate părerile, indiferent de istoriografie și epocă, descoperirile din zona Clujului, datate în secolul X, în inventar cu arme și resturile calului, au fost apreciate drept rodul *migrației cuceritorilor unguri* în zonele clujene. Practic de la teoria emisă de Roska în 1913, în literatura de specialitate nu s-a ajuns la o altă opinie sau la o părere mai nuanțată. Nimeni nu a adus în discuție posibilitățile de *aculturație* (de exemplu mormântul 4 din strada Zápolya) sau de *asimilație*, de *integrare*, urmate de folosirea aceeași necropole de către mai multe populații, cu origini culturale diferite.

2. Dacă în ceea ce privește caracterul de *cuceritori din prima jumătate a secolului X* aproape toată lumea s-a înțeles, în schimb păreri diferite au fost formulate în privința drumului urmat de acești *migratori*. În prima jumătate a secolului XX se întvedea că părerea lui Roska va fi acceptată, însă conflictul latent cu Gyula László l-a determinat pe acesta din urmă să susțină în articolul din 1942 exact contrariul ideii exprimate de către Roska.

În a doua jumătate a secolului trecut, specialiștii s-au împărțit în două mari tabere, care susțineau că:

A. Ungurii, folosind toate trecătorile, au ajuns în Transilvania și implicit în zona Clujului, venind dinspre *est* (punctul de vedere ale arheologiei maghiare).

B. Ungurii au ajuns în zona Clujului venind din direcția *nord-vest* (punctul de vedere al lui Gyula László, preluat de Kurt Horedt și apoi de toată arheologia românească).

Ținem să precizăm faptul că o necropolă nu poate să arate decât în cazuri speciale direcția din care a venit acea populație care folosea locul respectiv pentru înmormântare. Necropolele din zona Clujului nu pot fi folosite pro sau contra în discuțiile în care se încearcă reconstituirea direcțiilor de migrație ale unei populații acum 1100 de ani, în schimb pot fi utilizate pentru analizele cronologice (pe lângă metoda clasică și analizele de ¹⁴C), sociologice (relațiile genetice – dacă acestea există între indivizii înmormântați, adică analizele ADN) sau pentru stabilirea originii acestora (stronțiu). Prin aceste metode am putea să ajungem mai aproape de realitățile din secolul al X-lea.

3. În literatura de specialitate maghiară așa zisa *sociologizare* are o tradiție înrădăcinată, mergând până în secolul XIX. Dacă arheologia românească s-a oprit la nivelul de a defini etnosuri (fără să pună problema de a defini foarte clar acest concept), arheologia maghiară, mai ales după apariția lucrării lui Béla Szóke, a încercat să clasifice mecanic (și în acest caz fără o bază teoretică clară) fiecare loc de înmormântare din punct de vedere social (vezi și capitolul III în această privință). În acest sens, descoperirile din zona Clujului au fost interpretate ca descoperiri funerare aparținând *stratului de mijloc înarmat*, concepție care practic s-a perpetuat aproape până în zilele noastre.¹⁵⁷

II. Aprecieri privind necropolele din secolele XI-XIII de pe teritoriul Clujului (fig. 6)

În contrast cu foarte multe păreri și aprecieri privind descoperirile funerare din secolul X, despre necropolele secolelor XI-XIII avem mult mai puține opinii din foarte multe motive. Unul dintre motivele obiective constă, fără îndoială, în timpul relativ scurt de când au fost cercetate și publicate aceste descoperiri. Datorită faptului că mormintele descoperite la Cluj-Mănăștur au fost datate cu monede ale regilor maghiari, cronologia cimitirului nu a determinat polemici.¹⁵⁸ La aceasta se adaugă și faptul că există un document cu privire la înființarea mănăstirii benedictine, prin urmare discuțiile despre cimitir nu prea atrăgeau specialiștii, aceștia concentrându-se mai ales asupra explicațiilor legate de datarea fazelor de construcție a cetății de pământ și lemn, de momentul întemeierii mănăstirii și de intervalul de timp în care au fost construite acele rămășițe de clădiri descoperite la nord de biserica gotică târzie actuală. Alte discuții au fost legate de relația juridică dintre mănăstire și instituția comitatului. Astfel că discuțiile legate de cimitir sunt puține și nu prea penetrante (nu s-a realizat de exemplu analiza orizontal-stratigrafică a fragmentului de necropolă). Având în vedere că în această parte a lucrării am dorit să urmărim opiniile cu privire la datarea și caracterul cimitirului (cine s-a înmormântat în acesta), în următoarele rânduri ne ocupăm doar cu această problematică.

În cele trei lucrări dedicate necropolei de la Cluj-Mănăștur, *Petru Iambor* a plasat funcționarea acesteia începând din anii de domnie ai lui Ladislau¹⁵⁹ și a legat construcțiile de cimitir. Autorul menține aceste ipoteze și în lucrarea sa de doctorat, publicată postum, cu mențiunea că omite să menționeze moneda emisă de Andrei I, descoperită într-un mormânt.¹⁶⁰

Kurt Horedt, în ultimile sale studii, nu omitea să se ocupe de complexul Mănăștur, datându-l în a doua jumătate a secolului XI și încadrându-l în *Citfalău-Stufe*.¹⁶¹

¹⁵⁷ SZÓKE 1962, 19-20.

¹⁵⁸ Mult mai multe teorii au apărut în ceea ce privește cetatea.

¹⁵⁹ IAMBOR, MATEI 1979, 606; IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 137-150; IAMBOR, MATEI 1983, 133-140.

¹⁶⁰ IAMBOR 2005, 207.

¹⁶¹ HOREDTE 1986, 120, nota 277; HOREDTE 1988, 98.

La rândul său, *István Bóna* s-a ocupat cu problematica Mănășturului. În ceea ce privește necropola, Bóna o leagă de *populația cetății*, menționând că înmormântările încep cu monedele emise încă de Andrei I.¹⁶² Tot arheologul budapestan, în *Istoria scurtă a Transilvaniei*, menționează un cimitir care s-ar fi aflat în afara zidurilor cetății, aparținând unei populații *pe jumătate creștine*.¹⁶³ Într-o lucrare excepțională, publicată în 1995 și republicată în 1998, Bóna datează mănăstirea în jurul anilor 1090 și plasează începutul folosirii cimitirului spre sfârșitul domniei lui Ladislau I (1077-1095).¹⁶⁴

În sinteza apărută în 2000, *Elek Benkő* a prezentat complexul medieval Mănăștur. În ceea ce privește cimitirul, a precizat că cea mai timpurie monedă datează din epoca lui Andrei I (1046-1060), însă mai apoi a menționat că cimitirul începe să funcționeze din epoca lui Ladislau I (1077-1095).¹⁶⁵

Acum câțiva ani, *Radu Lupescu* a făcut precizări importante despre necropolă. A atras atenția că într-un mormânt a fost descoperită moneda emisă de către Andrei I (1046-1060), propunând totodată contemporaneitatea cimitirului cu așezarea (într-un bordei a fost descoperită o monedă de la Solomon). Lupescu ajunge și la o concluzie: mănăstirea benedictină a fost înființată înaintea domniei lui Ladislau I (1077-1095).¹⁶⁶

În concluzie, cei mai mulți arheologi au acceptat teoria inițială lansată de Petru Iambor privind perioada de funcționare a cimitirului începând de la Ladislau I, singurul specialist care a pus sub semnul întrebării această datare este Radu Lupescu pe baza monedei lui Andrei I. Însă, la Lupescu lipsește analiza orizontal-stratigrafică, autorul mergând pe absolutizarea importanței în datare a monedei emise de către Andrei I (în acest sens vezi analiza orizontal-stratigrafică în capitolul V și *pl. 43-44*).

În altă ordine de idei, discuțiile sunt și mai puține în cazul necropolei din *Piața Centrală*, cercetată în mai multe faze. *János Herepei*, care a descoperit practic necropola, menționează că mormintele (cele descoperite în 1927 și cele din 1943) se datează la cumpăna secolelor XI-XII.¹⁶⁷ Într-un articol despre necropola de la Piața Centrală, apărut postum, *István Méri* datează aceste morminte în epoca arpadiană și le leagă de biserica și de satul lui Jakab (Jakabfalva).¹⁶⁸

Ioan Mitrofan a publicat un mormânt săpat în 1958, pe care îl datează în secolul XII, fără să intre în alte detalii, menționând că la câțiva metri spre vest de la acest mormânt, în 1948 (?) au fost descoperite 5-6 schelete.¹⁶⁹ În 1958, într-o săpătură efectuată nu departe de acel loc, *Pál Gyulai* identifică câteva morminte (2 sau 5-6?) și într-un interviu acordat unui ziar local datează fragmentul de necropolă în secolele XI-XIII, care ar fi fost înființată în afara zidurilor cetății vechi, unde au fost înmormântați oameni simpli care n-au găsit loc în cimitirul de pe lângă biserica cetății.¹⁷⁰ Totodată, menționează faptul că necropola mai timpurie a fost suprapusă de înmormântări din secolele XIV-XVI. Singura problemă este că până la ora actuală nu au fost descoperite nici biserica, nici cimitirul aferent, astfel că cele exprimate de către Gyulai rămân doar simple sugestii.

În perioada următoare, cercetătorii au emis o altă părere. Astfel în *Istoria Transilvaniei*, *István Bóna* a datat necropola în secolele XII-XIII, menționând așezarea în zona antică a Clujului, loc în care aceasta nu poate fi demonstrată până „la cumpăna secolelor XII-XIII”.¹⁷¹ La rândul lui, *Elek Benkő*¹⁷² a datat necropola în secolele XII-XIII, legând-o de așezarea Clujului.

În excelentul său articol despre Cluj, publicat relativ recent, *Radu Lupescu* datează necropola în același timp cu cimitirul de la Mănăștur, apreciind că aici au fost înmormântate 4-5 generații, dar în același timp afirmând, fără temeii, că necropola din Piața Centrală este „bogată” în inventar.¹⁷³

Într-un articol în care au publicat șase morminte deranjate, *Cosmin C. Rusu* și *Balázs Gergely* au datat necropola în secolele XI-XIII.¹⁷⁴

¹⁶² BÓNA 1988 a, 222.

¹⁶³ BÓNA 1989, 147.

¹⁶⁴ BÓNA 1998, 33.

¹⁶⁵ BENKŐ 2000, 372-373.

¹⁶⁶ LUPESCU 2005, 31.

¹⁶⁷ HERPEI 2004, 88.

¹⁶⁸ MÉRI 1986, 14.

¹⁶⁹ MITROFAN 1965, 657.

¹⁷⁰ „a temető a 11-13. században működött, az egykori Óvár falain kívül keletkezett, olyan közrendű embereket temettek ide, akiknek az óvárbeli templom körül nem jutott hely...”. GYULAI 1968.

¹⁷¹ BÓNA 1988 a, 221; BÓNA 1989, 148.

¹⁷² BENKŐ 1994, 364.

¹⁷³ LUPESCU 2005, 30-31.

¹⁷⁴ RUSU, GERGELY 2004-2007, 43.

Astfel, după o cercetare de teren modestă, despre necropola aflată în centrul orașului se pot formula următoarele concluzii:

1. Necropola a fost datată de specialiști în special în secolele XII-XIII, doar după unele opinii a fost datată mai larg, între secolele XI-XIII (vezi părerea lui Radu Lupescu). Din păcate, nu avem deloc informații despre poziția mormintelor din centrul necropolei și nu a fost identificată nici biserica.

2. Conform opiniilor exprimate, în necropolă au fost descoperite schelete aparținând populației din așezarea rurală timpurie a Clujului, doar Pál Gyulai a exprimat o părere potrivit căreia aici au fost înmormântați *oameni simpli*, cei cu statut important găsindu-și locul de veci în biserică sau pe lângă aceasta, în Övár (Cetatea Veche).

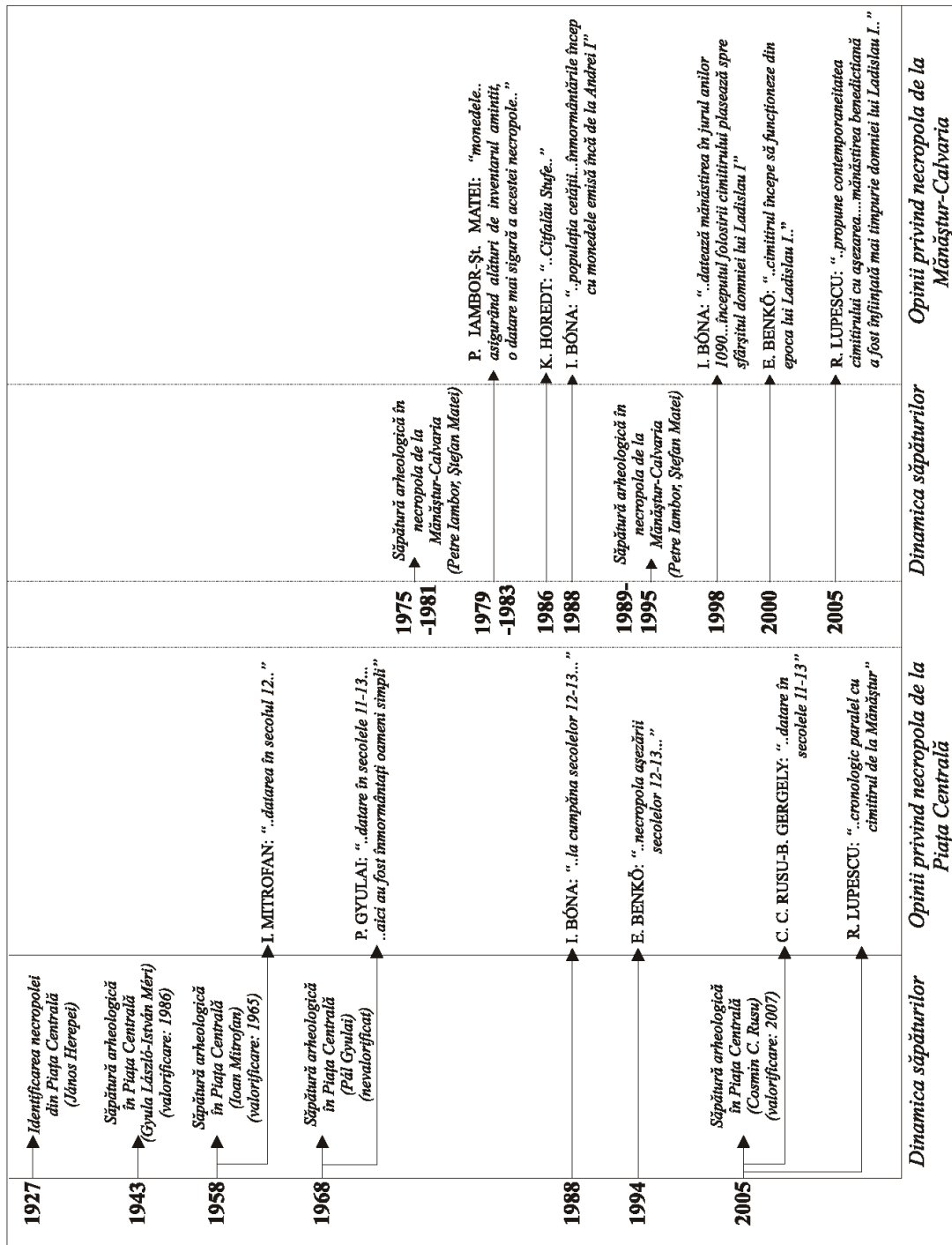

Figura 6. Evoluția principalelor percepții și opinii în literatura de specialitate arheologică privind descoperirile funerare din secolele XI-XIII în zona Clujului.

Capitolul III

ANALIZA RITUALURILOR FUNERARE DIN SECOLELE X-XIII

DOCUMENTATE PE TERITORIUL CLUJULUI

I. Caracteristicile generale ale înmormântărilor

Cel mai important element pentru definirea „*orizontului*” cultural îl constituie, fără îndoială, *ritualurile funerare*. Ritualul funerar reflectă, în primul rând, reacția emoțională profundă a celor rămași în urmă, a rudelor și a membrilor familiei față de cel trecut în lumea de dincolo, iar condiția primară de reprezentare a acestuia este cantitatea și calitatea inventarului din mormântul său. Această situație reprezintă în primul rând familia însă este, în mod evident, în strânsă legătură cu poziția și rangul social al individului (în primul rând în cadrul comunității respective). Se cuvine să precizăm și un adevăr obiectiv: cantitatea și calitatea inventarului funerar depindea și de situația economică a *microregiunii* unde fusese înmormântat individul, de poziția periferică sau centrală a microregiunii, de importanța drumurilor comerciale ale zonei, la care se pot adăuga și posibilele daruri externe.

Mormântul (care poate fi cercetat arheologic) păstrează resturile biologice ale înhumatului și diferite obiecte de inventar în legătură cu care pot fi puse mai multe întrebări: reprezintă acesta ilustrarea prestigiului de care se bucura cel trecut în viața de dincolo în familie și comunitate sau de fapt sunt ilustrate prestigiul și puterea (economică, politică) a familiei? Este de la sine de înțeles că familia și comunitatea îndoliată încearcă să îl prezinte și să îl ducă pe ultimul drum pe defunct, cu cel mai mare prestigiu și glorie. În consecință, inventarul din mormânt simbolizează în primul rând potențialul economic și prestigiul social, capacitatea de influență și puterea familiei (în comunitatea respectivă), legitimarea familiei prin defunct, dar în mod indirect reflectă și poziția, rangul sau profesia defunctului.¹⁷⁵ Prin urmare, este hazardant să vorbim de reflectarea prin mormânt/morminte a unor realități sau piramide sociale, deoarece societatea și relațiile sociale sunt structuri mobile. Totodată este de netăgăduit că între *reflectarea prestigiului familial și statutul, rangul și profesia defunctului* a existat și există o relație strânsă, dar nu neapărat legică.

Astfel, arheologia funerară se ocupă cu studierea resturilor osteologice ale defunctului, precum și cu studierea inventarului (dacă este cazul) care îl însoțește, încercând să explice diferite aspecte ale realității sociale (de exemplu ierarhia socială), religioase, precum și modul de percepție al fenomenului morții în cadrul diferitelor comunități.¹⁷⁶

Se cuvine să atragem atenția și asupra pericolului generalizării: deoarece fiecare societate, respectiv comunitate, își construiește propriile valori în ceea ce privește ritualurile funerare, astfel că tentația de a prezenta situații din alte zone, de exemplu cu *climă* foarte diferită, practică adesea întrebuițată, este de fapt o altă „*gemischte Argumentation*”, la fel ca în cazul arheologiei cultural-istorice.

În cazul necropolelor din epoca medievală timpurie din Europa distingem mai multe tipuri de cimitire,¹⁷⁷ caracteristice pentru trei perioade – *epoca precreștină*, cea de *propagare a creștinismului* și cea de *generalizare a creștinismului* (un termen mai degrabă cu nuanțe de relativă precizare a dezvoltării instituționale creștine care influențează în mod radical și evoluția ritualurilor), din cauza evoluției ritualurilor funerare ale acestor societăți. În acest sens concepția *egalitaristă* creștină despre viața de dincolo¹⁷⁸ nu însemna că societățile creștine ar fi fost mai sărace (reprezentate foarte sărac la nivel de inventare) decât societățile anterioare (cu inventare de mormânt de multe ori practic teaurizate). În consecință, în accepțiunea noastră, inventarul ajuns în morminte nu este oglinda fidelă a respectivei societăți, ci ne oferă, în primul rând, o diagramă foarte exactă despre concepția cu privire la viața de dincolo a acesteia, prin care găsim și o cale indirectă spre reprezentarea socială a defuncților. Evident, o legătură indirectă a inventarului funerar cu stratificarea socială și ilustrarea profesiei (de exemplu: războinic, luptător, membrul unei suite militare etc.) este de presupus în unele cazuri, precum cel al „*ungurilor cuceritori*”,¹⁷⁹ la care exista obiceiul de depunere a unui set de categorii de piese care puteau să aibă legătură cu rolul social și militar al individului. În contrast

¹⁷⁵ Vezi o abordare în acest sens la: HÄRKE 2000; PARKER PEARSON 2001.

¹⁷⁶ MARTON 2005, 2.

¹⁷⁷ Pentru sintetizarea problemei organizării cimitirelor în literatura de specialitate românească, împreună cu literatura aferentă, vezi: LĂZĂRESCU 2008, 59-61.

¹⁷⁸ RUSH 1941.

¹⁷⁹ În literatura de specialitate a fost abordată și relația dintre *inventarul funerar, sex și vârstă*. HÄRKE 1990, 36. O abordare practică în descoperirile funerare din secolul X între *vârstă și depunerea sabiei în inventarul funerar* vezi în capitolul IV.

cu această epocă, pentru perioada creștină arpadiană se cunoaște exact stratificarea socială, însă reprezentarea rangului, a poziției sociale, profesionale sau economice prin inventarul funerar al individului depus de familie dispăre chiar sub impactul creștinismului¹⁸⁰ care propovăduia o altă concepție despre viața de dincolo.¹⁸¹

În ceea ce privește riturile funerare din secolele X-XI, trebuie să amintim faptul că în această epocă în regiunea studiată se cunoaște doar *inhumația*,¹⁸² ritul incinerăției, atestat în numeroase cazuri în secolele anterioare, dispăre în cursul secolului al IX-lea.

Din perspectiva temei noastre cu privire la analiza ritualurilor funerare din zona Clujului, am putut investiga patru situri, însă doar într-o oarecare măsură pentru că acestea sunt de fapt fragmente de necropole. Astfel că, observațiile și concluziile noastre trebuie privite cu prudență, mai ales în privința necropolei din strada Zápolya, unde doar în cazul primelor șapte morminte avem un plan topografic și doar după descriere avem informații despre poziția altor patru morminte (mormintele 8-11). Totodată, am putut analiza doar parțial și cimitirele de la *Mănăștur-Calvaria* și *Cluj-Piața Centrală*, care nu au fost cercetate exhaustiv. Despre fragmentul de necropolă din *strada Plugarilor* deținem doar informații descriptive.¹⁸³

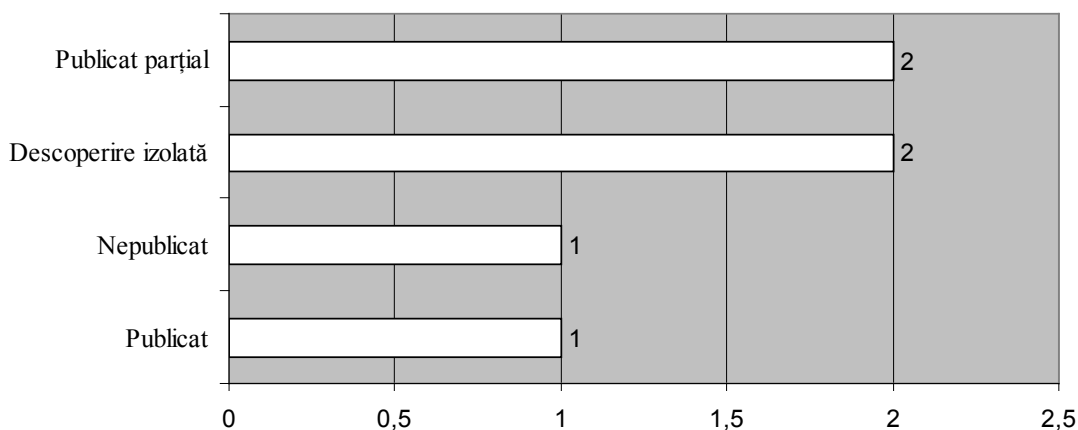

Fig. 7. Cantitatea, caracterul și stadiul cercetării siturilor din zona Clujului.

II. Structura, mărimea și aprecierea sociologică a necropolelor (pl. 5; pl. 43-44.)

Aprecieri privind necropolele păgâne datate în secolul X din aria orașului Cluj

De la începutul secolului XX și până în anii '30 - '40 ai aceluiași secol, prin prisma operei de mare impact al lui József Hampel, necropolele cercetate au fost interpretate ca aparținând fie *ungurilor cuceritori bogați*, fie *populației slave sărace*, cucerite la sfârșitul secolului IX - începutul secolului X.¹⁸⁴ Pare destul de clar că divizarea socială din secolul al X-lea a primit și o conotație *etno-culturală*, în cazul lui Hampel.

Mai târziu, Gyula László a reconstituit o societate gentilică divizată orizontal.¹⁸⁵ Pentru Gyula László și generația sa (Nándor Fettich, Géza Fehér, Dezső Csallány) doar mormintele cu un inventar bogat îi reprezentau pe „*ungurii cuceritori*”, prin urmare și această generație de cercetători evalua deosebirile dintre mormintele *sărace-bogate* din punct de vedere etno-cultural, cu mențiunea că deosebirile *etnice* erau asociate cu cele *sociale*.¹⁸⁶

¹⁸⁰ RITOÓK 2007, 249-276.

¹⁸¹ RUSH 1941.

¹⁸² Rămâne o întrebare fără răspuns până când putem data *ritului incinerăției* în Bazinul Transilvan, deoarece inventarul foarte sărac din punct de vedere cantitativ al acestor necropole ne împiedică să obținem o datare mai exactă. În celelalte regiuni ale Europei Est-Centrale asemenea morminte sunt databile până la sfârșitul secolului al X-lea, în zonele noastre însă acest rit, după cunoștințele noastre actuale, nu poate fi datat după secolul IX. JAZDZEWSKI 1949, 91-191; MIŠKIEWICZ 1969, 241-302.

¹⁸³ Dorim să mulțumim și cu acest prilej doamnei Ioana Hica-Câmpeanu pentru informațiile oferite.

¹⁸⁴ HAMPEL 1905.

¹⁸⁵ LÁSZLÓ 1944, 138-158.

¹⁸⁶ Mai târziu, Gyula László nu a mai identificat ca aparținând populației slave mormintele din necropolele cu inventar sărac, ci a considerat că aparțineau populației epocii avare târzii, care era de fapt vorbitoare de limbă maghiară. Pe cuceritorii din secolul X (poporul lui Árpád, cum l-a socotit el) i-a considerat de altă origine, fără nici o legătură cu populația maghiară. LÁSZLÓ 1988, 38, 56.

După 1945 în condițiile politice ale timpului său, Géza Fehér a căutat un compromis în ceea ce privește această problematică. Fehér a îmbinat observațiile legate de *stratificarea socială* cu analiza cronologică a evoluției necropolelor, definind patru grupuri de necropole specifice secolelor X-XI, esența acestei teorii fiind contopirea lentă a noilor veniți (*ungurii cuceritori*) cu populația (mai) veche (după Fehér, *slavi*).¹⁸⁷ Menționăm că din punctul nostru de vedere, din perspectiva realităților etnoculturale, aceasta ar fi cea mai realistă teorie, doar dacă ar fi împărțit populația din Bazinul Carpatic în două mari grupe, respectiv noii veniți (*ungurii cuceritori*) și populația mai veche (sub această denumire este imposibil de înțeles doar o etnie; această problematică trebuie analizată din perspectivă microregională). Nu a durat mult timp până când teoria lui Fehér a fost eliminată complet din discuțiile științifice de teoria de mare efect a lui Béla Szőke.

După apariția cărții lui Béla Szőke, în cadrul cercetării arheologice maghiare se manifestă o tendință puternică spre „sociologizarea” necropolelor,¹⁸⁸ creându-se o legătură între *situația și starea socială a unei comunități și mărimea necropolei*. Szőke a pornit de la concepția că poziția socială a individului, prin inventarul său funerar, este o reflectare a „proceselor culturale”.¹⁸⁹ El a definit mai multe straturi sociale: *aristocrația tribală, stratul de mijloc și populația săracă*. Tipurile de necropole, pe care le-a sistematizat după mărimea lor, au fost legate de aceste straturi sociale pe care le-a definit. Astfel, *mormintele singulare și grupurile de morminte* au fost puse în legătură cu aristocrația tribală, necropolele cu mai multe zeci de morminte au fost interpretate ca cimitirele *stratului de mijloc*, iar cele cu mai multe sute de morminte ca locul de veci al *populației sărace, comune*.¹⁹⁰ Evident, exista o relație între cele două fenomene (dar mult mai relativă), însă putea să fie doar o relație indirectă, deoarece un grup de morminte nu trebuie neapărat să fie interpretat doar din punct de vedere social, anume că ar fi morminte ale aristocrației tribale nomade. Cel mai bun exemplu în acest sens îl reprezintă grupul de morminte (trei) de la Dumbrăvița (jud. Timiș), unde inventarul foarte săracios al defuncțiilor cu greu poate fi asociat cu ilustrarea statutului aristocrației tribale.¹⁹¹

Al doilea strat, definit de către Szőke, este așa-zisul *strat de mijloc*,¹⁹² care presupunea o necropolă de câteva zeci de morminte, iar al treilea tip de cimitir cu număr mare de morminte este cel al *populației sărace*. Unul dintre punctele slabe ale acestei teorii este inexistența criteriului de departajare al acestor necropole, care este numărul de morminte minim și maxim al acestor tipuri de necropole. Totodată, o altă problemă în separarea acestor necropole este fără îndoială și perioada lor de folosire: un cimitir putea să fi fost folosit de o comunitate mică timp îndelungat, dar și de o comunitate mai mare pe un timp limitat. În același timp, se mai pune problema abandonării unui cimitir de către o comunitate bogată și re folosirea acestuia de către o comunitate săracă, în urma căruia putem avea o imagine „dublă”deformată. Mai avem o ultimă observație cu privire la teoria lui Szőke: cea mai mare parte a necropolelor analizate de către arheologul maghiar nu au fost cercetate integral, astfel că de foarte multe ori nu știm când au început să fie folosite și nici când au fost abandonate. Din acest punct de vedere, considerăm că fiecare cimitir trebuie cercetat exhaustiv și analizat separat, fără a încerca mereu integrarea într-un sistem artificial (asta este totodată consecința influenței masive a arheologiei germane). La aceasta se adaugă și faptul că orice comunitate este stratificată, adică rostul unei cercetări este de a face observații, dacă este posibil, privind această stratificare în cadrul necropolei analizate.

Pe baza concepției lui Szőke, necropolele din secolul X de pe teritoriul Clujului (arheologul maghiar avea date, din motive obiective, doar despre cimitirul din strada Zápolya) aparțin *stratului de mijloc*. Însă ne putem întreba, în contrast cu necropolele din Cluj, unde pot fi cimitirele cu un număr mare de morminte ca cele din Alba Iulia (Stația de Salvare, Izvorul Împăratului)?¹⁹³ Din punctul de vedere al numărului de morminte, acestea ar trebui incluse în rândul necropolelor populației sărace, dar inventarul publicat până la ora actuală (inele de tâmplă din aur, cercei din argint, documentarea ritualului de înmormântare cu resturile calului) nu relevă o populație (cel puțin un segment al acesteia) săracă. Comparate cu cimitirele de la

¹⁸⁷ FEHÉR 1958, 305-314.

¹⁸⁸ SZŐKE 1962.

¹⁸⁹ Evident nu dorim să căutăm legături între școala americană New Archaeology și teoria lui Béla Szőke. Asemănările le punem pe seama întâmplării, deoarece Béla Szőke a continuat și a dezvoltat în operele sale concepțiile școlii lui László privind istoria socială cu care ne întâlnim încă din anii '30. BINNFORD 1962, 222; SZŐKE 1962.

¹⁹⁰ SZŐKE 1962, 13, 19-20.

¹⁹¹ DRAȘOVEAN, BENEĂ, MARE, MUNTEAN, TĂNASE, CRÂNGUȘ, CHIU, MICLE, VLASCICI, SZENTMIK-LOSI, ȘTEFĂNESCU, TIMOC 2004, 65-66.

¹⁹² Termenul este inadecvat, fiind o invenție a societății moderne.

¹⁹³ Necropola de la Stația de Salvare a fost cercetată între 1978-1984, fiind dezvelite 1183 de morminte. BLĂJAN, POPA 1983, 375-380; C. E. 2006, 12-16.

Biharea, Cluj sau Șiclău, necropolele amintite mai sus și integrabile în cadrul tipului de necropolă aparținând populației de rând nu ni se par deloc mai sărace din punct de vedere al inventarului funerar în comparație cu inventarul celor de la Cluj.

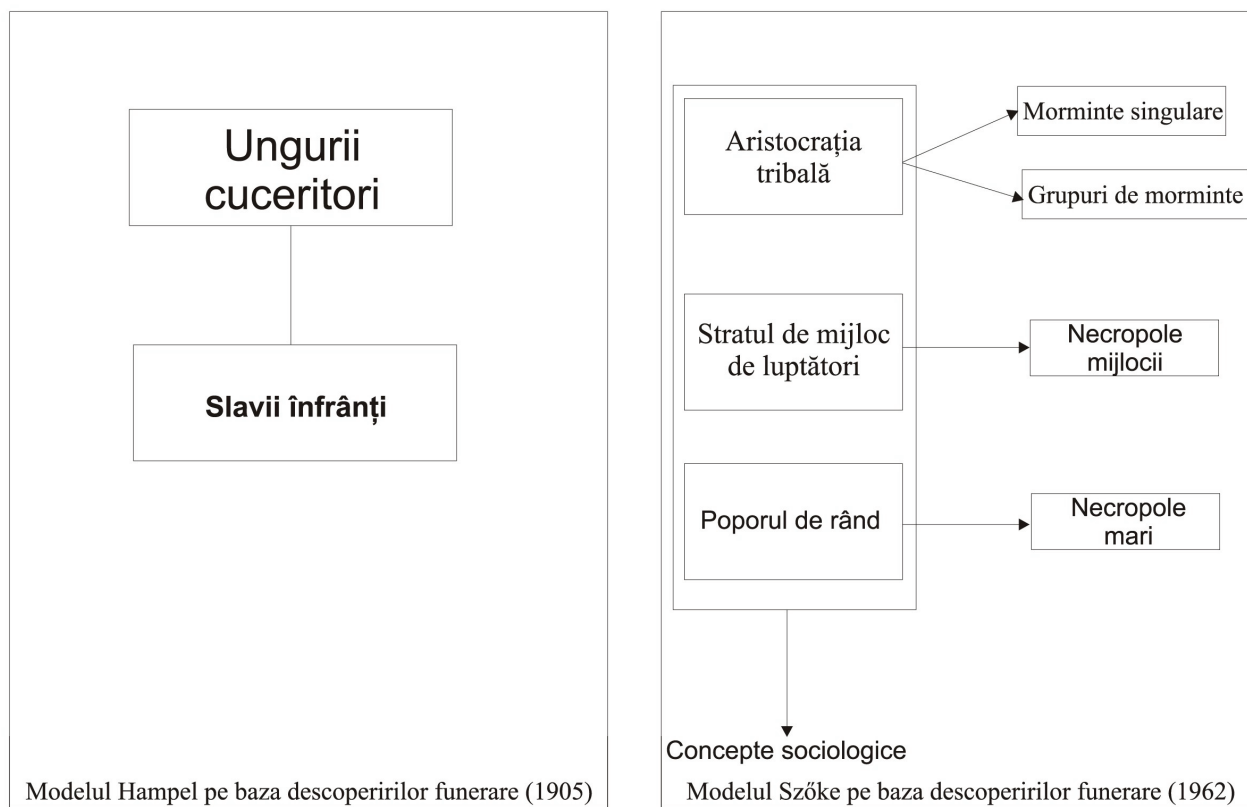

Figura 8. Cele mai importante modele conceptuale ale specialiștilor secolului XX privind realitățile etno-sociologice din secolul X.

În arheologia maghiară, problematica *suitelor militare* a fost analizată ca parte a structurilor sociale, deși aceasta mai degrabă ni se pare că este semnul *organizării* și al *organizației* militare. Problematika *suitelor militare* a fost interpretată în mod diferit:

1. *Suita militară etnică* - inventarul arheologic al acestora este semnalat de necropolele din zona Tisei Superioare. Această teorie se leagă în principal de numele lui Károly Mesterházy.¹⁹⁴

2. O teorie asemănătoare se leagă de numele lui István Dienes,¹⁹⁵ dezvoltată de către László Révész - necropolele din zona Tisei Superioare aparțin *suitelor militare eterogene* ale principatului maghiar din secolul X (care însă nu poate fi legată de cabari sau cu alte cuvinte nu poate fi *etnicizată*).¹⁹⁶ Cu toate că teoria respectivă a fost criticată,¹⁹⁷ Révész a făcut observații arheologice la care, până la ora actuală, nu s-a venit cu o interpretare mai bună. Din această analiză reiese totodată și faptul că, printr-un compromis, a încercat să combine teoria *suitelor militare princiare* din zona Tisei Superioare cu teoria lui Béla Szőke.¹⁹⁸

În zona nord-estică a Bazinului Carpatic aceste tipuri de necropole, definite ca aparținând membrilor *suitelor militare*, dispar în a doua jumătate a secolului al X-lea. *Necropolele de tip Karos* din zona Tisei Superioare, pe baza analizei tipocronologice a inventarului mormintelor, sunt abandonate foarte probabil în anii '70 ai secolului X. Necropolele din zona Clujului, foarte apropiate prin caracteristicile lor de aceste tipuri de necropole, au fost în schimb abandonate mai târziu, spre sfârșitul veacului X, iar mormintele cele mai bogate ale acestora au fost mai târziu și jefuite. Aceste necropole ale comunităților militare au fost abandonate la sfârșitul secolului al X-lea - începutul secolului al XI-lea și în locul acestora au fost înființate noi cimitire. În cazul Clujului se pune întrebarea unde au fost înființate aceste necropole? În zona Kövespad, se poate presupune apariția unor noi cimitire pe baza monedei nedeterminabile de la situl Kalevala II, respectiv pe

¹⁹⁴ MESTERHÁZY 1995, 1040, 1046.

¹⁹⁵ DIENES 1986, 92-114.

¹⁹⁶ RÉVÉSZ 1994, 145-157.

¹⁹⁷ KRISTÓ 1997, 234-275.

¹⁹⁸ RÉVÉSZ 1996, 193-211.

baza inelului de tâmplă în formă de S din strada Heltai (azi desființată).¹⁹⁹ Pentru date concludente însă ar trebui efectuate cercetări arheologice în aceste locuri, pentru a se stabili dacă au fost sau nu folosite în continuare ca locuri funerare.

Despre necropolele din „jurul bisericilor” de la Mănăstur și Cluj-Piața Centrală

La sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, spre sfârșitul domniei lui Ladislau I cel Sfânt (1077–1095) și în perioada domniei lui Coloman Cărturarul (1095–1116), pe baza hotărârilor sinodurilor de la *Szabolcs* (1092), *Tarcal* (în jurul anului 1100) și *Strigonium* (1104–1112/1113), defuncții trebuiau înmormântați în jurul bisericilor.²⁰⁰ Aceste necropole sunt denumite în literatura de specialitate *cimitire din jurul bisericilor*. Ce se înțelege prin acest termen?

În primul rând trebuie să precizăm câteva idei de bază referitoare la ritualurile funerare medievale. În evul mediu, înmormântarea nu poate fi despărțită de convingerile religioase fundamentale ale oamenilor, astfel că toate caracteristicile esențiale ale acesteia sunt într-o oarecare relație cu învățămintele ecleziastice ale Bisericii, respectiv cu prescrierile disciplinare ale acesteia.²⁰¹ În cursul epocii medievale dezvoltate (secolele XII–XIII), Biserica a primit competența de a stabili reguli pentru înmormântări.²⁰²

În comparație cu epoca creștinismului timpuriu, cimitirul a trecut prin schimbări fundamentale. Astfel, în această epocă doar episcopul era îndreptățit să înființeze cimitire în *cadrul așezărilor* sau *în afara acestora*. Cimitirul putea fi plasat *pe lângă biserică*, în *jurul zidurilor bisericii*, dar și *biserica* putea să funcționeze *ca loc de înmormântare*.²⁰³ Înmormântarea în biserică a devenit o „*modă*” la începutul secolului al IX-lea,²⁰⁴ dar în Bazinul Carpatic, din cauza situației politico-instituționale, nu se cunosc asemenea manifestări în secolul al X-lea și nu se cunosc descoperiri arheologice nici pentru prima jumătate a secolului al XI-lea.

Primele reglementări cu privire la utilizarea cimitirelor în cadrul așezărilor au apărut în perioada carolingiană, punctul de plecare fiind capitularele lui *Carol cel Mare* din 786, respectiv 810/813, în care a fost prescrisă, printre altele, abandonarea cimitirelor păgâne în mod obligatoriu la saxoni și organizarea cimitirelor în jurul bisericii.²⁰⁵

Sinodul din anul 895 a abordat pentru prima oară această chestiune și în canonul 25 se precizează că, *dacă există posibilitatea defuncții trebuie să fie înmormântați în jurul bisericii*.²⁰⁶

Pe teritoriul Regatului Maghiar, în unele cazuri putem documenta acest tip de cimitir încă de la începutul secolului al XI-lea, însă el se generalizează doar de la sfârșitul secolului al XI-lea – începutul secolului al XII-lea, ca o consecință a sinoadelor amintite anterior.²⁰⁷

În urma rezultatelor săpăturilor arheologice, în literatura de specialitate s-a pus problema existenței unui tip de *cimitir intermediar*, prin aceasta înțelegându-se că teritoriul unui cimitir păgân a fost refolosit după ce a fost sfințit și apoi s-a construit o biserică în jurul căreia au avut loc înmormântări potrivit reglementărilor creștine. Despre existența unui tip de *cimitir intermediar* între necropolele păgâne și cele creștine a vorbit încă din anul 1962 Béla Szőke cu prilejul analizării necropolei de la Orosháza-Rákoczi-telep (Gellértegyháza). Mai târziu însă, István Dienes a demonstrat în mod convingător că necropola din secolul X nu poate fi legată cronologic de biserică ce a fost construită în epoca lui Ladislau I și de cimitirul acesteia.²⁰⁸

¹⁹⁹ Despre perioada de răspândire a inelelor de tâmplă cu capăt în formă de S în Bazinul Transilvan vezi: GÁLL 2007 a, 239-251; GÁLL 2008, vol. I. 244-245.

²⁰⁰ Decretul lui Ladislau I: “*Si quis... mortuos suos ad ecclesiam suam non sepeliert duodecim diebus pane et aqua poenitae in cippo*”; iar decretul lui Coloman Cărturarul: “*Sepultura christianorum non nisi in atriis ecclesiarum fiat*”. CIH, 1899, 56. l. art. 25, 116. l. art. 73.

²⁰¹ SZUROMI 2005, 9, nota 2.

²⁰² Despre această problemă, cu o literatură abundentă, vezi: SZUROMI 2005, 9-10.

²⁰³ De exemplu, scrisoarea de privilegiu a papei Pascal II din 1105 către Guido Papiensis. SZUROMI 2005, 10, nota 22.

²⁰⁴ Printre capitularele lui Theodulf, episcop de Orleans (798-818), găsim prima reglementare de atenuare a acestor norme. După normele din *Decretum Gratiani*, în biserică se puteau înmormânta *episcopul, abații*, respectiv *preoții și laicii* vrednici de aceasta. SZUROMI 2005, 10, nota 28.

²⁰⁵ Despre această problemă, cu o literatură abundentă, vezi: RITOÓK 2004, 115-124. Despre răspândirea cimitirelor din jurul bisericii în spațiul vest-european, în special în zona renană și bavareză: BIERBRAUER 1986, 19-40; HASENPLUG 1999, 31-57; KÖTTING 1965; MARTIN 1974, 139-142; FINGERLIN 1997, 44-53. În zona panonică în perioada carolingiană: B. M. SZŐKE 2002, 247-266.

²⁰⁶ HASENPLUG 1999, 62; RITOÓK 2004, 116.

²⁰⁷ Procesul de creștinare în Regatul Maghiar a fost analizat de Péter Váczy. VÁCZY 1938, 215-265. Din perspectivă istorico-etnografică: BALASSA 1989, 10-11. Vezi și nota 200.

²⁰⁸ SZŐKE 1962, 38; DIENES 1965, 159-160.

Cu toate acestea, în literatura de specialitate s-a răspândit termenul de necropolă de „tip *Gellértegyháza*”.²⁰⁹ Sfințirea a unor cimitire păgâne s-a presupus în cazul necropolelor de la Bánkút-Rózsa major, Baracs-Apátság, Derékegyháza, Csepreg-Szentkirály, Hetényegyháza, Kardoskút, Tápió-györgye, Tiszaörvény și Zenta.²¹⁰

Nu ne-am propus aici să ne ocupăm de clarificarea problematicii legate de cronologia apariției cimitirelor în jurul bisericilor pe teritoriul Regatului Maghiar arpadian, dar dorim să specificăm faptul că această modă de înmormântare în jurul bisericilor putea să se fi răspândit mult mai timpuriu, chiar de la începutul secolului al XI-lea.²¹¹ Întrebarea este în care *microregiuni* sau *centre politico-eceziastice* era ea practică? În urma observațiilor lui Gábor Kiss, a devenit mai mult decât clar că în zona transdanubiană necropola, situată în jurul bisericii Sfântul Martin de la Szombathely, a funcționat începând din secolul al XI-lea, paralel cu *necropola în șiruri* cercetată nu departe de acest loc.²¹² Tot la începutul secolului al XI-lea se datează, pe baza analizei cu radiocarbon a mostrei de lemn carbonizat, biserica respectiv cimitirul acesteia, de la Szentes-Kaján Temetőhalom.²¹³

În consecință, putem formula ipoteza că pe teritoriul Regatului Maghiar se pot deosebi încă de la începutul secolului al XI-lea mai multe tipuri de *necropole*, acestea având legătură strânsă cu *caracterul și importanța așezărilor* (unde au funcționat cimitirele), dar și cu originea vestică a populației (de exemplu noii veniți în cursul secolului XI din Germania, Italia).

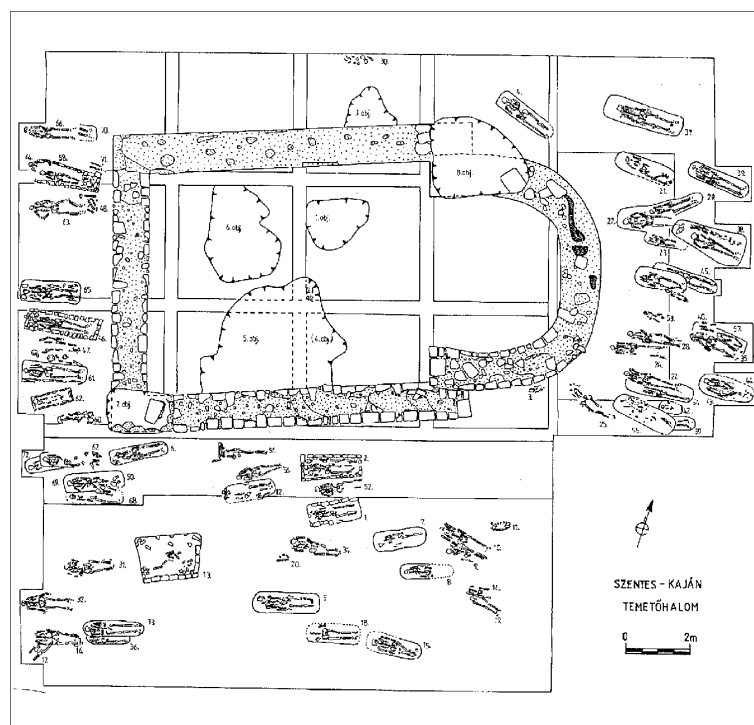

Figura 9. Un fragment de cimitir de tip „din jurul bisericii”: Szentes-Kaján (TÜRK 2005, Fig. 1.)

Cel puțin din punct de vedere teoretic și logic, aceste cimitire ar trebui să apară în *zona centrelor religioase și politice*, iar în așezările zonelor periferice ale regatului acest fenomen ar trebui să se răspândească mult mai târziu, în special după reglementările sinoadelor menționate anterior, de la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea. De menționat că și în aceste cazuri, dinamica răspândirii lor cronologice putea să fi fost foarte variabilă. În acest sens, cel mai bun exemplu sunt cimitirele de la Peteni și Zăbala, ale

²⁰⁹ BÓNA 1978, 125; KULCSÁR 1995, 230, nota 22; RITOÓK 1984, 4.

²¹⁰ MÉRI 1964, 7, Fig. 2; TETTAMANTI 1975, 89; SOSZTARITS 1993, 59-60; V. SZÉKELY 1983, 81; DINNYÉS 1985, 17; SZATMÁRI, VÁGÓ 1993, 19-20; KULCSÁR 1995, 228-231.

²¹¹ În zonele aflate sub dominație carolingiană, acest tip de cimitir s-a răspândit încă din secolul IX, însă rămâne o problemă dacă a existat sau nu o legătură din punct de vedere genetic al acestei populații cu cea din secolul XI.

²¹² G. KISS 2005, 151-153.

²¹³ TÜRK 2005, 217.

căror caracteristici structurale arată că aceste necropole datate în secolele XII-XIII nu sunt de tipul *din jurul bisericii*, ci aparțin tipului *necropolelor în șiruri*, specifice secolelor anterioare, încă păgâne sau parțial păgâne.

În continuare încercăm să clarificăm, în măsura în care acest lucru este posibil, tipul necropolelor de la Mănăștur-Calvaria și Cluj-Piața Centrală.

În cazul cimitirului de la Mănăștur-Calvaria, după părerea noastră, nu avem de-a face în prima fază cu un cimitir tipic *din jurul bisericii* (pl. 43. B. I.). Acest cimitir va deveni mai târziu o necropolă din jurul bisericii, odată cu ridicarea clădirii de cult, probabil la sfârșitul secolului XI - începutul secolului XII. În zona bisericii, prima monedă depusă ca *obol*²¹⁴ este cea de la *Ladislau I cel Sfânt (1077-1095)*, în schimb mormintele datate, pe baza inventarului, cel mai timpuriu au fost dezvelite spre vest de biserică (este vorba de mormintele 13-16, 19-20, 23-29) (vezi pl. 43. B. I. și pl. 44). Pe baza acestora putem bănuși că necropola fundată anterior, în cursul secolului al XI-lea, a continuat să fie folosită mai târziu, odată cu ridicarea bisericii, transformându-se într-o necropolă *din jurul bisericii*. Evident că trebuie să atragem atenția asupra relativității observațiilor noastre, deoarece așa cum se poate vedea și de pe *planșa 43. A.*, sunt cercetate doar fragmente din cimitir.

În contrast cu cimitirul de la Mănăștur-Calvaria, densitatea foarte mare a mormintelor din Piața Centrală semnifică faptul că aici a fost un cimitir tipic din jurul bisericii, al cărui inventar nu poate fi datat mai devreme de sfârșitul secolului al XI-lea (pl 57.).

În Bazinul Transilvan, *cimitire din jurul bisericii* au fost cercetate în foarte multe locuri, dar peste tot au fost datate de la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea. Chiar dacă avem un număr important de situri cercetate, există multe probleme cu privire la dimensiunile și calitatea acestor săpături. După cunoștințele noastre, nici un sit nu a fost *cercetat integral* (!) și nu avem nici o necropolă în cazul căreia să se fi realizat *analiza antropologică*²¹⁵ a scheletelor, ca să nu mai vorbim de analize mai sofisticate (ADN, stronțiu etc.).

Din punct de vedere geografic, cele mai apropiate analogii ale necropolelor din jurul bisericii din Cluj-Napoca sunt cele trei cimitire de la *Dăbâca*, datate cu monede ale regilor maghiari în secolele XI-XIII (nepublicate până în zilele noastre). În *incinta IV* a cetății Dăbâca au fost dezvelite 489 de morminte (la care pot fi adăugate încă alte câteva zeci de morminte distruse), datate cu monede de la Ladislau I (1077-1095), Ștefan al II-lea (1114-1131), Béla al II-lea (1131-1141), Géza al II-lea (1141-1162) și Béla al III-lea (1172-1196), de la sfârșitul secolului al XI-lea până cel puțin în secolul XIII.²¹⁶

Tot la Dăbâca în *Grădina lui Tamaș*, pe lângă mai multe (?) biserici suprapuse au fost cercetate 61 de morminte, datate cu monedele lui Géza al II-lea (1141-1162) și Béla al III-lea (1112-1196) în secolul XII.²¹⁷

Peste pârâul Braniște, la câteva sute de metri vizavi de cetate, pe punctul *Boldâgă*, a fost dezvelită o necropolă din jurul bisericii. Aceasta poate fi datată mai timpuriu de o monedă din mormântul 58 emisă în vremea lui Salamon (1063-1074).²¹⁸

Începând din secolul al XII-lea se datează necropola din jurul bisericii de la *Chidea*, aceasta fiind folosită până în secolul XIX (István Méri a dezvelit 113 de morminte),²¹⁹ ca și cimitirul de la *Coplean*.²²⁰

Dacă părăsim zona Someșului Mic observăm că în numeroase puncte ale Bazinului Transilvan au fost cercetate necropole de acest tip. În contrast cu regiunile carolingiene unde necropolele în jurul bisericilor apar deja în secolul IX, respectiv cu regiunile din vestul Bazinului Carpatic unde acestea au fost documentate începând cu secolul XI, în Bazinul Transilvan în mod sigur acest tip de cimitire, poate cu excepția unuia singur, a fost documentat începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea - începutul secolului al XII-lea. Excepția poate să o constituie cimitirul de la *Alba Iulia-Catedrala romano-catolică*, deși arheologul care a executat săpăturile l-a datat de la sfârșitul secolului al XI-lea până în secolul al XIII-lea.²²¹ Pe baza materialului publicat (inele de tâmplă simple și cu capete în formă de S,²²² brățări de sârmă cu secțiuni romboidale și

²¹⁴ Analiza obiceiului de depunere a obolului este prezentată mai jos în acest capitol.

²¹⁵ După informațiile noastre s-ar fi realizat o analiză în cazul scheletelor de la Sighișoara, fără să fi fost publicată integral.

²¹⁶ IAMBOR 2005, 187.

²¹⁷ IAMBOR 2005, 187-189.

²¹⁸ IAMBOR 2005, 190. Analiza acestor necropole vezi: GÁLL, GERGELY 2010, s. t.

²¹⁹ MÉRI 1944.

²²⁰ HEITEL 1972, 142: harta I.

²²¹ După autoare este nivelul M-2. MARCU ISTRATE 2008, 110.

²²² Analiza *inelenor de tâmplă* în secolele X-XI din Bazinul Transilvan, Partium și Banat: GÁLL 2008, vol. I. 121-156.

cu capete spiralate²²³) începutul folosirii necropolei ar putea fi plasat în prima jumătate a secolului al XI-lea. Observația noastră de ordin tipocronologic este susținută și de importanța orașului Alba Iulia. După campania lui Ștefan I, aici a fost creată episcopia (probabil în 1009),²²⁴ astfel că nu ar fi deloc o surpriză înmormântarea în jurul primei biserici a diferitelor personaje ecleziastice, având în vedere și faptul că locul a funcționat și anterior ca necropolă.²²⁵

Necropola de la *Alba Iulia-Băile Romane* (35 de morminte), databilă, pe baza tipocronologiei pieselor și a monedelor de la Béla al II-lea (1131–1141), Ștefan al IV-lea (1162–1163) și Béla al III-lea (1172–1196), de la sfârșitul secolului XI și în secolul XII, poate fi încadrată foarte probabil în categoria necropolelor de tip *din jurul bisericii*.²²⁶

Restul cimitirelor din jurul bisericilor din bazinul Mureșului mijlociu pot fi datate mult mai târziu. Nu departe de Alba Iulia, tot în bazinul Mureșului mijlociu, o altă necropolă din secolul XII a fost cercetată la *Cricău*.²²⁷ La *Simeria Veche* a fost documentat un fragment de necropolă cu 36 de morminte databile la sfârșitul secolului al XI-lea și în secolul al XII-lea.²²⁸ O necropolă de acest tip a fost cercetată și la *Orăștie*.²²⁹ La nord-vest de Orăștie, la *Geoagiu-Băi*, a fost cercetat un fragment de necropolă cu 68 de morminte, de către Gheorge Petrov, care l-a datat la sfârșitul secolului al XI-lea și în secolul al XII-lea pe baza monedelor emise de către Ladislau I și Coloman Cărturarul.²³⁰ Tot în cursul secolului al XII-lea este datată, pe baza monedei lui Béla al II-lea, necropola de la *Streisângeorgiu*,²³¹ ca și alte două necropole de acest tip de la *Sebeș-Alba*²³² și *Gârbova*.²³³

În zona Târgu Mureș, în partea dreaptă a Mureșului, la *Morești-Citfalău*, Kurt Horedt a cercetat două părți ale unui cimitir, în total 55 de morminte,²³⁴ iar în partea stângă a râului, a fost depistată o necropolă de acest tip la *Sângeorgiu de Mureș*.²³⁵ După unele informații, o necropolă situată în jurul bisericii a fost dezvelită și la *Târgu-Mureș*.²³⁶ La est de Târgu Mureș, avem informații despre o necropolă în jurul bisericii de la *Vasilii*, datată cu o monedă de la Béla al III-lea (1174–1196).²³⁷ Înspre est se mai cunosc patru necropole în zona Nirajului: la *Sânvăsii* a fost cercetat un fragment de cimitir datat cu moneda emisă de Béla al III-lea (1174–1196),²³⁸ iar alte cimitire de acest tip au fost cercetate la *Eremieni*, *Maiad* și *Bâra*,²³⁹ fără să avem date concrete privind datarea lor.²⁴⁰

La nord de bazinul Mureșului, la *Moldovenești*, monedele emise de către Ladislau I (1077–1095), Coloman Cărturarul (1095–1116) și Béla al II-lea (1131–1141) descoperite în mormintele unei necropole din jurul bisericii o datează pe aceasta tot la sfârșitul secolului al XI-lea și în secolul XII.²⁴¹

În partea nord-estică a Bazinului Transilvan a fost cercetat un fragment de necropolă cu 78 de morminte la *Șirioara*, datat în secolele XII-XIII (poate și mai târziu) de moneda emisă de Béla al III-lea (1174–1196) descoperită într-unul din morminte (vezi *pl. 71*).

La est de bazinul Mureșului mijlociu, în bazinul Târnavei Mari, necropole situate în jurul bisericii au fost cercetate în mai multe locuri. La *Mediaș* au fost descoperite cel puțin trei morminte,²⁴² iar la 10

²²³ Analiza *brățărilor* în secolele X-XI din Bazinul Transilvan, Partium și Banat: GÁLL 2008, vol. I. 186-204.

²²⁴ KRISTÓ 1988, 482-501.

²²⁵ Privind mormintele din secolul X și datarea acestora vezi: GÁLL 2008, vol. I. 387-388, vol. II. 49-50.

²²⁶ HOREDTE 1958 a, 50-63. Datarea lui István Bóna (secolul X-secolul XII) nu poate fi acceptată. În acest sens vezi: BÓNA 1988 a, 219.

²²⁷ HEITEL, BOGDAN 1968, 483-496.

²²⁸ HEITEL 1972, 2, 154: nota 6, 142: harta 1.

²²⁹ CCA 1997, 33.

²³⁰ PETROV 1996, 403-413.

²³¹ BÓNA 1988 a, 225; POPA 1976, 37-64.

²³² HEITEL 1969, 6-7; CRÂNGACI ȚIPLIC 2004-2007, 57, nota 79

²³³ HEITEL 1972, 143, Fig. 3.

²³⁴ BÓNA 1988 a, 225.

²³⁵ ZRINYI 1976, 146.

²³⁶ HEITEL 1972, 154.

²³⁷ Informații primite de la autorii săpăturii, colegii de la muzeul din Târgu Mureș, cărora le mulțumim și pe această cale.

²³⁸ Informații primite de la autorii săpăturii, colegii de la muzeul din Târgu Mureș, cărora le mulțumim și pe această cale.

²³⁹ Informații primite de la autorii săpăturii, colegii de la muzeul din Târgu Mureș, cărora le mulțumim și pe această cale.

²⁴⁰ Din presă am aflat că sunt biserici arpadiene cu cimitire în jurul lor. În acest sens, <http://torteneleportal.hu/2009/09/XII-szazadi-szentelyre-bukkantak-nyaradszentlaszlon>.

²⁴¹ HOREDTE 1952, 318-320.

²⁴² CRÂNGACI ȚIPLIC 2004-2007, 56-57, notele 71-73.

kilometri sud-est s-au găsit la *Moșna*.²⁴³ La *Sighișoara-Dealul Viilor*, cca 3 kilometri nord-est de cetate, Radu Harhoiu a cercetat un fragment de necropolă situată în jurul bisericii, care pe baza monedelor de la Béla al III-lea (1174–1196) poate fi datată mai larg în secolul al XII-lea și mai restrâns în a doua parte a acestui secol. Este foarte important de amintit că au fost cercetate doar cele două margini ale necropolei în discuție, centrul său, din motive obiective (zona respectivă fiind ocupată de drum, care după toate probabilitățile a distrus biserica) n-a putut fi cercetat. În mormântul 30 au fost documentate monede de la Ștefan al III-lea (1162–1172), iar din mormântul 28b monede de la Béla al III-lea (1172–1196), pe baza cărora putem data acest fragment de cimitir în a doua jumătate a secolului XII (*pl. 74. D.*). Trebuie să amintim însă și faptul că mormântul dublu (m. 28a-b: un adult și un infans) suprapune mormintele 32 și 34, acestea din urmă având gropi separate. Din punct de vedere cronologic, această observație are o importanță majoră, deoarece dintre cele trei morminte (m. 28 a-b, 32 și 34) cel mai recent săpat a fost mormântul notat cu numărul 28, iar mormintele 32 și 34, aflate sub mormântul 28, trebuie să fie datate mai timpuriu. Ne fiind cercetată toată necropola, ar fi primejdios să ne pronunțăm asupra perioadei sale de început, dar și de abandonare a sa, deoarece așa cum se poate observa pe planul necropolei, între cele două margini ale acesteia este o distanță de cca 30 de metri.²⁴⁴ Alte puncte cu necropole situate în jurul bisericii din arealul orașului Sighișoara au fost cercetate la *Biserica din deal*²⁴⁵ și *Biserica Mănăstirii*,²⁴⁶ datate în secolul al XII-lea și legate de primii coloniști germani (?).

Tot în Bazinul Târnavei Mari, la *Cristuru Secuiesc*,²⁴⁷ *Odorheiu Secuiesc*²⁴⁸ și la *Mugeni*,²⁴⁹ au fost cercetate necropole din jurul bisericii, care au fost datate în secolul XII. În valea Goagiului, un pârau aferent Târnavei Mari, la *Avrămești*, a fost dezvelită de către Elek Benkő, Attila Demeter și Attila Székely între 1985–1987²⁵⁰ o biserică înălțată în secolul XII, împreună cu morminte datate cu monede anonime din același secol (mormintele 12 și 18 datate de monedele CNH I. 137 și CNH I. 145). Nu demult, o altă necropolă databilă în secolul XII, împreună cu ruinele unei biserici, a fost dezvelită de către Csongor Derzsi și András Sófalvi la *Ulieș*.²⁵¹ Topografic, nu departe de aici, la *Drăușeni*, în anii '70 ai secolului XX, a fost cercetat un cimitir împreună cu o biserică databilă în secolul XII.²⁵²

În bazinul Oltului, o necropolă situată probabil în jurul bisericii de la *Feldioara* a fost cercetată în deceniile trecute și a fost datată între mijlocul secolului XII și începutul secolului XIII.²⁵³ Tot în această perioadă se datează și un alt cimitir din jurul bisericii de la *Viscri*, datat de moneda lui Géza al II-lea în jurul mijlocului secolului XII.²⁵⁴ Aproape de poalele Carpaților, la *Sibiu-Piața Huet*, a fost cercetată o necropolă situată în jurul bisericii, ale cărei începuturi sunt plasate la mijlocul secolului XII.²⁵⁵

Din punctul de vedere al stadiului cercetării, ar trebui strânse toate datele despre aceste tipuri de necropole și supuse unei analize mai amănunțite. Trebuie să amintim faptul că, din păcate, nici una dintre aceste necropole nu a fost cercetată integral, respectiv pentru nici una dintre aceste necropole nu au fost realizate analize antropologice (!!). Din această cauză, propunerea noastră privind evoluția cronologică trebuie privită cu mult relativism:

²⁴³ CCA 2000, 65.

²⁴⁴ HARHOIU, IONIȚĂ 2008, 199-223.

²⁴⁵ CCA 2000, 96.

²⁴⁶ CCA 2006, 328-329; CRÂNGACI ȚIPLIC 2004-2007, 58, nota 86.

²⁴⁷ HEITEL 1972, 159, Fig. 8.

²⁴⁸ Pentru aceste informații îi mulțumim lui Andrea Demjén.

²⁴⁹ <http://www.hrmuzeum.ro/index.php?mmi=02&smi=00&ssmi=00&pi=01>

²⁵⁰ BENKŐ 1992, 213, 223, Fig. 34.

²⁵¹ DERZSI, SÓFALVI 2008, 267-285.

²⁵² DUMITRACHE 1979, 155-198.

²⁵³ IONIȚĂ, CĂPĂȚĂNĂ, BOROFFKA, BOROFFKA, POPESCU 2004, 44.

²⁵⁴ DUMITRACHE 1981, 253-285; VELTER 2002, 186, 352.

²⁵⁵ MARCU ISTRATE, ISTRATE, MORARU 2007, 65-70.

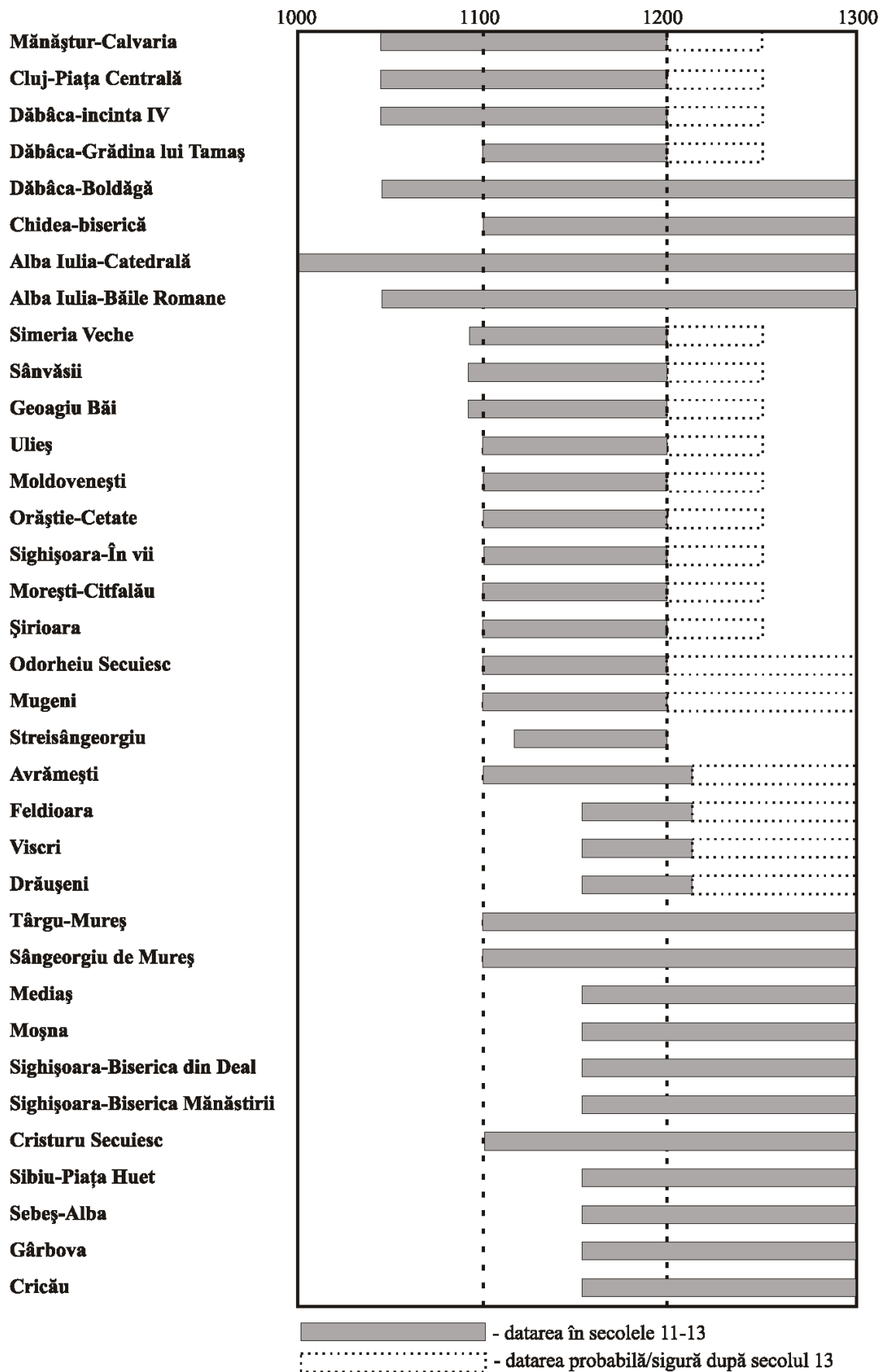

Figura 10. Datarea relativă a unor cimitire din jurul bisericii din Bazinul Transilvan

Așa după cum am încercat să ilustrăm și în *fig.10* pe baza datelor avute la dispoziție, cimitirele din jurul bisericilor în bazinul transilvan se datează începând de la sfârșitul secolului al XI-lea, în concordanță cu reglementările sinoadelor amintite, de la sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea, care au stabilit ca defuncții să fie înmormântați în jurul bisericilor.

II. Groapa mormântului

II. 1. Adâncimea mormintelor

În cursul analizării *gropii mormintelor*, stabilirea adâncimii acestora rămâne un lucru extrem de subiectiv, în contrast cu lungimea și lățimea lor, care de cele mai multe ori se pot observa pe teren. În prelucrarea statistică a adâncimii gropii mormintelor, cea mai mare greutate o constituie stabilirea faptului dacă adâncimea actuală ilustrează adâncimea gropii în momentul săpării acesteia.

În cursul analizei statistice trebuie să luăm în considerare poziția topografică a necropolelor, dar și deranjările ulterioare, cum ar fi intervențiile muncilor agricole. În acest sens, cel mai bun exemplu este necropola de la *Timișoara-Cioreni*, unde înaintea săpăturilor arheologice excavatoarele au distrus un strat de 40 cm, cu excepția zonei mormintelor 1-3, nederanjate.²⁵⁶

Despre adâncimea mormintelor din strada Plugarilor datate în secolul X nu avem la dispoziție prea multe date. După doamna Ioana Hica-Câmpeanu, adâncimea mormintelor se încadrează între 35 și 110 cm. Nu diferă cu mult media adâncimii celor opt morminte din necropola din strada Zápolya, care este de 126 cm, cea mai mică adâncime fiind de 100 cm, iar cea mai mare de 160 de cm.

Media adâncimii mormintelor din secolele X-XI din Bazinul Transilvan se încadrează între 50-100 cm, cele mai multe între 60-100 cm. Această medie este diferită de cea a adâncimii mormintelor perioadei anterioare. Astfel, în fragmentul de necropolă, datat în secolul al IX-lea de la Alba Iulia-Stația de Salvare, adâncimea mormintelor variază între 150-175 cm, ca și în cazul necropolei de la Blandiana „A”. Trebuie menționat faptul că fenomenul săpării mormintelor la adâncime mai mare se aseamănă foarte mult cu cel documentat în necropolele descoperite în zona Dunării de Jos, datate în secolele VIII-X (în acest sens amintim că în această macroregiune, mormintele orientate în direcția V-E au fost săpate cel mai adânc!).²⁵⁷

Din lipsa datelor, putem analiza doar o parte a înmormântărilor databile în secolele XI-XII de la *Mănăștur-Calvaria* și *Cluj-Piața Centrală*, deoarece nu cunoaștem adâncimea a 25 de morminte din necropola de la *Mănăștur-Calvaria* (mormintele 1, 2, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18, 23, 24, 25, 32, 33, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 53, 95, 115, 125 și 146).

Analizând media adâncimii mormintelor necropolei de la *Mănăștur-Calvaria*, aceasta este mult mai mare în comparație cu cea a mormintelor din necropola datată în secolul X.

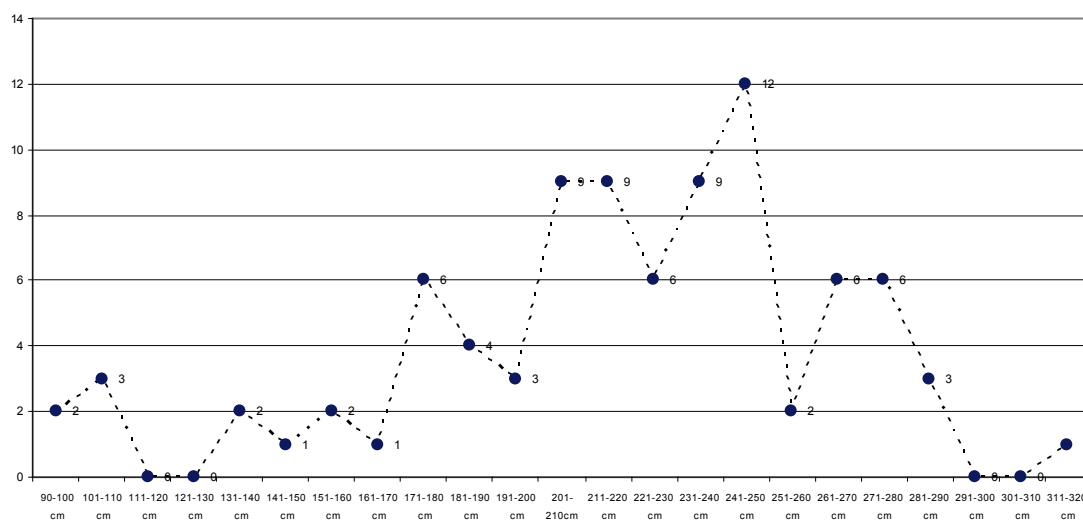
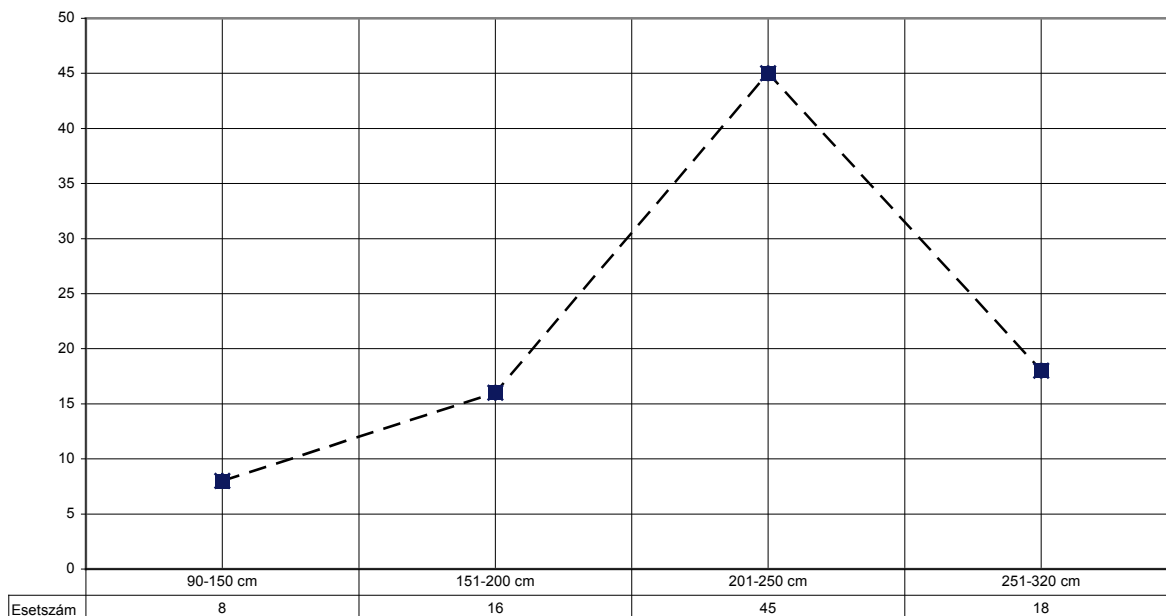

Figura 11. Media adâncimii mormintelor de la *Mănăștur*, din 10 în 10 cm

²⁵⁶ RĂDULESCU, GÁLL 2001, 155.

²⁵⁷ Privind legătura între necropolele din Transilvania și cele din macroregiunea Dunării de Jos, vezi: FIEDLER 1992.

Diagrama de la *fig. 11* demonstrează foarte clar că adâncimea mormintelor variază între 90–311 cm, dar cel mai des (12 cazuri) au fost înregistrate adâncimi între 241–250 cm. În următoarea figură se vede foarte exact că adâncimea mormintelor din necropola din *Mănăştur-Calvaria* variază între 201–250 cm.

Figura 12. Media adâncimii mormintelor de la Mănăştur, din 50 în 50 de cm

Adâncimea mormintelor care aparțin necropolei din *Piața Centrală* largesc problematica aflat în discuție. I. Méri a măsurat adâncimea mormintelor de la două nivele: prima adâncime a măsurat-o de la nivelul de călcare din 1943 (a cărui medie a fost în jur de 200 cm), iar după nivelul de călcare medieval a stabilit că acestea au fost săpate la o adâncime de 50-80 cm.

Pe baza acestor observații putem preciza că nu există deosebiri majore între adâncimea mormintelor din secolul X și a celor din secolele XI-XII descoperite în *Piața Centrală*. Totodată, aceste exemple arată foarte clar că fiecare necropolă trebuie analizată întotdeauna separat, fiind un alt model (unic).

II. 2. Forma și mărimea gropii mormintelor

Nu am reușit să adunăm toate datele din două motive:

1. de foarte multe ori nu s-a putut observa forma gropilor
2. săpăturile efectuate sunt inexacte și ne împiedică să elaborăm o sistematizare mai clară
  1. *Groapă de formă pentagonală*: Cluj-strada Zápolya m. 10 (pl. 26.)
  2. *Gropi de formă rectangulară*: Cluj-strada Plugarilor, m. 1-26, Cluj-strada Zápolya m. 1-7, 9. (pl. 14.)

Nu avem la dispoziție alte date privind forma gropilor.

II. 3. Orientarea mormintelor (pl. 11, 14, 26, 39, 44-55.)

În Bazinul Transilvan, Partium și Banat orientarea majorității mormintelor din secolele X-XI este V-E, respectiv variante ale acesteia,²⁵⁸ tendință care nu se deosebește mult de situațiile pe care le putem observa în alte regiuni ale Bazinul Carpatic (nu și în alte zone ale Europei estice).²⁵⁹ Géza Nagy, acum mai mult de un secol, a precizat că: „...a magyar sírokban, úgy a pogánykoriakban, mint a XI-XIII. századbeliekben, csekély kivétellel mindig a nyugot-keleti irány volt megtartva; a holttest arcza a fölkelő nap felé volt fordítva... (în mormintele maghiare, atât în cele din perioada păgână, cât și în cele din secolele XI-XIII cu puține excepții, orientarea a fost mereu V-E; chipul a fost întors spre răsăritul soarelui.)”²⁶⁰ Săpăturile arheologice din ultimii 100 de ani, cu anumite excepții, doar au confirmat aceste observații.

²⁵⁸ GÁLL 2004-2005, 342-343.

²⁵⁹ K.K. 1996, 42.

²⁶⁰ G. NAGY 1893 a, 229.

Sistematizarea datelor privind orientarea mormintelor în necropolele din zona Clujului:

V-E: Mănăştur-Calvaria m. 9, 15, 37, 44, 65, 71-72, 74, 114, 116, 119, 129, 136, 150, Cluj-strada Zápolya m. 1, 9-11, Cluj-Piaţa Centrală m. 1-14, m. 21 (X)-22 (Y).

NV-SE: Mănăştur-Calvaria m. 1, 13-14, 19, 21, 23-24, 45-48, 79, 90, 121-122, 126, 131-132, 134, 144, 151-153, Cluj-strada Zápolya m. 2.

VNV-ESE: Mănăştur-Calvaria m. 2-8, 10-12, 16-18, 22, 25-36, 38-43, 50-53, 55-56, 58-64, 66-68, 70, 75, 76-78, 80-87, 89, 91-94, 112-113, 120, 123, 124/125, 127-128, 130, 135, 137, 138-143, 145-149, 154-159, Cluj-strada Zápolya m. 3-7.

VSV-ESE: Mănăştur-Calvaria m. 73. și 88.

SV-NE: Mănăştur-Calvaria m. 54, 57 și 69.

Fără date: Mănăştur-Calvaria m. 115, 117-118 și 133.

Diagrama orientării mormintelor:

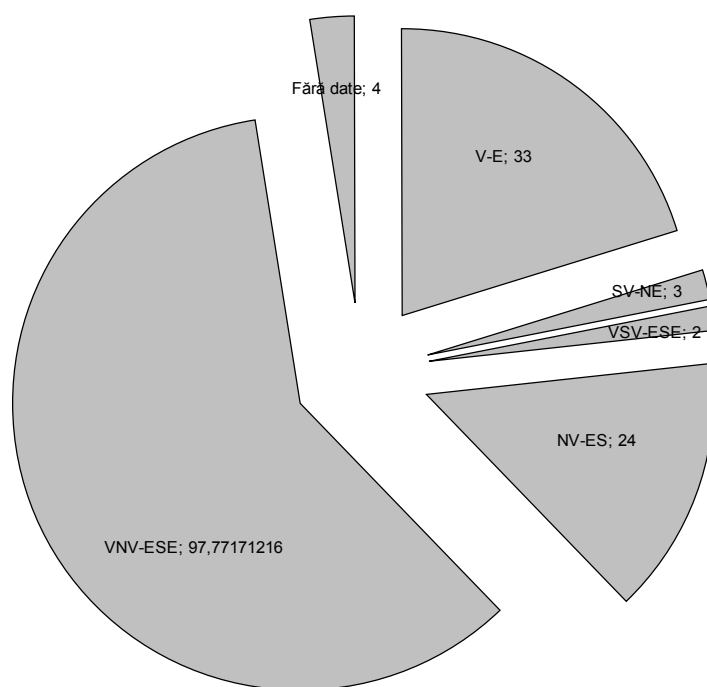

Figura 13. Diagrama cantitativă a orientării mormintelor din necropolele din zona Clujului, pe baza datelor avute la dispoziție

Putem să precizăm că marea majoritate a mormintelor din necropolele, datate în secolele X-XIII, de pe teritoriul Clujului sunt orientate în direcția V-E (respectiv variante ale acesteia). În următoarele rânduri ne vom ocupa de orientările diferite de aceasta, pe care le denumim „orientări inverse”.

Înmormântări cu orientare „inversă” (pl. 43-44)

Defuncții din mormântul 26 din strada Plugarilor și din mormintele 155, 189 și 202 (ultimele două nepublicate) din cimitirul de la Mănăştur-Calvaria au fost orientați în direcția N-S. De câteva ori s-a observat că în necropolele din secolele X-XI orientarea câtorva morminte diferă de restul. În literatura de specialitate maghiară, sub impactul școlii etnoarheologice a lui Gyula László, acest fapt a fost explicat ca semn al *temerii revenirii mortului*,²⁶¹ explicație logică în cazul în care aceste morminte reprezintă un procent neînsemnat în cadrul necropolelor respective. Această situație a fost documentată în mormântul 26 din strada Plugarilor și mormântul 155 din cimitirul Mănăştur-Calvaria, după cum am mai afirmat, în cazul cărora nu se poate exclude faptul că defuncții au fost orientați invers, din motivele pomenite mai sus. Interpretând într-un fel

²⁶¹ A. KISS 1983, 158; J. GY. SZABÓ 1964, 120-129; K. K., 1996. 39.

sau în altul,²⁶² este mai mult clar că avem de-a face în ambele cazuri cu un obicei „păgân”. Observația aceasta este importantă din perspectiva discuției cu privire la statutul comunității de la Mănăstur (putem presupune că au fost înmormântați doar membrii abației? După părerea noastră exact aceste date arată că era o necropolă în care se înmormântau indivizi proveniți din mai multe straturi sociale).

III. Amenajarea mormintelor

III. 1. În mormântări în sicrie (pl. 59.)

Cazuri: Mănăstur-Calvaria m. 50–53, 75, 77, 81, 120, Cluj-Piața Centrală m. 2, 3, 5, 8, 11, 12, 13 și 14, Cluj-strada Plugarilor m. 21.

În cimitirele din secolele X-XIII deosebim două tipuri de sicrie, dintre care doar primul tip (sicrie de lemn scobite în trunchiuri de copac sau plăci de lemn îmbinate) a fost înregistrat în mormintele datate în această perioadă pe teritoriul Clujului. Acest tip de sicriu poate fi documentat de cele mai multe ori după culoarea pământului, dar în situații mai norocoase s-au păstrat și resturile de lemn. La întrebarea cum a fost realizat tipul respectiv de sicriu, nu putem răspunde din cauza datelor foarte puține la ora actuală. Pe baza observațiilor doamnei Ioana Hica-Câmpeanu, sicriul mormântului 21 din strada Plugarilor a fost realizat prin scobirea unui trunchi de lemn, dar, din cauza nepublicării necropolei, nu avem la dispoziție alte date.

Într-un studiu publicat recent am făcut observația că folosirea sicriilor în necropolele din Banat, Partium și Bazinul Transilvan este cunoscută încă din secolele IX și X, atât în cazul mormintelor cu arme și resturile calului, cât și în cel al mormintelor în care nu au fost documentate aceste ritualuri funerare sau aceste categorii de piese. Pe baza săpăturilor arheologice, am putut observa că folosirea sicriului începe să se răspândească în necropolele din secolul XI (Hunedoara, Moldovenești).²⁶³

Începând din a doua jumătate a secolului al XI-lea, acest obicei marchează o tendință crescătoare, dar această observație nu poate fi generalizată și fiecare necropolă trebuie analizată separat. Astfel, în necropola de la Mănăstur-Calvaria, din 159 de morminte doar opt defuncții au fost înmormântați în sicriu (5,03%). În contrast cu aceasta, în necropola din Piața Centrală din 14 morminte István Méri a observat folosirea sicriului în cazul a 8 morminte (57,12%), ceea ce arată destul de clar răspândirea fenomenului în anumite microregiuni ale Bazinului Transilvan în secolul XII. În toate aceste cazuri, mormintele din Piața Centrală au fost îngărdite și acoperite cu bucăți de piatră.

Am putut observa această tendință de răspândire a îngropării în sicriu, de la caz la caz, și în alte necropole din secolele XI-XIII din Bazinul Transilvan. La *Geoagiu-Băi*, după informațiile noastre, înmormântări cu sicriu au fost înregistrate în mormintele 44–45, 55–57, 60–64 și 66–68 (care reprezintă 25,92% din totalul înmormântărilor).²⁶⁴

În contrast cu numărul mare al înmormântărilor cu sicriu din cimitirul *Cluj-Piața Centrală*, un număr mult mai mic a fost înregistrat în *necropola în șiruri* de la *Zăbala* datată în secolele XII-XIII, unde se cunosc doar șapte morminte cu urme de sicriu din 192 de morminte cercetate (3,64%).²⁶⁵ Câteva morminte cu sicriu au fost înregistrate la *Sighișoara-Dealul Viilor*.²⁶⁶ În cazul necropolelor de la *Peteni* și *Chidea*, nu a fost înregistrată deloc folosirea sicriului,²⁶⁷ iar în cazul necropolei de la *Feldioara* nu este amintită nici o situație în care să fi fost utilizat sicriul.²⁶⁸

Comparând aceste date cu fragmentul de necropolă de la *Cluj-Piața Centrală*, constatăm un procent foarte ridicat de folosire a sicriului (57,14%), în timp ce numărul de înmormântări în sicriu de la *Mănăstur* este chiar mai mic decât în alte cazuri din regiunea noastră.

Datele despre înmormântările în sicriu au fost adunate acum 30 de ani de către Sarolta Tettamanti.²⁶⁹ De atunci, numărul înmormântărilor în sicriu a crescut în mod semnificativ, dar cu toate acestea, o analiză pe scară macroregională nu a fost realizată nici până la ora actuală.

²⁶² Am dezbătut această problemă, cu o explicație diferită în cazul necropolelor cu un procent mai mare de înmormântări cu orientări inverse, în mai multe studii: GÁLL 2004-2005, 351-359; GÁLL, GERGELY 2004-2007, 13-17; GÁLL, TĂNASE 2009, s. t.

²⁶³ GÁLL 2004-2005, 358.

²⁶⁴ PETROV 1996, 403-413.

²⁶⁵ SZÉKELY 1994, 277-305.

²⁶⁶ Informații de la Radu Harhoiu, pe care mulțumim.

²⁶⁷ SZÉKELY 1990, 117; MÉRI 1944, 93.

²⁶⁸ IONIȚĂ, CĂPĂȚĂNĂ, BOROFFKA, BOROFFKA, POPESCU 2004, 44.

²⁶⁹ TETTAMANTI 1975, 94.

III. 2. Scândura din scoarță de mesteacăn

Caz: defunctul din mormântul 10 – necropola din strada Zápolya a fost așezat pe o scândură din scoarță de mesteacăn.²⁷⁰ (pl. 26.)

Asemenea situații au mai fost documentate în descoperiri din secolul X din Bazinul Carpatic la Alba Iulia, Kenézlő-Fazekaszug, respectiv Streda nad Bodrogom, unde, pe baza ritualurilor funerare și a inventarului, indivizii din aceste morminte pot fi legați de „ungurii cuceritori”.

III. 3. Structuri și construcții de piatră în necropolele din Cluj în secolele X-XIII (pl. 59.)

În cazul structurilor și construcțiilor din piatră din necropolele din Cluj, se deosebesc următoarele grupe:

A. 1. Pietre sau piatră în mormânt, cu scop ritual:

1. a. *Piatră sub cap*: Cluj-strada Zápolya m. 4. (pl. 11).

Una dintre chestiunile nerezolvate ale ritualurilor funerare din secolul X din Transilvania o reprezintă piatra așezată sub cap (având funcționalitatea pernei?). Gyula László a considerat că este un obicei tipic al „cuceritorilor unguri” (considerând că aceasta simbolizează șaua),²⁷¹ iar mai târziu Gábor Vékony l-a considerat un obicei *cabar*.²⁷² Problema însă s-a dovedit mult mai complexă.

Situații asemănătoare în necropole din secolele X-XI au fost înregistrate în necropola de la Alba Iulia - strada Brândușei unde, în mormântul 25, capul defunctului a fost așezat pe o țigla, iar în mormântul 64, craniul a fost găsit pe un fragment de lemn.²⁷³

În aceste patru cazuri, în două morminte sunt arme în inventar (Blandiana „B” m. 11, Cluj-strada Zápolya m. 4, B), un al treilea este fără inventar (Alba Iulia-strada Brândușei m. 24), iar al patrulea este un mormânt din secolul XI (Alba Iulia-strada Brândușei m. 64).

Ne atrag atenția și fenomenele asemănătoare din necropola de la Ciumbrud, datată în secolele IX-X (în mormintele 1 și 6 sub capul defuncțiilor au fost așezate bucăți de pietre), care au fost interpretate drept semnul prezenței statului moravian sau a Țaratului Bulgar în Bazinul Transilvan.²⁷⁴ Analogiile nu se opresc aici, deoarece avem alte exemple la Zalavár,²⁷⁵ respectiv în Moravia la Stare Mesto.²⁷⁶

În legătură cu acest obicei nu se poate pune problema altor similitudini sau relații între mai multe cercuri culturale. Pe baza acestor exemple putem presupune că situația documentată în mormântul 4 de la Cluj-strada Zápolya poate fi un exemplu al *influențelor culturale* sau/și al aculturației indivizilor cu origini eterogene în secolul X din Bazinul Transilvan.

Aceste cazuri, puține la număr, ne atrag atenția asupra faptului că fenomenele culturale sunt greu de deslușit și că suntem departe de momentul în care ne vom putea pronunța mai exact în acest caz.

B. Construcții din piatră sau din țiglă

B. 1. *Pietre așezate pe o parte a gropii mormântului*: Cluj-strada Zápolya m. 3.²⁷⁷

B. 2. 1. *Mormânt în cistă*: Mănăstur-Calvaria m. 92-93 (*Figura 10*).²⁷⁸

B. 2. 2. *Cistă fragmentară*: Cluj-Piața Centrală m. 21 (m. X).²⁷⁹

B. 3. 1. *Morminte îngrădite și acoperite cu țigle romane și cu bucăți de pietre*: Cluj-Piața Centrală m. 1, 3-5, 8-14. (pl. 57.)

B. 3. 2. *Morminte i îngrădite și acoperite cu țigle romane și cu bucăți de pietre*: Cluj-Piața Centrală m. 2, 6-7. (pl. 57.)

În regiunea cercetată, unul dintre elementele caracteristice ale înmormântărilor îl constituie, fără îndoială, mormintele acoperite cu țigle și pietre, respectiv mormintele cu cistă. Acum 30 de ani, Sarolta Tettamanti a scris următoarele rânduri: „*Mormintele cu țigle apar în foarte multe variante în cimitirele din jurul*

²⁷⁰ LÁSZLÓ 1944, 572.

²⁷¹ LÁSZLÓ 1997, 350.

²⁷² VÉKONY 1988, 123.

²⁷³ DRAGOTĂ, BRÂNDĂ 2000, 294, Fig. IV. m. 1; DRAGOTĂ, RUSTOIU, DELEANU, CORDOȘ, CRIȘAN, URIAN, KUDLER 2005, 203.

²⁷⁴ DANKANITS, FERENCZI 1959, 605-612; BÓNA 1988 a, 194-195.

²⁷⁵ TETTAMANTI 1975, 96.

²⁷⁶ TETTAMANTI 1975, 96.

²⁷⁷ „...a sirüreg különösen a fejnél és a baloldalón nagyobb kavicskövekkel volt kirakva”. I. KOVÁCS 1942, 92.

²⁷⁸ IAMBOR, MATEI 1983, 144.

²⁷⁹ „Până la mijloc, partea superioară a scheletului era așezată într-o cutie formată din țigle (partea de jos și sus) și cărămizi (părțile laterale) romane”. MITROFAN 1965, 657.

bisericilor, excepție face Alba Iulia (nr. 389). Totodată, doar aici și la Bâta se găsesc țigle romane în morminte.”²⁸⁰

Din păcate, aceste observații nu a fost urmate de analize mai detaliate nici atunci, nici mai târziu. Nu s-a ocupat nimeni cu această problemă, nici în literatura arheologică maghiară sau română, nici în alte literaturi de specialitate. Totodată, S. Tettamanti nu a observat că de multe ori apar împreună în morminte țigle romane refolosite și bucăți sau fragmente de calcar. Astfel că a făcut această afirmație eronată: „*încă în necropolele din Cluj, Gâmbaş și Sârbogárd s-au înmormântat în mod sigur populații maghiare, respectiv turcice*”.²⁸¹ În acest fel a gândit și Ildikó Katalin Papp, care a amintit doar țiglele din mormintele din necropola de la Cluj-Piața Centrală. În realitate, în aceste morminte apar bucăți de pietre împreună cu bucăți de țigle.²⁸²

Ildikó Katalin Papp consideră că mormintele cu țigle, respectiv cele îngrădite cu țigle, reprezintă o *distincție socială*.²⁸³ Această presupunere nu poate fi exclusă în cazul Câmpiei Maghiare, însă în contextul zonei Albei Iulia sau a Clujului nu credem că este posibilă. Așa după cum demonstrează destul de clar săpătura din Piața Centrală, în cazul mormintelor cu pietre și ciste 1-14 și 21 (m. X) defuncții sunt femei, bărbați și copii, deci pare mai degrabă un fenomen general în această necropolă.

Este foarte interesant cazul a două morminte în *cistă*, 92 și 93, în care, după poziția lor în raport cu biserica și a modului de construcție se poate presupune că au fost înmormântate persoane de rang înalt, poate fețe bisericești (vezi *fig. 14*).

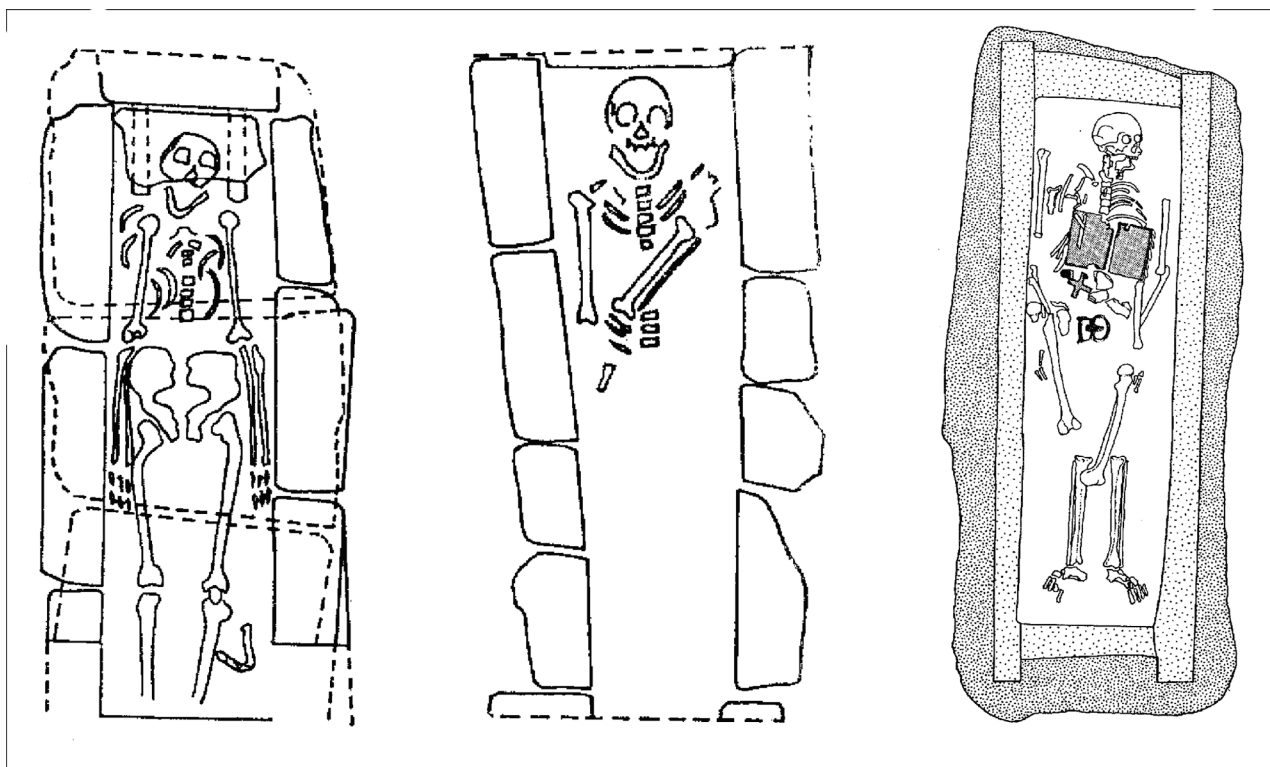

Figura 14. A-C. Mormintele în cistă 92 și 93 și mormântul lui Grigorie din Armenia (în mormântat în 1093). (IAMBOR, MATEI, HALASU 1981; BÓNA 1998, Fig. 45)

IV. Poziția scheletului în morminte

IV.1. Analiza poziției brațelor în morminte

În cursul analizării poziției brațelor trebuie să avem în vedere unele cauze obiective care nu pot fi puse în legătură cu așezarea corpului în mormânt, ci mai degrabă cu deplasarea unor părți ale corpului odată cu

²⁸⁰ „A téglasírok nagyon sok változatban mind templom körüli temetőben fordulnak elő, kivéve Gyulafehérvárt (389). Egyébként csak itt és Bátán találhatóak római kori téglák a sírokban.” TETTAMANTI 1975, 95.

²⁸¹ TETTAMANTI 1975, 95.

²⁸² PAP 2002, 186.

²⁸³ PAP 2002, 190.

putrezirea acestuia. Am încercat să încadrăm poziția brațelor într-un sistem utilizat și în alte studii,²⁸⁴ pe care, mai târziu, le-am grupat în cinci grupe principale.

Poziția brațelor:

Poziția I: brațele așezate pe lângă corp. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 15, 26, 35, 37–39, 51–53, 56, 61, 64–67, 69–70, 72, 75–77, 78–79, 87, 121–124, 126–127, 132, 141, 143, 145, 148, 150, 152, 156–158, Cluj-Piața Centrală m. 1–3, 5–6, 9 și 11–14. Cluj-strada Plugarilor m. 25, Cluj-strada Zápolya m. 2, 4, 5, 6 și 7.

Poziția II: brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 90° pe piept. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 74 și 130.

Poziția III: brațul stâng așezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 90° pe piept. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 54, Cluj-strada Zápolya m. 2.

Poziția IV: ambele brațe au fost îndoite la 10-20° și așezate pe marginea bazinului. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 16, 63 și 116.

Poziția V: brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 45°. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 10, 74, 129–130, 135–136 și 137, Cluj-Piața Centrală m. 10.

Poziția VI: brațul stâng așezat pe lângă corp, iar cel drept îndoit la 45°, așezat pe bazin sau pe antebrațul drept. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 17, 19, 34, 71, 73, 114, 120, 128, 134, 148 și 154, Cluj-strada Zápolya m. 5.

Poziția VII: cele două antebrațe la 22-45° așezate sau puse unul peste altul pe clavicule. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 152–153 și 156.

Poziția VIII: brațul drept așezat pe stern la 45°, iar cel stâng pus pe bazin la 90°. Nu cunoaștem nici un caz în necropolele din zona Clujului.

Poziția IX: brațul drept așezat pe bazin la 45°, iar cel stâng așezat la 90° pe bazin. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 142.

Poziția X: brațul drept îndoit și pus la 45° pe bazin, cel stâng la 45° pe așezat pe stern. Nu cunoaștem nici un caz în necropolele din zona Clujului.

Poziția XI: brațul drept așezat pe stern sau pe claviculă, iar cel stâng întins pe lângă corp. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 18 și 112.

Poziția XII: brațul drept întins pe lângă corp, cel stâng pus pe stern. Caz: Mănăștur-Calvaria m. 78.

Poziția XIII: brațele așezate unul peste altul sau puse unul lângă altul pe pântec. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 36 și 67.

Poziția XIV: brațele așezate în formă de cruce peste osul sacru sau așezate unul în altul, fie lăsate unul pe lângă altul, fie unul peste altul. Cazuri: Mănăștur-Calvaria m. 13, 14, 23–24, 28, 36, 50, 60, 116, 120, 125 și 153, Cluj-Piața Centrală m. 8.

Poziția XV: brațul drept îndoit 90°, iar cel stâng îndoit 45° și așezat pe bazin. Nu cunoaștem nici un caz în necropolele din zona Clujului.

Poziția XVI: brațul drept îndoit 90°, cel stâng așezat pe claviculă sau stern. Nu cunoaștem nici un caz în necropolele din zona Clujului.

Poziția XVII: brațul drept îndoit 45° și așezat pe stern, respectiv cel stâng îndoit 45° pe bazin. Caz: Mănăștur-Calvaria m. 50.

În câteva morminte s-a păstrat doar unul dintre brațele defunctului, de aceea nu am putut încadra descoperirea în nici una dintre grupe:

1. Cluj-strada Zápolya m. 10: brațul drept așezat pe lângă corp, îndoit la 30°
2. Mănăștur-Calvaria m. 16: brațul stâng la 40° de grade a fost așezat pe bazin, iar antebrațul drept lipsește.
3. Mănăștur-Calvaria m. 29: brațul stâng așezat pe bazin la 45°, partea stângă a corpului nu a fost dezvelită.
4. Mănăștur-Calvaria m. 32: s-a păstrat doar partea dreaptă a părții superioare, împreună cu un antebraț.
5. Mănăștur-Calvaria m. 33: antebrațul drept al defunctului adult nu s-a păstrat, în schimb brațul stâng a fost așezat pe bazin.

²⁸⁴ GÁLL 2004-2005, 369: fig. 8.

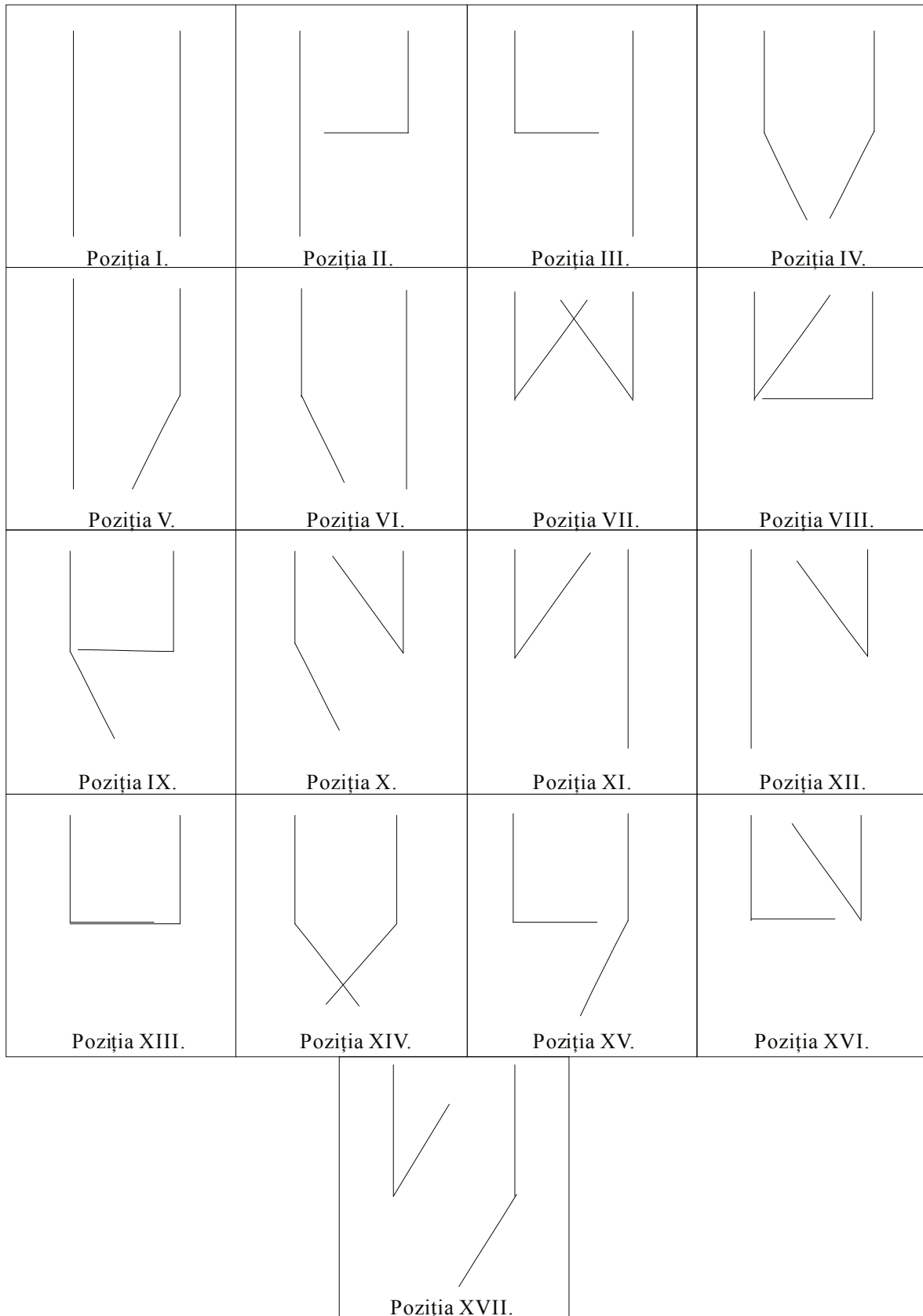

Figura 15. Variante ale poziției brațelor (GÁLL 2004-2005, 369: fig. 8)

6. Mănăștur-Calvaria m. 35: lipsește brațul stâng al defunctului copil, iar cel drept a fost așezat pe lângă corp.

7. Mănăştur-Calvaria m. 37: antebraţul stâng al scheletului lipseşte, în timp ce braţul stâng a fost întins pe lângă corp.

8. Mănăştur-Calvaria m. 40: s-au păstrat doar cele două tibii.

9. Mănăştur-Calvaria m. 55: braţul drept întins pe lângă corp, partea stângă a corpului nu a fost dezvelită.

10. Mănăştur-Calvaria m. 81: braţul drept întins pe lângă corp, partea stângă a corpului nu a fost dezvelită, rămânând în peretele secţiunii.

11. Mănăştur-Calvaria m. 76: braţul stâng întins pe lângă corp, partea dreaptă a corpului nu a fost dezvelită, rămânând în peretele secţiunii.

12. Mănăştur-Calvaria m. 83: braţul stâng întins pe lângă corp, partea dreaptă a corpului nu a fost dezvelită, rămânând în peretele secţiunii.

13. Mănăştur-Calvaria m. 117-119: au fost dezvelite doar craniile scheletelor.

14. Mănăştur-Calvaria m. 138: a fost cercetată doar partea inferioară a scheletului, restul scheletului rămânând în peretele secţiunii.

15. Mănăştur-Calvaria m. 139 şi 140: în cea mai mare parte au fost dezvelite oasele picioarelor, partea superioară a scheletelor rămânând în peretele secţiunii.

16. Mănăştur-Calvaria m. 148: s-a păstrat doar craniul.

17. Mănăştur-Calvaria m. 149: braţul drept întins pe lângă corp, partea stângă a corpului nu a fost dezvelită.

18. Mănăştur-Calvaria m. 151: braţul stâng întins pe lângă corp, partea dreaptă a corpului nu a fost dezvelită, rămânând în peretele secţiunii.

19. Mănăştur-Calvaria m. 155: au fost dezvelite doar tibiile picioarelor, restul scheletului rămânând în peretele secţiunii.

20. Mănăştur-Calvaria m. 159: braţul drept întins pe lângă corp, partea stângă a corpului nu a fost dezvelită.

În necropolele analizate, din cele 17 variante ale poziţiei braţelor cel mai reprezentate sunt poziţiile nr. I şi VI.

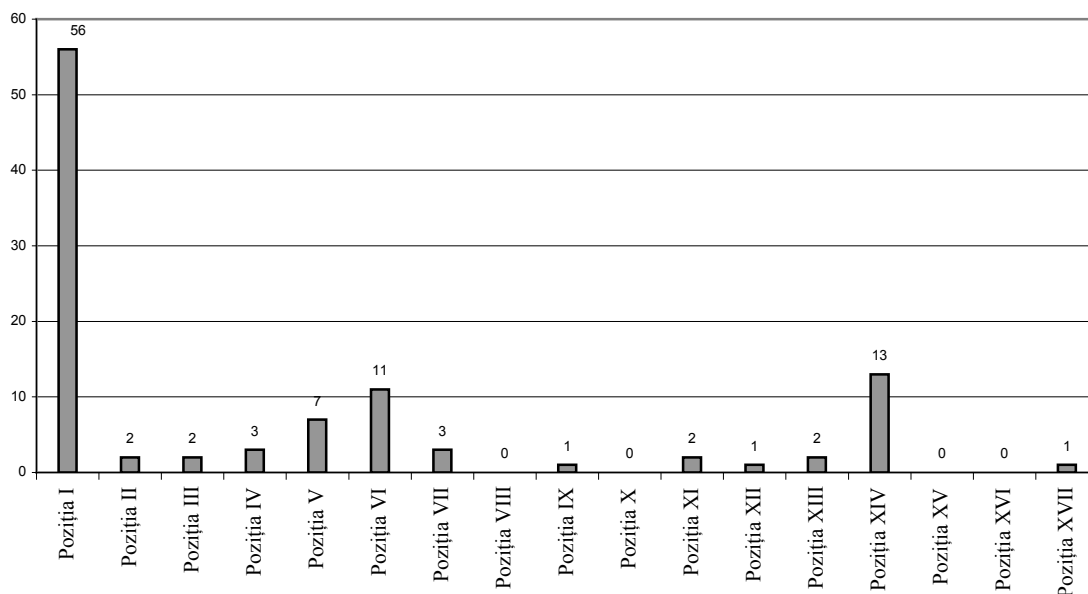

Figura 16. Variația poziției mâinilor în necropolele din zona Clujului

Am încercat să combinăm aceste variante ale poziției brațelor în cinci grupe principale:

În *grupa I-a* am încadrat pozițiile I, IV, V și VI. Acestea reprezintă de fapt poziția mâinilor întinse pe lângă corp, care, din anumite cauze, au ajuns pe bazin. Un motiv ar putea să fie învelirea în giulgiu sau anumite fenomene legate de putrezirea corpului. Această grupă are cea mai mare variație a pozițiilor brațelor. Din 102 cazuri înregistrate, 77 se încadrează în această grupă, respectiv 75,49%.

În *grupa a II-a* am încadrat pozițiile brațelor *II, III, IX și XV*. În aceste cazuri unul dintre brațe a fost întins pe lângă corp, iar celălalt îndoit la 90° a fost așezat pe burtă. De acest grup aparțin cinci morminte din două situri și constituie doar 4,91% din variantele poziției brațelor din necropolele din zona Clujului.

Grupa a III-a este grupa brațelor așezate pe stern. În această grupă am încadrat variantele poziției brațelor nr. *VII-VIII, X-XII, XVI și XVII*. Se cunosc doar șapte cazuri dintr-un sit (Mănăstur), reprezentând 6,86% din total.

În *grupa a IV-a* am încadrat poziția brațului nr. *XIV*. Aceasta a fost documentată în două situri de 13 ori, reprezentând 12,74% din totalul cazurilor cunoscute.

În *grupa a V-a* am încadrat poziția brațului nr. *XIII*. În necropolele din zona orașului actual, datate în secolele X-XIII a fost documentată două cazuri.

Din următoarea reprezentarea grafică reiese faptul că grupa I-a reprezintă 75,49% din total, în schimb celelalte grupe, în mod proporțional, reprezintă procentaje cu mult mai mici în necropolele din secolele X-XIII de pe teritoriul orașului. Trebuie să amintim și faptul că grupele II-V, cu o excepție, au fost documentate în necropola de la Mănăstur.

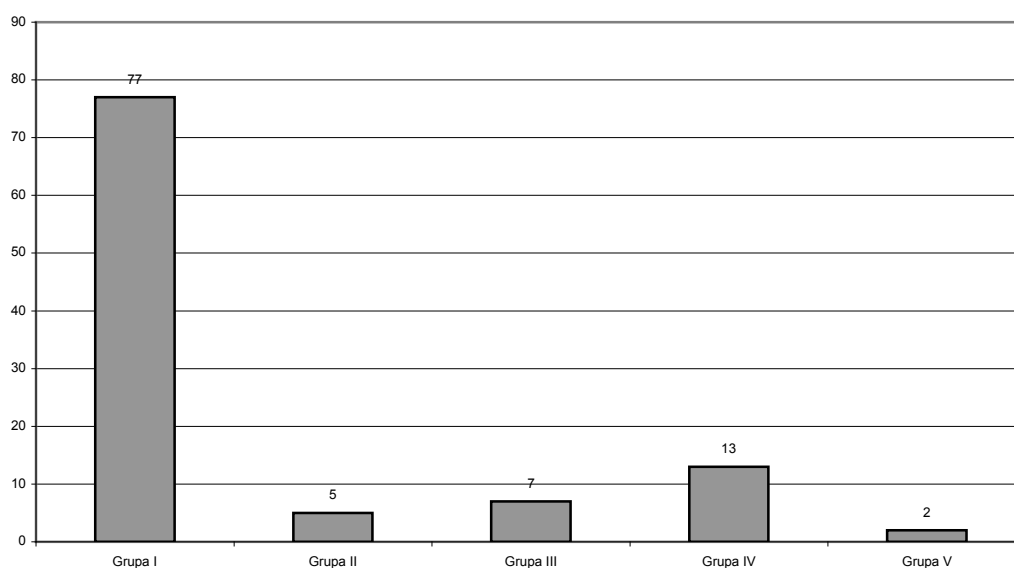

Figura 17. Grupuri de variații ale poziției mâinilor.

Analizând ritualurile funerare și inventarul mormintelor, am putut ajunge la concluzia că din grupa I-a provin mai ales mormintele indivizilor înmormântați cu arme și cu resturile calului, datate în secolul X, însă tot pe lângă corp au fost întinse și brațele defuncților cu caracteristici feminine (mormintele 5 și 7 din strada Zápolya). Această grupă este înregistrată și în secolul XI în cel mai mare număr și cantitate. În ceea ce privește cazurile din grupele II-IV, acestea pot fi interpretate ca fenomene izolate în necropolele din zona Clujului. După unele opinii, acestea reprezintă *influențe ale creștinismului bizantin*.²⁸⁵ Însă împotriva acestei teorii putem cita poziții asemănătoare ale brațelor documentate în necropolele galo-romane din secolele II-III,²⁸⁶ din epoca antică târzie - din aria culturii Sântana de Mureș-Cerneahov (vezi *pl. 75. 1-9.*) sau din Germania,²⁸⁷ respectiv din necropolele gepidice (vezi *pl. 75. 10-11.*), longobarde (vezi *pl. 75. 12.*) sau merovingiene din secolele V-VII.²⁸⁸ Din epoca „mongolă”, adică din secolele XIII-XIV, provin două morminte cu

²⁸⁵ Aceste poziții ale brațelor s-au înregistrat într-un număr important în necropolele de la Hunedoara și Moldovenești. ROSKA 1913, 166-198; ROSKA 1914, 125-187. Aceste poziții ale brațelor au fost legate de creștinismul bizantin de către János Győző Szabó. J. GY. SZABÓ 1984, 83-97.

²⁸⁶ De exemplu, poziția brațelor din necropola de la *Avenche*. CASTELLA 1999, Vol. I. Fig. 87. T. 55, Fig. 99. T. 343, Pl. IV. T. 343.

²⁸⁷ De exemplu, necropola din epoca antică târzie de la Maurten-Burggartengasse. WEWERKA 2004, 415, Fig. 4.

²⁸⁸ Asemenea situații au fost documentate în necropola din secolele IV-VII de la *Yverdom* și în cea de la *Grande Oye*, datată în secolele VI-VII. URLACHER, PASSARD, MANFREDI 1998, m. 39: fig. 197; m. 68: fig. 199; m. 74: fig. 200; m. 295: fig. 251; m. 302: fig. 258; STEINER, MENNA 2000, Vol. I. Fig. 16., Fig. 39: T. 221., Fig. 69., Fig. 83: T. 163., Fig. 84: T. 60., Fig. 146: T. 177., Vol. II. Fig. 336: T. 18., Fig. 330: T. 7-8, 12., Fig. 331: T. 10., Fig. 347: T. 36.; BÓNA, NAGY 2002, 197-237; BÓNA, CSEH, NAGY, TOMKA, TÓTH 1993.

brațele așezate unul peste celălalt (poziția XIV) descoperite în zona Altailor la Kudyrge (vezi *fig. 18. a-c*),²⁸⁹ dar și un mormânt în care brațele erau așezate unul peste altul în regiunea Tuva vestică la Sut-Chol, kurgan KĒ-1 (poziția III), datat în secolul VIII.²⁹⁰

Totodată, dorim să atragem atenția și asupra unor descoperiri sarmatice din zona Prutului și a Nistrului: la Plavni tumulul II-mormântul 2, brațul stâng al decedatului a fost așezat pe abdomen (poziția II), iar în necropola II, tumulul II-mormântul 9 de la Taraclia, mortului i-au fost așezate ambele mâini pe clavicule (poziția VII)²⁹¹ (vezi *pl. 70*). Cum interpretăm această situație? În orice caz cu greu putem lega aceste morminte datate în secolul I p. Chr. de creștinism.

Figura 18. A-C. Mormântul 98 de la Maurten-Burrgartengasse, mormintele 14 și 17 de la Kudyrge (WEWERKA 2004, Abb. 4; KENK 1982, Abb. 26-27.)

Fără să luăm o poziție în această dispută, putem să precizăm că variantele II-V ale poziției brațelor au fost înregistrate și în mormintele stratului militar de tradiție păgână în care sunt și resturi ale calului. Acestea au fost documentate în zonele sudice, de câmpie, ale Bazinului Carpatic, în necropole datate la mijlocul secolului al X-lea (Nădlac, Salonta și Șiclău) sau din Transilvania de Sud, datate la sfârșitul secolului X (Orăștie-Dealul Pemilor X2).

Se poate pune întrebarea dacă din aceste indicii arheologice putem vedea răspândirea creștinismului de factură bizantină în zona mijlocie și inferioară a Tisei. Un răspuns concret este foarte greu de dat. În viitor am avea nevoie de noi cercetări, mai ales interdisciplinare, în acest sens. În orice caz, pozițiile brațelor pe care le-am încadrat în grupele II-V au crescut exponențial în necropolele din secolul XI de la Moldovenești și Hunedoara, în schimb în alte centre de comitat această tendință nu se poate verifica (de exemplu Mănăștur-Calvaria și Dăbâca-incinta IV).

IV. 2. Trepanarea

Trepanația practică (în contrast cu cea simbolică) a fost înregistrată în mormântul 11 din strada Zápolya.

Despre trepanații a realizat o remarcabilă analiză András Grynaeus,²⁹² în care a abordat răspândirea, cronologia, antecedentele în Bazinul Carpatic, Orient și Balcani, precum și cauzalitatea și variantele practicii. În consecință, dorim să facem câteva observații:

1. Pentru Bazinul Transilvan autorul amintește mormintele de la Alba Iulia-str. Zlatna (Stația de Salvare)²⁹³ și Cluj-strada Zápolya m. 11,²⁹⁴ dar omite mormântul 24 de la Hunedoara,²⁹⁵ deși acesta apare pe harta răspândirii acestui obicei, întocmită de arheolog maghiar.

²⁸⁹ KENK 1982 a, 70-73, Abb. 26-27.

²⁹⁰ KENK 1982 b, 37, Abb. 30.

²⁹¹ BÂRCĂ 2006, 347, 362, Fig. 93, 123.

²⁹² GRYNAEUS 1996, 56-103.

²⁹³ Descoperirea a fost amintită de Géza Nagy. În acest sens, vezi: G. NAGY 1913, 272; BODROGI 1913, 18-25.

²⁹⁴ LÁSZLÓ 1943.

2. A. Grynaeus a datat în secolul XI craniul trepanat din necropola de la Alba-Iulia, deși aceasta aparține secolului X.

Listei lui Grynaeus îi mai putem adăuga și mormântul 7 de la Timișoara-Ciorenii. Potrivit lui Marius Muntean, craniul bărbatului matur, de 35-40 de ani, a fost trepanat pe un diametru de 95 mm pe partea dreaptă și apoi s-a vindecat.²⁹⁶

În legătură cu răspândirea (macro)regională a trepanației, amintim că aceasta este cunoscută atât în părțile de sud-est ale Nireadului (Sălacea-dâmbul lui Vida m. 1), Banat (Timișoara-Ciorenii m. 7), în zonele nordice ale Bazinului Transilvan (Cluj-Zápolya m. 11), cât și în cele sudice ale bazinului (Alba-Iulia-str. Zlatna, Hunedoara-m. 24). Potrivit observațiilor lui Grynaeus, frecvența trepanării face un salt uriaș în secolul al X-lea (înainte a fost puțin utilizată), pentru ca să dispară lent începând din secolul al XI-lea. Aceasta a fost practică mai ales la bărbați (Cluj-str. Zápolya m. 11, Sălacea-dâmbul lui Vida m. 1, Timișoara-Ciorenii m. 7), dar din alte zone ale Bazinului Carpatic apare sporadic și în cazul femeilor.²⁹⁷ Din punctul de vedere al inventarului din morminte, acest obicei a fost documentat atât în morminte bogate cu armament și resturile calului în inventar, cât și în morminte mai sărace, aproape fără inventar, motiv pentru care se poate spune că nu a fost doar un obicei al unei elite sociale.

În ceea ce privește cronologia practicării acestui obicei, așa cum am mai afirmat, acesta apare mai ales în secolul X și sporadic mai târziu. Cele mai timpurii sunt mormintele de la Alba Iulia și Cluj, mai târziu poate fi datat mormântul 7 de la Timișoara Ciorenii, și în mod sigur în secolul XI craniul de la Hunedoara. Trebuie să specificăm faptul că, deși pe tabelul lui Grynaeus mormântul 1 de la Sălacea este datat la începutul secolului al X-lea, potrivit analizelor tipocronologice necropola respectivă poate fi datată la sfârșitul secolului al X-lea - începutul secolului XI.²⁹⁸ A mai fost documentat un alt mormânt, mult mai târziu, la Reșița-Moroasa, datat în secolele XIV-XV.²⁹⁹

IV. 3. În mormântări duble și triple

Înmormântările duble și triple sunt atestate sporadic în secolul X și mai adesea din secolul XI. O înmormântare dublă a fost descoperită în necropola de la Mănăștur, mormintele 124-125, unde fusese înmormântat un copil și probabil părintele lui.³⁰⁰ Din păcate, nu dispunem de analiza antropologică a scheletelor, însă pe baza lungimii scheletului de adult, de 186 cm, nu este exclus ca acesta să aparțină unui bărbat (posibil însă, ca schelete de mărimea respectivă să fi putut aparține și unor femei)!

Înmormântări triple (m. 51-53) apar într-o groapă comună (scheletele aveau o lungime de 145, 138 și 156 cm). Fără să avem o analiză antropologică nu putem afirma nimic despre cele trei schelete de adulți. Au aparținut unor femei sau unor bărbați? Ce legături de rudenie biologică existau sau nu între ele? Sunt întrebări la care, în absența analizelor ADN și antropologice, putem doar medita.

În contrast cu necropolele păgâne din secolul X, în care este înregistrat foarte rar acest fenomen, în cimitirele din jurul bisericii reprezintă un procent important. În acest sens, merită citate numeroasele exemple, din păcate nepublicate, de la Dăbâca-cimitir incinta IV sau Sighișoara-Dealul Viilor (în acest sens vezi *pl.* 74).

IV. 4. În mormântarea craniului

Un fenomen foarte rar este înmormântarea craniului, documentat în mormântul 18 din necropola de la Cluj-strada Plugarilor (fără alte date în acest moment).³⁰¹

Acum câteva decenii, Sarolta Tettamanti a reușit să strângă doar două analogii clare, fără să le interpreteze.³⁰² Craniile dezvelite la Piliny,³⁰³ respectiv Kisdobra³⁰⁴ și cel de la Tărian³⁰⁵ ne demonstrează o unitate perfectă atât din punct de vedere al ritualului, cât și al culturii materiale (înhumarea craniului în poziție

²⁹⁵ Mormântul, pe baza monedei lui Ștefan I (1001-1038), poate fi datat în prima jumătate a secolului al XI-lea, defunctul fiind înmormântat în sicriu. ROSKA 1913, 175, Fig. 8.

²⁹⁶ Necropola a fost publicată de către RĂDULESCU, GÁLL 2001, 156-196. Pentru analizele antropologice vezi MUNTEAN 1999-2000, 535-555.

²⁹⁷ GRYNÆUS 1996, 86-89: tabelul IX.

²⁹⁸ GÁLL 2007 a, 239-240; GÁLL 2009, 160-162.

²⁹⁹ MUNTEAN 1999, 532.

³⁰⁰ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 136. Pl. VI. m. 124.1.

³⁰¹ Nepublicat. Mulțumim doamnei Ioan Hica-Câmpeanu pentru aceste informații.

³⁰² TETTAMANTI 1975, 102

³⁰³ NYÁRI 1873, 16-24.

³⁰⁴ DÓKUS 1900, 60-61.

³⁰⁵ LAKATOS 2003, 211-227.

dreaptă, diferite bijuterii ale gâtului). În cursul cercetării necropolelor de la *Karos* o altă descoperire de acest gen a fost depistată în *necropola II mormântul 43*.³⁰⁶ Așa cum a remarcat László Révész în analiza sa asupra mormintelor de la *Karos* și *Piliny*, diametrul mic al colanului poate însemna că acestea ar fi morminte de copii, care împreună cu cel de la Tărian formează majoritatea înmormântărilor de cranii din Bazinul Carpatic.

Obiceiul poate fi urmărit pe un palier cronologic destul de îndelungat. După István Dienes, acesta era la modă doar în secolul X, însă în vremea lui nu erau descoperiri care să dateze acest obicei și în secolul XI.³⁰⁷ În contrast cu Dienes, Csanád Bálint a atras atenția asupra existenței acestui obicei și în secolul XI cu prilejul analizării celor nouă cranii descoperite la *Batajnica*, pe baza căreia a respins ideea lui Dienes privind aducerea acasă a capului celor căzuți în luptă în campaniile împotriva Occidentului sau împotriva Bizanțului, în prima jumătate a secolului X.³⁰⁸ Datarea mai târzie decât prima jumătate a secolului X este confirmată și de colanele răsucite, descoperite în mormintele de la *Kisdobra* și *Piliny*, a căror răspândire a fost plasată de către unii specialiști la sfârșitul secolului X,³⁰⁹ în timp ce alții au propus o datare mult mai timpurie, în al doilea sfert al secolului X.³¹⁰ Credem că mormântul 11 de la Tărian rezolvă această problemă, deoarece printre alte artefacte în jurul gâtului craniului din acest mormânt s-a găsit și o monedă tip *H21* emisă de Ladislau I (1077–1095).³¹¹ Pe baza monedei mormântul poate fi datat *post-quem* 1077, deci acest obicei a fost practicat și în cursul secolului XI. Cu toate acestea, nu trebuie să respingem în totalitate teoria lui Dienes, deoarece și alte obiceiuri păgâne au fost practicate în continuare în secolul XI, este drept, într-un procent nesemnificativ din punct de vedere arheologic.

Trebuie să menționăm faptul că asemenea ritualuri funerare se cunosc și în zone mai îndepărtate. În zona Dunării de Jos, în necropola datată în secolele X-XI de la Preslav, s-a descoperit un mormânt (m. 43) îngrădit și acoperit cu piatră de calcar, unde alături de craniu este și un colan răsucit.³¹²

V. Obolul în morminte

Una dintre cele mai dificile probleme este decizia de interpretare a monedelor descoperite în diferite poziții în morminte (pe schelete): sunt consecința *ritualului funerar* sau a *modei/portului*? În mod sigur ca *obol* putem interpreta monedele găsite în *gură*, *pe stern* și *în mâini*.

O întrebare foarte importantă este când s-a răspândit sau a (re)apărut acest obicei în Bazinul Carpatic? După P. Radomersky și Béla Szőke, acest obicei s-a răspândit în secolul XI,³¹³ după unii în urma influenței bizantine,³¹⁴ sau sub influența francă, cu mijlocire moravă.³¹⁵ Béla Miklós Szőke, la fel ca și Béla Szőke, susține reînvierea unui obicei cunoscut și în perioade anterioare.³¹⁶

În mod sigur o largă răspândire a avut loc în secolul XI, însă existența acestui obicei în secolul X este subliniată de un număr important de descoperiri. László Kovács a reușit să strângă 56 de descoperiri în Bazinul Carpatic, dateate în secolul X; printre cele mai timpurii descoperiri trebuie să menționăm mormântul 52 din necropola II de la *Karos*,³¹⁷ dar aproape la fel de timpuriu este și mormântul de copil orientat în direcția N-S de la *Uivar* (despre care nu avea de unde să știe arheologul maghiar).³¹⁸ După teoria lui Kovács, acest obicei a fost adus în Bazinul Carpatic de către „*maghiarii cuceritori*” dinspre est, dar deja sub influența bizantină.³¹⁹

Nu putem discuta în detaliu poziția monedelor în mormintele din necropolele zonei Clujului din cauza documentației destul de precare. Totuși, putem interpreta în mod sigur ca *obol* nouă cazuri din necropola de

³⁰⁶ RÉVÉSZ 1996, 192, Pl. 58.

³⁰⁷ DIENES 1978, 110.

³⁰⁸ BÁLINT 1978, 266.

³⁰⁹ GIESLER 1981, 116-120, Taf. 53.

³¹⁰ RÉVÉSZ 1996, 92.

³¹¹ LAKATOS 2003, 211-227.

³¹² DIMITROV 1995, 42-70.

³¹³ RADOMĚRSKÝ 1955, 3-7; SZŐKE 1962, 92.

³¹⁴ „*csekély előzményei a XI. századi Magyarországon déli felében mutathatóak ki (...semnele anterioare neînsemnate le putem observa în partea sudică a Ungariei secolului XI)*”, vezi: BÁLINT 1976, 240. Trebuie să amintim faptul că acest obicei este cunoscut și pe teritoriul Munteniei în secolul X, vezi: FIEDLER 1992.

³¹⁵ KOLNÍKOVÁ 1967, 214-216.

³¹⁶ SZŐKE, VÁNDOR 1987, 78.

³¹⁷ RÉVÉSZ 1996, 26, Pl. 78, pl. 84. 13-14.

³¹⁸ GÁLL 2004-2005, 373.

³¹⁹ L. KOVÁCS 2004, 46-47.

la Mănăştur și probabil mormântul 5 din necropola de la Kalevala situl II. În alte patru cazuri monedele au ajuns în morminte probabil tot ca *obol*. Am sintetizat aceste situații în figura următoare:

<i>Sit-descoperire</i>	<i>Emitenți</i>	<i>Poziția monedei</i>	<i>Sex-vârsta</i>	<i>Lungimea scheletului</i>
Cluj-Kalevala II. m. 5	-	pe stern	?	
Mănăştur-m. 1	Béla al II-lea (1131-1141)	mandibulă	adult-matur	-
Mănăştur-m. 9	Béla al III-lea (1174-1196)	-	?	-
Mănăştur-m. 10	Ladislau I (1077-1095)	mandibulă	adult-matur	-
Mănăştur-m. 32	Ladislau I (1077-1095)	pe stern	adult-matur	-
Mănăştur-m. 41	Ladislau I (1077-1095)	în gură	adult-matur	-
Mănăştur-m. 53	Béla al II-lea (1131-1141)	-	adult-matur	156 cm
Mănăştur-m. 64	Géza al II-lea (1141-1161)	mandibulă	infans	112 cm
Mănăştur-m. 112	Géza al II-lea (1141-1161)	pe stern	adult-matur	151 cm
Mănăştur-m. 121	Géza al II-lea (1141-1161)	-	adult-matur	174 cm
Mănăştur-m. 124	Ladislau I (1077-1095)	mâna dreaptă	adult-matur	186 cm
Mănăştur-m. 130	Andrei I (1046-1060)	în gură	adult-matur	165 cm
Mănăştur-m. 137	Necunoscut	-	adult-matur	182 cm
Mănăştur-m. 158	Béla al II-lea (1131-1141)	-	infans	97 cm

Figura 19. Monedele, emitenții și poziția lor în necropolele din zona Clujului

După cum se poate observa, s-au documentat monede *în gură* (pe mandibulă sau în gură), *pe stern* și o singură dată în *mână*. Din păcate nu cunoaștem, în lipsa analizelor antropologice, sexul celor înhumați, doar pe baza lungimii scheletelor le-am putut grupa în *infans* și *adult-matur*. Așa cum reiese din figura anterioară (nr. 19), majoritatea scheletelor sunt adulte (m. 1, 10, 32, 41, 53, 112, 121, 124, 130, 137) și doar de două ori am putut identifica schelete care puteau să fi fost deja infans II (m. 64 și 158). Pe baza lungimii scheletelor din mormântul 124 și 137 (cu dimensiuni de 186 și 182 cm) nu putem exclude posibilitatea ca aceștia să fi fost bărbați.

Obiceiul depunerii monedelor pentru a plăti deschiderea porții (moneda lui Charon) în Bazinul Transilvan apare prima oară în perioada lui Ștefan I (1001-1038), deși așa cum ne-am amintit anterior în zona *Crișurilor inferioare*, respectiv în *Banat*, acest obicei este cunoscut încă din secolul X (Șiclău, mormintele 7 și 9 și Uivar-nu știm nr. de mormânt). Mai târziu, obiceiul se va difuza spre est, în Bazinul Transilvan, fapt demonstrat de monede de la Ștefan I, atât în sudul, cât și în nordul său. Difuzarea acestui obicei în secolul al X-lea a avut loc, în opinia lui László Kovács, în urma procesului de migrație a „*maghiarilor cuceritori*” în Bazinul Carpatic sub influența culturală bizantină, încă din secolul IX.³²⁰ Această teorie a arheologului maghiar se poate accepta doar parțial, deoarece în lumina unor descoperiri (mormântul cu orientare N-S de la Uivar, obolurile depuse în morminte din Muntenia) databile în secolul X, credem că avem de-a face în Bazinul Carpatic cu două influențe: cea *orientală* („*maghiarii cuceritori*”) și cea *sud-estică* (influența culturală sud-dunăreană).

VI. Depunerea rituală a artefactelor

VI. a. Piese apotropaice în morminte

Potrivit cercetărilor lui László Gyula, dar și pe baza mai multor analogii etnografice,³²¹ unele piese, de exemplu secerile, au fost depuse în morminte cu scopul de a proteja comunitatea împotriva întoarcerii celor decedați sau pentru protecția acestora.³²² O seceră a fost înregistrată în mormântul 19 din strada Plugarilor.³²³

VI. b. Despre jefuirea mormintelor

Atât din materialul publicat, cât și din cel nepublicat reiese foarte clar că unele morminte cu inventar mai bogat au căzut pradă jefuitorilor de morminte. Se pune întrebarea dacă acestea au fost rezultatul unor practici și credințe păgâne sau rezultatul direct al unor *simple jafuri*? Așa după cum am amintit, doar mormintele cu un inventar mai bogat au fost prădate: în necropola din strada Zăpolya cele mai bogate

³²⁰ L. KOVÁCS 2004, 46-47.

³²¹ K. K. 1996, 40.

³²² László Révész a interpretat în acest sens și toporul simplu înfipt în pământul gropii mormântului 69 din necropola de la Karos necropola II. RÉVÉSZ 1996, 190-191.

³²³ Nepublicat. Pentru aceste date mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

morminte (mormântul 1 și 11) au fost jefuite, precum și unul din care a rămas doar zăbala (m. 9), iar din necropola din strada Plugarilor au fost jefuite nouă morminte (din fericire mormântul 25, cel mai bogat, n-a fost prădat). Pe baza acestor observații se poate presupune că aceste jafuri au pornit cu interese de ordin practic în cazul acestor necropole, într-o perioadă când semnele mormintelor încă erau vizibile; evident, la întrebarea *când* și *cine* a realizat aceste fapte răspunsul va rămâne pentru totdeauna necunoscut. Potrivit observațiilor lui Gyula László, mormântul 11 a putut fi jefuit după 80-100 de ani de la îngroparea individului, deoarece „...s-a putut întâmpla într-o perioadă în care curelele încă nu erau putrezite, și unul dintre capete s-a rupt împreună cu aplica în pământ. Jefuirea mormântului nu s-a putut întâmpla cu mult mai târziu după înmormântare, maximum 80-100 de ani..(..olyan korban történt ez, amikor a szíjak nem korhadtak el, s így annak egyik vége a verettel együtt beleszakadt a földbe. A rablás tehát a temetés után nem sokkal, de legfennebb 80-100 évvel később történhetett meg..).”³²⁴

VII. Ofrande

VII. 1. În mormântări cu resturile calului (pl. 5; pl. 26; harta 2-3)

Cel mai dezbătut ritual funerar din Bazinul Carpatic în secolul al X-lea în literatura de specialitate rămâne *ritualul privind înmormântarea cu resturile calului*.³²⁵ Pe baza tipologiei realizate de Csanád Bálint acum patru decenii pentru macroregiunea Bazinului Carpatic, înmormântarea cu resturile calului a fost încadrată în cinci tipuri.³²⁶ Din punct de vedere cantitativ, reprezintă un procent mult mai mic mormintele din grupele I (101 de cazuri) și II (136 de morminte), dar un număr mai mare decât cele din grupele IV (19 morminte) și V (care după László Révész reprezintă de fapt o variantă a grupei a II-a) (opt morminte). Grupele I și II au fost interpretate de către Bálint, din punct de vedere etno-cultural, că reprezintă populația „*maghiarilor cuceritori*” (honfoglaló magyarság, hungarian conquerors) din secolul X, iar cele din grupele III-V membrii unei populații *turcice*.

Date despre ritualurile de înmormântare cu resturile calului avem de la *Cluj - strada Kalevala sit I*,³²⁷ *str. Plugarilor m. 25*,³²⁸ și *strada Zápolya m. 1, 4, 6, 8, 9, 10, 11*.³²⁹

Înmormântările cu părțile calului din zona Clujului, pot fi încadrate doar în cadrul grupei a doua a tipologiei realizate de către Csanád Bálint (tipurile II-V), respectiv cele în care sunt cunoscute resturile calului (prima grupă este cea denumită *în mormântare simbolică a calului*, în cazul în care au fost depuse diferite categorii ale harnașamentului-tipul I). În genere, dintre acestea, în necropolele din Cluj, au fost documentate tipurile II, III și IV. Din păcate, din cauza jefuirii mormintelor nu cunoaștem tipul de înmormântare cu resturile calului din mormintele 8 și 11, cu mențiunea totuși, că ultimul poate să aparțină tipului II. Tipul V, care după László Révész este de fapt o variantă a tipului II, nu a fost documentat până la ora actuală în Bazinul Transilvan, dar și în alte zone apare foarte rar.³³⁰

Tipul II: înmormântări cu resturile calului, cele patru tibii ale calului învelite în piele și depuse în zona picioarelor:

Poziția 1-la picioarele scheletului - cele patru tibii ale calului și craniul îndreptat spre nord: Cluj-strada Zápolya-m. 1.

Poziția 2-la capătul tibiei stângi - cele patru tibii ale calului, pe lângă femurul stâng până la cot - craniul calului în direcția V: Cluj-strada Zápolya-m. 6.

Tipul III: resturile calului împăiat, care constă în înșirarea tibiilor și capului calului pe toată lungimea gropii în formă anatomică, cu intenția de a reda (imaginea) animalul(ui) viu.

³²⁴ LÁSZLÓ 1943, 16.

³²⁵ De ritualul depunerii resturilor calului s-au ocupat cercetătorii încă din secolul XIX, însă primele analize riguroase au fost realizate de către László Gyula. Merită amintit faptul că în afară de două descoperiri foarte vagi de la Rusovce (Oroszvár) m. 42 și de la Kiszombor necropola E m. 43 nu cunoaștem alte descoperiri având întregul schelet de cal depus în mormânt. În ultima sa analiză, Attila Türk, din păcate s-a referit aproape doar la descoperirile de pe teritoriul Ungariei actuale (o metodă greșită, determinată de necunoașterea rezultatelor din România), menționează că nu există descoperiri cu schelete întregi de cai. În acest sens: BÁLINT 1968, 43, 91, nota 265; TÜRK 2009, 111.

³²⁶ BÁLINT 1969, 107-114.

³²⁷ GERGELY, GÁLL 2007, 105.

³²⁸ Pentru aceste date îi mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu. Vezi Catalogul (capitolul VII).

³²⁹ I. KOVÁCS 1942, 85-116; LÁSZLÓ 1943, 15-16, 54-55, 7. kép; LÁSZLÓ 1945, 1-15; BÓNA 1988 a, Fig. 40. kép.

³³⁰ RÉVÉSZ 1996, 41-43; GÁLL 2008, vol. III. Harta 15.

Poziția 1: pe partea stângă a craniului uman a fost descoperit puțin mai sus de acesta (cca 15 cm) craniul calului, pe lângă partea superioară a scheletului cele două tibii anterioare ale calului, iar de la labelle picioarelor înspre stânga cele două tibii posterioare ale calului: Cluj-strada Zápolya-m. 10.

În Bazinul Transilvan, mormântul 10 de la Cluj reprezintă singura înmormântare de acest tip cunoscută până acum. Csanád Bálint, acum patru decenii, a reușit să strângă 32 de descoperiri aparținând tipului III interpretându-le ca înmormântările unei *populații turcice*.³³¹

Împotriva posibilității de interpretare etnoculturală stau în primul rând însăși acele necropole din care provin mai multe tipuri de înmormântare cu resturile calului. Un exemplu concret este necropola II de la Karos: din cele 73 de morminte 37 conțineau diferite tipuri de înmormântări cu resturile calului sau simbolice (doar piese de harnașament),³³² dar doar în mormântul 15 a fost înregistrată varianta a III-a, într-un mormânt feminin infans II.³³³ Putem presupune că un infans II de sex feminin a fost *turcic* (*de exemplu peceneg*) și restul scheletelor de origine *maghiară*? Trebuie neapărat să atragem atenția că însuși cercetătorul maghiar a subliniat relativitatea interpretărilor sale.³³⁴ Mormintele în care a fost documentată înmormântarea cu resturile calului tip III sunt răspândite uniform în tot spațiul Bazinului Carpatic, doar în zona Tisei Superioare se poate observa o oarecare concentrație, dar acolo este mult mai mare și numărul mormintelor în care au fost depuse resturile calului (vezi *harta 3*).

Nu putem omite să menționăm în privința acestui fenomen că în zona de locuire „*pecenegă*” din secolele X-XI, respectiv în Muntenia nord-estică, Moldova sudică, Basarabia, Bugeac, Ucraina sudică,³³⁵ s-a descoperit un număr mare de morminte cu resturile calului pe care le putem încadra în grupa a III-a și pe care le putem lega de „*pecenegi*”. În viitor ar trebui realizat un catalog și o sistematizare a mormintelor cu resturile calului din acest spațiu atât cronologic (vertical), cât și chorologic (orizontal). Numai după o asemenea analiză statistică putem discuta despre eventuale *caracteristici etno-culturale* ale diferitelor aspecte rituale.

Tipul IV. Ofrandă de cabalină cu pielea de cal împăturată

Poziția 1-pe lângă bazin - craniul calului, mai jos cele patru tibii ale calului: Cluj-strada Plugarilor m. 25,³³⁶ Cluj-strada Zápolya m. 9.

Înmormântările cu resturile calului din Cluj, mai ales cele din strada Zápolya, prezintă o caracteristică aproape nemaîntâlnită. *De ce s-au depus resturile calului în trei poziții diferite în cele cinci morminte documentate?* Oare acest fapt nu este legat de originea, respectiv de identitățile diferite individuale și familiale, care ar arăta exact originea eterogenă a comunității?

În toate aceste cazuri (excepția o constituie mormântul 9 jefuit din strada Zápolya) au fost înmormântați bărbați. Caracteristica principală este prezența în inventarul funerar a *sabiei* (*vezi mai jos analiza săbiilor*), observație care este sprijinită și de rezultatele analizelor antropologice. În mormântul 10 din strada Zápolya a fost înmormântat un individ de sex masculin, în vârstă de 35-40 de ani, iar în mormântul 25 din necropola de pe strada Plugarilor a fost cercetat scheletul unui bărbat în vârstă de 50-65 de ani. În contrast cu zonele de câmpie, în necropolele din zona Clujului, până acum, nu este cunoscut obiceiul depunerii resturilor calului în morminte feminine. Trebuie să ne întrebăm cum putem interpreta acest fenomen.

Trei explicații pot fi aduse în discuție:

1. Cu riscul de a ajunge pe tărâmul filozofiei istorice vulgar-marxiste, această deosebire între ritualul de care au beneficiat femeile, respectiv bărbații, nu poate fi legată de *situația materială* (în cazul acesta numărul cailor) a comunităților din zona Clujului? Cu alte cuvinte, comunitățile din zona Clujului erau mai sărace (în numărul de cai) față de comunitățile din zonele de câmpie, unde resturile de cai apar într-un procent important și în mormintele de femei?

2. Nu poate fi exclusă nici a doua posibilitate: lipsa resturilor calului din mormintele feminine poate să indice *origini culturale diferite* ale indivizilor de sex feminin și masculin.

³³¹ Această interpretare a fost criticată de către István Fodor, care a demonstrat că aceste două grupe au rădăcini comune și apar mult mai înainte de secolul X; de exemplu grupa a II-a este documentată deja din secolul al XIV-lea î. Chr, la Sintașa. FODOR 1977, 104, nota 53; FODOR 2009, 24: fig. de mijloc pe pagină.

³³² RÉVÉSZ 1996, 41-43.

³³³ RÉVÉSZ 1996, 19, Pl. 27. 1-24.

³³⁴ BÁLINT 1969, 111, nota 18.

³³⁵ SPINEI 1985; IONIȚĂ 2005, Fig. 19. 3, fig. 20. 1., fig. 20. 8, fig. 23. 1; PLETNEVA 1981, 62-75.

³³⁶ Mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu pentru că ne-a lăsat să studiem planul mormântului 25, în noiembrie 1998.

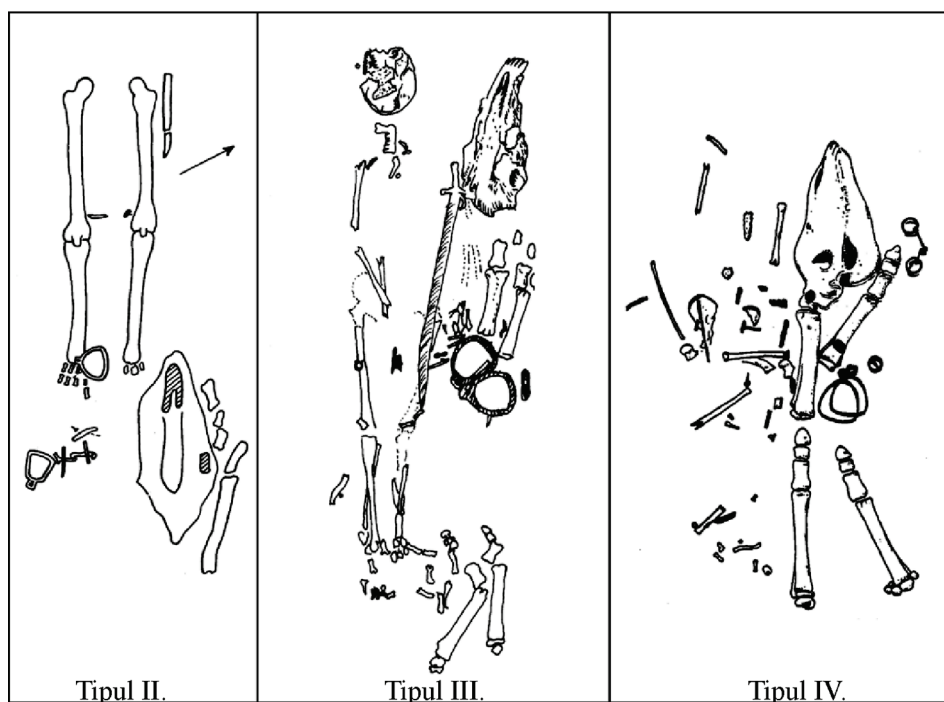

Figura 20. Tipuri de înmormântare cu resturile calului în necropolele din zona Clujului

3. Nici a treia posibilitate nu poate fi exclusă: în aceste necropole n-au ajuns să fie înmormântate acele persoane feminine care ar fi primit pentru lumea de dincolo resturile calului sau încă n-au fost investigate până acum (menționăm că aceste necropole sunt cercetate fragmentar)!

În legătură cu înmormântările resturilor calului o altă problemă este *vârsta cailor* îngropați. Din păcate, la Cluj doar o singură dată s-au putut combina analizele antropologice cu cele paleozoologice: din mormântul 10-strada Zápolya, în care era îngropat un bărbat de vârstă medie (35-40 de ani) împreună cu resturile unui cal de 7-8 ani. Această observație a lui Mátyás Vremir infirmă ipoteza că ar fi fost sacrificați doar cai bătrâni, care nu mai puteau fi folosiți.

În legătură cu înmormântările cu resturile calului, trebuie să abordăm problematica mormântului 4 din strada Zápolya. În acest mormânt s-au documentat două tibii ale unui cal care pot fi interpretate ca aparținând unei înmormântări pe jumătate distruse, dar nu putem exclude nici caracterul depunerii ofrandei alimentare pentru lumea de dincolo. Această presupunere este atenuată de observația potrivit căreia în toate cazurile doar un singur femur sau tibie au fost depuse, și nu două, așa cum s-a întâmplat în cazul acestui mormânt.³³⁷

VII. 2. 1. Ceramica în morminte (pl. 3. 2; pl. 10; pl. 14. 4.)

Ceramica apare în mormintele din secolul X cu scopul de a păstra ofranda de mâncare lichidă (supă) sau băutură (cu sau fără alcool), pe care familia o oferea celui înmormântat.³³⁸ Tipurile de vase depuse în necropolele din secolul X din zona Clujului erau miniaturale, în consecință funcționalitatea practică a recipientelor de a păstra resurse de hrană este neglijabilă, având doar un rol de substitut simbolic.

În cazul obiceiului de depunere a ceramicii în secolul X din Bazinul Carpatic, o primă caracteristică este depunerea unui singur vas în morminte, în contrast cu ritualurile funerare din zona Dunării de Jos, unde este aproape clasică depunerea în morminte a două exemplare (trebuie să menționăm că nu de puține ori se cunoaște doar un singur exemplar de ceramică și în aceste zone).³³⁹ În necropolele „*ungurilor cuceritori*” acest obicei este aproape necunoscut³⁴⁰ sau dacă apare, este atestat doar în cimitire ale zonelor periferice ale

³³⁷ Un exemplu în acest sens este mormântul de tânăr, decedat în jur de 14 ani, de la Knadendorf. PANY, TESCHLER, NICOLA, PROHASKA, KUCERA 2006, 29-68.

³³⁸ A. KISS 1969, 175-182; K. K. 1996, 39.

³³⁹ În această problematică este fundamentală opera lui Uwe Fiedler, vezi: FIEDLER 1992.

³⁴⁰ De exemplu mormântul 164 de la Ibrány-Esbóhalom. ISTVÁNOVITS 2003, 355, Fig. 59, fig. 180. 8, 14.

Bazinului Carpatic, unde în mod sigur erau înmormântate populații de alte origini.³⁴¹ Obiceiul de a depune cel mai adesea două vase de ceramică (de foarte multe ori o amforă împreună cu o oală simplă) a fost înregistrat și în necropolele denumite în literatura de specialitate de tip „*Blandiana*” în bazinul Mureșului mijlociu.³⁴² Ar fi extrem de interesantă realizarea analizelor chimice al conținutului acestor vase în spațiul cultural al chaganatului: se poate presupune că în amforă a fost depusă *băutura*, iar în oală *mâncarea* pentru lumea de dincolo?

La începutul secolului XX, prezența ceramicii în morminte era definită ca un simbol *etno-cultural slav* (deoarece în accepțiunea timpului populațiile nomade nu se ocupau cu olăritul),³⁴³ ipoteză preluată mai târziu și de arheologia românească, utilizată pentru a-i defini pe autohtonii romani.³⁴⁴ La sfârșitul anilor '60, analiza lui Attila Kiss a demontat acest mit arheologic, demonstrând că ceramica poate fi descoperită și în necropolele stratului înmormântat cu resturile calului,³⁴⁵ aceste observații fiind doar întărite de descoperirile ulterioare.

În necropolele din zona Clujului s-au descoperit oale în următoarele situații: Cluj-strada Kalevala situl I. m. II,³⁴⁶ -strada Plugarilor (din șapte morminte între care m. 4 și 5),³⁴⁷ -strada Zápolya m. 2, 3 și 5.³⁴⁸

Pe baza datelor avute la dispoziție din zona Clujului doar în descoperirile date în secolul X este atestat obiceiul depunerii vaselor de ceramică, în mormintele epocii creștine acest ritual lipsește cu desăvârșire.

Din păcate, nu avem date cu privire la conținutul acestor vase, deoarece până acum lipsesc cu desăvârșire analizele chimice care să detecteze urmele băuturii sau ale mâncărilor lichide. Doar într-un singur caz, mormântul 3 - strada Zápolya, s-a stabilit că în oală au fost depuse *oase de purcel*.

Aceasta spune foarte mult despre stadiul cercetării faptul că din cele nouă morminte cu ceramică în inventar, doar cele din strada Plugarilor au fost analizate antropologic (a căror publicare arheologică nu a avut loc până la ora actuală). Mormântul 5 din strada Zápolya, pe baza inventarului său, aparține unei femei, iar mormântul 3 aparține unui infans. Din păcate, nu cunoaștem sexul individului din mormântul 2, care nu avea altă categorie de inventar. În contrast cu percepțiile etnoculturale de la începutul secolului XX, un vas ceramic este prezent în mod sigur și în mormântul 4 din strada Plugarilor, aparținând unui bărbat matur de 35-39 de ani, care mai avea în inventar sabie și centură decorată cu aplice, ceea ce demonstrează că acest obicei era utilizat, chiar mai rar, și în cazul indivizilor de sex masculin, ale căror valori militare determinau și depunerea armelor în mormânt. Combinația între aceste două categorii de obiecte în morminte este foarte rară (arme și ceramică), pe lângă mormântul de la Cluj, menționăm mormântul 3 de la Tiszabездéd sau mormântul 738 de la Čakajovce.³⁴⁹

Din necropolele din zona Clujului date în secolele XI-XIII până astăzi lipsește cu desăvârșire acest obicei, deci îl putem socoti drept un obicei caracteristic secolului „păgân”.

³⁴¹ Un exemplu foarte bun este necropola de la Čakajovce, unde în mormintele 416, 449, 505 și 769 s-au înregistrat două vase de ceramică, respectiv în mormintele 411, 762 și 777 trei exemplare. Resturi de găleți împreună cu un singur vas de ceramică sunt cunoscute din mormintele 447, 543 și 571. REIHOLCOVÁ 1995, 44-45, 48, 54-55, 58, 83, 85, 87, Tab. LXVI. 1-3, LXVII. 3-4, LXX. 3-4, LXXI. 9-10, LXXIX. 14-15, CXIX. 10-12, CXXI. 7-8, CXXV. 4-5.

³⁴² Aceste necropole sunt cele cunoscute și menționate anterior din zonele Dunării de Jos, reprezentând populația, respectiv „*cuceritorii bulgari*”, sau cu alte cuvinte stăpânirea chaganatului bulgar în Bazinul Transilvan. În acest sens de exemplu: FIEDLER 1992, 343; HARHOIU 2008, 69. Nu prea este de înțeles titlul articolului, deoarece preocuparea autorului este numai parțial legată de Dunărea de Jos. Lipsește spațiul bulgar și este mult mai prezent teritoriul transilvănean. Se pune întrebarea dacă Radu Harhoiu a avut intenția de a compara realitățile culturale dintre aceste spații? Din păcate acesta n-a fost explicată.

³⁴³ NIEDERLE 1894, 51-54; NIEDERLE 1921, 302-314; PULSZKY 1878, 66; HAMPEL 1907, 51. Sinteza despre această problemă: LANGÓ 2007, 144.

³⁴⁴ În acest sens, o remarcabilă analiză a realizat Radu Harhoiu privind elementele etnoculturale definitorii în literatura de specialitate a „*romanicilor*” în secolele VI-VII. HARHOIU, 2004, 149-167.

³⁴⁵ A. KISS 1969, 175-185.

³⁴⁶ GERGELY, GÁLL 2007, 106.

³⁴⁷ Pentru informații multumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

³⁴⁸ I. KOVÁCS 1942, 92, 97-98.

³⁴⁹ ISTVÁNOVITS 2003, Pl. 202-203; REIHOLCOVÁ 1995, 80-81, Pl. CXIV. 1-17.

VII. 2. 2. *Resturi de găleată*³⁵⁰

Cercul de fier al unei găleți de lemn s-a descoperit în *mormântul 25* din *necropola de la Cluj - strada Plugarilor*. Informațiile oferite de către doamna Ioana Hica-Câmpeanu le-am putut folosi și în analiza noastră legată de ritualurile funerare din Bazinul Transilvan în secolele X-XI.³⁵¹

Obiceiul depunerii găleții, poate cu scopul de a înlocui ceramica, pentru depozitarea mâncării sau băuturii destinate înhumatului este cunoscută în perioada avară târzie, dar și în regiunile locuite de slavi din Europa Centrală, Nord și de Est.³⁵²

Resturi de găleți au fost descoperite în mormintele secolului X de la Dolny Peter-Kisrét dülő, Halimba-Cseres, Nitra-Zoborhegy, Székesfehérvár-Demkóhegy, Székesfehérvár-Rádiótelep, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Üllő-Ilona út, Veszprém-Sashegyi szőlők, Visznek-Kecskehegy-m. 105, Zemplin.³⁵³ În necropola unei populații cu origini culturale diferite, de la Čakajovce, au fost înregistrate 10 cazuri (mormintele 152, 190, 447, 472, 489, 537, 543, 571, 587, 755) în care au fost depuse găleți, din care au rămas doar cercurile de fier.³⁵⁴

Obiceiul depunerii găleții caracterizează atât mormintele de bărbați (Cluj-strada Plugarilor, Dolny Peter-Kisrét dülő, Székesfehérvár-Demkóhegy, Zemplin), cât și cele de femei (Halimba-Cseres, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Veszprém-Sashegyi szőlők, Visznek-Kecskehegy), în consecință acesta nu poate fi interpretat din perspectiva identităților de gen. În aceste morminte sunt prezenți atât bărbați cu săbii (Cluj-strada Plugarilor m. 25, Zemplin), cât și cu spade (Dolny Peter) sau doar cu vârfuri de săgeți depuse în tolă (Üllő-m. 6). Aceste constatări sunt întărite și de observațiile din necropola de la Čakajovce, unde cercul de fier al găleții a fost depistat în șapte morminte de bărbați și în trei morminte de femei, defuncți adulți și maturi.

<i>Descoperiri-morminte</i>	<i>Sex, vârstă</i>	<i>Inventarul aferent</i>
Čakajovce-m. 152	Bărbat, maturus I	Topor, pinteni, cataramă, cuțit
Čakajovce-m. 190	Bărbat, adultus I	Topor, pinteni, cataramă cu placă rectangulară
Čakajovce-m. 447	Femeie, maturus I	Două verigi de cercei, ceramică
Čakajovce-m. 472	Femeie, adultus II	Cercel turnat în formă de ciorchină de strugure, șirag de mărgele, cuțit
Čakajovce-m. 489	Bărbat, adultus I	Cuțit, seceră
Čakajovce-m. 537	Bărbat, adultus I	Topor, amnar, două cuțite
Čakajovce-m. 543	Bărbat, maturus I	Ceramică
Čakajovce-m. 571	Femeie, maturus I	Ceramică
Čakajovce-m. 587	Bărbat, maturus	Sax, topor, lance, cuțit
Čakajovce-m. 755	Bărbat, maturus II	Cuțit, seceră

Figura 21. Resturi de găleți în mormintele de femei și de bărbați din necropola de la Čakajovce

Acest ritual este singurul de acest gen din Bazinul Transilvan din secolul X.³⁵⁵ Dacă așezăm descoperirile pe harta macroregională a Bazinului Carpatic, putem observa foarte repede că acestea se concentrează în zona Câmpiei Mici (actuala Slovacia sud-vestică: Čakajovce, Dolny Peter-Kisrét dülő-m. 61, Nitra-Zoborhegy), respectiv în zona transdanubiană (Halimba-Cseres, Székesfehérvár-Demkóhegy, Székesfehérvár-Rádiótelep). La cotul Dunării respectiv la est de aceasta, apar trei descoperiri (Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Visznek-Kecskehegy), respectiv una singură cu câțiva kilometri la est de Budapesta (Üllő). Se cunoaște o

³⁵⁰ Trebuie să menționăm că cercurile de fier pe care Sarolta Tettamanti le-a considerat resturi de găleată sunt de fapt resturile de fier ale tolbei. TETTAMANTI 1975, Harta 11.

³⁵¹ GÁLL 2000, 10-45, 107-108; GÁLL 2008, vol. I. 110.

³⁵² TETTAMANTI 1975, 104; MÜLLER-WILLE 1976, Abb. 56-57.

³⁵³ DUŠEK 1964, 197-222; TÖRÖK 1962, Tab. XXI. 1; F.É.K. 1962, Nr.741, 1174, 1207; BAKAY 1965-66, 56, 60; BAKAY 1978, 34, 58, Pl. XVIII; BUDINSKY-KRICKA, FETTICH 1973; RÉVÉSZ 2008, 382, Pl. 98. 7.

³⁵⁴ REIHOLCOVÁ 1995, 17, 21, 48, 51-52, 57-58, 61, 64-65, 82, Pl. XXXII. 7, XXXVII. 9, LXX. 4, LXXV. 4-7, LXXXVIII. 1-3, LXXXII. 7, LXXXIII. 6, LXXXVIII. 1-3, XCIV. 12, CXVII. 3-7.

³⁵⁵ În Bazinul Transilvan acest ritual este cunoscut în siturile de epocă avară de la Gâmbaș și Câmpia Turzii. HORED T 1958 b, 70, 97, Fig. 15. 10; HAMPEL 1905, I. 107-108.

singură descoperire în zona nord-estică a Bazinului Carpatic (Zemplin-Malomoldal), respectiv tot una în Bazinul Transilvan (Cluj-strada Plugarilor).

Cum putem interpreta o distribuție de acest gen, mai ales că din zona Tisei Superioare, unde stadiul cercetării este cel mai avansat, acesta lipsește cu desăvârșire? Având în vedere numărul mare de găleți din necropolele moraviene, ale epocii avare târzii, ca și concentrarea acestora în zone puternic marcate de cultura francă, respectiv de cea slavă, vedem două explicații:

1. *Procesul de aculturație sau de asimilare*, care se observă în cazul unor necropole ca cele de la Čakajovce și Halimba.

2. *Influențe culturale* în cazul unor morminte de la Cluj, Zemplin și Üllő, deoarece în acestea nu putem detecta obiceiuri străine față de ritualurile funerare ale ungarilor cuceritori, la care se adaugă și elementele specifice culturii materiale ale „ungurilor cuceritori” (de exemplu sabia, tolba cu vârfuri de săgeți, geanta decorată cu aplice etc.).

Rămâne în continuare fără explicație prezența resturilor de găleți în cazul mormintelor de femei: *se datorează ele influențelor culturale sau sunt semnele de ritual funerar ale procesului de aculturație a indivizilor cu alte origini și identități decât cele ale ungarilor cuceritori?*

VII. 3. Oase de animale (pl. 26; pl. 60. 1.)

Un alt aspect al ritualului funerar este depunerea în mormânt, probabil pe o tavă de lemn, a unui *femur de oaie*. În mormântul 10 din strada Zápolya carnea de oaie, din care s-a păstrat doar femurul animalului, a fost depusă pe lângă tibia dreaptă a scheletului. Acest aspect se integrează în cel general pe care îl cunoaștem din această epocă: în contrast cu depunerea ceramicii, ofrandele de carne depuse în morminte apar mai ales în morminte de bărbați cu arme în inventar.³⁵⁶ Trebuie neapărat să precizăm că depunerea ofrandei alimentare putea să fi fost mult mai mare, de exemplu putea să fi fost depusă carne fără oase care nu a lăsat urme și, încă nu am amintit de săpăturile inexacte și/sau săpăturile nepublicate.

Oase de animale depuse în mormintele din necropolele din Cluj ca ofrandă funerară:

1. *Oase de ovicaprine*: Cluj - strada Plugarilor (nu cunoaștem exact numărul mormintelor),³⁵⁷ - strada Zápolya - mormântul 10.³⁵⁸ (pl. 61. B.).

2. *Oase de purcel*: Cluj - strada Zápolya - mormântul 3.³⁵⁹

3. *Oase de pasăre*: Cluj - strada Zápolya - mormântul 4.³⁶⁰

Din păcate, dispunem numai de o singură analiză detaliată, cea din mormântul 10 - strada Zápolya. În acest mormânt a fost depus femurul unei oi al cărei sex nu a putut fi determinat, însă era o oaie *subadultă*.

În mormintele din secolele X-XI apar mai ales *oase de ovicaprine*,³⁶¹ însă apar și *oase de păsări* (ex.: Cluj-str. Zápolya-mormântul 4, Rózsaszentmárton-mormântul 4),³⁶² *oase de purcel* (ex.: Aldebrő-mormintele 9 și 10, Cluj-str. Zápolya-mormântul 3, Dunaújváros-Öreghegy, Tiszánána-mormintele 19 și 29).³⁶³ Din aceste date reiese foarte clar imposibilitatea de a caracteriza comunitățile din Bazinul Carpatic în secolul X ca fiind *pur nomade*.³⁶⁴

Ca și în cazul obiceiurilor anterior amintite, nu putem trage linii clare între genuri și vârste, deoarece *ofrande de animale* (practic mâncare pentru lumea de dincolo) găsim atât în morminte de adulți, cât și de copii, însă putem face alte observații:

1. În mormântul 3, de copil, a fost depusă într-o oală mâncare din care s-a păstrat oasele unui *purcel*.

2. În mormântul 10, de bărbat de vârstă medie (35-40 de ani), a fost depus femurul unei oi de vârstă medie.

³⁵⁶ GÁLL 2004-2005, 394-397; GÁLL 2008, vol. I. 111-113.

³⁵⁷ Pentru informații mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

³⁵⁸ Analiza lui Mátyás Vremir. Vezi capitolul IX.

³⁵⁹ I. KOVÁCS 1942, 92.

³⁶⁰ I. KOVÁCS 1942, p. 92-97.

³⁶¹ Repertorierea acestora acum patru decenii vezi: TETTAMANTI 1975, 92-93.

³⁶² RÉVÉSZ 2008, 437.

³⁶³ B. HORVÁTH 1979, 245-296; BÁLINT 1991, 81, Taf. XXV. 4; RÉVÉSZ 2008, 437.

³⁶⁴ În ultimele decenii mai ales istoricii din Szeged au susținut teoria nomadismului, respectiv profesorii Gyula Kristó și Ferenc Makk. Alături de ei și istoricii și arheologii români susțin această teorie, însă fără nici un argument. Cei care criticau teoria nomadismului au făcut observații asupra cadrului geografic al Bazinului Carpatic, care nu permitea un nomadism pur. Pentru această dispută vezi: KRISTÓ, MAKK 2001, 90-95; KRISTÓ 1995 a, 59-129; KRISTÓ 1995 b, 3-62; RÉVÉSZ 1997 a, 215-233; TAKÁCS 1997, 168-214; TAKÁCS 2006, 67-98.

În aceste două cazuri, fără să tragem concluzii generale, putem spune că *vârsta decedaților* (infans și bărbat de 35-40 de ani) și *vârsta animalelor sacrificate* (purcel mic și oaie de vârstă medie) prezintă o strânsă legătură.

VII. 4. Urme ale arderii gropii

Ritualul arderii gropii în secolele X-XIII este foarte rar atestat în zona Clujului, dar nu avem multe observații de acest fel nici în alte zone.³⁶⁵ La Cluj, după cunoștințele noastre, în cazul mormintelor 1 și 7 din strada Zápolya a fost documentat acest ritual. În mormântul 1 - strada Zápolya pământul a fost ars în jurul capului, iar în mormântul 7 au fost găsite fragmente de cărbune, indiciu al arderii rituale a gropii de mormânt. Putem urmări continuitatea ritualului în mai multe morminte din secolul XI, fără să avem informații despre acesta pe teritoriul Clujului.

VIII. Continuitatea ritualurilor funerare ale secolului X în primul secol creștin

Problema continuității ritualurilor din secolul X este una dintre cele mai importante și interesante domenii ale cercetării arheologice, care n-a fost până acum exploatată pe măsura posibilităților (din cauza unor motive obiective și subiective totodată). După concepția veche, ritualurile „păgâne” dispar fără urmă la sfârșitul secolului X - începutul secolului XI.³⁶⁶

Înainte de a ne ocupa de analiza acestei probleme, trebuie să punem problema schimbării radicale a ritualurilor funerare, respectiv care sunt cauzele care puteau să determine aceste schimbări:

- a. *schimbări de populație* (aspectul cel mai radical)
- b. *schimbări identitare* a căror consecință directă este dispariția anumitor obiceiuri în ritualurile funerare și apariția altora noi (și în consecință dispariția, respectiv apariția unor noi seturi de inventare)³⁶⁷
- c. *schimbări culturale-schimbări determinate de comportamentul social*
- d. *decădere economică*

Totodată trebuie amintit faptul că aceste patru elemente definiții care determinau discontinuități marcante, chiar frapante în ritualurile funerare, puteau să fi fost totodată *procesele paralele*. Nu trebuie să uităm totodată și caracterul regiunii unde s-au desfășurat aceste procese (problema centrului și a periferiei), respectiv în ce zonă era așezată populația respectivă, ce fel și cât de intense erau influențele culturale care determinau aceste schimbări comportamentale.

În acest sens, fără să luăm în seamă elementele foarte generale ale înmormântărilor, în ceea ce privește ritualurile funerare practicate în necropolele secolelor X, respectiv XI-XIII, de pe teritoriul Clujului, am putut înregistra doar *discontinuități* foarte adânci. Putem observa de fapt *continuități* în privința ritualurilor funerare? Este o problemă foarte grea, la care până în zilele noastre răspunsurile au fost în mod vădit influențate, din păcate, de politică.

Dacă în multe regiuni ale Bazinului Carpatic se pot observa foarte multe aspecte de continuitate ale ritualurilor practicate în necropolele din secolul XI (mai ales dacă necropola fusese folosită din veacul X până la sfârșitul secolului XI), nu putem spune aceleași lucruri despre necropolele din zona Clujului datate în secolele XI-XIII. Dacă ritualurile funerare din secolul X erau foarte „colorate”, diverse ca manifestări cultural-arheologice, concepția *egalitaristă* creștină despre viața de dincolo³⁶⁸ a determinat o simplificare a manifestărilor rituale (care au lăsat urme în mormânt) și a inventarului funerar (dispar armele, piesele de harnașament). Astfel, în necropolele din secolele XI-XIII din zona Clujului nu mai apar înmormântări cu resturile calului, ofrande alimentare (ale căror semne arheologice sunt ceramica și oasele de animale),

³⁶⁵ Descoperiri asemănătoare din secolul X au fost documentate, de exemplu, la Bana, Páli, Piliny-Sirmányhegy, Szentendre, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Várpalota. Necropolele ca cele de la Csanytelek, Letkés-Tégláégető, Egyházasgerge, Kérpuszta, Kiszombor, Szatymaz, Zalavár sunt folosite în secolele X-XI, în mod sigur cele de la Egyházasgerge Kérpuszta și Moldovenești fiind databile în cursul secolului XI, pe baza monedelor arpadiene. KISS, BARTHA 1970, 219-233; F. É. K. 1962, Nr. 137, 167, 318, 573, 939, 1001, 1184; NEMESKÉRI, LIPTÁK, SZÓKE 1959, 419-450; KRÁLOVÁNSZKY 1968, 75-116; BAKAY 1978, 153; UZSOKI, SZÓKE 1960, 5-12; TETTAMANTI 1971, 216-244; TETTAMANTI 1975, 108; TÖRÖK 1956, 129-135; ROSKA 1914, 127.

³⁶⁶ Despre înmormântările considerate „păgâne” din secolul XI vezi: VÁLYI 2000, 374-375; RÉVÉSZ 1997 b, 183-184; GÁLL 2004-2005, 399.

³⁶⁷ Potrivit lui Gyula László ritualurile funerare au rămas cel mai conservatoare, idee pe care probabil a preluat-o de la Gordon Childe. Dar oare așa este? LÁSZLÓ 1944, 48; CHILDE 1929, 248; BINNFORD 1983, 399-400; TRIGGER 1989, 171.

³⁶⁸ RUSH 1941.

respectiv alte manifestări „păgâne” (*păgân* după concepția creștină). Manifestările păgâne în secolul XI sunt atestate în alte zone, însă nu și în zona Clujului, ceea ce ne determină să căutăm explicații:

1. (Și) din cauza stadiului cercetării, necropolele din secolul X din zona Cluj-Napocăi nu pot fi datate mai târziu de anii '80 ai secolului X, și nici cele din secolul XI mai timpuriu de mijlocul secolului respectiv. Una dintre cauzele *discontinuității privind ritualurile funerare* poate să derive (și) din stadiul cercetării.

2. Nu este exclus ca la începutul secolului XI, după campania victorioasă a lui Ștefan I, în *locul comunității respective să fi sosit noi comunități sau pe lângă vechea comunitate* s-a stabilit o nouă comunitate. La această chestiune se putea răspunde doar prin analiza comparativă a ADN-lui scheletelor necropolelor secolului X cu cele din secolele XI-XIII. Din punct de vedere arheologic putem stabili o singură concluzie: în acest moment nu poate fi susținută *continuitatea ritualurilor funerare din secolul al X-lea în secolele XI-XIII*.

Astfel că, în acest moment arheologia nu poate să răspundă cu propriile sale metode la aceste întrebări. Bazându-ne pe posibila jefuire a mormintelor bogate din strada Zápolya (m. 1, 9 și 11) și a celor din strada Plugarilor, putem presupune, pe bună dreptate, că în zonă sosește/sosesc o populație/populații nouă/noi în secolul XI care pradă mormintele din secolul X încă vizibile pe teren (sau din alte epoci), doar dacă acest fapt deloc cavaleresc n-a fost făcut de descendenții creștinați, însă degenerați, deveniți mai răi decât strămoșii lor păgâni denumiți romantic încă din secolul XIX „*cavalerii stepei*”,³⁶⁹ care au înfricoșat apusul european prin mișcările de forță rămase în memoria colectivă occidentală.

---

³⁶⁹ Preferința arheologiei bulgare și a celei maghiare de a numi, respectiv a căuta, analogiile pieselor ce provin din mormintele secolelor V-X în zonele așa numite „*estice*” au fost preluate mai târziu absolut de toate arheologiile din Europa estică (și chiar nordică). În acest sens vezi: BÁLINT 2004 a, 246-252; BÁLINT 2007, 545-562.

Capitolul IV

ANALIZA MATERIALULUI ARHEOLOGIC PROVENIT DIN NECROPOLELE DIN SECOLELE X-XIII DE PE TERITORIUL CLUJULUI

Date generale despre inventarul necropolelor

Despre cultura materială a „*maghiarilor cuceritori*”, respectiv a populației *epocii arpadiene*, cele mai multe date le oferă *necropolele*, respectiv *înmormântările*.³⁷⁰ După unele evaluări, până în zilele noastre au fost cercetate doar 1% dintre mormintele acestei perioade din Bazinul Carpatic³⁷¹ și probabil situația nu este mai bună nici pentru zonele din jurul orașului Cluj-Napoca. Cu toate acestea putem să facem observații legate de evoluția și schimbarea mentalităților, identităților (reflexate în ritualurile funerare), continuităților și cezurilor în domeniul culturii materiale. Astfel, în acest capitol încercăm să urmărim aceste procese din epoca „*păgână*” a secolului al X-lea până în epoca medievală creștină clasică

Pe baza inventarului funerar coroborat cu analize interdisciplinare, mai ales în arheologiile vest-europene, dar în ultima perioadă și în Ungaria, a început studiul interdisciplinar a problematicii legate de *gen*.³⁷² Trebuie să remarcăm faptul că identitatea de *gen* este, ca și *identitatea etnică* sau *societală*, o *construcție culturală*. Ar fi o greșeală să vedem în aceasta o *realitate naturală* începând din cele mai vechi timpuri, ci este mai degrabă o construcție a diferitelor provocări culturale, sociale etc. Din păcate, din cauza stadiului înapoiat al cercetării, nu putem să atingem această problemă decât tangențial.

I. Podoabe

1. Inele de tâmplă

Tipurile variate de inele de tâmplă, databile în secolele X-XIII descoperite pe teritoriul Clujului, erau unul dintre articolele la modă în epoca medievală timpurie și, în consecință, atestate în procente importante în necropolele secolelor X-XIII, la fel ca în alte microregiuni ale Bazinului Carpatic, ale Europei Centrale și Estice.³⁷³ De fapt, aici este vorba despre nivelul de civilizație est-europeană a epocii, respectiv în acest caz de *portul părului*.

Funcția inelelor de tâmplă rămâne de multe ori sub semnul întrebării, mai ales din cauza poziției lor în mormânt: puteau să fie folosite ca *inele de buclă*, dar în unele cazuri nu poate fi exclusă nici funcția de *cercel*.³⁷⁴ Materialul utilizat, despre care am încercat să realizăm și analize statistice în necropolele din zona Clujului în secolele X-XIII, este în primul rând argintul (mai ales în necropolele de la Cluj-strada Zápolya și Mănăștur-Calvaria) și într-o măsură mai mică bronzul (mai ales în necropola din Cluj-Piața Centrală). Un singur exemplar de inel de buclă confecționat din aur a putut fi documentat în mormântul 25 din strada Plugarilor.³⁷⁵

*I. 1. A. Inele de buclă - pe baza tipurilor și a materialului confecționat (pl. 64.)*³⁷⁶:

I. 1. 1. Inele de bucle simple (pl. 64. 1-3.)

I. 1. 1. a. Inele de buclă simple, cu capete deschise, distanțate (1a) (pl. 7. 10-11; pl. 11. 1; pl. 16. 1-4; pl. 22. 1; pl. 48: m. 17: 4.)

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor m. 15 (1 exemplar-Br.), - m. 16 (1 exemplar-Ag), - m. 19 (1 exemplar-Ag) și m. 25 (1 exemplar-Au), respectiv alte morminte,³⁷⁷ - strada Zápolya m. 1 (2 exemplare-Ag), - m. 4 (1 exemplar-Ag), - m. 6 (4 exemplare-Ag), - m. 7 (1 exemplar-Ag),³⁷⁸ Mănăștur-m. 17 (1 exemplar-Ag).³⁷⁹

³⁷⁰ K. Mesterházy este poate primul care a atras atenția asupra faptului că numai pe baza necropolelor nu vom putea cunoaște mai multe informații despre realitățile din secolele X-XI. MESTERHÁZY 2009, 1492.

³⁷¹ K. K. 1996, 37.

³⁷² În acest sens, vezi studiul remarcabil al colegei Irene Barbiera. BARBIERA 2008, 403-413.

³⁷³ În Polonia Mare și Polonia Mică, inelele de tâmplă apar într-un număr foarte mic și într-un procentaj mult mai mare apar inelele de tâmplă cu capătul în formă de S. Situația este foarte apropiată în zona moraviană și în zonele nordice ale Slovaciei actuale. În necropolele descoperite pe teritoriul Dunării de Jos apar într-un procentaj mult mai mic inelele de tâmplă. FIEDLER 1992, 171-172, Fig. 14. 10, 79. 10, 87. 13-15, 95. 12; JAŹDŹEWSKI 1949, 91-191; MARCINIĄK 1960, 141-186; KASZEWSKY, KASZEWSKY 1971, 365-434; RASHEV 2008, Pl. LXXVIII. 1-86, 88-89.

³⁷⁴ În legătură cu acesta, mai multe exemple sunt prezentate într-o altă lucrare. În acest sens vezi: GÁLL 2008, vol. I. 143-144.

³⁷⁵ Multumim pentru informații doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

³⁷⁶ În cursul determinării materialului artefactelor am folosit următoarele prescurtări: Au-aur, Ag-argint, Br.-bronz.

³⁷⁷ Necropola este nepublicată. Informațiile le cunoaștem prin bunăvoința doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

I. 1. 1. b. Inele de buclă, cu capete deschise, suprapuse unul peste celălalt (2b) (pl. 4. 24.)

Caz: Cluj-strada Kalevala sit II m. 5 (1 exemplar-Br.).³⁸⁰

I. 1. 2. Inel de buclă, cu capăt în formă de S (pl. 64. 4-6.)

I. 1. 2. a. Inel de tâmplă cu capătul în formă de S simplu, din sârmă subțire (pl. 39. 3; pl. 47: m. 2: 1-2, m. 10: 1-2, m. 12: 2, m. 13: 1-2, m. 14: 2; pl. 48: m. 17: 1-3, m. 18: 1-2, m. 23: 1-2, m. 24: 1-2; pl. 49: m. 41: 2; pl. 50: m. 53: 1-2, m. 54: 2, m. 55: 1-2; pl. 51: m. 58: 1, m. 58: 1-3, m. 67: 1; pl. 52: m. 73: 1-3, m. 75: 2-3; pl. 53: m. 123: 1; pl. 54: m. 130: 3-4, 6-7, m. 136: 1-4; pl. 55: m. 151: 1-2, m. 156: 1-2, m. 156: 1-4, m. 158: 1; pl. 56. 2-4, 7-9, 11-12, 15, 17-18, 20, 22-26; pl. 58. 1-3, 5-11, 13-14.)

Cazuri: Mănăstur - m. 2 (2 exemplare-Ag), - m. 3 (1 exemplar-Ag), - m. 10 (2 exemplare-Ag, una din argint foarte prost), - m. 12 (1 exemplar-Ag), - m. 13 (2 exemplare-Ag), - m. 14 (1 exemplar-Ag), - m. 17 (5 exemplare-Ag), - m. 18 (2 exemplare-Ag), - m. 23 (2 exemplare-Ag), - m. 24 (2 exemplare-Ag), - m. 41 (2 exemplare-Ag), - m. 43 (1 exemplar-Ag), - m. 44 (2 exemplare-Ag), - m. 46 (1 exemplar-Ag), - m. 48 (1 exemplar-Br.), - m. 50 (1 exemplar-Br.), - m. 53 (2 exemplare-Br.), - m. 54 (exemplar -Br.), - m. 55 (2 exemplare-Br.), - m. 57 (1 exemplar-Br.), - m. 58 (3 exemplare-Br.), - m. 67 (1 exemplar-Ag), - m. 73 (3 exemplare-Ag), - m. 75 (2 exemplare-Ag), - m. 87 (1 exemplar-Br.), - m. 123 (1 exemplar-Ag), - m. 130 (3 exemplare-Ag, 1 exemplar-Br.), - m. 133 (2 exemplare-Ag), - m. 136 (4 exemplare-Ag), - m. 137 (1 exemplar-Ag), - m. 141 (2 exemplare-Ag), - m. 141 (2 exemplare-Ag), - m. 142 (3 exemplare-Ag), - m. 151 (3 exemplare-Ag), - m. 156 (2 exemplare-Ag), - m. 157 (4 exemplare-Ag), - m. 158 (1 exemplar -Ag),³⁸¹ Cluj-strada Heltai nr. 28-1936 (1 exemplar-Ag),³⁸² Cluj-Piața Centrală colțul nord-estic (1943) - m. 11 (1 exemplar-Br.), - m. 12 (5 exemplare-Br.), - m. 13 (2 exemplare-Ag., 3 exemplare-Br.),³⁸³ - m. 21. (X.) (1 exemplar-Br.),³⁸⁴ - m. 22. (Y.) (1 exemplar-Br.).³⁸⁵

I. 1. 2. Fragmente de inele de buclă cu capătul în formă de S: Mănăstur-m. 76 (3 exemplare-Ag),³⁸⁶ Cluj-Piața Centrală-1927 (7 exemplare-Ag).³⁸⁷ (pl. 52. 2-4; pl. 58. 4.)

I. 1. 2. b. Inele de buclă cu capătul în formă de S, din sârmă răsucită

Caz: Mănăstur-m. 54 (1 exemplar-Br.).³⁸⁸ (pl. 56. 16.)

I. 1. 2. c. 1. Inele de buclă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate prin incizare și din sârmă cu secțiune rotundă

Cazuri: Mănăstur-m. 3 (1 exemplar-Ag), - m. 9 (1 exemplar-Ag), - m. 12 (1 exemplar-Ag), - m. 14. (1 exemplar), - m. 46 (1 exemplar-Ag), - m. 54 (1 exemplar-Br.), - m. 58 (1 exemplar-Br.), - m. 60 (1 exemplar-Ag), - m. 76 (1 exemplar-Ag), - m. 130 (2 exemplare-Ag) și m. 153 (2 exemplare-Ag)³⁸⁹ (pl. 47. 1; pl. 47: m. 12: 1-2, m. 14: 1; pl. 50: m. 46: 1-2, m. 54: 1; pl. 51: m. 58: 4, m. 60: 1; pl. 52: m. 76: 1; pl. 54: m. 130: 2, 5; pl. 55: m. 153: 1-2; pl. 56. 7-8.)

I. 1. 2. c. 2. Inele de buclă cu capătul în formă de S, din sârmă cu secțiune romboidală, decorate cu linii canelate prin incizare (pl. 58. 14.)

Caz: Cluj-Piața Centrală colțul nord-estic săpătura 2005 (1 exemplar-Br.).³⁹⁰

I. 1. 3. Inele de buclă răsucite (pl. 51: m. 71: 1; pl. 56. 11-12; pl. 64. 7.)

Cazuri: Mănăstur-m. 71 (1 exemplar-Br.), - m. 84 (2 exemplare-Ag).³⁹¹

Fragmente de inele de buclă: - m. 48 (1 exemplar), - m. 71 (1 exemplar) și m. 87 (1 exemplar).

I. 1. B. Date statistice privind cantitatea inelelor de bucle din necropolele din zona Clujului

³⁷⁸ I. KOVÁCS 1942, Fig. 5. 2.

³⁷⁹ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII.-m. 17. 5.

³⁸⁰ Npublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

³⁸¹ IAMBOR, MATEI 1983, 135-136, Pl. VI. m. 123. 7, VI. m. 130. 1-5, VI. m. 133. 1-2, VI. m. 136. 1-2, 5, VI. m. 137. 1, VI. m. 141. 2-3, 137. VII. m. 141. 1-3, VII. m. 153. 2, VII. m. 156. 2, VII. m. 157. 1, 4, 6.

³⁸² Npublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

³⁸³ MÉRI 1986, Fig. 7.

³⁸⁴ MITROFAN 1965, 657, Fig. 3.

³⁸⁵ COCIȘ, VOIȘAN 1995, 795, Fig. 2.

³⁸⁶ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VIII. m. 48. 2.

³⁸⁷ HERPEI 2004, 87; MÉRI 1986.

³⁸⁸ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 137. Pl. IV. m. 54. 3.

³⁸⁹ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 9. 1; IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 137, Pl. IV. m. 54. 1, IV. m. 55. 1, IV. m. 60. 1, IV. m. 68. 1.

³⁹⁰ RUSU, GERGELY 2004-2007, 41-44.

³⁹¹ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 141, Pl. V. m. 71. 1, V. m. 84. 1-2.

Numărul acestora în morminte anterioare secolelor X-XI este minimal,³⁹² în Bazinul Transilvan este cunoscută o singură descoperire anterioară secolului X,³⁹³ în contrast cu această situație, inele de buclă apar în cantitate mare în necropolele secolului X.³⁹⁴

La fel ca în necropolele din zona Clujului, această categorie de artefacte apare într-un procentaj asemănător și în necropolele din Bazinul Transilvan, Partium și Banat.³⁹⁵ Am încercat să ilustrăm cantitatea lor, respectiv procentajul acestor morminte în necropolele respective, în următoarea figură:

<i>Sit</i>	<i>Totalitatea mormintelor</i>	<i>Morminte cu inele de buclă</i>	<i>Procentaj</i>	<i>Numărul inelelor de buclă</i>
Cluj-strada Zápolya	11	4	36, 36 %	8
Cluj-strada Plugarilor	26	4	15, 38 %	4
Cluj- strada Heltai	1	1	-	1
Cluj-strada Kalevala II.	7-8?	1	-	1
Cluj-Calvaria	142	43	30, 28 %	101
Cluj-Piața Centrală-1927	3-4?	?	-	7
Cluj -Piața Centrală-1943	14	3	21, 42 %	11
Cluj- Piața Centrală-1958	1	1	-	1
Cluj -Piața Centrală-2005	6	1	16, 66 %	1

Figura 22. Cantitatea inelelor de buclă

Am ilustrat cantitatea lor pe baza tipurilor și a materialului din care sunt confecționate în următoarea figura

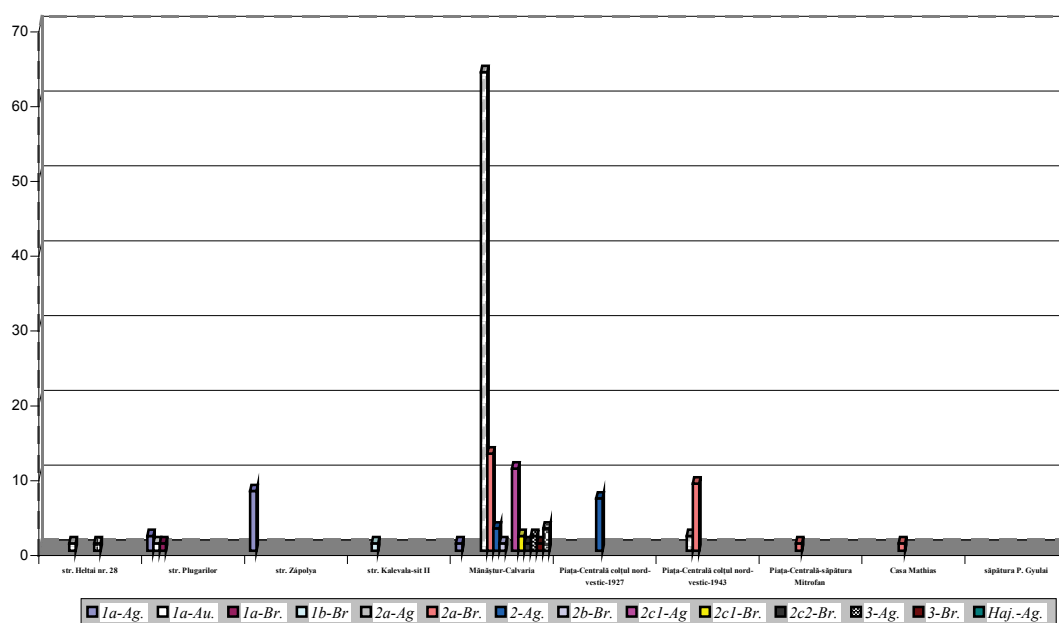

Figura 23. Numărul inelelor de buclă pe baza tipurilor și a materialului din care sunt confecționate

În necropolele din zona Clujului, în cea mai mare cantitate apar inelele de buclă cu capătul în formă de S, simple (la noi tipul 2a), dar trebuie să menționăm faptul că au fost cercetate mult mai multe morminte databile în secolele XI-XIII.

³⁹² Inelele de bucle apar în epoca avară, dar într-o cantitate mai mică. J. GY. SZABÓ 1978-1979, 61-71; SZÓKE 1962, 35.

³⁹³ Descoperirea de la Orăștie X/8 mormântul 2. PINTER, LUCA 2001; PINTER, BOROFFKA 1999, Fig. 6. 6; PINTER, BOROFFKA 2001, 319-346.

³⁹⁴ Pentru analiza statistică a inelelor de buclă, vezi: GÁLL 2008, vol. I. 127-132.

³⁹⁵ GÁLL 2008, vol. I. 128-131.

Totodată, observăm că în necropola de la Mănăştur au fost descoperite într-o cantitate mult mai mare inele de buclă confecţionate din *argint* în comparaţie cu cele din *bronz*. Această tendinţă se poate observa şi în cazul fragmentului de necropolă din strada Zápolya, dar în cazul acesta, din cauza puţinelor descoperiri din punct de vedere statistic, această situaţie nu poate fi evaluată.

Inelele de buclă din necropola de la Mănăştur-Calvaria, așa cum se vede din analizele statistice amintite anterior, aparţin mai ales tipului cu capăt în formă de S, simple (la noi tipul 2a) (41 de exemplare din argint, respectiv 19 exemplare din bronz), dar sunt cunoscute câteva exemplare cu capăt în formă de S, decorate cu caneluri (la noi tipul 2c1), respectiv inele de buclă cu capăt răsucit (tipul 3), dar şi un exemplar al tipului de inel de buclă simplu (la noi tipul 1a), caracteristic modului de prindere a părului în secolul X. Putem trage concluzia că majoritatea inelelor de buclă din necropola de la Mănăştur-Calvaria erau confecţionate mai ales din argint şi, trebuie neapărat menţionat, că argintul era de cele mai multe ori de o calitate foarte bună:

<i>Morminte (M)</i>	1 Ag	2a Ag	2a- Ag de calitate inferioară	2c1 Ag	2a Br.	2b Br.	2c1 Br.	I.t. Ag	I.t. Br.	3 Ag	3 Br.
<i>M. 2-1</i>		6,6									
<i>M. 2-2</i>		6,3									
<i>M. 3-1</i>		1,1									
<i>M. 3-2</i>				0,8							
<i>M. 9</i>				-							
<i>M. 10-1</i>		1,7									
<i>M. 10-2</i>			1,4								
<i>M. 12-1</i>				0,6							
<i>M. 12-2</i>		4,6	0,2								
<i>M. 13-1</i>		3,0									
<i>M. 14-1</i>		-									
<i>M. 14-2</i>				3,0							
<i>M. 17-1</i>	-										
<i>M. 17-2</i>		-									
<i>M. 17-3</i>		-									
<i>M. 17-4</i>		-									
<i>M. 17-5</i>		-									
<i>M. 17-6</i>		-									
<i>M. 18-1</i>		4,8									
<i>M. 18-2</i>		3,0									
<i>M. 23-1</i>		0,5									
<i>M. 23-2</i>		0,5									
<i>M. 24-1</i>		-									
<i>M. 24-2</i>		-									
<i>M. 41-1</i>		1,9									
<i>M. 41-2</i>		1,6									
<i>M. 43</i>		4,0									
<i>M. 44-1</i>		-									
<i>M. 44-2</i>		-									
<i>M. 46-1</i>		3,0									
<i>M. 46-2</i>				2,9							
<i>M. 48-1</i>					0,1						
<i>M. 48-2</i>									0,1		
<i>M. 50</i>					0,8						
<i>M. 53-1</i>					2,1						
<i>M. 53-2</i>					1,2						
<i>M. 54-1</i>					1,1						

M.157-1		-									
M.157-2		1,4									
M.157-3		-									
M.157-4		-									
M.158		0,1									
Total-GRAME		95,65	1,6	8,8	11,0	1,1	2,8		0,2	0,2	1,3

Figura 24. Greutatea tipurilor de inele de buclă din necropola de la Mănăştur-Calvaria

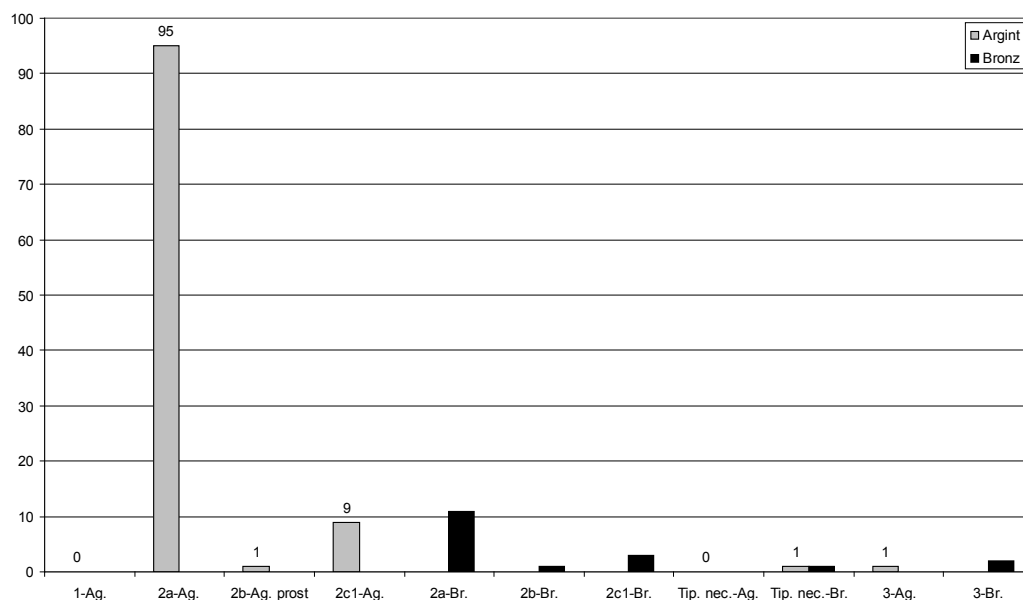

Figura 25. Greutatea totală a inelelor de buclă repartizată pe tipuri și materialul din care au fost confecționate

Totalul de 106,05 grame de argint nu reprezintă întreaga cantitate de argint din necropola de la Cluj-Mănăştur, deoarece o parte a materialului a rămas până la ora actuală neidentificat. Împărțind această cantitate la cele 30 de morminte cu inventar de inele de buclă din argint rezultă 3,53 grame pe mormânt, cantitate mai mare decât cea înregistrată în necropolele de la Ikervár și Sorokpolány. Nu trebuie să uităm nici faptul că o parte a materialului arheologic (26 de piese) n-a putut fi identificat. Este foarte important că o parte din aceste inele de buclă sunt confecționate dintr-un argint de calitate foarte bună. În comparație cu cele 106 grame de argint, cele 16,6 grame cât cântăresc inelele de buclă confecționate din bronz reprezintă o cantitate mult mai mică.

I. 1. C. Portul inelelor de buclă - analiza numerică a inelelor de buclă din morminte

Din cauza documentației precare avem de foarte puține ori informații despre poziția în mormânt a celor 132 de inele de buclă descoperite în 57 de morminte care aparțin celor șase necropole. Cu excepția poziției inelelor de buclă din necropola din strada Zápolya doar de câteva ori avem documentată poziția acestora în necropola de la Mănăştur-Calvaria, respectiv în cimitirul de la Piața Centrală.

Din aceste considerente am analizat cantitatea inelelor de tâmplă în mormintele din cele șase necropole. În cele 52 de morminte cu inel(e) de buclă în inventar, de cele mai multe ori apare *un exemplar* (18 cazuri), respectiv *două exemplare* (21 de cazuri). *Trei inele de tâmplă* apar de cinci ori, în patru morminte au fost înregistrate *patru inele de buclă*, iar *cinci* exemplare apar de două ori; doar o singură dată, într-un mormânt de *infans*, au fost documentate șase inele de buclă:

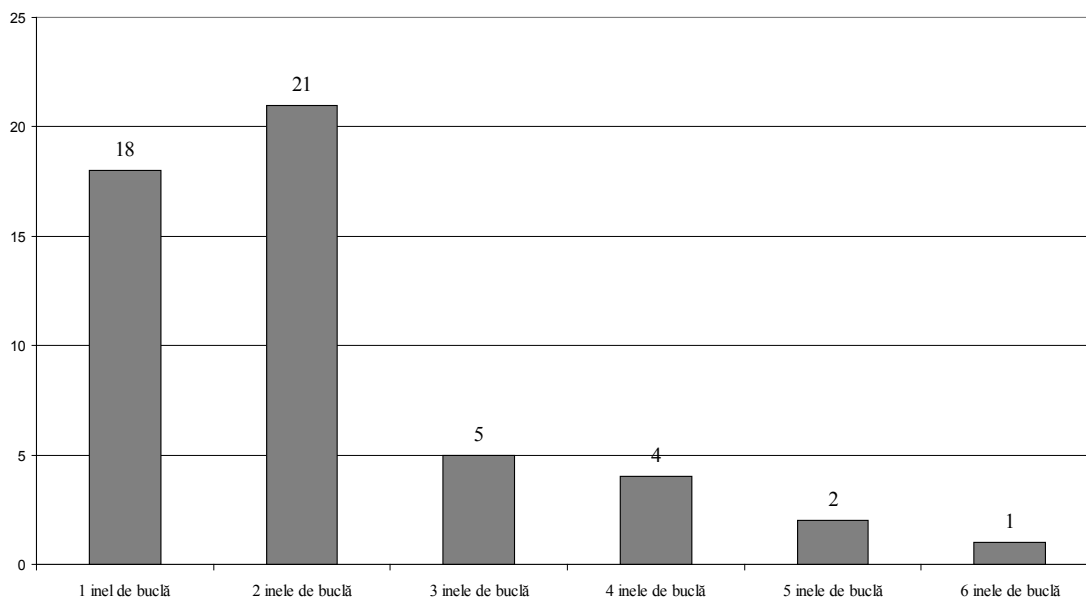

Figura 26. Numărul inelelor de tâmplă în morminte și cantitatea acestora

Pe baza materialului arheologic avut la dispoziție putem trage concluzia că în mormintele necropolelor secolelor X-XIII din zona Clujului este dominant portul a *unuia* sau a *două* inele de buclă (75%),³⁹⁶ doar de câteva ori au fost înregistrate mai multe exemplare. Pe baza acestei observații se poate presupune că portul „clasic” al părului din secolul al X-lea a rămas în continuare în modă, dar paralel cu acesta a intrat în modă și un alt mod de purtare a părului. Odată cu răspândirea inelelor de buclă cu capăt în formă de S s-a răspândit un mod de împodobire a capului,³⁹⁷ pe care erau montate aceste inele, mai ales în cazul femeilor, deși apar și în morminte de bărbați. În acest sens portul a *trei*, *patru*, *cinci* sau *șase* inele de buclă în morminte subliniază apariția unui port nou, necunoscut în secolul X.

Din păcate, din cauza lipsei analizelor antropologice nu cunoaștem exact sexul defuncțiilor din aceste morminte. Ceea ce putem spune este că în două cazuri putem presupune că erau infans, fără să știm sexul lor (m. 17 și 58), iar în mormintele 54, 130, 136 și 157 au fost înmormântați adulți. În cazul acesta putem presupune că au fost scheletele unor fetițe, după cum rezultă și din alte descoperiri asemănătoare unde s-a făcut determinare antropologică.³⁹⁸

Portul mai multor inele de buclă (mai mult de trei exemplare) este mai mult caracteristic secolelor XI-XIII, dar portul mai multor inele de buclă era cunoscut și în unele microregiuni ale Bazinului Carpatic (unde se înmormântau probabil populații cu alte origini culturale decât cea a „*ungurilor cuceritori*”).

Pe baza materialului arheologic din Bazinul Carpatic putem preciza că în mormintele din secolele X-XI există într-un procent important 1-2 exemplare de inele de buclă, dar în primul secol al celui de-al doilea mileniu devine din ce în ce mai mult o modă portul pe panglici a diferitelor tipuri de inele de buclă.³⁹⁹

I. I. D. Datarea inelelor de buclă

³⁹⁶ Această observație am putut-o face și în cazul celorlalte necropole al Bazinului Transilvan, Partium și Banat datate în secolele X-XI. GÁLL 2008, vol. I. 141.

³⁹⁷ SZÓKE, VÁNDOR 1987, 57-59.

³⁹⁸ Un exemplu este m. 123 de la Čakajovce (fetiță de 13-14 ani). REIHOLCOVÁ 1995, 13-14, Pl. XXVIII. 1-32.

³⁹⁹ Putem aminti mai multe descoperiri unde au existat mai mult de două inele de buclă: *secolul X*: Alba Iulia-strada Brândușei m. 3, 6, 7, 27 și 55, Gâmbaș-m. 2, Sălacea-m. 4A, Orăștie-Dealul Pemilor X2-m. 9; *secolele X-XI*: Timișoara-Cioreni m. H, L, 19; *secolul XI*: Alba Iulia-strada Brândușei m. 61 și 90, Vârșand-m. 15, Hunedoara-m 41, Moldovenești-m. 20 și 27. După analiza lui Eszter Istvánovits, cel mult trei inele de buclă au apărut în descoperirile datate în secolul X de la Rétköz, mai multe fiind cunoscute doar din secolul XI. Datele lui Istvánovits: A. *5 inele de buclă*: Ibrány-Esbóhalom m. 25 și 151 (copii). B. *4 inele de buclă*: Ibrány-Esbóhalom m. 108 (femeie). Acest fenomen era cunoscut într-o pondere mult mai mare în cimitirele din Polonia datate în secolele XI-XII, de unde amintim câteva exemple: *Breść Kujawski*-m. 5., 66., 96, *Strzemierzyce Wielkie* 11., 16., 20., 41., 43., 44., 46., 49., 57., 58. és 77. *sir*. KASZEWSKY, KASZEWSKY 1971, Pl. II. 25-31, V. 21-25, VI. 16-21; MARCINIĄK 1960, Pl. I. 7-17, II. 1-8, 15-22, III. 21-33, 38-44, IV. 4-7, 22-28, V. 15-19, VI. 16-20.

Mai demult în literatura de specialitate, tipurile variate de inele de buclă au fost datate în aceeași perioadă pe tot cuprinsul Bazinului Carpatic fără să se ia în considerare aspectele, diferențele și realitățile microregionale.⁴⁰⁰

Inelele de buclă varianta *Ia-b* sunt piese clasice ale culturii materiale din secolul X, fiind cunoscute în cantități mari în toate necropolele perioadei în discuție.

În cadrul necropolelor din zona Clujului variantele *Ia-b* pot fi ușor datate în secolul X. Sunt cunoscute din mormintele cu arme și resturile calului în inventar. În contrast cu aceasta, în zona Clujului doar în secolul XI apar inelele de păr cu capăt în formă de S, respectiv cu capetele răsucite.

Majoritatea tipurilor de inele de păr *Ia-Ib* provin din necropolele primelor două treimi ale secolului al X-lea. Aici putem încadra tipurile de inele de păr din mormintele 15, 16, 19 și 25 din strada Plugarilor, respectiv cele din mormintele 1, 4, 6 și 7 din necropola din strada Zăpolya.

Probleme serioase ridică datarea inelului de tâmplă din mormântul 5 din strada Kalevala situl II, deoarece împreună cu piesa în discuție a mai apărut o „aplică” rotundă, care era de fapt o monedă, dar din păcate din cauza uzurii nu a putut fi identificată. Rămâne întrebarea dacă a fost o monedă arpadiană din secolul XI sau una străină din secolul X (arabă, bizantină sau vest-europeană, care apar în mormintele Bazinului Carpatic).⁴⁰¹

La mijlocul secolului al XI-lea putem data inelul de tâmplă *Ia*, cu diametru mic, din mormântul 17 - infans, împreună cu cinci inele de tâmplă cu capătul în formă de S varianta simplă, șirag de mărgel, respectiv inel de bandă, decorat cu rune prin incizie. Datorită șiragului de mărgel, probabil este vorba de mormântul unei fetițe. Datarea sa în a doua jumătate a secolului al XI-lea arată foarte clar că acest tip de inel de păr a fost folosit și în cursul secolului al XI-lea (cel puțin în Bazinul Transilvan), dar alte date avem la dispoziție de exemplu și în cazul necropolei din secolul XII de la Streisângeorgiu.⁴⁰² (vezi *pl.* 72.)

Este discutabilă datarea inelului de tâmplă cu capătul în formă de S din strada Heltai nr. 28. Piesa a fost identificată pe craniul unui schelet, datarea sa fiind foarte relativă. În articolul nostru în care am analizat răspândirea inelelor de buclă cu capătul în formă de S, am putut demonstra destul de clar că, pe baza datelor avute la dispoziție, aceste podoabe sunt cunoscute doar în *fragmentele de cimitir pe care le putem data doar în/din secolul XI*.⁴⁰³ Din această cauză am datat piesa din strada Heltai la cumpăna veacurilor X-XI.

Câteva inele de buclă pot fi datate mai precis în cazul necropolei de la Mănăștur: podoabele din mormântul 130 sunt datate de moneda de la Géza al II-lea (1141-1161) din mormântul apropiat - 121, în prima jumătate a secolului XII. Mormântul 53 (în care apare un inel de buclă cu capătul în formă de S) este datat de moneda de la Béla al II-lea (1131-1141), respectiv moneda de la Béla al III-lea (1172-1196) datează inelul de buclă cu capăt în formă de S, decorat cu incizii canelate, din mormântul 9, la sfârșitul secolului al XII-lea. Putem data celelalte inele de buclă cu capătul în formă de S între mijlocul secolului al XI-lea și sfârșitul secolului al XII-lea. Trebuie să menționăm faptul că variantele simple ale inelelor de buclă cu capătul în formă de S nu ies din modă odată cu răspândirea variantelor canelate, ci au fost folosite în paralel cu acestea (este cazul exemplarelor din mormintele 3, 12, 14, 46, 54, 58, 76, 130 și 153 în care cele două variante apar împreună).

Trebuie să analizăm separat cele 13 *inele de tâmplă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate*, a căror folosire a fost datată în literatura de specialitate între mijlocul secolului XI și mijlocul

⁴⁰⁰ Principala caracteristică a literaturii arheologice din Bazinul Transilvan, Partium și Banat, din care nu face excepție microregiunea Clujului, este că de cele mai multe ori s-au preluat rezultatele literaturii de specialitate din alte regiuni, de multe ori fără spirit critic și s-au utilizat după propriile interese în cadrul analizelor realizate pe materialul arheologic din Banat, Crișana și Bazinul Transilvan. Literatura de specialitate din România (exemple bune oferă lucrările lui Aurel Dragotă, Călin Cosma și a subsemnatului Erwin Gáll) a preluat fără nici o critică rezultatele literaturii de specialitate maghiare, fără să fi luat în considerare contextul descoperirilor analizate. Doar în ultima perioadă am formulat concret și cu spirit critic analiza independentă a materialului arheologic din Transilvania, în cadrul acesteia analiza separată a fiecărei necropole, deoarece fiecare reprezintă un alt model.

⁴⁰¹ Ultima posibilitate ar fi și mai dureroasă, deoarece din Bazinul Transilvan din mormintele secolului al X-lea nu cunoaștem nici o monedă databilă în acest veac.

⁴⁰² În contradicție cu opinia unor cercetători ca Eszter Istvánovits, Béla Szóke și László Vándor, conform cărora acest tip de inel de buclă dispare din modă la începutul secolului XI, un număr important de date demonstrează exact contrariul. Astfel de inele de bucle au fost înregistrate de exemplu de la Letkés-Téglaégető necropola II, respectiv la Magyarhomorog-Kónyadomb m. 512, unde sunt datate la sfârșitul secolului XI, prin monedele de la Ladislau I. POPA 1976, Fig. 2. 14-15; BAKAY 1978, 174; L. KOVÁCS 1994; KULCSÁR 1995, 229.

⁴⁰³ GÁLL 2007 a, 244-245; GÁLL 2008, vol. I. 152.

secolului XIII.⁴⁰⁴ Exemplarele descoperite în necropola de la Mănăstur doar întăresc aceste observații, deoarece exemplarele din mormintele 3, 12, 14, 46, 54, 58, 76, 130 și 153 pot fi datate între aceste limite cronologice. În secolul XII putem data *inelul de buclă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate*, din mormântul 28 (6) din Piața Centrală.

Inelul de tâmplă în formă de S, din sârmă cu secțiunea rectangulară, descoperit în săpătura de salvare întreprinsă de către Sorin Cociș și Valentin Voișian în zona Casei Mathias, nu poate fi datat mai precis în cadrul secolelor XI-XIII. Pe baza planului necropolei (necropolă tip din jurul bisericii), descoperirile din 1927, 1943, 1958 și 2005 din Piața Centrală în mod sigur pot fi datate de la sfârșitul secolului XI - secolul XIII.

Inelele de tâmplă cu capătul răsucit apar în mormintele 71 și 84 de la Mănăstur. Unul din exemplarele mormântului 71 este gros și pe baza poziției acestuia în cimitir poate fi datat spre sfârșitul secolului XI. În schimb, poziția mormântului 84 atrage atenția asupra unei datări și mai târzii, anume în secolul XII. Găsim exemplarele acestui tip de inel de buclă și în descoperirile de mai târziu din Moldova, de exemplu la Trifești, respectiv din Bulgaria, la Kaliakra.⁴⁰⁵

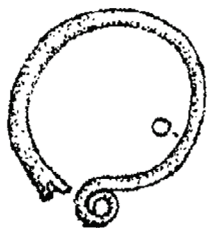

Figura 27. Inel de buclă cu capăt răsucit, datat în secolele XV-XVI, de la Trifești (SPINEI 1986, Fig. 2. 1.)

Portul părului „ungurilor cuceritori” în epoca „*cuceririi țării*” se deosebea radical de cel al popoarelor Bazinului Carpatic, aceasta fiind subliniată de mai multe izvoare narrative. Pe baza raportului lui Liudprand din 968, episcopul din Cremona s-a întâlnit cu trimisul bulgarilor „*tuns după modelul maghiar*”,⁴⁰⁶ iar după Regino, părul lor (al „*ungurilor cuceritori*”) a fost „*ras până la piele cu cuțitul*”.⁴⁰⁷ După Cronica Pictată, la mijlocul secolului XI, răzvrătitul păgân Vata, din zona Bichișului, și-a ras părul după moda păgână de demult și și-a lăsat trei bucle împletite.

Pe baza descoperirilor arheologice și a izvoarelor narrative, putem presupune două tipuri ale portului părului:

1. *Portul de păr împletit al bărbaților (întrebarea rămâne cum interpretăm inelele de buclă din mormintele feminine?)*. La acesta face așadar referire și Cronica Pictată.

2. *Portul părului în formă de coamă*. La acesta se referă datele din Regino și Cronica Pictată.

Această modă a început să se schimbe la sfârșitul secolului X și începutul celui următor, când putem înregistra din ce în ce mai multe cazuri cu mult mai multe inele de buclă în morminte (4-8 exemplare), în contrast cu cele 1-2 exemplare prezente în mormintele din secolul al X-lea. Această modă de purtare a părului, de „*import*”, privită din perspectiva secolului X, o regăsim de câteva ori în necropolele de la Mănăstur și Piața Centrală. Este foarte important de precizat însă că portul „*maghiar*” al părului din secolul al X-lea rămâne în modă timp îndelungat.

Este foarte clar că forma inelelor de buclă înregistrate în necropolele de la Mănăstur și Piața Centrală s-a schimbat la sfârșitul secolului X - secolul XI; acest fapt putea să fi fost în legătură cu schimbarea portului părului, însă după numărul de 1-2 de inele de buclă dominant și în secolul XI, putem presupune că și cele cu capătul în formă de S puteau fi folosite ca *strângători de buclă*, dar și drept *cercei*. Portul a *una* sau *două bucle* poate fi observat și în pagina 21 din Cronica Pictată datată în secolul XIV, pe baza căreia putem presupune supraviețuirea acestui port în tot cursul Evului Mediu; și pe baza cercetărilor lui Alice Gaborján acesta a rămas în modă până în secolul XX.⁴⁰⁸ Cu toate acestea, din secolul XI portul părului a început să se schimbe, cel vechi devenind cu timpul o curiozitate iconografică.

⁴⁰⁴ SZÓKE 1962, 89; SZÓKE, VÁNDOR 1987, 51-52.

⁴⁰⁵ BOBČEVA 1978, 164, 170, 172-174, 177-178, Pl. 4/30/1, 9/149/1-2, 11/190/1, 12/220/4, 234/11, 15/314/2, 16/327/1; SPINEI 1982, 240-241, Fig. 2. 1-4.

⁴⁰⁶ MGHS, 1915, 185; ÁKIF 1999, 17-18; BÁLINT 2006, 332.

⁴⁰⁷ GYÖRFFY 1975, 25, 27.

⁴⁰⁸ GABORJÁN 1997, 239-240.

Figura 28. Portul uneia, respectiv a două bucle de păr (CRONICA PICTATĂ, pagina 21)

I. 2. Ace de păr (pl. 58. 12; pl. 64.)

Caz: Cluj-Piața Centrală mormântul 21 (X)

Folosite mai ales în moda feminină, diferite tipuri de acele de păr sunt cunoscute încă din Egiptul antic, dar portul acestor podoabe este înregistrat și în cazul etruscilor, grecilor sau în epoca romană.

Printre descoperirile din zona Clujului, doar un singur exemplar este cunoscut, datat în secolul XII. Variantele apropiate din aur și argint ale acestuia le cunoaștem încă din secolul VI în zona merovingiană în mormântul foarte bogat de femeie de la Aregonde (datarea exactă a acestuia este anul 584).⁴⁰⁹ Am putut documenta o piesă asemănătoare în m. 131 de la Brécláv-Pohánsko.⁴¹⁰

Acele de păr au fost încadrate de către István Bóna între elementele specifice culturii materiale ale Regatului Maghiar din secolul XII,⁴¹¹ acestea având strânsă legătură cu schimbarea portului părului.⁴¹² În secolul XII însă, nu apar în fiecare necropolă (putem spune că de fapt sunt destul de rare) și cantitatea lor varia de la caz la caz. Au fost înregistrate într-o cantitate mare în necropolele de la Morești-Citfalău, unde din mormintele 2, 8, 9, 16 și 18 (anul săpăturii 1952), respectiv din 4, 13 și 23 (anul săpăturii 1954) provin în totalitate 70 de exemplare.⁴¹³ Din cauza stadiului redus al săpăturilor din Transilvania mult mai puține ace de păr au fost înregistrate în centrele orășenești ale epocii medievale: Târgu Mureș,⁴¹⁴ Alba Iulia – Catedrala romano-catolică,⁴¹⁵ Dăbâca-incinta IV și Dăbâca-Boldâgă m. 11,⁴¹⁶ dar în ultima perioadă au început să apară și în săpăturile zonelor rurale, ca de exemplu în mormântul 43 de la Ulieș (juvenil).⁴¹⁷

⁴⁰⁹ PÉRIN 2008, 432-435.

⁴¹⁰ KALOUSEK 1971, 87, Pl. 133. 1.

⁴¹¹ BÓNA 1978, 140-141.

⁴¹² BÁRDOS 1978, 194.

⁴¹³ HORED T 1984, Abb. 33-36.

⁴¹⁴ HEITEL 1972, 154, Fig.

⁴¹⁵ PROTASE 1956, 15-19.

⁴¹⁶ IAMBOR 2005, 185. Mormântul 11 de la Boldâgă: M. N. I. T. Nr. de inv. F. 18015.

⁴¹⁷ DERZSI-SÓFALVI 2008, 269, 275.

În alte zone ale Regatului Maghiar din secolul XII la fel nu este cunoscută răspândirea lor generală. Asemenea exemple am putut înregistra la Kisnána (1 exemplar),⁴¹⁸ Békés (1 exemplar)⁴¹⁹ și Kaposvár,⁴²⁰ dar au fost înregistrate și în așezări.⁴²¹ În cazul mormântului 21 (X) din Cluj-Napoca Piața Centrală, al mormântului 55 de la Kisnána, al mormântului 75 de la Békés, ale mormintelor 149 și 272 de la Kaposvár și din mormântul 4 din suprafața 1954 de la Morești apare doar câte un singur exemplar, iar în contrast cu aceasta, din celelalte morminte de la Kaposvár și Morești provin între 8-12 bucăți. Pe baza acestor constatări putem afirma că portul acestor ace de păr era foarte variat.

I. 3. Cercei (pl. 14. 1-2; 64. 1-2.)

Din necropolele din Cluj-Napoca se cunosc două variante ale unui singur tip de cercel:

I. 3. 1. Cercei în formă de ciorchine de strugure varianta I (pl. 14. 1.)

Cazuri: Cluj-str. Farkas descoperire izolată (1 exemplar-Ag),⁴²² Cluj-str. Plugarilor-m. 8 și încă o pereche dintr-un alt mormânt necunoscut (2-2 exemplare-Ag),⁴²³ Cluj-str. Zápolya m. 5 (1 exemplar-Ag aurit).⁴²⁴

I. 3. 2. Cercel în formă de ciorchine de strugure varianta II (pl. 14. 2.)

Caz: Cluj-str. Zápolya m. 5 (1 exemplar-Ag).⁴²⁵

Astfel după cum se poate vedea, doar un singur tip de cercel se cunoaște din necropolele din zona Clujului. Prima variantă a acestui tip este reprezentată de mai multe exemplare, în timp ce a doua este reprezentată de un singur cercel. Cu toate acestea, între exemplarele primei variante (*Ia*) există importante deosebiri tehnice, structurale și de dimensiune.

Exemplarul din strada Farkas s-a păstrat fragmentar, lipsind partea inferioară a ciorchinelui reprezentat. Veriga cercelului a fost ornamentată cu patru inele turnate redând răsucirea, între două inele turnate simple. Așa zisul „ciorchine” a fost tras pe o bandă rectangulară, care străpungea veriga cercelului. Partea superioară a „ciorchinelui” se prezintă în felul următor: sub bumbul central a fost aplicat un șir pseudofiligranat (pseudoperle), după care au fost montați patru bumbi granulați, sub aceștia fiind montat un șir de decor pseudofiligranat. Din partea inferioară a ciorchinelui a rămas doar o parte, respectiv patru șiruri de pseudofiligran, care s-a lătit spre partea inferioară. Ornamentarea verigii cercelului este foarte apropiată de cea de la Ibrány-Esbóhalom, dar asemenea șiruri de pseudofiligran se găsesc și pe cercelul de la Nagykövesd, cu observația că aici erau montate doar trei șiruri, în contrast cu cea din Cluj, pe care erau montate patru.⁴²⁶

Pe veriga rotundă a cercelului din mormântul 5 din strada Zápolya au fost lipite patru inele din șase bumbi granulați.⁴²⁷ Aceste inele, care redau forma unor boabe de struguri, nu au fost îngrădite de alte două inele ca în cazul altor exemplare. Structura cercelului este următoarea: în partea interioară a verigii găsim bumbul central, puțin deformat, sub care se află un șir de filigran răsucit, acesta fiind urmat de „etajul” II al ciorchinelui, o „coroană” formată din patru bumbi turnați. Sub acesta încă o sârmă de filigran închide partea superioară a ciorchinelui. După aceasta urmează o gaură prin partea centrală a verigii, prin care „ciorchinele” a fost atașat pe verigă, iar partea superioară și inferioară a ciorchinelui au fost legate cu ajutorul unei benzi. În partea exterioară sub veriga cercelului, au fost montate unul sub altul trei șiruri de filigran răsucit, fiind urmate de o coroană montată din șase bumbi granulați, sub aceasta un inel-verigă simplu, turnat, care este legat cu trei sârme verticale de o sârmă de filigran aflată sub coroana formată din trei mari bumbi granulați.

⁴¹⁸ Mormântul 55. J. GY. SZABÓ 1970-1971, 72: Fig. 4. 3.

⁴¹⁹ Mormântul 75. TROGMAYER 1962. 13, 22, 25.

⁴²⁰ Kaposvár-drumul nr. 61-m. 94 (9 exemplare), - m. 99 (15 exemplare), - m. 107 (12 exemplare), - m. 149 (1 exemplar), - 183. m. (6 exemplare), - 184. m. (3 exemplare), - 272. m. (1 exemplar). BÁRDOS 1978, Pl. II. 14-30, III. 1-7, 14-25, IV. 14, 20-28, VI. 8.

⁴²¹ Din săpătura lui Balázs Gergely de la *Székelly* (jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria) a fost recuperat dintr-un bordei un ac de păr de acest tip, care datează în această perioadă situl respectiv. Nepublicat.

⁴²² Nepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁴²³ Nepublicate. Pentru informații îi mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁴²⁴ I. KOVÁCS 1942, Pl. V. 10, 12, Fig. 5. 8-a.

⁴²⁵ I. KOVÁCS 1942, Pl. V. 12.

⁴²⁶ ISTVÁNOVITS 2003, Pl. 111. 255/3; MESTERHÁZY 1994 a, Fig. 13. 1.

⁴²⁷ Așa cum se vede pe desenele realizate în Muzeul Național al României, inelele din bumbi granulați de pe veriga cercelului reprezentând un ciorchine de strugure au dispărut cu excepția a doi bumbi. Publicarea cercelului: I. KOVÁCS 1942, Pl. V. 10, 12, Fig. 5. 8-a.

Partea inferioară a piesei în discuție se termină într-un bumb central granulat, asemănător ca mărime cu cel din „etajul” superior.

Analogia perfectă a cercelului analizat mai sus, cu excepția coroanei granulate, este un exemplar din tezaurul de la Tokaj, respectiv unul din exemplarele de cercei din mormântul 255 de la Ibrány-Esbóhalom cu orientare E-V.⁴²⁸

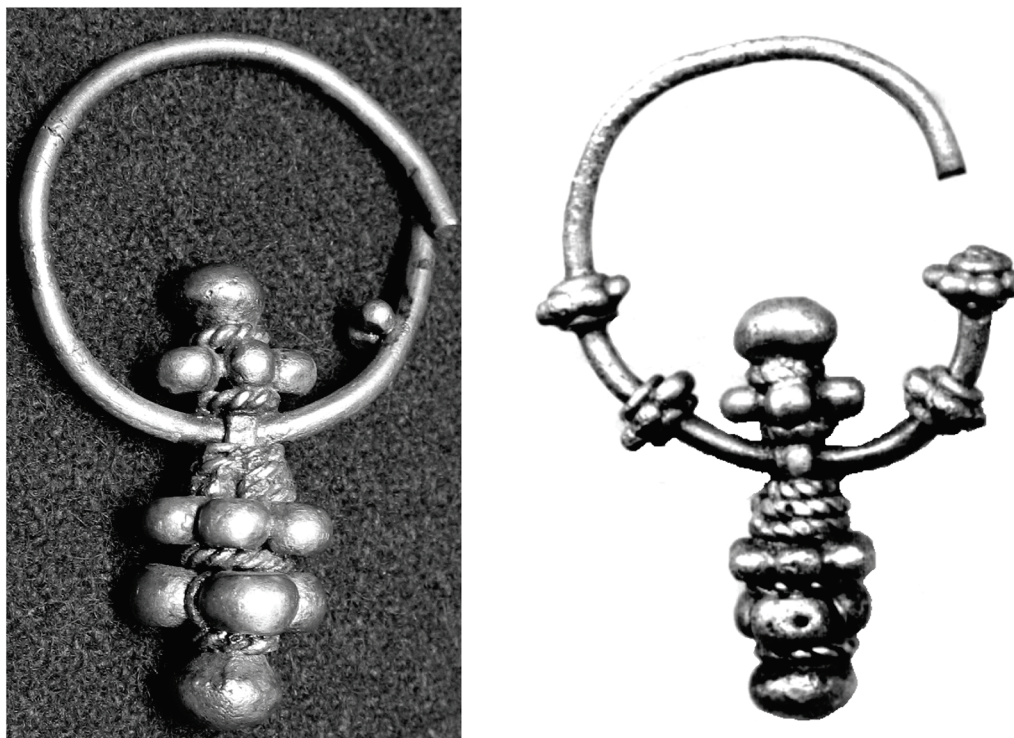

Figura 29. Cerceii din strada Zápolya, mormântul 5 și Ibrány-Esbóhalom, mormântul 255 (ISTVÁNOVITS 2003, Fig. 79. a.)

Forma variantei a doua a cerceilor în formă de „ciorchine de strugure” din mormântul 5 din strada Zápolya se deosebește foarte mult în anumite privințe de varianta anterioară. Din păcate, starea actuală a piesei ne împiedică să o analizăm din punct de vedere structural în detaliu. În acest sens putem folosi doar descrierile lui István Kovács și Gyula László. Pe veriga cercelului au fost montate în patru rânduri inele turnate simple, care îngrădesc bumbi granulați. Forma „ciorchinelui” era diferită față de cerceii din varianta anterioară. Pe baza ilustrațiilor și a analogiilor, „ciorchinele” a fost creat prin lipirea a două plăcuțe în poziție verticală de partea superioară a „ciorchinelui”. Acesta în schimb, din punct de vedere structural, a fost identic creat cu „etajul” superior al „ciorchinelui” variantei I. Identic cu varianta I este și „etajul” I a părții inferioare a „ciorchinelui”, la care fusese lipită plăcuța: o sferă realizată din două plăcuțe lipite prin sudare una de celălaltă, cu mențiunea că și în cazul acesta se încearcă redarea ciorchinilor de struguri într-o manieră abstractă. Suprafața acestei sfere a fost ornamentată cu mici granule organizate în cinci grupe redând o formă de romb. Sub această sferă s-a montat o sârmă de filigran și după un șir de pseudogranulații, mai jos, din nou o sârmă de filigran, iar piesa se închide cu un bumb central. O analiză mai atentă demonstrează foarte clar că sub coroana de la „etajul” I al părții inferioare a „ciorchinelui”, sfera centrală, pseudogranulele și bumbul central sunt părți ale aceleiași piese. Partea superioară și inferioară a cercelului este fixată nu numai printr-o bandă în interiorul cercelului, ci și prin trei șiruri verticale de filigran, care unesc cele două componente ale piesei. Cea mai apropiată analogie este cerceul de la Tokaj, dar avem un exemplar destul de apropiat și în zona Ujgorodului.⁴²⁹ Ca și în cazul variantelor anterioare, cunoaștem și variante turnate, de exemplu de pe teritoriul Moldovei, de la Arsură.⁴³⁰

⁴²⁸ MESTERHÁZY 1994 a, 213, Fig. 12. 2; ISTVÁNOVITS 2003, 110, Pl. 111. 255/2.

⁴²⁹ JANKOVICH 1943, 103-104, Pl. XXVII. 2; KOBÁLY 2001, 219, Fig. 2. 2.

⁴³⁰ TEODOR 1980, pl. 17. 14.

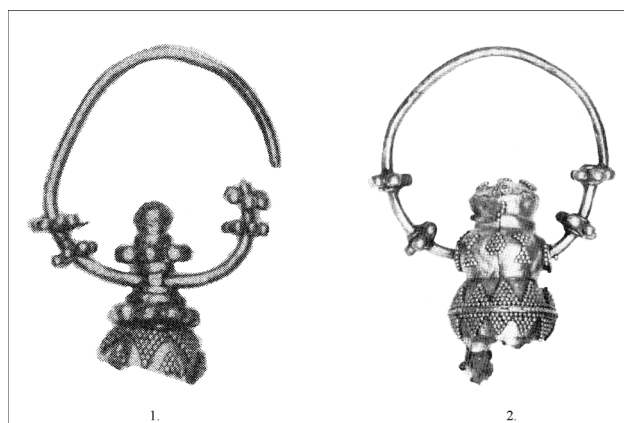

Figura 30. Cerceii variantei a II-a de la Bőszob și tezaurul de la Tokaj (MESTERHÁZY 1994 a, 213, Fig. 10. 1, 12. 2)

Cerceii în formă de ciorchine de strugure au fost identificați în număr apreciabil atât în siturile arheologice din zona Clujului, cât și din Bazinul Transilvan. Din zona Ierului este cunoscută o singură descoperire, și anume la Tarcea, dar la nord, în zona Tisei Superioare, este înregistrată o concentrare importantă (Döge, Nagykövesd, Nyíregyháza, Szabolcs, Tokaj).⁴³¹ La aceasta se adaugă și cerceii publicați de către Eszter Istvánovits și József Kobály, și anume descoperirile din mormântul 255 de la Ibrány-Esbóhalom, Čoma și Tiszalök-Vajasdomb.⁴³² Înspre nord, pe partea cealaltă a Carpaților, s-a descoperit o pereche de cercei la Przemysl-mormântul

2. (vezi pl. 68. 1-2).⁴³³ Poate și distribuția chorologică demonstrează că acest tip de podoabă s-a răspândit din direcția nord-est în Bazinul Carpatic și nu degeaba a fost denumit în literatură de specialitate cerceul *kiev-volhinian*.

Datarea acestor cercei în contextul descoperirilor din zona Clujului este aproape imposibilă, deoarece doar exemplarele din mormântul 5 din strada Zápolya au contexte clare, cele din strada Plugarilor nu sunt publicate, iar cea din strada Farkas este o descoperire izolată. Totodată, chiar și datarea cerceilor din mormântul 5 din strada Zápolya este foarte grea, deoarece necropola nu a fost cercetată integral, respectiv nu avem date precise privind relația topografică între mormintele săpate în 1911 și cele din 1942. Mormântul 5 a fost identificat într-o grupă împreună cu mormintele 2 și 4, al căror inventar nu poate fi datat mai precis în cadrul secolului X (am dezbătut anterior ritualul funerar înregistrat în mormântul 4). Inventarul mormintelor 6, 7 și 8 pare să dateze în prima jumătate a secolului X, ca și cele trei morminte cercetate de către Gyula László pe proprietatea 76 din strada Zápolya (m. 9-11).

O datare mai sigură oferă inventarul mormântului 1 de la Blandiana: pe baza celor două brățări răsucite acest mormânt poate fi datat de la mijlocul secolului al X-lea. Inelul digital turnat, cu pseudochaton, își găsește analogie la Pécs și Sultana, ultimul datat în secolele VIII-IX, iar primul la sfârșitul secolului X - început de XI.⁴³⁴ Trebuie să atragem atenția că cei doi cercei au fost descoperiți într-o stare foarte uzată, fapt care ne determină să stabilim înmormântarea femeii de 30-35 ani în ultimul sfert al secolului X.

Important este că în mormintele în care apare acest tip de cercei nu apar *inele de buclă cu capătul în formă de S*, ceea ce ar fi reprezentat o bună posibilitate de datare, dar cu o excepție, inelele de buclă cu capătul în formă de S nu apar nici în alte mominte ale cimitirelor în care au fost înregistrați cercei în formă de ciorchine de strugure (o singură excepție este marea necropolă de la Alba Iulia-Stația de Salvare, nepublicată). *Această situație ne conduce la ideea că există diferențe cronologice în portul acestor obiecte de podoabă.*

În acest sens, un bun exemplu îl constituie necropola de la Alba Iulia - str. Brândușei, unde inelele de buclă în formă de S au fost găsite numai în zona mormintelor cu monede arpadiene, în timp ce în partea cimitirului databilă în secolul X, aceste podoabe lipsesc cu desăvârșire. După părerea noastră, această constatare confirmă ipoteza noastră conform căreia inelele de buclă cu capătul în formă de S se răspândesc în bazinul transilvănean doar de la sfârșitul secolului al X-lea și/sau la începutul secolului al XI-lea.

Cerceii în formă de ciorchine de strugure nu apar nici în cimitirele foarte bine datate în prima jumătate a secolului X din zona Tisei Superioare de la Karos (trei necropole), Kenézlő (două necropole), Eperjeske, Rakamaz.⁴³⁵ Menționăm că în aceste necropole apar doar săbii, spadele, la rândul lor, nu au fost atestate arheologic.

În schimb, cerceii în formă de ciorchine de strugure apar în necropolele bine datate de la mijlocul secolului al X-lea. La Ibrány-Esbóhalom (Ungaria), în mormântul 255 - aparținând unei femei în vârstă de

⁴³¹ MESTERHÁZY 1994 a, Fig. 14.

⁴³² ISTVÁNOVITS 2003, 110, Pl. 111. 255/2-3; KOBÁLY 2001, 208, Fig. 8.

⁴³³ K.K. 1996, 441, Fig. 1-2; KOPERSKI 1979, 8-9.

⁴³⁴ DOMBAY 1960, 77; MITREA 1988, Fig. 10. M: 83: 2; J. GY. SZABÓ 1978-1979, 96-97; SZÓKE 1962, 95.

⁴³⁵ RÉVÉSZ 1996; JÓSA 1914, 303-340; FETTICH 1931, 48-112.

35-55 de ani, cu orientare E-V, acești cercei apar alături de ceramică, două inele digitale împodobite prin ștanțare cu linii în zigzag, o brățară de sârmă, mărgelile din carneol și din argint decorate prin granulație. Necropola a început să fie utilizată în anii '40 ai secolului al X-lea, iar mormântul în discuție este datat în a doua jumătate a secolului, mai precis spre sfârșitul său.⁴³⁶ La Cioma, pe lângă sabie, apare și spada, respectiv spadă cu mâner de sabie, ceea ce confirmă încă o dată o datare mai târzie.⁴³⁷ Din păcate, restul descoperirilor din acea zonă sunt descoperiri izolate, fără vreo importanță din punct de vedere cronologic.⁴³⁸ Din această cauză cerceii în formă de „ciorchine de strugure” pot fi încadrați în stratul cronologic al II-lea al descoperirilor din secolul X din Bazinul Carpatic (940-980/990).

Cerceii în formă de ciorchine de strugure au o datare similară și în estul Europei. Mormântul 124 de la Kiev este datat cu monede emise între 931-944, spre a doua jumătate a secolului al X-lea,⁴³⁹ la fel ca piesele din tezaurul de la Kopyjvci (Ucraina), datat după anul 955, tot pe baza monedelor descoperite.⁴⁴⁰ Cerceii de la Zawada Lanckoronska (Ucraina) au fost datați de către H. Zoll Adamiková între a doua jumătate a secolului al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea.⁴⁴¹ Mai timpuriu, la sfârșitul secolului al IX-lea, au fost datați de către D. Gh. Teodor cerceii descoperiți la Răducăneni (jud. Iași),⁴⁴² însă caracteristicile structurale ale acestora se deosebesc foarte mult de cele ale cerceilor descoperiți la Cluj, Alba Iulia și Blandiana.

Varianta a 2-a a cerceilor în formă de ciorchine de strugure are analogii formale destul de apropiate la Bőszob, Szob, Tokaj, Vukovar și într-o descoperire din zona Ujgorod,⁴⁴³ pe care o putem data cu destulă siguranță în a doua jumătate a secolului X.

Pe baza acestor date putem stabili că datarea cerceilor de acest tip, atât pe baza contextului lor intern în cadrul necropolelor, cât și pe baza datelor din Europa estică (uneori datate chiar cu monedă) se poate plasa la mijlocul și în a doua jumătate a secolului X. Pentru datarea lor mai timpurie nu avem la dispoziție nici un argument. În urma acestei analize, piesele din necropolele găsite pe teritoriul actual al Clujului pot fi date la mijlocul sau în a doua treime a secolului X.

I. 4. Colan simplu

Caz: Cluj-strada Plugarilor-mormântul 16 (Br.).⁴⁴⁴

Un singur colan, având secțiune circulară, realizat dintr-o sârmă de bronz, s-a descoperit în mormântul 16 din necropola de la Cluj-strada Plugarilor. În mormântul respectiv a fost înmormântat, după analizele Antóniei Marcsik, un copil de 6-8 ani. În legătură cu acest mormânt apare o problemă deoarece din acesta mai provine și un vârf de săgeată de formă deltoidă, un cuțit și o verigă de fier, lângă femurul stâng. Poate să aibă astfel de piese un mormânt de infans? Din morminte de bărbați, de exemplu de la Zemplin, provin brățări de sârmă și colane de tibie alături de colan simplu.

Procedeul tehnic este ușor de urmărit în cazul descoperirii de la Cluj-str. Plugarilor, în cazul cărora s-a păstrat locul de acroșaj, de formă cilindrică. Pe cealaltă parte a piesei, agățătoarea nu s-a mai păstrat.⁴⁴⁵

Colanele de sârmă sunt caracteristice secolelor X-XI, dar constatăm răspândirea lor generală în mormintele celei de-a doua jumătăți a veacului X,⁴⁴⁶ fiind documentate într-o cantitate mult mai mică și în necropolele folosite din secolul XI.⁴⁴⁷

I. 5. Brățară de sârmă (pl. 68. 7.)

Caz: Cluj-strada Plugarilor m. 19 (1 exemplar-Br.).⁴⁴⁸

⁴³⁶ ISTVÁNOVITS 2003, 111, Pl. 255/2-3.

⁴³⁷ KOBÁLY 2001, 208, Fig. 9. 2.

⁴³⁸ ISTVÁNOVITS 2003, 288.

⁴³⁹ KARGER 1958, 208-210, Pl. XXVIII.

⁴⁴⁰ LINKA GEPPENER 1948, 182-191.

⁴⁴¹ Cercetătoarea poloneză a dat un alt nume tipului de cercel în discuție, anume *Denis*. ZOLL ADAMIKOWA-DEKOWNA 1999, 108.

⁴⁴² TEODOR 1980, 33.

⁴⁴³ *Bőszob*: MESTERHÁZY 1994 a, Fig. 9, 10. 1, 11. 5; *Szob-Kiserdő-m. 69*: BAKAY 1978, 38, 174, Pl. XXIII; *Vukovar (Valkóvár)*: VINSKI 1970, Pl. V. 2; *Tokaj*: MESTERHÁZY 1994 a, Fig. 12. 3.

⁴⁴⁴ Npublicat. Mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu pentru informații.

⁴⁴⁵ Mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu pentru amabilitatea de a ne îngădui studiarea câtorva materiale aflate în inventarul necropolei de la Cluj-str. Plugarilor.

⁴⁴⁶ SZÓKE 1962, 92-93; GIESLER 1981, 116-120.

⁴⁴⁷ De exemplu Moldovenești, Hunedoara, Dăbâca etc.

⁴⁴⁸ Informațiile au fost puse la dispoziția noastră de către doamna Ioana Hica-Câmpeanu.

În contrast cu media generală destul de importantă a brățărilor provenite din necropolele datate în secolele X-XI din alte regiuni, în necropolele din zona Clujului se cunoaște, până la ora actuală, o singură piesă. Această situație este neobișnuită, deoarece într-o lucrare a noastră, de pe teritoriul Banatului, Bazinului Transilvan, a zonei Crișanei, a Ierului și cea a Nireadului am reușit să adunăm 208 brățări databile în secolele X-XI, ca să nu mai vorbim de faptul că din motive obiective nu avem informații exacte despre unele necropole ca cea de la Alba Iulia - Stația de Salvare.⁴⁴⁹

Brățara înregistrată în mormântul 19 din strada Plugarilor este o brățară de sârmă, care este cea mai comună în aceste regiuni.⁴⁵⁰ Din păcate nu avem date despre greutatea ei, dar probabil aparține categoriei brățărilor ușoare.⁴⁵¹ În ceea ce privește datarea sa, din păcate nu cunoaștem poziția mormântului în cadrul necropolei.

Pe baza analizelor de până acum, putem preciza că brățările de sârmă nu pot fi datate înainte de mijlocul secolului X (Gâmbaș, Blandiana, Alba Iulia-strada Brândușei) și le putem data până în secolul XI, când, cu excepția câtorva exemple (Hunedoara-m. 44), ele dispar din morminte. Folosirea lor a fost plasată până la începutul secolului XI de către János Gyöző Szabó, această datare însă în cazul Transilvaniei nu poate fi acceptată.⁴⁵²

I. 6. Inele digitale (pl. 64. 1-8.)

I. 6. A. Tipologia inelelor digitale:

I. 6. 1. Inele digitale, cu secțiune circulară: Cluj-strada Plugarilor m. 15 (1 exemplar-Br.), - m. 20 (1 exemplar-Br.).⁴⁵³

I. 6. 2. Inel digital de bandă simplă, fără decor pe suprafață: Mănăștur-m. 13 (1 exemplar-Ag),⁴⁵⁴ Cluj-strada Zápolya m. 7 (2 exemplare-Ag).⁴⁵⁵ (pl. 22. 36-37; pl. 47: m. 13. 2; pl. 64. 1.)

I. 6. 3. Inel digital de bandă, ornamentat: Cluj-strada Zápolya m. 8 (1 exemplar-Ag).⁴⁵⁶

I. 6. 4. Inele de bandă ornamentată prin caneluri: Mănăștur-m. 24 (1 exemplar-Ag), - m. 141 (1 exemplar-Ag).⁴⁵⁷ (pl. 48: m. 24. 3; pl. 56. 21; pl. 64. 2.)

I. 6. 5. Inel de bandă simplă, deschis și decorat cu puncte ștanțate: Cluj-strada Plugarilor m. 19 (2 exemplare-Br.), - m. 20 (1 exemplar-Br.).⁴⁵⁸

I. 6. 6. Inel digital de bandă, închis, pe suprafața sa cu rune incizate: Mănăștur-m. 17 (1 exemplar-Ag), - m. 45 (1 exemplar-Ag).⁴⁵⁹ (pl. 48: m. 17. 7. a-b; pl. 56. 1; pl. 64. 3.)

I. 6. 7. Inel digital de bandă cu ornament în zigzag și cruce la capăt: Mănăștur-m. 41 (1 exemplar-Ag), - m. 75 (1 exemplar-Ag).⁴⁶⁰ (pl. 49. m. 41. 3; pl. 52. m. 75. 4; pl. 64. 4.)

I. 6. 8. Inel digital de bandă, deschis, de formă octogonală: Mănăștur-m. 85 (1 exemplar-Ag).⁴⁶¹ (pl. 56. 13; pl. 64. 5.)

I. 6. 9. Inel digital din sârme împletite, deschis: Mănăștur-m. 2 (1 exemplar-Ag), - m. 60 (1 exemplar-Ag), - m. 86 (1 exemplar-Ag), - m. 159 (1 exemplar-Ag).⁴⁶² (pl. 47: m. 2. 3; pl. 51: m. 60. 2; pl. 55: m. 159. 1; pl. 64. 6.)

I. 6. 10. Inel digital din sârme răsucite, deschis: Mănăștur-m. 157 (1 exemplar-Ag).⁴⁶³ (pl. 55: m. 157: 5; pl. 56. 14; pl. 64. 7.)

I. 6. 11. Inel digital în bandă, pe chaton granulații turnate, cu un bumb central redând forma unei cruci: Mănăștur-m. 10 (1 exemplar-Ag).⁴⁶⁴ (pl. 47: m. 10. 4; pl. 64. 8.)

⁴⁴⁹ GÁLL 2008, vol. I. 190.

⁴⁵⁰ Din 37 de morminte a fost documentată doar o brățară. În acest sens: GÁLL 2008, vol. I. 193.

⁴⁵¹ GÁLL 2008, vol. I. 195-197, vol. III. Tabelul B. 10, Planșa tipologică nr. 13.

⁴⁵² J. GY. SZABÓ 1978-1979, 62-66, 112-113.

⁴⁵³ Nepublicate. Mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu pentru informații.

⁴⁵⁴ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 13. 3.

⁴⁵⁵ I. KOVÁCS 1942, 103, Pl. V. 13-14.

⁴⁵⁶ I. KOVÁCS 1942, 103, Pl. V. 13-14.

⁴⁵⁷ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VIII. m. 24. 3; IAMBOR, MATEI 1983, 137, Pl. VI. m. 141. 1.

⁴⁵⁸ Nepublicat.

⁴⁵⁹ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 17. 3, VIII. m. 45. 1.

⁴⁶⁰ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VIII. m. 41. 1; IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 140, Pl. V. m. 75. 4.

⁴⁶¹ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 141, Pl. V. m. 85. 1.

⁴⁶² IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 2. 3; IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 137, Pl. IV. m. 60. 2; IAMBOR, MATEI 1983, 138, Pl. VII. m. 159. 1.

⁴⁶³ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 141, Pl. V. m. 86. 1; IAMBOR, MATEI 1983, 138, Pl. VII. m. 157. 3.

I. 6. B. Statistica inelelor digitale descoperite în necropolele din zona Clujului

Cele mai multe inele digitale au fost confecționate din *argint*, cu mențiunea că unele exemplare din bronz sunt datate în secolul X, în timp ce în necropola din secolul XI de la Mănăștur, fiecare exemplar a fost confecționat din argint.

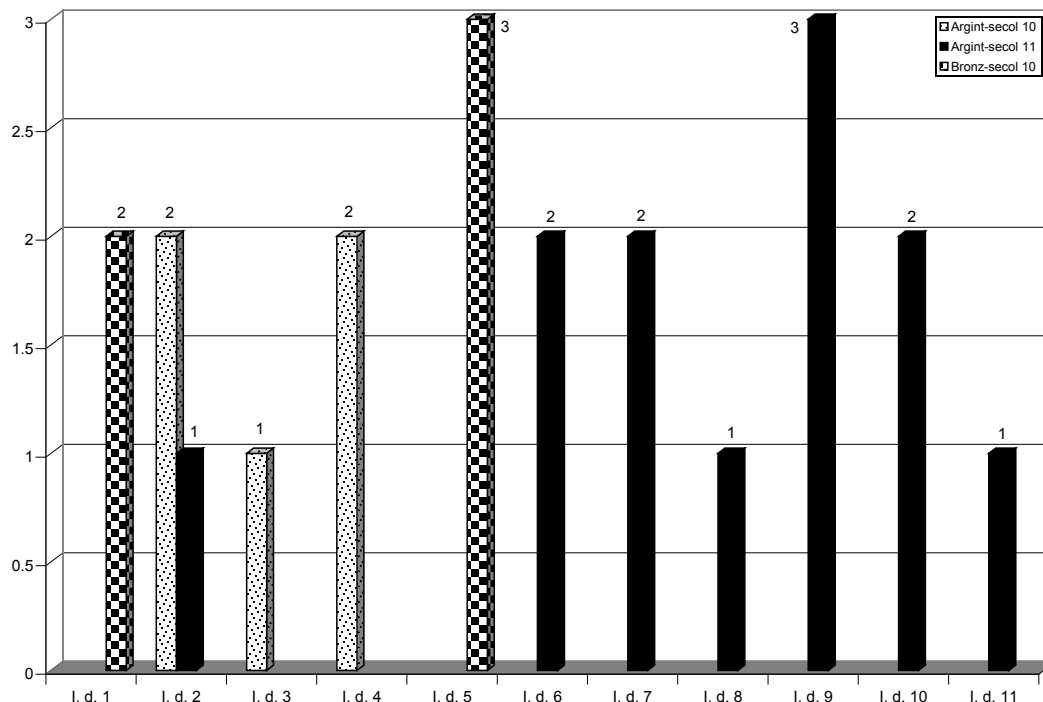

Figura 31. Cantitatea inelelor digitale pe baza datării și a materialului din care sunt confecționate

Din cele 18 morminte datate în secolele X-XIII în care au fost înregistrate inele digitale, doar în două cazuri cunoaștem sexul decedatului, dar paradoxul acestei situații constă în faptul că aceste morminte nu au fost publicate din punct de vedere arheologic, ci doar antropologic (este vorba de mormintele 19 și 20 din strada Plugarilor). Paradoxul situației este subliniat și de faptul că despre mormintele 10, 13, 24, 41 și 45 nu avem date, adică dacă acestea sunt de maturi sau infanși. În mormintele 2, 60, 86, 75, 141 și 157 au fost înmormântați maturi, iar în mormintele 17 și 159 au fost depistate schelete de copii. Pe baza inventarului (șirag de mărgelă) mormântului 17, având în vedere alte cazuri de acest tip unde s-au făcut analize din punct de vedere antropologic, putem presupune, pe bună dreptate, că a fost înmormântată o fetiță. În mormântul 19 din strada Plugarilor decedatul era femeie, iar în mormântul 20 era bărbat. Pe baza inventarului mormântului 7 din strada Zápolya, decedatul foarte probabil era de sex feminin.

În ceea ce privește cantitatea, în majoritatea cazurilor în morminte au fost înregistrate câte *un singur inel digital* (în toate mormintele din secolul XI) și doar din mormintele datate în secolul X au fost înregistrate două exemplare de inele digitale (strada Plugarilor m. 19 și 20, strada Zápolya m. 7).

I. 6. C. Datarea inelelor digitale

Cele două inele digitale de sârmă cu secțiune circulară au fost înregistrate în morminte în care apar arme. După analiza antropologică, *mormântul 15-strada Plugarilor* aparținea unui copil de 8-10 ani, în schimb scheletul din *mormântul 20* era al unui adult de sex masculin. Din acest mormânt mai provine un inel de bandă, cu cerculețe ștanțate, pe care îl putem data în a doua jumătate a secolului X, deși după datele avute la dispoziție, portul acestuia este documentat încă din secolul IX în vestul Bazinului Carpatic,⁴⁶⁵ fără să avem date din Bazinul Transilvan până în secolul X. Pe baza altor descoperiri datăm acest mormânt la mijlocul secolului X.

Exemplare timpurii sunt inelele digitale de bandă, simple, care provin din mormântul 7 din necropola din strada Zápolya. Exemplarul din mormântul 13 din necropola de la Mănăștur poate fi datat mult mai târziu, iar pe baza topografiei sale, mormântul 13 poate fi socotit unul dintre cele mai timpurii din fragmentul de necropolă de la Mănăștur (vezi *pl. 44*).

⁴⁶⁴ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 10. 1.

⁴⁶⁵ SZÓKE, VÁNDOR 1987, 74.

Inelele digitale canelate pe suprafața corpului au fost înregistrate în mormintele 24 și 141. Cel din mormântul 24 a fost documentat în faza cea mai timpurie a necropolei, iar mormântul 141 a fost găsit pe lângă un mormânt datat cu monedă de la Ladislau I (1077-1095). Pe baza acestor observații datăm acest tip de inel din a doua jumătate a secolului XI până la începutul secolului XII, cu toate că folosirea lui este documentată deja din secolul X.

O analiză excelentă despre inelele digitale de bandă, închise, pe suprafață cu decor de rune, o găsim în lucrarea lui Béla Miklós Szőke și László Vándor.⁴⁶⁶ Pe baza poziției topografice, mormintele care conțineau inelele digitale de acest tip pot fi datate la sfârșitul secolului XI - începutul secolului XII.

Inelele digitale în formă de bandă, cu decor în zigzag, provin din mormintele 41 și 75 din necropola de la Mănăstur. Atât mormântul 41, cât și 75 sunt datate cu monedă de la Ladislau I la sfârșitul secolului XI și începutul secolului XII. În alte zone ale Bazinului Carpatic acestea sunt cunoscute încă din epoca avară,⁴⁶⁷ dar într-o cantitate mult mai mică sunt cunoscute și din secolul X.⁴⁶⁸

Inelul de bandă, de formă octogonală, este cunoscut din mormântul 85, situat nu departe de mormântul 112, acesta din urmă fiind datat cu monedă de la Géza al II-lea (1141-1161). În mod prudent, propunem și în acest caz datarea în jurul mijlocului secolului al XII-lea.

Din a doua jumătate a secolului XI putem data inelele digitale din sârme împletite, deschise și închise din mormintele 2, 60, 86, 157 și 159.⁴⁶⁹ Mormintele 2 și 86 au fost în preajma mormântului 10, respectiv 41, datate cu monede de la Ladislau I (1077-1095), iar mormântul 60 pe lângă mormintele 52 și 64 datate la rândul lor cu monede de la Béla al II-lea (1131-1141) și Géza al II-lea (1141-1161). Pe baza acestora putem data aceste morminte la sfârșitul secolului XI și în primele trei sferturi ale secolului XII. Mormintele numerotate 157 și 159 erau în preajma mormântului 158 datat cu moneda de la Bela al II-lea. Din aceste considerente putem stabili datarea acestui tip de podoabă în necropolele din zona orașului Cluj-Napoca din a doua jumătate a secolului XI până în secolul XIII.

Inelul digital decorat cu granulații este datat destul de precis de moneda de la Ladislau I (1077-1095) la sfârșitul secolului XI - începutul secolului XII.

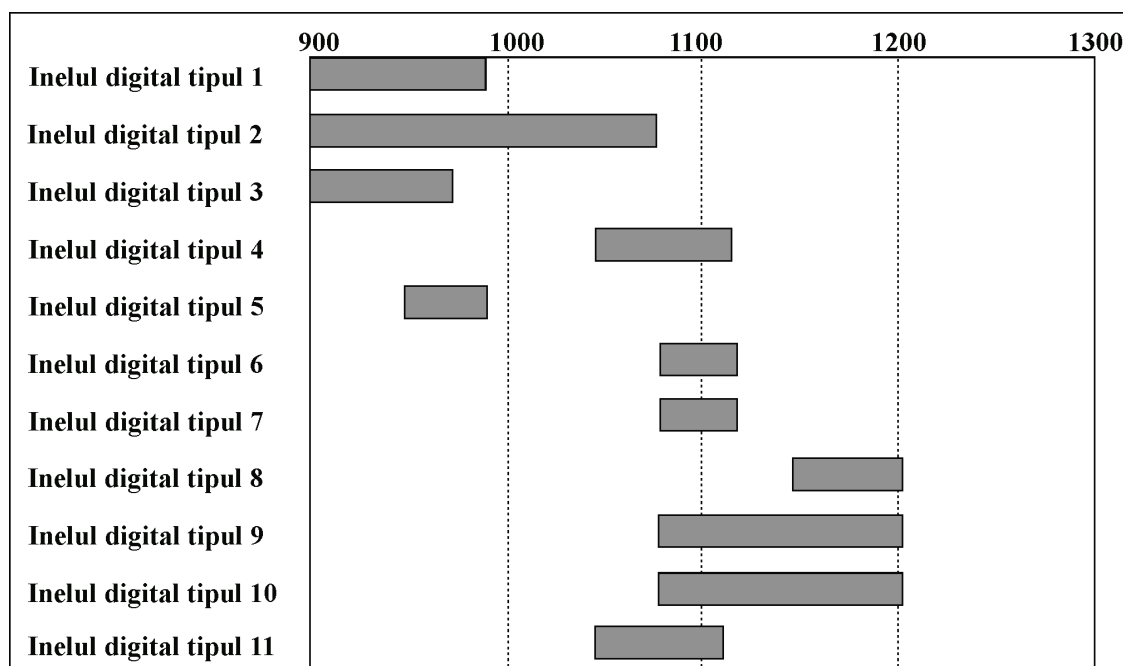

Figura 32. Cronologia relativă a inelelor digitale din necropolele din zona Clujului

⁴⁶⁶ SZŐKE, VÁNDOR 1987, 57-61.

⁴⁶⁷ SZŐKE, VÁNDOR 1987, 74.

⁴⁶⁸ ISTVÁNOVITS 2003, 305.

⁴⁶⁹ SZŐKE 1962, 97; GIESLER 1981, 113, tipurile 29-30.

I. 6. Nasturi (pl. 64. 1-2.)

I. 6. 1. Nasturi cu urechiușă, în formă de pară: Cluj-strada Kalevala situl II m. 5 (4 exemplare-Br.),⁴⁷⁰ - strada Plugarilor m. 2 (4 exemplare-Br.),⁴⁷¹ - strada Zápolya m. 7 (1 exemplar-Ag), - m. 8 (3 exemplare-Br.).⁴⁷² (pl. 4. 20-23; pl. 22. 2; pl. 23. 1-3.)

Nasturii confecționați cu diferite procedee, reprezintă o parte importantă a inventarului mormintelor secolului X. Cei mai mulți nasturi din mormintele secolului X din zona Clujului sunt confecționați prin sudarea a două părți în formă de pară, care se unesc cu partea superioară ajurată, sferică, printr-un gât.

Acești nasturi apar pentru prima oară în mormintele secolului X, fiind un produs al culturii materiale din acest secol.⁴⁷³ În microregiunea Clujului aceste exemplare sunt datate în secolul al X-lea, nasturi databili în secolele XI-XIII lipsind până acum din mormintele din această zonă.

I. 6. 2. Nasturi decorați cu granulație și filigran: Cluj-strada Zápolya m. 5 (1 exemplar-Ag aurit).⁴⁷⁴ (pl. 14. 3.)

Confecționat din argint aurit, un singur exemplar de nasture decorat cu granule provine din mormântul 5 de la Cluj-str. Zápolya, acesta fiind descoperit pe umărul drept al defunctei.⁴⁷⁵ Analogii apropiate se cunosc la Břeclav-Pohánsko-necropola I m. 205 (2 exemplare-Ag),⁴⁷⁶ - necropola II mormântul 1 (1 exemplar-Ag).⁴⁷⁷ Pe baza numărului mare de astfel de obiecte descoperite în zona Moraviei putem să ne gândim la originea moraviană a acestor podoabe,⁴⁷⁸ dar asemenea exemplare apar și în tezaurul de la Tokaj, care au jumătate din suprafață împodobită cu granule, ca în cazul exemplarului din mormântul 172 de la Ibrány-Esbóhalom.⁴⁷⁹ Pe baza descoperirilor din Rusia de la Kopijevka,⁴⁸⁰ din Dalmația de la Trilj,⁴⁸¹ de la Preslav din Bulgaria⁴⁸² și din Giurgiulești din Republica Moldova,⁴⁸³ datate foarte diferit (din secolul X până în secolul XII), putem pune în mod serios la îndoială originea moraviană a acestei categorii de podoabe. Károly Mesterházy, care s-a ocupat cu această problemă, avea îndoieli când scria „...morva eredete egyáltalán nem biztos...inkább keleti áru, bár maga a típus déli eredetűnek látszik.. (originea moraviană nu este deloc sigură...mai degrabă este un produs oriental, deși tipul ni se pare mai degrabă sudic.)”.⁴⁸⁴ Pe baza exemplarelor din Dalmația și de la Preslav (arheologul maghiar nu avea cunoștință despre ultimele) se poate presupune în mod clar că acest tip de cercel este de origine sudică, produs în atelierele bizantine.

Așa cum am mai menționat, datarea acestei podoabe în diferite regiuni este extrem de diferită: în necropolele din Moravia Mare aceste piese se datează în a doua jumătate a secolului IX - primul sfert al secolului X, în mormintele „ungurilor cuceritori” apar doar în contexte databile la mijlocul și din a doua jumătate a secolului X, exemplarele din Rusia, Republica Moldova și Bulgaria au fost datate în a doua jumătate a secolului X, iar cele din Dalmația și mai târziu, în secolele X-XI.

I. 7. Mărgele (pl. 16. 5. a-c; pl. 48. 7. a-e; pl. 64. 1-4.)

Cazuri: Mănăstur - m. 17 (5 exemplare-folie de Au!!!, Ag, sticlă), - m. 123 (6 exemplare-1 sticlă, 5 exemplare din lut),⁴⁸⁵ Cluj-strada Fluturilor (descoperire izolată), Cluj-strada Plugarilor m. 5 (1 exemplar), - m. 8 (2 exemplare), - m. 14 (1 exemplar din sticlă galbenă sau din pastă de sticlă), - m. 15 (2 exemplare),⁴⁸⁶ Cluj-strada Zápolya m. 6 (1 exemplar din pastă de sticlă cu ochiuri).⁴⁸⁷

⁴⁷⁰ Npublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁴⁷¹ Cunoaștem datele prin bunăvoința doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁴⁷² I. KOVÁCS 1942, 103-104, Pl. V. 16-16. b, VI. 5-8-a, Fig. 5. 9.

⁴⁷³ GÁLL 2008, I. 222-229, III. Harta nr. 33-34, Tabelul tipologic nr. 15.

⁴⁷⁴ I. KOVÁCS 1942, Pl. 5. 11.

⁴⁷⁵ I. KOVÁCS 1942, 98, Pl. V. 11-a.

⁴⁷⁶ KALOUSEK 1971, 126, Pl. 206. 3-4.

⁴⁷⁷ DOSTÁL 1975, 334, Pl. 35. 1.

⁴⁷⁸ *Staré Město, Špitálkách, Mikulčice, Přédmosti, Břeclavi-Pohansko, Libice, Žalova.* DOSTÁL 1966, 63.

⁴⁷⁹ HAMPEL 1905, Pl. 491. D. 11; ISTVÁNOVITS 2003, 94, Pl. 86. 172/6.

⁴⁸⁰ LINKA, GEPPENER N. 1948, Pl. 2. 4-5.

⁴⁸¹ KARAMAN 1921, Pl. 1.

⁴⁸² TOTEV 1982, Pl. 17. 5.

⁴⁸³ LEVIŤKIL, HAHEU, RJABCEVA 2000, 90-96, Fig. 2. 2-3, 6-7; RJABCEVA 2005, Fig. 47. 2-3, 6-7.

⁴⁸⁴ MESTERHÁZY 2000, 214.

⁴⁸⁵ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII.-m. 17. 8; IAMBOR, MATEI 1983, 135, Pl. VI.m. 123.1-6.

⁴⁸⁶ Npublicat. Informațiile le datorăm doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁴⁸⁷ I. KOVÁCS 1942, Fig. 5. 6.

Mărgelele pot fi interpretate în primul rând ca produse comerciale, cantitativ puteau să fi fost mult mai multe în mormintele din centrele comerciale și politico-militare, respectiv în puncte de răscruce ale drumurilor comerciale. Diferite tipuri de mărgele sunt înregistrate mai ales în mormintele feminine sau de copii (probabil și acestea erau fetițe). Această observație este valabilă și în cazul mormintelor 5, 8 și 14 din Cluj-strada Plugarilor, unde au fost înmormântate schelete de femei. În cazul mormântului 17 din necropola din secolele XI-XIII de la Mănăștur scheletul infans este posibil să fi aparținut unei fetițe.

Mărgele apar și în morminte de bărbați, dar este foarte important de precizat că nu într-o cantitate mare (de obicei un exemplar) și pe baza poziției sale în cadrul mormântului aceasta putea, în primul rând, să aibă caracter de amuletă și indirect un rol de podoabă. În mormântul 6 din strada Zápolya o singură mărgea din pastă de sticlă cu ochiuri a fost descoperită pe stern, probabil ca amuletă.

Datarea tipurilor de mărgele este imposibilă, folosirea lor putând fi urmărită pe tot parcursul epocii medievale timpurii.

I. 8. Aplice de cămașă-aplice de costum (pl. 64. 1-2; pl. 68. 3-6.)

I. 8. 1. Aplice de cămașă în formă de romb

Caz: Cluj-strada Plugarilor m. 5 (7 exemplare-Ag)

Din mormântul 4 din necropola de pe strada Plugarilor, aparținând unei femei de 50-59 de ani, provin șapte aplice de cămașă de formă rombică, confecționate din argint; nu avem la dispoziție mai multe detalii. Pe baza cercetărilor de la Tisa Mijlocie și Superioară s-a dovedit că aici mărgelele apar într-un număr mai mic, dar în cea mai mare cantitate au fost descoperite în zona Mureș-Criș-Tisa, respectiv în zona Dunăre-Tisa.⁴⁸⁸ Din Bazinul Transilvan, doar în necropola de la Alba Iulia-Izvorul Împăratului cunoaștem asemenea podoabe, din păcate tot nepublicate.⁴⁸⁹ Aceste podoabe au fost datate în cursul secolului al X-lea, în special în primele două treimi ale acestui veac.⁴⁹⁰ Garnitura de la Cluj-Napoca se datează în primele două treimi ale secolului X.

I. 8. 2. Aplice rotunde

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 10 (4 exemplare-Ag aurit). (pl. 26. 1-3.)

Cele patru aplice constituie elemente clasice ale costumației din secolele X-XI.⁴⁹¹ În ceea ce privește poziția lor, nu putem urmări un sistem coerent: câte un exemplar a fost descoperit pe lângă craniu și unul pe stern, altele două în zona picioarelor, primul pe lângă tibie, iar celălalt între tibii. Funcția lor putea să fie aceea de a decora o haină mai lungă.

I. 8. 3. Plăcuțe de costum (pl. 11. 21-23; pl. 22. 3-35; pl. 33. 15-18; pl. 69. 7.)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 3 (Ag), - m. 4 (Ag), - m. 7 (Ag), - m. 11 (Au).⁴⁹²

Plăcuțe de costum au fost descoperite la *Cluj-str. Zápolya-mormântul* 3, 4, 7. În mormântul 3 de copil, plăcuțele de argint apar în zona gâtului, putând decora gulerul cămășii pe o lungime de 2,5 cm și o lățime de 0,5 cm.⁴⁹³

Altă dispunere aveau benzile de argint în mormântul 4. Pe baza observațiilor arheologice foarte fine ale lui István Kovács, benzi de argint au fost înregistrate pe încheietura mâinii drepte și a celei stângi, respectiv pe glezna stângă și cea dreaptă (una dintre ele a conservat resturile de piele de la cizmă).⁴⁹⁴ Benzile de la încheietura mâinilor, în mod sigur, decorau capătul cămășii, iar cele de la glezne puteau să decoreze pantalonii sau mai degrabă cizmele din piele, acest fapt fiind demonstrat și de fragmentul de piele păstrat.

În cazul mormântului 7 s-au găsit benzi de plăcuțe din argint în zona încheieturii mâinii stângi și în zona ambelor tibii.⁴⁹⁵ Observații interesante putem face cu privire la portul din acest mormânt: în zona bazinului a fost înregistrată o bandă lungă, având o lățime de 0,4 - 0,5 cm, de argint cu cârlig și agățătoare la capete,⁴⁹⁶ în care nu este exclus că putem vedea *prototipul* centurilor feminine decorate din secolul al X-lea.

⁴⁸⁸ BÁLINT 1991, 263, Pl. XLIV. 4.

⁴⁸⁹ CCA 2006.

⁴⁹⁰ RÉVÉSZ 1996, 94.

⁴⁹¹ RÉVÉSZ 1996, 94.

⁴⁹² Mormintele 3, 4 și 7: I. KOVÁCS 1942, 92, 95-96, 103, Fig. 4. 1-6., 5. 1, Pl. V. 17, 18, 19-20, 22; M. 11: nepublicat.

Vezi Catalogul (cap. VII).

⁴⁹³ I. KOVÁCS 1942, Fig. 5. 1.

⁴⁹⁴ I. KOVÁCS 1942, Pl. II. 11, Fig. 4. 1-6.

⁴⁹⁵ I. KOVÁCS 1942, Pl. V. 17-20.

⁴⁹⁶ I. KOVÁCS 1942, Pl. V. 22.

II. Arme

În general pe baza caracteristicilor principale, armele pot fi încadrate din mai multe puncte de vedere. Pe baza principalelor lor caracteristici armele pot fi încadrate în două grupe:

1. Arme de atac la distanță: arcul, praștia, arbaleta, bumerangul.
2. Arme de atac folosite în lupta corp la corp: sabia, spada, lancea, toporul.

Trebuie să menționăm că unele arme precum sulița și topoarele mici pot fi considerate ca intermediare între armele de atac la distanță și armele de atac folosite în lupta corp la corp, deoarece puteau fi folosite în ambele cazuri.

Armele de atac la distanță pot fi grupate și din alt punct de vedere:

1. Arme de atac cu mai multe componente, acestea fiind în general armele la distanță: arcul și săgețile, praștia și bila, arbaleta și săgeata, pistolul-pușca-mitralieră și glonțul (și variantele foarte numeroase ale acestor arme).

2. Arme realizate dintr-o singură componentă. În această grupă se încadrează într-o măsură mai mică armele de atac la distanță, ca bumerangul, sulița și unele tipuri de topoare; cele mai multe sunt armele folosite pentru lupta corp la corp: sabia, spada, lancea, topoarele de dimensiuni mai mari.

În secolele X-XI se cunoșteau mult mai puține categorii ale acestor arme. În privința funcționalității lor, armele din secolele X-XI la fel pot fi încadrate în două grupe:

I. Arme de distanță: arcuri și săgeți, respectiv componentele acestor arme (tolbe pentru arc și săgeți), respectiv topoare de mici dimensiuni.

II. Arme folosite în lupta corp la corp: sabia, spada, lancea, topoarele grele.

II. 1. Arcul (pl. 65. 1; pl. 69. 1-5.)

Confecționat pe durata mai multor luni (4-5), arcul trebuia realizat cu mare precizie. Cele două capete erau din os, de care erau legate brațele arcului din lemn de paltin în marea majoritatea cazurilor. Aceste brațe au fost legate și lipite de mâner. De mâner, pe ambele părți, au fost legate și lipite plăcuțe de os. Pe brațele arcului confecționat din lemn au fost lipite tendoane de cerb, pe partea care viza ținta, iar pe partea opusă au fost lipite plăcuțe de corn cu clei de pește. Capetele arcului au fost legate tot cu plăcuțe de os în care a fost tăiat un lăcaș pentru atârănarea corzii. Când coarda era dezlegată la un capăt, arcul lua o formă de "C" întors. Arcurile din secolele X-XI aveau o lungime între 120-160 cm, iar ținta putea fi nimerită de la o distanță de 60-70 m, dar raza săgeții ajungea la 200-250 m. Arcul scitic avea o lungime în jur de 80-90 cm, iar cele sarmatice și hunice în jur de 100-120 de cm. Lungimea arcurilor avarice a fost aceeași cu cea din „epoca cuceririi”, dar nici unul nu ajungea la lungimea arcurilor japoneze, în jur de 300 de cm.⁴⁹⁷

De la această armă foarte periculoasă rămân, de obicei, plăcile mânerului și plăselele celor două capete de arc. Prezența arcurilor în mormintele maghiare poate fi constatată pe parcursul secolului X, dar în unele regiuni obiceiul depunerii armelor (și implicit a arcului) în mormânt supraviețuiește și în cursul secolului XI.⁴⁹⁸ Aceste situații nu pot fi surprinse însă în Bazinul Transilvan.

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor (în cinci morminte apar mânerul și capetele de os ale arcului, între care mormintele 4, 12, 22 și 25),⁴⁹⁹ Cluj-strada Zápolya m. 4 și m. 8.⁵⁰⁰ (pl. 11. 27; pl. 23. 8.)

Din păcate doar de la Cluj-str. Zápolya mormântul 8 avem informații despre funcția acestor plăsele. Din mormântul nr. 8, reconstituit ulterior, provine o plăsea de la capătul arcului, în partea inferioară mai lată și cu un loc pentru agățarea corzii. Această parte este fragmentară. Partea superioară a piesei este îngustă, rotunjită.

Nu avem o descriere clară a poziției oaselor arcului din mormântul 4 în studiul lui Kovács din 1942, dar am găsit în registrul vechi următoarea semnalare: „IV. 9695. Íj töredékek.. (Fragmente de arc)”. Era vorba de fapt de mânerul arcului, fapt ce s-a adevărit când am reușit să identificăm piesa. În consecință, despre poziția arcurilor din mormintele secolului X din zona Clujului nu avem alte date.

⁴⁹⁷ PRÖHLE 1911, 28.

⁴⁹⁸ La *Magyarhomorog-Könyadomb-mormântul 25* plăselele de os apar cu monede de la Andrei I (1046-1060), iar la *Békés-Povádzug-mormântul 58* moneda arpadiană neidentificată apare împreună cu plăsele de os ale arcului. RÉVÉSZ 1997 b, 192.

⁴⁹⁹ Informațiile aparțin doamnei Ioana Hica-Câmpeanu, căreia îi exprimăm mulțumirile noastre.

⁵⁰⁰ I. KOVÁCS 1942, 104, Pl. VI. 9.

II. 2. Agățătoare pentru tolbă de arc? (?) (pl. 26. 5; pl. 69. 6.)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 10

Cea mai importantă din punctul de vedere al relațiilor de ordin cultural și chorologic, de altfel și o piesă foarte rară, este *agățătoarea de tolbă*, probabil pentru *arc* sau, după alte păreri, de *geantă*.⁵⁰¹ Nu am putut identifica piesa în discuție în colecția muzeului din Cluj-Napoca, dar pe baza fotografiei găsite se poate observa că a fost realizată în tehnica turnării, are o formă trapezoidală, fiind ajurată pe mijlocul părții superioare. Partea superioară este puțin rotunjită, iar ajurarea este aproape ovală. Decorul piesei este realizat prin gravare, redând forma unor lujeri. Analogii pentru *agățătoarea de tolbă* pentru *arc* se găsesc în mai multe descoperiri din Bazinul Carpatic (vezi și pl. 69. 6),⁵⁰² însă un exemplar aproape identic nu se cunoaște în această regiune, ci doar în zonele îndepărtate ale Cernigovului la Tabaevka (pl. 41. 11.),⁵⁰³ dar și în Bulgaria, într-o descoperire al cărei loc de proveniență este necunoscut (pl. 41. 10.),⁵⁰⁴ precum și din Suedia de la Birka-mormântul 1125B.⁵⁰⁵ *Astfel, acest tip de piesă poate fi socotit o dovadă a comerțului sau o consecință și o dovadă a imigrației de la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul celui de-al X-lea?*

Întrebările pot continua în lumina analogiilor acestei piese: dacă este rodul comerțului, de unde a fost importată? Au fost produse în Balcani sau în Orient, ori în Bazinul Carpatic? Sunt întrebări la care nu putem răspunde precis, dar totuși merită amintite observațiile lui Wladimir Duczko privind extinderea comerțului oriental în zona baltică în secolul X: „*The tenth century was also a period of substantial changes in the Baltic trade.*”⁵⁰⁶

Dacă acceptăm că piesa în discuție este rod al imigrației (adică persoana a ajuns în Bazinul Transilvan cu această aplică), când poate fi datată? Analogia identică a piesei de la Tabaevka se datează în prima jumătate a secolului al X-lea, iar în ceea ce privește scheletul din mormântul 10 de la Cluj, el aparține unei persoane de 35-40 de ani, pe care ipotetic o putem lega de „prima generație” (vezi și discuția în capitolul V).

II. 3. Vârfuri de săgeți (pl. 65.)

Vârfurile de săgeți sunt cele mai numeroase dintre armele provenite din mormintele datate în secolul al X-lea și au fost descoperite aproape în toate necropolele cercetate. Vârfuri de săgeți au fost depuse în morminte, fie în tolbă, fie fără aceasta.⁵⁰⁷ Recent, s-a realizat o sistematizare și o analiză cantitativă a acestora pentru spațiul bazinului Transilvaniei, Partium și Banat,⁵⁰⁸ în urma căreia putem spune că numărul lor în morminte varia de la o săgeată până la 10.⁵⁰⁹

Primul specialist care a strâns, grupat și clasificat vârfurile de săgeți, Károly Cs. Sebestyén, a deosebit 6 tipuri (tipurile A-F), în cazul primelor trei deosebind mai multe variante.⁵¹⁰ Totodată, el a discutat în mod convingător materialul, greutatea, morfologia, modul de preparare, legile fizice ale zborului săgeților. În opinia sa, diferența de greutate între *vârful de săgeată* și *corpul acesteia* indică faptul că, cu cât este mai greu *vârful de săgeată*, cu atât este mai sigur și mai rapid zborul săgeții. Săgeata trebuie să fie dreaptă și pentru aceasta, după Károly Cs. Sebestyén s-a folosit *salcia* (*Phragmites vulgaris*), vârful de săgeată fiind lipit cu rășină sau ceară, strâns înfășurat. La capătul săgeții, penajul a fost stabilizat la cca 8 cm cu ajutorul cleiului de pește. Capătul penelor a fost înfășurat, fiind importantă și dimensiunea acestor pene, deoarece penajul de

⁵⁰¹ BÓNA 1988 a, Fig. 11, 36, 40; LÁSZLÓ 1945, 3-15; RÉVÉSZ 1996, 160.

⁵⁰² *Karos-Eperjesszög-necropola I/m. 1, necropola II/m. 52, 60* (pl. 69. 6.), *necropola III/m. 11*: RÉVÉSZ 1996, Pl. 4. 28, pl. 81, pl. 97. 6, pl. 125; *Nesvady-m. 2*: SZÖKE 1941, 214-224. *Nu este sigur sau în poziție secundară: Sárospatak-Baksahomok*: KALICZ 1957, 167-168; *Sóshartyán-Murányhegy*: FODOR 1975, fig. 84. 1; *Sorokpolány-Berekalja*: NEMESKÉRI 1943, 316-319; G. KISS 2000, 163, Pl. 66. m. 115. 115/3; *Szakáld-Mulatódomb*: K. VÉGH 1970, 78-109, pl. X. 6; *Tiszalök-Kisfástanya*: L. KISS 1933-1934, 215-220; *Bezded-m. 16*: JÓSA 1896, 408-409; *Nagymágocs-Mágocs ér*: BÁLINT 1991, 146-147, 242, no.: 184.

⁵⁰³ ORLOV 1984, Pl. 6. 27.

⁵⁰⁴ YOTOV 2004, Pl. XXVI: 396.

⁵⁰⁵ LUNDSTRÖM, HOLMGVIST, OLAUSSON 2006, 16, fig. 14: ultima piesă.

⁵⁰⁶ DUCZKO 2000, 14.

⁵⁰⁷ În unele cazuri a fost depusă doar tolba, fără vârfuri de săgeți, la *Rákóczihalva-m. IV* (mormânt de femeie), *Vărșand-m. 7*, *Szolnok-Szanda m. 10*. O temă a viitoarelor cercetări ar putea fi strângerea tuturor acestor descoperiri și analizarea lor, mai ales din punct de vedere al antropologiei fizice, în strânsă coroborare cu cea culturală. POPESCU 1956, 128: Fig. 81. 5-6, 82; SELMECZI 1979-1980, 141-172; MADARAS 2006, 225, Pl. 9. 8.

⁵⁰⁸ GÁLL 2007 b, Pl. V-VII; GÁLL 2008, vol. I. 269-282.

⁵⁰⁹ În alte zone apar până la 13. GÁLL 2007 b, Pl. VI; GÁLL 2008, vol. I. Graficul 44.

⁵¹⁰ A-5 variante, B-5 variante, C-4 variante. CS. SEBESTYÉN 1932, Fig. 13.

dimensiune și de greutate mare reducea foarte mult viteza săgeții. Săgeata trebuia să aibă o lungime de 60-70 cm, iar diametrul cozii de salcie trebuie să fi fost de 0,8 - 1 cm.

Cercetările din ultimii ani au întărit și alte opinii. După observațiile lui László Kovács, săgețile au fost confecționate din lemn de plop, mesteacăn și salcie,⁵¹¹ ipoteza fiind întărită de datele etnografice strânse de Károly Mesterházy.⁵¹²

În cazul mormintelor de la Cluj au fost documentate 20 de exemplare de vârfuri de săgeți, între care, după tipologia actuală,⁵¹³ găsim opt variante a câte cinci tipuri:

<i>Tipuri de săgeți</i>	<i>Descoperire (sit, mormânt)</i>
<i>deltoid simplu cu lamă de tăiere scurtă (1a)</i>	Cluj-strada Plugarilor m. 19 (1 exemplar), - m. 20 (2 exemplare); - strada Zápolya m. 4 (2 exemplare)
<i>deltoid simplu cu lamă de tăiere scurtă, forjată în patru locuri (1b)</i>	Cluj-strada Zápolya m. 4 (1 exemplar)
<i>deltoid simplu cu lamă de tăiere lungă (2a)</i>	Cluj-strada Zápolya m. 10 (1 exemplar)
<i>romboidal simplu (3a)</i>	Cluj-strada Zápolya m. 4 (2 exemplar), -m. 10 (3 exemplare).
<i>formă romboidală simplă, ajurată vertical (3a1)</i>	Cluj-strada Zápolya m. 10 (1 exemplar)
<i>romboidal simplu cu corp bombat (3b)</i>	Cluj-strada Zápolya m. 10 (2 exemplare)
<i>formă de frunză (4)</i>	Cluj-strada Zápolya m. 10 (1 exemplar)
<i>formă de rândunică sau Y (5)</i>	Cluj-strada Plugarilor m. 26 (1 exemplar), - strada Zápolya m. 4 (1 exemplar)
<i>neîncadrabil din punct de vedere tipologic</i>	Cluj-strada Zápolya m. 10 (2 exemplare)
	În totalitate: 20 de exemplare
<i>nu este cunoscut numărul vârfurilor de săgeți</i>	Cluj-strada Plugarilor m. 4, 6, 11, 12, 14, 22, 25.

Figura 33. Tipologia vârfurilor de săgeți în descoperirile din zona Clujului

Nu doar tipurile vârfurilor de săgeți provenite din morminte sunt foarte variate ci și numărul lor: *1 exemplar* (Cluj-strada Plugarilor m. 12, 14 și 16), *2 exemplare* (Cluj-strada Plugarilor m. 6 și 20), *6 exemplare* (Cluj-strada Plugarilor m. 11 și 22), respectiv *10 exemplare* (Cluj-strada Zápolya m. 10). Așa cum am atras atenția într-un alt studiu,⁵¹⁴ pe baza numărului vârfurilor de săgeți provenite din mormintele X-XI nu putem observa nici o legitate în acest sens.

Trebuie să amintim neapărat cazul mormântului 26 din strada Plugarilor, în care a fost înmormântată o femeie de 25-39 de ani, care avea în inventar un vârf de săgeată în formă de Y, un lucru aparent paradoxal, dacă observăm că până la ora actuală atitudinea clasică a fost că armamentul reprezintă masculinitatea iar podoabele feminitatea. În consecință, am putut citi în literatura de specialitate de cele mai multe ori despre morminte de bărbați înarmați și de femei cu podoabe. Aceasta nu denotă nici pe departe realitatea, deoarece podoabele nu pot fi socotite specific feminine sau armele specific masculine. De exemplu, așa cum a observat Sam Lucy despre mormintele din Yorkshire, pe lângă sistemul binar (morminte cu arme-bărbați, respectiv morminte cu podoabe-femei), există morminte așa-zis „neutre” (fără un inventar specific din punct de vedere al identității de gen) într-un procent destul de important.⁵¹⁵

Din această perspectivă, numeroase probleme pun mormintele în care din punct de vedere biologic decedatul aparține sexului feminin, dar în inventar apar arme, specifice genului masculin. Cele mai concrete cazuri sunt reprezentate de mormântul 4 de la Blandiana „B” din Bazinul Transilvan (mormânt de femeie de

⁵¹¹ L. KOVÁCS 1986 a, 311.

⁵¹² MESTERHÁZY 1994 b, 322.

⁵¹³ Prima tipologie a vârfurilor de săgeți a fost realizată de către Károly Cs. Sebestyén; mai târziu a fost completată de către László Kovács. Cs. SEBESTYÉN 1932, Fig. 13; L. KOVÁCS 1980.

⁵¹⁴ GÁLL 2007 b, 433.

⁵¹⁵ LUCY 1997, 150-168.

15-20 de ani) și mormântul 14 de la Sándorfalva din Câmpia Tisei, în care a fost depus un vârf de săgeată.⁵¹⁶ O situație de acest fel a fost documentată și de Eszter Istvánovits la Gáva-Szincse domb (Ungaria), unde într-un mormânt de femeie s-a depus un vârf de săgeată cu trei aripioare, de origine scitică, posibil provenit din necropola scitică de la Gáva-Czomba tanya.⁵¹⁷ La Rákóczfalva (Ungaria), în mormântul IV, de femeie, a fost depusă o tolba, fără vârfuri de săgeți, împreună cu un inel de tâmplă în formă de S. Necropola poate fi datată la cumpăna dintre secolele X-XI.⁵¹⁸ Atragem atenția că nu departe de Rákóczfalva, la Vărșand-mormântul 7, provine tot o tolba, fără vârfuri de săgeți, care a fost considerată de bărbat, în absența analizelor antropologice.⁵¹⁹

Morminte cu ritual și inventar asemănător au fost atestate arheologic și în spații mai îndepărtate: în Marea Britanie, în cimitirul de la West-Heslerton, au fost cercetate trei morminte cu arme care aparțin din punct de vedere biologic unor femei. Cum poate fi interpretată această situație? S-a omis până acum în literatura de specialitate din Ungaria, Slovacia respectiv România că modelul feminin din epoca medievală timpurie îl copia de multe ori pe cel masculin: astfel, în izvoare apar, așa-zisele „*virago*”, în traducere liberă *castelane*. Ele erau admirate în epocă deoarece se comportau ca bărbații: erau lacome, perfide, crude, oprimeau vasalii. Exemple în acest sens sunt castelanele *Aubier*, *Julienne*, *Mabille*.⁵²⁰ Dacă ne apropiem din punct de vedere geografic de spațiul Bazinului Carpatic, cel mai bun exemplu este *Sarolt*, soția lui Géza, care, după cum spune un izvor narativ, călărea și bea precum bărbații. Totodată nu trebuie uitat faptul că într-o societate militarizată simbolul *masculinității* a fost evident arma, iar acest model, fără îndoială, în unele ocazii a fost preluate și de către femei.

Avem însă și situații inverse. La Nădlac-mormântul 12, cu inventar specific feminin, fusese înmormântat un adolescent de 18-19 ani. În mormântul singular (izolat?) cu inventar bogat de la Zemplin, pe lângă inventarul cu specific masculin, apar și cinci discuri de păr, specifice portului feminin.⁵²¹ Aplice romboidale, caracteristice portului feminin, au fost găsite și în morminte de bărbați înarmați: Kenézlő-Fazekaszug-mormântul 21, Kiszombor-necropola C mormântul 13 (ambele în Ungaria).⁵²² Două aplice de caftan rectangulare au fost găsite în mormântul 33 de la Székesfehérvár-Demkóhegy.⁵²³ În mormântul unui copil de sex masculin, de aproximativ circa 10 ani, de la Kál Legelő, lângă craniu, s-a găsit un cerceț de bronz turnat.⁵²⁴ Un alt exemplu ne oferă necropola de la Sewerby, în care sunt înmormântați trei bărbați cu podoabe specific feminine.⁵²⁵

Aceste cazuri arată totodată că pe lângă datele arheologice, importante sunt, așa cum ar trebui să fie și în cazul arheologiei românești, cercetările interdisciplinare: antropologia, analiza ¹⁴C sau ADN, dar și sociologia, etnologia, studiile de gen etc.

II. 4. Tolba de săgeți (pl. 66.)

Tolba este o componentă importantă a celei mai importante arme, arcul, a „*epocii cuceririi*”, în care s-au depus vârfuri de săgeți.⁵²⁶ Reconstrucția tolbei confecționate din piele, lemn și fier, a fost realizată acum mai bine de un veac. Cu toate acestea au rămas fără răspuns mai multe întrebări (forma, sistemul de închidere etc.).

Mai mulți specialiști și amatori au avut o contribuție importantă la sfârșitul secolului XIX și la începutul secolului XX la identificarea tolbei în mormânt.⁵²⁷ Primul care a realizat reconstrucția tolbei a fost groful István Zichy, integrând în această analiză și exemple orientale, iar mai târziu, mai mulți specialiști au

⁵¹⁶ HORED T 1966, 284; FODOR 1985 b, 17-33.

⁵¹⁷ ISTVÁNOVITS 2003, 56.

⁵¹⁸ SELMECZI 1980, 141-172.

⁵¹⁹ POPESCU 1956, 128: Fig. 81. 5-6, 82.

⁵²⁰ BEAUVOIR 1998, 124.

⁵²¹ BUDINSKY, FETTICH 1973, 18, 21-22, Fig. 13, 1-5, Fig. 45, 1-5.

⁵²² JÓSA 1914, 329-322; F.É.K. 1962, nr. 574.

⁵²³ BAKAY 1966-68, 45-75.

⁵²⁴ FÜREDI 2003, 336, nota 30.

⁵²⁵ PARKER PEARSON 2001, 97.

⁵²⁶ O analiză globală despre tolbele de săgeți nu s-a realizat până la ora actuală, dar în jur de 1000 de morminte având în inventar resturile unor tolbe sunt cunoscute în Bazinul Carpatic.

⁵²⁷ În mormintele de la Piliny, tolbele au fost recunoscute de către Géza Nagy. O importantă contribuție în această problematică au și András Nyáry, András Jósa, József Hampel, Elek Kada, Gyula Kislégghi Nagy. KADA 1912, 324; JÓSA 1900, 216-221; HAMPEL 1907, 39-43; KISLÉGGHI NAGY 1904, 419-420; KISLÉGGHI NAGY 2009, 79-80; G. NAGY 1890, 294; G. NAGY 1893 b, 320-322.

lărgit aria cunoștințelor noastre cu privire la mai multe chestiuni de detaliu (Károly Cs. Sebestyén, Gyula László, István Dienes, László Révész și Károly Mesterházy).⁵²⁸

Vârfurile de săgeți au fost ținute în tolba, care în partea de sus (la gură) avea o secțiune semicirculară, iar la fund una ovală sau tot semicirculară. În general, tolbele erau confecționate din piele sau lemn. Capacul era din scândură,⁵²⁹ iar gura tolbei era încadrată de ambele părți de două plăcuțe de os denumite „gulere”. Capacul și gulerile au fost decorate de multe ori cu aplice. Pe partea de sus a tolbei a fost montată o structură compusă din mai multe bețe fixatoare, care în ultima treime a părții de sus se îngustează și se unește cu bandajul de sus de la gâtul tolbei.⁵³⁰ Pe bățul din partea dreaptă, în zona gâtului tolbei, a fost aplicată o agățătoare. Bandajul din fier de la fundul tolbei a fost montat pe tolba prin intermediul unor cuie de mici dimensiuni. Partea laterală a tolbei probabil putea fi deschisă, deoarece vârfurile de săgeți în cazul în care ar fi fost depuse în gura tolbei, s-ar fi fragmentat. Tolba a fost legată de partea dreaptă a călărețului, în poziție înclinată, în atârănarea sa jucând un rol important diferite inele și distribuitoare de bronz.

În necropolele de pe teritoriul orașului actual Cluj-Napoca am înregistrat părțile de fier a 12 tolbe: Cluj-strada Kalevala situl I. m. III, Cluj-strada Plugarilor (din 12 morminte provin resturi de tolba),⁵³¹ Cluj-strada Zápolya m. 1, 4, 6, 8, 10 și 11. (pl. 4. 1-19; pl. 7. 13-18; pl. 8. 1-23; pl. 11. 14; p. 12. 29-34; pl. 13. 35-52; pl. 16. 7-8; pl. 17. 9-27; pl. 18. 28-50; pl. 19. 51-52; pl. 23. 9-26; pl. 30. 19-22; pl. 35. 1-16.)

În continuare încercăm să descriem pozițiile tolbelor de săgeți din morminte. Din păcate, date sigure avem doar din mormintele 4, 6 și 10 din strada Zápolya:

În mormântul 4 din strada Zápolya resturile de fier ale tolbei au fost identificate de la mijlocul tibiei stângi până la cotul drept, pe partea înspre corp acestea se situau mai adânc, iar în partea cealaltă mai sus. Peste bazin a fost descoperită banda gâtului tolbei, sub acesta aplica de atârănare a tolbei și distribuitoarele de curele.⁵³² Resturile de fier ale tolbei au putut fi identificate pe o lungime de 60 cm, formând patru linii verticale pe tolba. Mai jos, pe genunchi, s-au putut identifica benzile de fier ale fundului tolbei. Secțiunea tolbei era de formă cilindrică, iar spre fund se lărgea. De tolba aparțin trei verigi care au apărut în partea interioară a tolbei. Nu s-a putut observa fundul tolbei, care nu avea benzi de fier, iar fundul din lemn a fost îmbinat cu pereții tolbei prin intermediul unor mici cuie.

În mormântul 6, resturile tolbei au fost localizate din partea dreaptă a bazinului până la capătul tibiei. Ca și în mormântul 4, resturile de fier ale tolbei au fost documentate pe o lungime de 60 cm, dar având o structură diferită de tolba mormântului 4. Nu s-au identificat benzile de fier ale gâtului tolbei, respectiv agățătoarea tolbei. S-a putut documenta în schimb banda care fixa fundul tolbei, pe baza căreia István Kovács a calculat diametrul de 18 cm al fundului.

Tolba din mormântul 10 avea o structură mult mai simplă, fiind alcătuită din fixatoare. Aceste componente ale tolbei au fost descoperite de la bazin până mai jos de mijlocul femurului.

II. 5. Sabia

II. 5. A. Considerații generale despre săbii

Din punctul de vedere al datării, dar și din considerente socio-culturale, unul dintre cele mai dezbătute artefacte rămâne sabia, una dintre cele mai importante arme folosită în lupta corp la corp. Cu toate acestea, o analiză globală privind descoperirile din Bazinul Carpatic nu a apărut nici până la ora actuală.⁵³³

László Kovács a analizat în mai multe articole stadiul cercetării, formele și dezvoltarea săbiilor.⁵³⁴ În aceste lucrări a strâns exemplarele din secolul al X-lea, a analizat locul apariției acestora și a specificat că între săbiile din secolul al X-lea și cele avare târzii nu există o legătură structurală și „genetică”. László

⁵²⁸ CS. SEBESTYÉN 1932, 206-222; DIENES 1965, 144; DIENES 1975, Fig. 20; LÁSZLÓ 1940, 51-59; MESTERHÁZY 1994 b, 320-334; RÉVÉSZ 1985, 35-53; ZICHY 1917. 152-165.

⁵²⁹ Capacul, după László Révész, stătea oblic și cădea spre partea anterioară, în contradicție cu Károly Mesterházy, care consideră că nu există date privind asemenea reconstrucții, capacul fiind paralel cu fundul tolbei. MESTERHÁZY 1994 b, 333; RÉVÉSZ 1985, 39.

⁵³⁰ În opinia lui László Révész nu există date pe baza cărora putem să ne gândim că aceste bețe fixatoare ar fi fost montate pe toată lungimea tolbei, de la guler până la fundul tolbei, cum a reconstituit K. Bakay. RÉVÉSZ 1985, 38.

⁵³¹ Informațiile le datorăm doamnei Ioana Hica-Câmpeanu, căreia îi mulțumim mult. Într-un mormânt, care a apărut cu prilejul primei săpături (primele două morminte) apar distribuitoarele de curele cu trei spițe, pentru tolba.

⁵³² Din păcate, piesa în discuție n-a putut fi identificată în muzeul din Cluj, iar pe baza desenului piesei nerestaurate la acea dată n-am putut decide funcția sa.

⁵³³ O excepție o constituie lucrarea lui László Kovács, care s-a ocupat în lucrarea sa de doctorat cu această problematică, însă din păcate teza lui nu a fost publicată nici până la ora actuală. L. KOVÁCS 1980, 15-74.

⁵³⁴ L. KOVÁCS 1980, 74-78; L. KOVÁCS 1990, 35-36.

Kovács a realizat și o tipologie a componentelor săbiilor și a încercat să stabilească perioada în care săbiile au fost schimbate cu spadele.

Cea mai complexă analiză privind folosirea săbiilor, respectiv a spadelor, precum și avantajele/dezavantajele acestora, este cea realizată de Kornél Bakay, care a calculat că lovitura spadei era de 2,38 mai puternică decât lovitura sabiei.⁵³⁵

Noi date, mai ales în cazul săbiilor cu garnitură de argint sau de aur, a oferit László Révész în lucrarea sa din 1996. Observațiile sale au avut ca obiect în special necropolele I-III de la Karos. Din punct de vedere statistic, s-a observat că în mormintele în care apar săbii simple (fără garnitură de argint aurit) nu au fost depuse centuri decorate cu aplice de argint. În urma acestei analize, Révész a considerat că acești indivizi puteau fi membri suitelor militare.⁵³⁶

Lamele săbiilor din secolul X, cu o lățime de 2-3 cm și cu o lungime între 70-90 cm, sunt ușor curbate. În partea superioară lamele erau tocite pe o parte, iar în partea inferioară, în ultima treime, pe ambele părți.⁵³⁷ Totodată, muchia lamelor iese din câmpul acestora. Săbiile aveau o greutate în jur de 500 grame, mânerul lor fiind curbat la 20°. Prin curbarea mânerului se viza, în cazul unei lovituri greșite, ca lama trasă înapoi să poată răni prin partea exterioară, ascuțită, adversarul sau calul acestuia. În cazul săbiilor nu era importantă lovitura, ci orientarea acesteia, respectiv mișcarea rapidă și abilă a încheieturii mâinii în armonie cu brațul și partea superioară a trunchiului. Cu sabia călărețul taie, respectiv *despică* prin avântarea arcuită de sus în jos a lamei sabiei, iar în cazul mișcării contrare, când arma era retrasă, *elmannul*⁵³⁸ putea să rănească adversarul.

II. 5. B. Analiza săbiilor din zona Clujului

Cazuri: Cluj-Kalevala situl I. m. I. și III,⁵³⁹ Cluj-strada Plugarilor m. 4, 22 și 25,⁵⁴⁰ Cluj-strada Zápolya m. 1, 4, 6, 10 și 11⁵⁴¹ (pl. 2. 1-2; pl. 8. 28; pl. 10. 1; pl. 11. 15-20; pl. 12. 28; pl. 16. 6. a-c; pl. 27. a-c; pl. 34. 15.)

Din păcate, nu prea avem date despre săbiile din mormintele 4 și 22 din strada Plugarilor. În lama sabiei, care provine din mormântul 25, au fost introduse prin ciocănire sârme de argint.⁵⁴² Din păcate, despre starea actuală a armei nu avem nici o informație, iar după unele date, din cauza corodării armei acest ornament nu mai poate fi observat.

Săbii având garnituri din argint sau din aur apar de foarte puține ori în morminte.⁵⁴³ Un exemplu foarte bun privind decorarea lamei prin incrustarea unor forme de balauri este sabia de la Viena,⁵⁴⁴ a cărei analogie tehnică cea mai apropiată este fără îndoială incrustația de lujere și palmete de pe lama sabiei de la Kiev.⁵⁴⁵ Confecționarea acestor piese a fost legată de meșterii teritoriilor varego-ruse, care puteau să lucreze și în Bazinul Carpatic sau ale căror produse puteau să ajungă în Bazinul Carpatic. Foarte circumspect, dar și în acest caz bănuim o altă grupă de analogii Kiev-Cluj.

Din sabia din mormântul 1 de la Cluj-strada Zápolya s-a păstrat doar mânerul curbat și agățătoarea în formă de D.⁵⁴⁶

Foarte prost s-a păstrat și sabia din mormântul 4.⁵⁴⁷ Astfel, mânerul și garda au fost fragmentare, cu toate că butonașul de la unul dintre capetele gârzii se observă extrem de clar. Lama este curbată foarte puțin, iar după István Kovács „*elmann*”-ul se observă foarte clar pe lama sabiei.⁵⁴⁸ Garda sabiei a fost decorată prin incrustație, lucru care nu a fost menționat de către István Kovács. Din registrul vechi de inventar am ajuns în posesia unor date importante: „IV. 9698.a-b.: *szablya keresztvasának töredékei, ezüst berakással...*

⁵³⁵ TÓTH 1930; I. KOVÁCS 1941, 129-131; BAKAY 1965, 19-20.

⁵³⁶ RÉVÉSZ 1996, 184.

⁵³⁷ În limba turcică veche această parte a lamei este denumită „*elmann*”, denumire pe care o vom folosi și noi în continuare. I. KOVÁCS 1941, 129-131.

⁵³⁸ I. KOVÁCS 1941, 129-131; SZÖLLŐSY 2001, 279.

⁵³⁹ GERGELY, GÁLL 2007, 106, Pl. 4. 1-2.

⁵⁴⁰ Morminte nepublicate. Informațiile le cunoaștem mulțumită doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁵⁴¹ Publicăm aici pentru prima oară săbiile din mormintele 10 și 11.

⁵⁴² HEITEL 1994-95, 415.

⁵⁴³ *Săbii cu garnitură de aur:* Rakamaz-Strázsadomb m. „A”, Geszteréd-Kecskelátó dülő, Zemplén-Malomdomb; *săbii cu garnitură de argint:* Karos-Eperjesszög necr. II m. 11, 50 și 52, - necr. III m. 11, Kiszombor, Tarcál-Rimai dülő, Tiszasüly-Éhhalom; *sabie cu garnitură de bronz:* Arad-Ceala m. „X”.

⁵⁴⁴ Cunoaștem o analogie foarte apropiată acestui tip de ornamentație în zona Asiei Centrale la Tuva. TÓTH 1930; K. K. 1996, 67-71; FODOR 2000; FODOR 2001, 19.

⁵⁴⁵ FODOR 2001, 19.

⁵⁴⁶ I. KOVÁCS 1942, Pl. I. 9, Fig. 3. 1-2.

⁵⁴⁷ I. KOVÁCS 1942, Pl. II. 1.

⁵⁴⁸ I. KOVÁCS 1942, 96.

(*fragmentele unei gărzi de sabie, cu incrustații de argint.*)”.⁵⁴⁹ Trebuie să amintim și faptul că arheologul clujean a putut publica fragmentul de necropolă abia după 30 de ani și putea să treacă cu vederea sau să fi uitat aceste date.

Sabia din mormântul 6 din strada Zápolya prezintă caracteristici interesante.⁵⁵⁰ Păstrat în stare foarte bună, mânerul curbat corespunzător beneficiază de un butonaș cilindric din fier. Analogii cunoaștem la Zemplin (butonul din Au), Karos-n. II./m. 11 (Ag), Miskolc-Repülőtér m. 5, Tiszavasvári-Aranykerti tábla m. 1, Földeák (Fe), Nemesócsa m. 9, Szabadkigyós-Pálliget m. 1 (Br.),⁵⁵¹ având forme anterioare foarte apropiate în cadrul culturii Saltovo-Maiățk.⁵⁵² Lama acesteia este mult mai pronunțat curbată decât cea a sabiei din mormântul 4.

Săbiile din mormintele din Cluj, care erau întregi, aparțin grupului de săbii relativ mici, în comparație cu cea de la Biharea (care are 90 cm) sau cu cea de la Karos-necropola II-mormântul 52 (96 cm), iar greutatea lor variază între 290-540 de grame:

<i>Mormântul</i>	<i>Lungimea sabiei</i>	<i>Greutatea sabiei</i>
Cluj-strada Zápolya-m. 4	80 cm	290 de grame
Cluj-strada Zápolya-m. 6	77,5 cm	540 de grame
Cluj-strada Zápolya-m. 10	77,5 cm	460 de grame

Figura 34. Lungimea și greutatea săbiilor

Garniturilor săbiilor din mormintele 6 și 10 le aparțin și verigile de fier aflate pe lângă gărzile săbiilor.

II. 5. C. Datarea săbiilor în necropolele din Cluj (în analiză sunt incluse săbiile din Transilvania și zona Bihorului)

Este binecunoscut faptul că după epoca avară târzie (secolele VII-VIII), săbiile reapar în inventare începând din secolul al X-lea. Din acest punct de vedere, trebuia/trebuie răspuns la următoarele chestiuni:

1.) *de când și până când a fost utilizat acest tip de armament,*

2.) *arheologic, poate fi demonstrată (paralel cu alte categorii de arme) utilizarea lor odată cu schimbarea ritualurilor funerare, care începând din secolul XI înlătură depunerea lor în morminte (aceasta fiind strâns legată de răspândirea creștinismului)?*

La prima întrebare doar izvoarele narative pot să dea un răspuns mai concret, deoarece creștinismul, spiritualist și egalitarist din punct de vedere al concepției privind ierarhia lumii de dincolo,⁵⁵³ a îngăduit ritualuri funerare puritane, eliminând obiceiul de a depune în morminte arme,⁵⁵⁴ ale căror rezultat a fost dispariția inventarelor considerate „păgâne” din morminte.

Cu ajutorul metodelor arheologice putem să dăm doar un răspuns relativ la cea de-a doua problemă. Trebuie să specificăm faptul că, chiar dacă utilizarea sabiei a continuat în cursul secolului XI, în mod sigur ritualul funerar creștin a interzis depunerea în mormânt a armelor, între care în mod evident și a sabiei. Chiar dacă s-a presupus că marea majoritate a săbiilor dispar din inventarul mormintelor în urma extinderii utilizării spadelor din a doua jumătate a secolului X,⁵⁵⁵ pe unele exemplare cu greu le-am putea data în prima parte a secolului amintit. Totodată, sunt cunoscute necropole în ale căror morminte au fost înregistrate atât săbii, cât și spade cu două tăișuri.

Datarea săbiilor în Bazinul Transilvan, în zonele Biharei și în zona confluenței Mureșului cu Tisa întărește aceste observații, bazată atât pe inventarul mormintelor din care provin săbii, cât și pe cronologia relativă a celorlalte morminte din aceste cimitire. Putem grupa aceste descoperiri în trei grupe cronologice și geografice:

⁵⁴⁹ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Registrul vechi de inventar.

⁵⁵⁰ I. KOVÁCS 1942, Pl. IV. 1.

⁵⁵¹ L. KOVÁCS 1980, 39; RÉVÉSZ 1996, 179-180, nota: 798.

⁵⁵² KIRPIČNIKOV 1966, I. 68.

⁵⁵³ În legătură cu concepția creștină despre lumea de dincolo și legătura acesteia cu înmormântarea vezi: RUSH 1941.

⁵⁵⁴ Începând din secolul XVI obiceiul acesta revine în modă. Putem vorbi de o nouă eră de „revenire la păgânism”? În acest sens vezi săpătura remarcabilă din Alba Iulia executată de către Béla Pósta, Márton Roska și István Kovács în timpul primului război mondial: PÓSTA 1917, 1-155.

⁵⁵⁵ L. KOVÁCS 1990, 35-36.

1. *Descoperirile de săbii din zona Bihorului și Transilvania de nord*: Biharea-Șumuleu m. 8,⁵⁵⁶ Cluj-strada Kalevala m. I și III; Cluj-strada Plugarilor m. 4, 22 și 25, Cluj-strada Zápolya m. 1, 4, 6, 10 și 11.

Putem data aceste fragmente de necropole pe baza tipocronologiei artefactelor în primele două treimi ale secolului X, cu toate că descoperirea celor trei perechi de cercei tip „ciorchine de strugure” din necropolele din strada Plugarilor și strada Zápolya ne atrage atenția că aceste situri puteau fi folosite și mai târziu, în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului X. Aceste săbii pot fi considerate ca fiind cele mai timpurii.

2. *Descoperirile de săbii din Transilvania mijlocie*: Gâmbaș-Măguricea m. 1, Blandiana „B” m. 11.⁵⁵⁷

Asocierea inventarului mormintelor din aceste necropole ne atrage atenția că ele se datează în a doua jumătate, respectiv la sfârșitul secolului X.⁵⁵⁸ Forma sabiei de la Gâmbaș are o analogie foarte apropiată, cea de la Szob-Kiserdő, cu lamă aproape dreaptă. Sabia în discuție este datată pe baza tipocronologiei inventarului mormintelor din necropolă în a doua jumătate a secolului X. Lama puternic curbată din mormântul 11 de la Blandiana arată (dacă Kurt Horedt a documentat bine armamentul) mai degrabă specificității comune cu săbiile utilizate în cursul secolului XI.

3. *Cursul inferior al Mureșului*: Arad-Ceala mormântul „X”. Menționăm că din acest sit provine și o spadă cu tăiș dublu.⁵⁵⁹ Garniturii sabiei îi aparține și butonașul din bronz aurit, având pe suprafața mânerului ștanțări concentrice, care se datează spre mijlocul secolului X.⁵⁶⁰ După părerea noastră înmormântările de la Arad-Ceala pot fi datate în cursul celui de-al doilea sfert al secolului X.⁵⁶¹ În opinia lui Csanád Bálint ar trebui reevaluată concepția potrivit căreia artefactele mai frumoase sunt datate foarte timpuriu.⁵⁶² Trebuie să atragem atenția și asupra faptului că în afară de o sabie de la Kiszombor (dar și aici împreună cu o scăriță de șa în formă trapezoidală), în Banat nu este descoperit nici un exemplar de sabie.⁵⁶³

Pe baza acestei analize putem conchide că utilizarea sabiei poate fi urmărită în tot cursul secolului X (pe lângă exemplarele din Bazinul Transilvan și cea de la Szob poate fi datată mai târziu), dar în mod sigur această categorie de arme a rămas în folosință și în cursul secolului X.

Fără să pășim pe teritoriul nesigur al atitudinii științifice „*gemischte Argumentation*” menționăm că din izvoarele narative sunt cunoscute mai multe ilustrații în care apare sabia, între acestea cel mai important fără îndoială este imaginea în care Nikephoros Phokas (963–969) apare reprezentat cu o sabie având la capăt un butonaș de mâner, ceea ce ne atrage atenția că folosirea săbiilor în lumea bizantină poate fi documentată

⁵⁵⁶ *Biharea-Șumuleu m. 8*: centură decorată cu aplice, cataramă, inele de buclă simple, vârfuri de săgeți, tolbă, zăbală, scărițe de șa în formă de pară, cataramă, distribuitoare de curele, nasture. KARÁCSONYI 1903, Abb. 14. 1-9; 16. 10-30.

⁵⁵⁷ *Gâmbaș-Măgura m. 1*: vârfuri de săgeți; *Blandiana nec. „B” m. 11*: inel de buclă, brățări, vârfuri de săgeți, tolbă.

⁵⁵⁸ Este destul de clar în cazul necropolei de la *Blandiana*. Din mormântul 1 provine un inel digital, turnat, cu pseudochaton, brățări răsucite, cercei în formă de ciorchine de strugure. În mormântul 5 au fost documentate brățări de sârmă și inele de buclă simple, din mormântul 12 un inel digital de bandă, având chaton spiralat prin răsucire și 12 mărgelile, din mormântul 14 brățări de sârmă turnate, grele (28, 5 și 31, 9 grame), iar din mormântul 15 un vârf de săgeată, un cuțit și o brățară de sârmă având o greutate de 14,6 grame. Tipocronologia acestor artefacte datează acest fragment de necropolă în a doua jumătate-sfârșitul secolului X. La *Gâmbaș*, pe lângă sabia descoperită în mormântul 1, am depistat și spada descoperită de Bodrogi în 1905, care este un element de datare mai târzie, ca și cele două brățări de secțiune rombică. Pe baza acestor aspecte, necropola de la *Gâmbaș* se poate data în a doua jumătate a secolului X-începutul secolului XI. Mulțumim domnului Ioan Stanciu pentru ajutorul dat în vederea cântării brățărilor descoperite la *Blandiana „B”*.

⁵⁵⁹ Situații asemănătoare în Bazinul Carpatic: Čoma, *Gâmbaș-Măgura*, Napkor-strada Vásárosnaményi, Nyíregyháza-Pereshalom.

⁵⁶⁰ Această tehnică a ajuns în Moravia undeva în cursul secolului IX, sub influența bizantină, iar ungurii cuceritori puteau să o preia de la meșterii moravieni sau de la cei ai Imperiul Bizantin. După Csanád Bálint, această tehnică este o tehnică a lumii romane târzii: „*késő római eredetű ötvöseljárás.. (procedeu de orfevrar al epocii romane)*” Totuși trebuie pusă problema dacă această tehnică destul de simplistă nu putea fi aplicată și anterior. BÁLINT 2004 a, 192, 194-195.

⁵⁶¹ Dorim să atragem atenția că în zona Kiszombor (la 6 km de granița politică actuală), Péter Langó a cercetat un mormânt, în care împreună cu o sabie decorată cu garnitură de argint a descoperit și o scăriță de șa de formă trapezoidală.

⁵⁶² După observațiile lui Csanád Bálint, în zonele estice acest tip de tehnică nu este cunoscut. Este cunoscut, în schimb, în zona Kievului, dar și acolo poate fi datat mai târziu. După cunoștințele noastre nu s-a realizat până azi prelucrarea și analizarea artefactelor decorate prin ștanțare cu motive concentrice. BÁLINT 2004 a, 192, 194-195.

⁵⁶³ Sabia, în acest caz, este datată mai târziu pe baza scărițelor de formă trapezoidală. Mulțumim pentru informații colegului Langó Péter.

în a doua jumătate a secolului X. La fel de importantă este ilustrația din menologia lui Vasile Bulgarochtonul din 1018, unde apar ostași cu săbii.⁵⁶⁴ Aceste izvoare pot fi aduse în corelație cu descoperirile de săbii din Bulgaria, cu toate că în analiza lui, Valeri Yotov n-a reușit să elaboreze, din motive obiective, un sistem cronologic foarte precis. O mare parte a acestor artefacte sunt izolate, dar din observațiile sale putem trage concluzia că sabia de „tip maghiar” a fost preluată de către bulgari de la „luptătorii stepei”, până când locul său a fost luat, din foarte multe motive practice, de spada dreaptă cu două tășuri.⁵⁶⁵

La final, dorim să atragem atenția încă odată asupra unei probleme observate pe baza analizelor statistice de către unul dintre autorii acestor rânduri.⁵⁶⁶ În 70 de morminte care au săbii în inventar, acestea nu sunt asociate cu centuri decorate cu aplice. În unele cazuri, chiar în cadrul aceleiași necropole, ca de exemplu Karos-necropolele II-III, aceste două tipuri de inventare se asociază numai în mormintele cele mai bogate (necropola II mormântul 52, necropola III mormântul 11). Astfel, se cunosc opt morminte în care apare numai sabia, dar au fost documentate și câteva morminte în care este cunoscută doar centura decorată cu aplice, fără sabie.

Argumente cronologice nu pot fi invocate, deoarece s-a demonstrat foarte clar folosirea contemporană a acestor două piese.⁵⁶⁷ Din cauza aceasta, am încercat să grupăm aici acele morminte analizate antropologic în care sabia nu este însoțită de centura decorată cu aplice:

<i>Sit-mormânt</i>	<i>Resturile calului</i>	<i>Sex-vârstă</i>
1. Blandiana „B” m. 11	-	Bărbat, senil, 50-55 de ani
2. Cluj-strada Plugarilor m. 22	-	Bărbat, matur II-senil I, 40-59 de ani
3. Cluj-strada Plugarilor m. 25	X	Bărbat, senil, trecut de 60 de ani
4. Cluj-strada Zápolya m. 10	X	Bărbat, matur I, 35-40 de ani
5. Čakajovce-m. 738	-	Bărbat, adult I
6. Kál-Legelő m. 2	-	Bărbat, adult II, 27-31 de ani
7. Kál-Legelő m. 58	-	Bărbat, maturus II, 36-40 de ani
8. Karos-necropola II m. 5	X	Bărbat, senil
9. Karos-necropola II m. 6	X	Bărbat, senil
10. Karos-necropola II m. 20	X	Bărbat, senil
11. Karos-necropola II m. 36	X	Bărbat, matur
12. Karos-necropola II m. 41	X	Bărbat, matur
13. Püspökladány-m. 16	Piese de harnașament	Bărbat, matur, 24-40 de ani
14. Püspökladány-m. 22	-	Bărbat, matur-senil, 30-60 de ani
15. Rétközberencs-Paromdomb m. 1	X	Bărbat, matur
16. Sárretudvari-Hizófold m. 66	-	Bărbat, matur
17. Sárretudvari-Hizófold m. 264	-	Bărbat, adult
18. Tiszavasvári-Aranykerti t. m. 1	X	Bărbat, senil, 53-57 de ani

Figura 35. Morminte cu săbii simple în inventar (fără asocierea centurii decorate cu aplice) și rezultatele analizelor antropologice

⁵⁶⁴ YOTOV 2004, Fig. 24-25.

⁵⁶⁵ Valeri Yotov cunoaște din Estul și Centrul Europei cca. 300 de săbii, respectiv componente de săbii. În monografia sa, cercetătorul bulgar a strâns 16 săbii (din care a analizat 48 de componente), deci putem stabili că săbiile descoperite pe teritoriul Bulgariei sunt mult mai puțin numeroase decât cele din Bazinul Carpatic (142 de exemplare). Descoperirile au fost datate între secolele VIII-XI, iar în ceea ce privește originea lor, a conchis: „*The known whole sabres and parts for them are definitely connected to tradition in the Bulgarian army, but it's apt to draw attention to the fact, that the closest parallels are among Hungarian artifacts from the time of their migration from the Eurasian steppes to the middle Danube.*” Sunt la fel de importante cuvintele sale: „*The adoption of the innovations was not only a fashion, but also natural acceptance of every kind of armament, granting a succes in battle.*” Într-un alt studiu, amintește însă doar 150 de săbii. YOTOV 2004, 61, 208, 209; YOTOV 2007, 328.

⁵⁶⁶ GÁLL 1999, 197-199.

⁵⁶⁷ RÉVÉSZ 1996, 131.

Din aceste date (care din păcate reprezintă doar 25,71% din cele 70 de săbii simple) reiese extrem de clar faptul că alături de persoane cu vârste fragede nu a fost depusă această categorie de arme. Deci, pe lângă caracterul de gen (simbolizând bărbatul, luptătorul), sabia simboliza și *vârsta* sau *vârsta coroborată cu profesia* (evident în afara de alte simboluri, pe care le discutăm în capitolul VI).

II. 6. Topor simplu

Caz: Cluj-strada Plugarilor m. 16.⁵⁶⁸

Folosit tot în lupta corp la corp, din descoperirile din secolul al X-lea provine doar un topor simplu din mormântul 16. Pe baza dimensiunilor sale putem interpreta că era o armă și nu o unealtă.

III. Centura decorată (aplice, capete de curele, catarame)

III. 1. Centura decorată: aplice, capete de centură, cataramă (pl. 7. 1-9; pl. 26. 4; pl. 64. 1-3; pl. 69. 9-12.)

Pe baza stadiului cercetării din 1996, din 143 situri funerare provin 183 de centuri decorate cu aplice, respectiv aplice izolate,⁵⁶⁹ la care putem adăga încă șapte cazuri (majoritatea din Bazinul Transilvan). Acestea reprezintă, dacă luăm în calcul cele 26.000 de morminte databile în secolele X-XI,⁵⁷⁰ în total 0,70%.

Tipul de centură decorată cu aplice (sau fără) avea în jur de 1,50 m lungime. În jurul brâului au fost montate aplicele mai late, dintre care multe au fost ajurate, permițând în acest fel folosirea lor ca agățătoare pentru diferitele curele ale armamentului și ale genții. Capătul centurii cădea de la stânga șoldului spre genunchiul stâng, prin intermediul unei verigi, aceasta fiind împodobită cu aplice înguste, iar capătul este închis printr-un capăt de curea (aceste considerații se datorează unor observații *in situ*). Acest tip a fost denumit în izvoare bizantine „centura bulgară”.⁵⁷¹

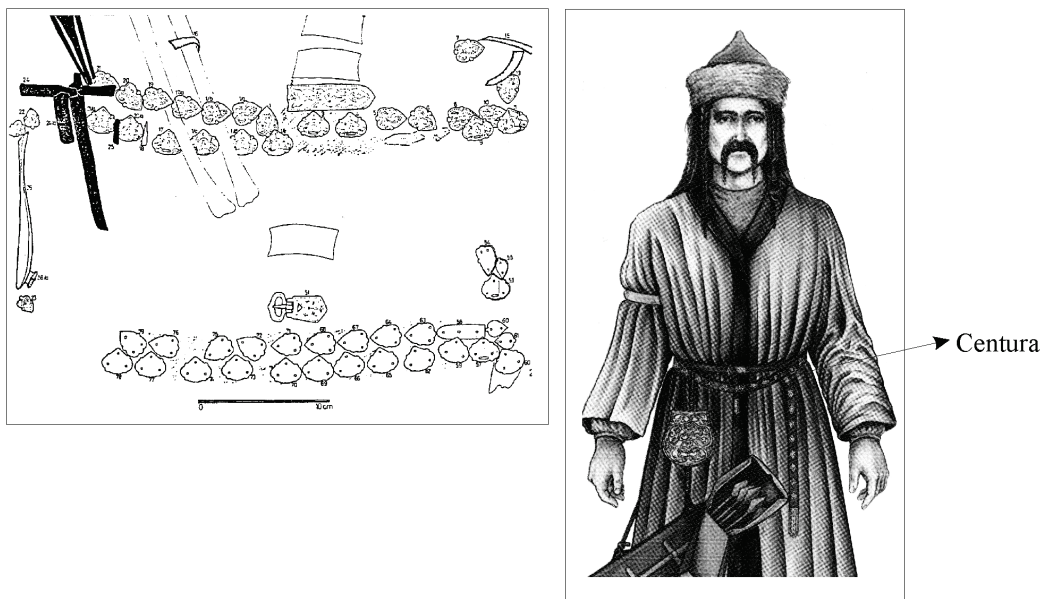

Figura 36. Poziția aplicelor în mormântul 29 din necropola II de la Karos și reconstituirea portului centurii din acest mormânt (RÉVÉSZ 1996, Fig. 53; RÉVÉSZ 1999, 49: Fig.)

În urma observațiilor *in situ*, Dienes István a putut să facă una dintre cele mai importante constatări ale sale cu privire la folosirea centurii: din cauza faptului că centura decorată nu a putut fi trecută prin cataramă, în interiorul centurii s-a cusut încă o curea de legătură, aceasta fiind stabilizată cu o cataramă (vezi fig. 36).⁵⁷²

⁵⁶⁸ Informații de la doamna Ioana Hica-Câmpeanu.

⁵⁶⁹ K. K. 1996, 47.

⁵⁷⁰ Péter Langó amintește în jur de 30.000 morminte, preluare de la István Bóna. O statistică clară însă nu avem la dispoziție. BÓNA 1997, 352; LANGÓ 2007, 51.

⁵⁷¹ K. K. 1996, 48.

⁵⁷² K. K. 1996, 48.

La începutul discutării acestui subiect, trebuie să specificăm faptul că în siturile funerare din zona Clujului, în patru cazuri observăm centuri decorate cu aplice, respectiv centuri din care s-a păstrat doar catarama.

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor m. 4 (centură, fără cataramă) și m. 25 (cataramă), Cluj-strada Zápolya m. 1 (centură cu cataramă), - m. 10 (cataramă, nefiind cunoscută exact funcția sa din cauza poziției sale).

Din păcate, doar într-un singur caz avem informații despre poziția aplicelor din mormânt: în mormântul 1 din strada Zápolya s-a putut observa poziția aplicelor de la antebrațul drept până la cot, în schimb cele două catarama au fost descoperite în partea vestică a mormântului, deci nu se poate decide care a fost catarama de pe centură.

Având în vedere că mormântul a fost jefuit în vechime, nu se știe dacă numărul original al aplicelor montate pe centură a fost sau nu de șapte. În orice caz, mult mai bogată a fost garnitura centurii păstrate în mormântul 4 din strada Plugarilor: din mormântul nepublicat au fost documentate 15 aplice împreună cu o cataramă. Din păcate, din mormântul 25 numărul aplicelor de centură nu este cunoscut.

În viitor ar fi importantă prelucrarea statistică a componentelor centurii, cu mențiunea că această muncă a fost începută în 1996 de către László Révész.⁵⁷³

Suprafața aplicelor mormântului 1 din strada Zápolya a fost aurită, în contrast cu șanțurile de canelură (care erau de fapt ornamentația piesei), care n-au fost decorate prin aurire. Se cunosc analogii ale pieselor din mormântul 1/58 de la Sereď, dar ilustrația o găsim și pe un capăt de centură din necropola II-mormântul 42 de la Kenézlő-Fazekaszug.⁵⁷⁴ Ornamentare asemănătoare găsim și pe cele două aplice largi și cinci aplice înguste de la Kiskunfélegyháza Izsáki út – Határdomb.⁵⁷⁵ În toate cazurile aceste descoperiri pot fi datate destul de sigur în prima jumătate a secolului X. Din afara Bazinului Carpatic o descoperire identică celei de la Cluj avem pe Volga la Bilyarsk așezarea II, respectiv dintr-o descoperire izolată din Bulgaria, acolo însă se datează mai târziu, la sfârșitul secolului X-începutul secolului XI.⁵⁷⁶ Aplicele de la Cluj, pe baza caracteristicilor scăriței, le datăm în a doua treime a secolului X.⁵⁷⁷

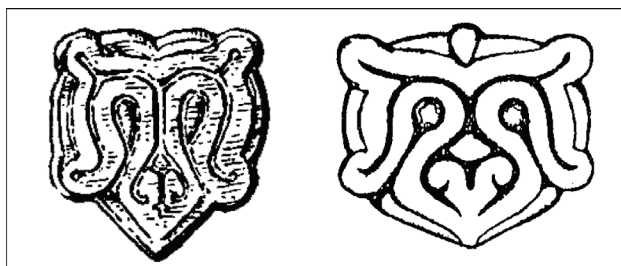

Figura 37. Aplicele din mormântul 1/58 de la Sereď nec. I și Bulgaria-descoperire izolată (TOČIK 1968, Pl. XLII. 11; RASHEV 2008, Pl. LXXV. 8.)

Din mormântul 4 din necropola de pe strada Plugarilor provine o garnitură de 15 aplice împreună cu o cataramă; în acest mormânt au mai fost înregistrate o sabie, plăsele de arc, distribuitoare de arc, vârfuri de săgeți, resturile de fier ale tolbei, cuțite de fier, un amnar și o oală.⁵⁷⁸ Aplicele aparțin tipului „Cerdin”,⁵⁷⁹ dar în cazul exemplarelor din Cluj doar chenarul acestora este perlat, în mijloc palmata lipsește. Cunoaștem analogii ale acestei variante la Komárno și Rád-Kishegy.⁵⁸⁰ Schulze-Dörlamm a reușit să identifice analogiile acestei aplice în primul rând în zona superioară a Camei și

în zona baltică, dar asemenea piese apar și în Bulgaria.⁵⁸¹ Aplicele de la Cluj-strada Plugarilor pot fi datate în primele decenii ale secolului al X-lea.

⁵⁷³ RÉVÉSZ 1996, 120: nota 529.

⁵⁷⁴ FETTICH 1931, 91, Pl. 72. 2; 73; TOČIK 1968, Pl. 42. 1-22.

⁵⁷⁵ K. K. 1996, 328: Fig. 1.

⁵⁷⁶ BEGOVATOV 2001, Pl. 5. 3; RASHEV 2008, Pl. LXXV. 8.

⁵⁷⁷ Trebuie să modificăm observațiile lui László Révész, și anume: în mormântul 1 nu a fost documentată nici scăriță de formă trapezoidală. RÉVÉSZ 1996, 123. Pentru analiză vezi *analiza scărițelor* din acest capitol.

⁵⁷⁸ Pentru informații îi mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁵⁷⁹ Pe baza definiției lui M. Schulze-Dörlamm. SCHULZE-DÖRLAMM 1988, 405, Fig. 28.

⁵⁸⁰ Komárno: TOČIK 1968, Pl. 20. 25-32; Rád-Kishegy: PATAY 1957, Pl. 11. 2-11.

⁵⁸¹ Jumsk, Liada, Tabaevka 5. Kurgan, Tankejevka, Toropeč Mogila 1., Preslav. SCHULZE-DÖRLAMM 1988, Lista 21, Fig. 44.

Din păcate, nu avem nici o informație despre tipurile de aplice din strada Plugarilor, în consecință nu le putem integra nici în analiza noastră.

O altă componentă a centurii decorate sau nedecorate cu aplice este catarama. Din necropolele de la Cluj-strada Plugarilor mormântul 25 și din mormântul 1 din strada Zápolya provine una, respectiv două catarama în formă de liră. László Révész a realizat acum două decenii analiza cataramelor în formă de liră în special pentru Bazinul Carpatic; în mare parte cu observațiile sale putem fi de acord și astăzi.⁵⁸² Révész a susținut originea estică, din zona stepelor, a acestor catarama, legându-le de procesul de migrație a maghiarilor cuceritori în Bazinul Carpatic. În contradicție cu Révész, Stanislav Stanilov, în urma observațiilor lui Schulze-Dörlamm, a adus în discuție originea bizantină a acestor catarama (fig. 39).⁵⁸³ Exemplarele din mormintele de la Zamárdi ne arată că izolat, formele preclasice ale cataramelor în formă de liră sunt prezente și în Bazinul Carpatic cel puțin din secolul VIII.⁵⁸⁴ Totodată, catarama în formă de liră din necropola Blandiana „A”-mormântul 2 ne atrag atenția că o datare mai timpurie de secolul X nu poate fi deloc exclusă,⁵⁸⁵ aceasta fără să ne pronunțăm asupra unei probleme extrem de relative, cum ar fi originea acestor produse. Regretatul Raso Rasev, în ultima sa lucrare, a datat formele clasice ale cataramelor în formă de liră în prima jumătate a secolului al IX-lea,⁵⁸⁶ dar acestea apar și în necropola de la Slobozia mormântul 24, din dreapta Nistrului, datată în secolul IX (fig. 39).⁵⁸⁷ Dacă Rasev și colegii de la Chișinău au plasat corect cronologic aceste artefacte, ar însemna că o datare mai timpurie de secolul X nu poate fi deloc exclusă în Bazinul Transilvan. Aici însă, totodată, trebuie să menționăm că restul cataramelor provin din contexte arheologice databile în secolele X-XI atât în Transilvania,⁵⁸⁸ cât și în alte părți (vezi și fig. 39).⁵⁸⁹

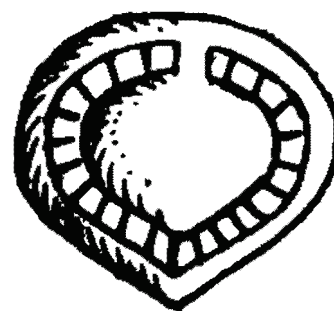

Figura 38. Aplica de la Komárno (TOČIK 1968, Pl. XX. 25)

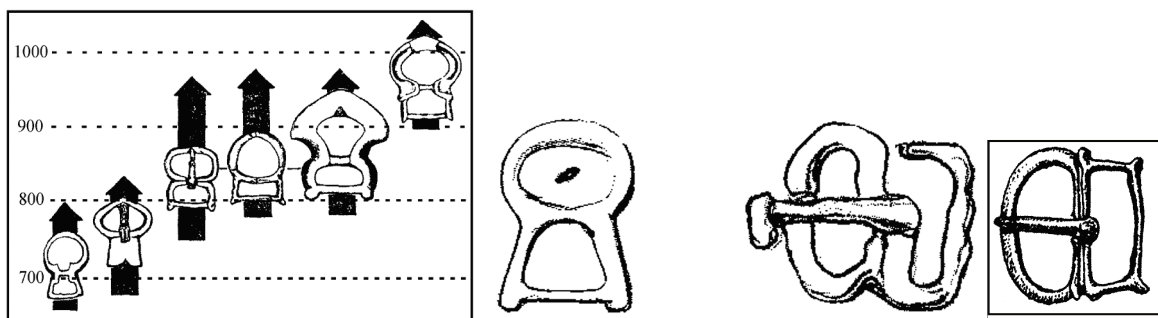

Figura 39. Formele sud-est europene socotite mai timpurii, analogiile lor din necropola de epocă avară de la Zamárdi, respectiv catarama în formă de liră de la Slobozia, mormântul 24 (STANISLAV 1991, 13, Fig; BÁRDOS, GARAM 2009, Pl. 115, 153; ZSERBAKOVA, TAZSI, TELNOV, 2008, Pl. 9. 12.)

Catarama în formă de liră din Cluj se datează în primele două treimi ale secolului X.

Catarama cu placă rectangulară, împreună cu restul de material textil, care a fost documentată pe genunchiul drept al scheletului din mormântul 10-str. Zápolya, este o piesă destul de rară în inventarele secolului X. Acum 20 de ani însuși Schulze-Dörlamm a reușit să strângă doar șapte de piese de acest gen, denumind catarama de tip „Gesztéréd”.⁵⁹⁰ La aceste exemplare le putem adăuga pe cea din mormântul izolat de la Zsombó-Bába dülő⁵⁹¹ și catarama nepublicată din mormântul 10.

⁵⁸² RÉVÉSZ 1989, 513-541. Tot aici se găsește și bibliografia aferentă problematicei. O excelentă analiză despre o variantă a acestor catarama, cele decorate cu *niello*, a fost realizată de către Mária Wolf. WOLF 2004, 139-159.

⁵⁸³ SCHULZE-DÖRLAMM 1988, 383; STANISLAV 1991, 12-13.

⁵⁸⁴ BÁRDOS-GARAM 2009, Pl. 115. m. 1009. 4, pl. 153. m. 1353. 8.

⁵⁸⁵ C. E. 2006, 68: Fig.; ANGHEL, CIUGUDEAN 1987, 187, Pl. 5.

⁵⁸⁶ RASHEV 2008, Pl. CXX.

⁵⁸⁷ ZSERBAKOVA, TAZSI, TELNOV 2000, Pl. 9. 12.

⁵⁸⁸ GÁLL 2008, vol. I. 260-261.

⁵⁸⁹ BÓNA 1998, Fig. 45.

⁵⁹⁰ SCHULZE-DÖRLAMM 1988, 378.

⁵⁹¹ LŐRINCZY, SZALONTAI 1993, 279-320, Pl. XII. 19.

III. 2. Geantă decorată cu aplice (Harta 5.)

După informațiile noastre, din *mormântul 25* din *strada Plugarilor* au fost documentate resturile unei genți (în cazul acesta aplicele acesteia). Aplica mare centrală, prin care trecea cureaua, are o analogie exactă la Streda nad Bodrogom și una la Újfehértó-Micskepuszta.⁵⁹² Aceste artefacte au fost documentate în special în zona Tisei Superioare și foarte rar în alte zone (una în zona Budapestei, respectiv una în Bazinul Transilvan).

IV. Unelte

Uneltele sunt alte elemente caracteristice ale culturii materiale din secolele X-XI depuse ca inventar în morminte. Cele mai caracteristice sunt *cuțitele* și într-o cantitate mai mică sunt documentate *amnare*, *cute* și *sule*.

IV. 1. Cuțite

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor m. 4, 7, 11, 14, 15, 16, 19, 20 și 22,⁵⁹³ Cluj-strada Zápolya m. 4 și 10.⁵⁹⁴ (*pl. 11. 26; pl. 30. 23.*)

Realizate din fier, cuțitele din secolul X aveau mânerul îngust îmbrăcat cu două plăci de lemn, care fiind din material perisabil nu s-au mai păstrat în descoperirile din Cluj. Din păcate, exemplarele din strada Plugarilor sunt nepublicate, astfel că nu putem realiza o analiză detaliată. Cuțitele sunt elemente caracteristice inventarelor mormintelor din secolul X, este important de menționat că din necropolele datate în secolul XI de pe teritoriul orașului Cluj-Napoca nu provine această categorie de piese. Din punct de vedere al repartizării în inventarul funerar, cuțitele reprezintă o categorie de piese neutre, fiind cunoscute atât din mormintele feminine, cât și din cele masculine.

IV. 2. Sulă

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 7.⁵⁹⁵

În contrast cu cantitatea mare de cuțite, din necropolele datate în secolul X de pe teritoriul Clujului provine doar o descoperire a acestei categorii de piese. Acestea apar într-o măsură mai mică și în alte descoperiri ale epocii, fiind o piesă de inventar obișnuită în mormintele de *femei*, simbolizând probabil activități casnice specific feminine în cadrul societății tradiționale.

IV. 3. Cute

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor m. 14 și 15,⁵⁹⁶ Cluj-strada Zápolya m. 4.⁵⁹⁷ (*pl. 11. 25. b.*)

În inventarul mormintelor secolului al X-lea într-un număr mai mic apar cutele care pot să simbolizeze meseria de meșteșugar, care avea un prestigiu social important în rândul populațiilor de stepă.⁵⁹⁸ În mormintele din secolul al X-lea de pe teritoriul orașului Cluj-Napoca, *cutele*, de fiecare dată cu forme rectangulară, provin din morminte de bărbați „*înarmați*”.

IV. 4. Amnare

Cazuri: Cluj-strada Kalevala situl I m. III,⁵⁹⁹ Cluj-strada Plugarilor m. 4, 6, 11, 15 și 20,⁶⁰⁰ Cluj-strada Zápolya m. 4 și 11.⁶⁰¹ (*pl. 3. 1; pl. 11. 25. a; pl. 34. 3.*)

Fiind un obiect folosit în viața cotidiană, amnarul este prezent în foarte multe morminte de bărbați și, după cuțite, formează cea mai mare cantitate de unelte în mormintele din zona Clujului, databile în secolul al X-lea. Această categorie de piese lipsește din mormintele necropolelor epocii creștine. Din punct de vedere tipologic toate aceste exemplare se încadrează în tipul *liră*.

Aceste piese provin totdeauna din morminte de bărbați, care au în inventar și arme.

⁵⁹² Informații pentru care mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁵⁹³ Nepublicat. Pentru informații mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁵⁹⁴ I. KOVÁCS 1942, 96, Pl. II. 10; Nepublicat.

⁵⁹⁵ I. KOVÁCS 1942, 103, Pl. V. 21.

⁵⁹⁶ Pentru informații mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁵⁹⁷ I. KOVÁCS 1942, 96, Pl. II. 9.

⁵⁹⁸ POHL 1988, 302.

⁵⁹⁹ GERGELY, GÁLL 2007, 106, Pl. 4. 3.

⁶⁰⁰ Pentru informații mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁶⁰¹ I. KOVÁCS 1942, 96, Pl. II. 13. Nepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII.).

IV. 5. Cremene

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor m. 11 și 14,⁶⁰² Cluj-strada Zápolya m. 1, 4 și 11.⁶⁰³ (pl. 8. 27; pl. 11. 25. a; pl. 34. 3.)

Bucățile de cremene apar în morminte ca piese asociate amnarelor. Această tendință este aproape generală și cu o excepție (dar mormântul respectiv a fost jefuit încă din epoca medievală) poate fi urmărită în toate aceste morminte. Deci, putem trage concluzia că *amnarul* și *cremenea* sunt două categorii de piese asociate. În toate aceste cazuri au fost înmormântate alături de indivizi „înarmați”.

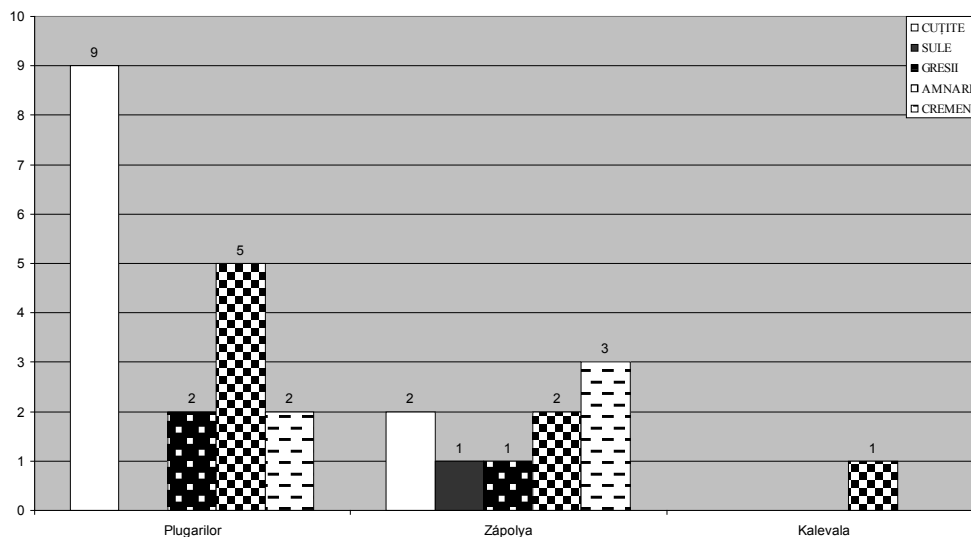

Figura 40. Cantitatea categoriilor de unelte în necropolele datate în secolul X din zona Clujului

V. Piese de harnașament

V. 1. Ornamente de harnașament (fig. 41)

Spre deosebire de cunoștințele aprofundate despre garniturile de aplice de harnașament în formă de rozetă provenite exclusiv din morminte feminine, despre aplicele care decorau curelele harnașamentului cailor bărbaților avem cunoștințe puține. Pe lângă stadiul cercetării, această situație este determinată de faptul că în contrast cu aplicele în formă de rozetă caracteristice femeilor, căpăstrul și celelalte curele ale pieselor de harnașament ale bărbaților au fost decorate cu aplice care nu se deosebesc cu nimic de aplicele garniturii centurii. În consecință, sunt greu de despărțit aplicele de centură de cele de harnașament ajunse izolat în inventarele muzeelor. Într-un fel, o consecință a acestei situații a fost că în opera sa fundamentală, Béla Szőke a ajuns la concluzia că bărbații, indiferent de poziția socială, nu își decorau cu aplice curelele harnașamentului.⁶⁰⁴ Această abordare este ciudată totodată pentru că în lucrarea lui din 1943, Gyula László scria că aplicele și capetele de curele care împodobeau harnașamentul se aflau în partea estică a mormântului 11 din strada Zápolya (vezi fig. 41).⁶⁰⁵ Problema a fost decisă de observațiile făcute cu ocazia descoperirii mormântului izolat de la Zemplin, unde Vojtech Budinsky-Kricka a reușit să documenteze cel mai bogat harnașament decorat cu aplice cunoscut până la ora actuală.⁶⁰⁶ La rândul lor, István Dienes a sporit foarte mult cunoștințele despre harnașamentul decorat cu aplice cu ocazia reconstruirii harnașamentului de la Budapest-Farkasrét,⁶⁰⁷ respectiv László Révész cu ocazia săpăturilor de la Karos-Eperjesszög necropolele II-III.⁶⁰⁸

⁶⁰² Nepublicat. Pentru informații mulțumim doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁶⁰³ I. KOVÁCS 1942, 96; Nepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII.)

⁶⁰⁴ SZŐKE 1962, 18-19.

⁶⁰⁵ LÁSZLÓ 1943, 54, 55: Fig. 7.

⁶⁰⁶ Mormântul a fost atribuit lui Álmos, lucru contestat de întreaga arheologie maghiară, evident cu excepția lui Nándor Fettich, care era practic autorul teoriei. BUDINSKY-KRICKA, FETTICH 1973, 19, 34-39, 80, Fig. 20-24. În ceea ce privește critica acestei teorii, vezi: FODOR 1976, 282-286; LÁSZLÓ 1976, 79-85.

⁶⁰⁷ DIENES 1973, 190-211.

⁶⁰⁸ RÉVÉSZ 1996, 70-74, Fig. 29-35.

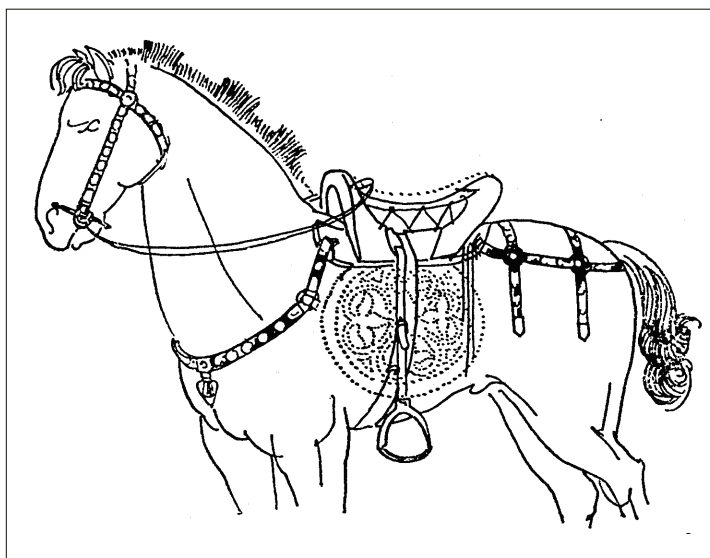

Figura 41. Reconstituirea garniturii de harnașament din mormântul 11 din strada Zápolya (LÁSZLÓ 1943, Fig. 7.)

V. 1. 1. Aplică rotundă, ajurată la mijloc și perlată pe chenar (pl. 23. 4.)

Între artefactele mormântului 8 (distrus) din strada Zápolya s-a documentat o aplică rotundă, care a fost enumerată în categoria pieselor de harnașament.⁶⁰⁹ Aversul piesei turnate din argint, ajurate la mijloc, cu urechiușă, a fost decorat pe chenar cu motive perlate (11 pseudoperle). Pe revers, se aflau dispuse în formă de triunghi trei nituri, iar la capătul acestora plăcuțe mici. Niturile lungi și masive ale aplicii, respectiv plăcuțele de întărire, subliniază faptul că acestea puteau să fi fost folosite pe cureaua din piele a căpăstrului. Studiind piesa, este extrem de clară uzura avansată a acesteia, ceea ce ne atrage atenția asupra faptului că a fost folosită timp îndelungat.

În cultura materială a secolelor X-XI pe mai multe artefacte putem observa tendința de a reda forma perlelor, însă nu cunoaștem nici o analogie exactă a piesei (cu urechiușă). Totodată, la aplicile în formă de rozetă, de foarte multe ori putem observa urechiușă, aceasta evident având funcția de agățătoare.⁶¹⁰ Aceste analogii ne demonstrează faptul că piesa aparține garniturii harnașamentului, iar pe baza celorlalte piese din inventar se datează în prima jumătate a secolului X.

V. 1. 2-4. Aplicile de harnașament de dimensiuni mici

Cazuri: Cluj-strada Zápolya m. 11 (6 exemplare-Br.).

2. a-d. Patru piese în formă de frunză, ușor pentagonale, rotunjite,⁶¹¹ cu o ornamentație împărțită în trei câmpuri, pe partea superioară cu un bumb, iar pe revers având aplicat, în partea superioară și cea inferioară, câte un nit, iar la capătul lor au o plăcuță prin care au fost fixate pe curelele harnașamentului. Analogii apropiate se cunosc la Karos necropola I-mormântul 1 (1936) și o descoperire izolată de pe suprafața necropolei, respectiv la Nesvady-descoperire izolată.⁶¹² (pl. 33. 6-8.)

3. Din mormântul 11, jefuit, din strada Zápolya provine și o aplică de harnașament mai lată.⁶¹³ Pe partea superioară a piesei găsim o urechiușă, în timp ce pe partea inferioară se află un decor cordiform. Urechiușă, probabil ca și la aplicile în formă de rozetă sau la aplica rotundă, ajurată, din mormântul 8, a avut

⁶⁰⁹ I. KOVÁCS 1942, 104, Fig. 5. 9, Pl. VI. 3-a.

⁶¹⁰ De exemplu: *Árdánd-Nagyfarkasdomb m. 6 și 207*: K. K. 1996, Fig. 5, 8, MESTERHÁZY 1980, Pl. 8-9; *Balotaszállás*: RÉVÉSZ 2001, Pl. 24-25; *Csenger-Református temető*: FÁBIÁN 2008, Pl. I; *Eperjes-Takács tábla*: BÁLINT 1991, Pl. XII. 4, 6; *Karos-Eperjesszög-nec. II. m. 49*: RÉVÉSZ 1996, Pl. 69. 26-27; *Hencida*: FETTICH 1937, 96-98; *Koroncő-Bábot*: LÁSZLÓ 1943, 11-17, 30-31, Fig. 12, 22; *Mándok*: DIENES 1961, 154-157; *Piliny-Leshegy m. 2*: NYÁRY 1873, 16-24, K. K. 1996, 404: fig. 2; *Sárospatak-Baksahomok*: K. K. 1996, 170: fig. 2; *Törtel*: PÓSTA 1896, 31, 32: Pl. I. 4. Există analogii și la est de zona Bazinului Carpatic, de exemplu la *Tankejevka*: FODOR 2005, Fig. 145.

⁶¹¹ Vezi Catalogul (cap. VII).

⁶¹² RÉVÉSZ 1996, Pl. 4. 11-14, 110. 19-20; TOČIK 1968, 36, Pl. XXV. 6-9; SZÓKE 1941, 214-224.

⁶¹³ Nepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

funcția de agățătoare. Pe revers au fost montate trei nituri, cu plăcuțe pe capetele lor. O analogie exactă, ca parte a garniturii de centură, provine de la Sárbogárd-Trinker tanya m. 33,⁶¹⁴ fără să aibă în partea de jos decorul în formă de inimă, iar pe tot corpul aversului a fost ștanțat un motiv în formă de palmetă. (pl. 33. 10.)

Figura 42. Poziția în mormânt a aplicelor și patru exemplare din mormântul 33 de la Sárbogárd-Trinker tanya (ÉRY 1967-68, Pl. XXXII)

4. Un singur exemplar de aplică de harnașament, mai lungă, a fost documentat în mormântul 11 din strada Zápolya. Ornamentația exemplarului, compusă din două motive cordiforme, a fost încadrată de doi bumbi în partea superioară și pe partea de mijloc a piesei. Există analogii exacte la Karos, necropola III-m. 9 și Tiszaeszlár-Bashalom, necropola II - m. 13.⁶¹⁵ (pl. 33. 12.)

V. 1. 5. *Aplică rectangulară* (pl. 33. 5; pl. 38. 6.)

Caz: Cluj-Zápolya m. 11 (1 exemplar-Ag aurit)

Pe mijlocul aplicii rectangulare turnate din argint aurit se reliefează din câmpul piesei o sferă bombată urmată, după o șanțuire, de un cerc de pseudoperle. După o altă șanțuire, spre cele patru colțuri ale piesei până la ultima șanțuire, aceasta este prevăzută cu nervuri verticale dispuse în unghi de 45°, după care urmează un chenar deplasat spre exterior. Pe

revers, găsim patru nituri cu mici plăcuțe stabilizatoare pe ele. Uzura puternică ne atrage atenția asupra folosirii sale îndelungate. Nu am reușit să detectăm analogii exacte ale piesei între antichitățile epocii studiate, dar după tehnica de prelucrare ne aduce aminte de cele din epoca avară.

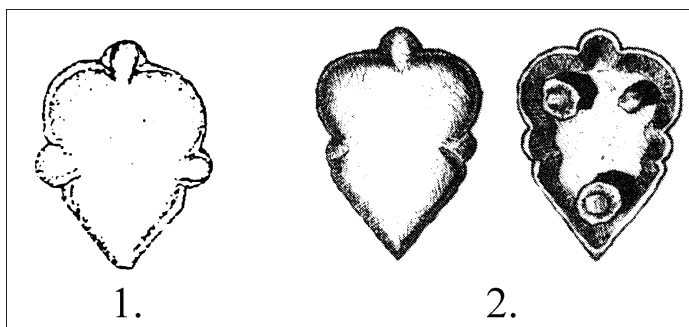

Figura 43. Aplicile de la Karos și Tiszaeszlár-Bashalom (RÉVÉSZ 1996, Pl. 118, 138.)

V. 1. 6. *Aplică de spată cu zurgălău în formă de frunză* (pl. 34. 1; pl. 38. 7.)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 11 (1 exemplar-Ag aurit și Cu).⁶¹⁶

Cealaltă aplică ce provine din mormântul 11 de la Cluj-str. Zápolya este cea folosită pe spata calului. Are două părți: prima placă (aversul) este turnat din argint aurit, având formă de frunză sau de pește. Această plăcuță a fost montată cu cinci nituri pe plăcuța din argint. Aversul iese puternic în relief, iar în interiorul său, într-un lăcaș, este montat un zurgălău. Zona unde a fost depus zurgălăul este reprezentată de mai multe bețișoare verticale care ajung până spre partea inferioară a monturii pentru zurgălău, iar pe partea superioară este încadrată de o bandă. Reversul este tăiat din placă de bronz fiind fixat de avers cu ajutorul a cinci nituri, iar pe spate, în mijlocul piesei în formă de frunză, iese în relief locul lăcașului unde este depus zurgălăul.

⁶¹⁴ ÉRY 1967-68, Pl. XXXII. 25-38.

⁶¹⁵ RÉVÉSZ 1996, 118. táb. 14-16., Pl. 138.

⁶¹⁶ LÁSZLÓ 1943, 16-17, Pl. I. 2. a-b.

Se cunosc analogii ale piesei în descoperirile din estul Europei, dar aplice de această formă sunt cunoscute și din câteva descoperiri din Bazinul Carpatic (vezi *pl. 42. 3.*). Pe baza unui exemplar din Bulgaria, problema acestei piese a fost analizată de către S. Witljanov, autorul ajungând la concluzia că aplicele în formă de frunză, de multe ori în interiorul lor cu un lăcaș pentru zurgălău, s-au extins pe arii întinse în estul Europei.⁶¹⁷ Astfel, asemenea exemplare apar la Kiev-necropola Desjatinaja, Tabaevka, Cernigov, Gaevka, Sestovici (*pl. 42. 4.*), dar sunt cunoscute și în zona culturii Saltovo.⁶¹⁸ Analogia cea mai apropiată a piesei noastre este aplica de la Gnezdovo (vezi *pl. 41. 2.*), dar din punct de vedere al ornamentației o piesă foarte apropiată este și cea din mormântul 93 de la Sándorfalva.⁶¹⁹ Analiza aplicelor cu zurgălău a fost realizată, cu ocazia analizei descoperirilor de la Karos, de către László Révész, care a putut să specifice că acest tip de aplică a fost montată pe curelele harnașamentului cailor bărbaților, care aveau mereu diferite categorii de arme.⁶²⁰

Moda de decorare a harnașamentului cu aplice în formă de frunză pare să se fi răspândit mult mai timpuriu în zone întinse ale regiunilor eurasiatice. Astfel, în pictura murală din templul manichean de la Khocho, Turfan, din estul Turkestanului, datată în secolul IX, este ilustrat prințul Bodhisattva, călare pe calul lui alb, Kanthaka, care fusese un simbol al manicheismului budist.⁶²¹ Harnașamentul, în zona spatei calului, a fost decorat cu aplice în formă de frunză, dintre acestea doar cinci se văd foarte clar pentru că pictura ilustrează doar partea dreaptă a calului; alte două aplice pot fi văzute pe căpăstru, alături de trei aplice rotunde.⁶²² (*pl. 76.*)

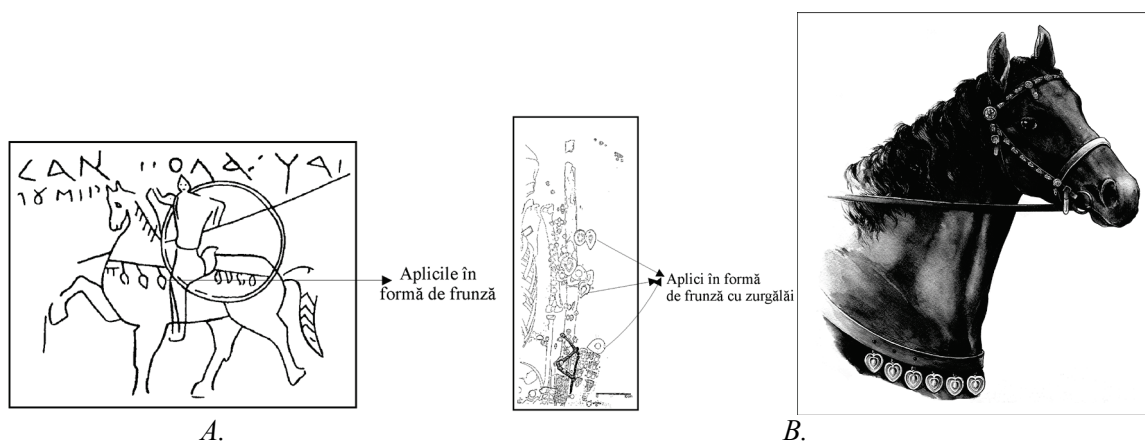

Figura 44. A. Desene graffitti de la Pliska reprezentând aplice în formă de frunză; B. Poziția în mormânt a aplicelor cu zurgălăi și reconstrucția poziției acestora (RASHEV 2008, Pl. CXXXVII. 3; RÉVÉSZ 1996, Fig. 34; RÉVÉSZ 1999 a, 93: Fig.)

V. 1. 7. Capete de curele (*pl. 33. 1-4.*)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 11 (4 exemplare-Ag.)

Din mormântul 11 din strada Zápolya provin și patru exemplare de capăt de curea; pe unul dintre exemplare nitul este montat pe avers (vezi *pl. 33. 3.*). În interiorul celuilalt exemplar, turnat, se mai păstrează urmele curelei. Celelalte două exemplare au fost fixate pe curea din piele cu două nituri lungi, groase, la capătul lor fiind fixate plăcuțe.

Aplicele au analogii apropiate doar în zonele îndepărtate ale Altailor nord-vestici, în Aleiul Superior, la Korboliho situl VII-curganul 1, ca parte a harnașamentului, situri datate în secolele VIII-IX.⁶²³

V. 2. Alte piese ale garniturii de harnașament

V. 2. 1. Piese de os cilindrice (*pl. 33. 13-14.*)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 11 (2 exemplare)

⁶¹⁷ Această categorie de piesă poate fi observată și pe desenele graffitti de la Pliska și Preslav. WITLJANOV 1990, 195-204; RASHEV

⁶¹⁸ KARGER 1958, Pl. 14; ORLOV 1984, Fig. 2-3; PLETNEVA 1981, Pl. 36. 16.

⁶¹⁹ K. K. 1996, 350: Fig. 5.

⁶²⁰ RÉVÉSZ 1996, 72: nota 210.

⁶²¹ KLIMKEIT 1984, 91-95.

⁶²² ROWLAND 1970, 194; KLYASHTORNY 2008, 274, Pl. 1.

⁶²³ MOGILNIKOV 2001, Fig. 7. II, 8. 9-11.

Între curelele din mormântul 11 (deranjat) de la Cluj-strada Zápolya au fost documentate două piese din os cilindrice,⁶²⁴ care în mod sigur aparțineau garniturii harnașamentului. Această apreciere este întărită și de alte descoperiri de acest gen.⁶²⁵ Una dintre piese are formă cilindrică, iar cealaltă este conică. Pe prima piesă poate fi urmărit un motiv denumit perlă de astragalos închisă pe ambele capete în formă de semicerc, iar pe piesa în formă conică se poate vedea un motiv zigzag dublu, orizontal.

Károly Mesterházy a găsit analogia exactă a primului ornament în Samara, la 60 de km de Bagdad, dar a descoperit-o și pe obiectele din lemn publicate de către Ernsts Herzfeld și care se păstrează în Muzeul Arab din Kairo.⁶²⁶ Un ornament asemănător găsim și pe psaliile de os ale zăbalelor de la Szeghalom și mormântul 129 de la Sárrétudvari Hizófold.⁶²⁷

Asemenea piese mai sunt atestate arheologic în trei locuri din Bazinul Carpatic, o dată dintr-o așezare, de la Edelény-Borsodi Földvár,⁶²⁸ și de două ori din morminte, respectiv de la Karos-necropola II m. 52 (tot pe harnașament: Karos-necropola m. 52) și Piliny-Leshegy m. 4-5.⁶²⁹

În cazul acestor exemplare poate fi pusă problema, dacă aceste piese, fără o valoare economică, sunt piese care ajung în Bazinul Carpatic în urma migrației „maghiarilor cuceritori” sau reprezintă produse comerciale. Pe baza valorii lor economice și a procedurii tehnic ușor de realizat credem că aceste piese reflectă mai degrabă migrația de persoane și nu relații comerciale.

V. 2. 2. Inele în formă dreptunghiulară pentru curea de harnașament (pl. 33. 10-11.)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 11 (2 exemplare).⁶³⁰

Două exemplare din argint au fost documentate tot în mormântul 11, fiind folosite pe harnașament. Realizate prin turnare, din benzi, ele n-au fost ornamentate. Din Bazinul Carpatic nu provin analogii, în schimb paralele destul de apropiate am putut documenta în descoperirile din Altai, la Korboliho situl VII-curganul 1.⁶³¹

V. 2. 3. Verigi din fier de harnașament (pl. 34. 5-6.)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 11.⁶³²

Două verigi au fost documentate tot în mormântul 11 din strada Zápolya. Sunt cunoscute în mod general (și) în secolele X-XI, fiind piese de harnașament.

V. 3. Inel din argint aurit pentru cureaua de agățare a scăriței (pl. 35. 17. a-c; pl. 38. 5.)

Caz: Cluj-strada Zápolya m. 11.⁶³³

Piesa din mormântul 11, ruginită, a fost descoperită pe urechiușa scăriței. Aversul piesei, asemenea scăriței, a fost decorat prin aurire, iar pe spate cele două părți ale inelului au fost fixate cu nituri. Aurirea se vede pe șanțurile ornamentului care redă împletirea unui șir de spicuri, iar pe partea de jos a piesei (așa a fost descoperită in situ), din păcate ruptă în vechime, putem recunoaște jumătatea unei flori bombate de acant, ale cărei șanțuri erau la rândul lor aurite. Așa cum se poate recunoaște atât de pe desen, cât și din poză, partea ruptă a piesei era mai lungă, dar reprezentarea identică a părții celeilalte a florii se poate încă observa.

Prima întrebare în legătură cu piesa în discuție a fost dacă aceasta este o piesă refolosită sau chiar de la început a avut un rol de ascunzătoare a curelei cu care era agățată scărița. Poate a doua posibilitate este mai aproape de adevăr, deoarece ca și în cazul scăriței, doar aversul său a fost decorat și aurit.

Trebuie să amintim în primul rând că nu cunoaștem analogii ale piesei în discuție nici după 67 de ani de la publicarea ei în 1943. În lucrarea sa din 1943, Gyula László atrage atenția asupra tehnicii de decorare

⁶²⁴ LÁSZLÓ 1943, Pl. III. 13; BÓNA 1988 a, Pl. 39. 13-14.

⁶²⁵ RÉVÉSZ 1996, 28, Pl. 84. 16.

⁶²⁶ MESTERHÁZY 1997, 402-403. Totodată Mesterházy citează și opera lui Herzfeld: HERZFELD 1923, Abb. 57; HERZFELD 1927.

⁶²⁷ MESTERHÁZY 1997, Fig. 7. 1-2; DARNAY 1905, 69-70, Pl. 5; K.K. 1996, 270: Fig. 32; M. NEPPER 2002, Pl. 277. 3.

⁶²⁸ WOLF 1992, 429.

⁶²⁹ RÉVÉSZ 1996, Pl. 84. 16; HAMPEL 1900, Pl. III. 6.

⁶³⁰ BÓNA 1988 a, Pl. 39. 3-4. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁶³¹ MOGILNIKOV 2001, Fig. 8. 7.

⁶³² LÁSZLÓ 1943, Pl. III. 1, 3; BÓNA 1988 a, Pl. 39. 1-2. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁶³³ LÁSZLÓ 1943, Pl. I. 3, II; BÓNA 1988 a, Pl. 39. 1-2. Vezi Catalogul (cap. VII).

apropiate de epoca avară, fără să fi cercetat exact posibilele analogii.⁶³⁴ Cu toate că de atunci materialul arheologic s-a înmulțit,⁶³⁵ până în zilele noastre nu este cunoscută o analogie exactă nici în descoperirile avare, nici în secolul al X-lea. Ornamentul *șir de spicuri* de pe aversul piesei este interpretat în literatura de specialitate maghiară ca o influență normando-vikingă;⁶³⁶ cu toate acestea, ar fi periculoasă continuarea oricărei idei nefundamentate în legătură cu aceasta.

Jumătatea de floare de acant prezintă pe partea inferioară a (scutului) piesei (partea cealaltă a piesei s-a spart), este un motiv ornamental ale cărui rădăcini se găsesc în culturile antice, fiind preluat în secolele V-VI de către orfevrăria germanică (gepidă, langobardă) și transmisă apoi orfevrăriei avare.⁶³⁷ Acest motiv ornamental nu este cunoscut numai în Bazinul Carpatic; de exemplu, pe butonul mânerului spadei de tip S Petersen, datată în secolul X, de la Zalvarine găsim exact acest ornament (*pl. 41. 1.*), care apare totodată și pe butonul mânerului spadei din vestul Poloniei, de la Brdyvšciv.⁶³⁸ Acest model nu este cunoscut numai de pe arme, îl găsim și printre elementele de decor ale pilonului unei case datate în secolul XI de la Novgorod.⁶³⁹

Poate nu greșim mult dacă pe baza acestor două elemente de decor (*șir de spicuri, floarea de acant*) presupunem că piesa noastră a fost *produsă* în nord și ca produs comercial a ajuns în zonele noastre, sau este un produs al unui meșter itinerant din nord sau al unui meșter care cunoștea bine *arta nordică*.

V. 3. Scărițe de șa (*pl. 67. I. 1-6; fig. 40*)

Cazuri: Cluj-strada Plugarilor m. 25 (1 exemplar),⁶⁴⁰ Cluj-strada Zápolya m. 1 (1 exemplar), - 6 (2 exemplare), - 8 (2 exemplare), - 9 (2 exemplare), - 10 (2 exemplare) și 11 (1 exemplare).⁶⁴¹ (*pl. 9. 47; pl. 19. 53-54; pl. 24. 28; pl. 25. 29; pl. 31. 24; pl. 32. 25; pl. 36; pl. 37.*)

Cele mai cunoscute artefacte ale epocii secolului al X-lea, cunoscute într-o cantitate mult mai mică din secolul XI și care dispar din cauza schimbărilor rituale din inventarele mormintelor, au fost tipurile foarte variate de scărițe de șa. Funcționalitatea scăriței derivă din faptul că piciorul călărețului se sprijinea pe talpa acesteia, determinând o siguranță nemaiîntâlnită până atunci, revoluționând astfel rolul cavaleriei. Cu ajutorul scăriței, războinicii puteau să folosească arcul, săbiile sau topoarele și mai mult, ridicându-se în șa, puteau să aplice metoda de luptă estică, anume tragerea cu arcul prin întoarcerea pe jumătate a corpului.⁶⁴²

⁶³⁴ „Ennek az öntött mintának előzményeit az avarkori finom ötvösmunkák 3-3 szálból fonott szalagdíszén található meg. Azt az eljárást, hogy csak az előlapot díszítik, s a hátlap sima, ugyancsak az avar fejedelmi műhelyek alkalmazták.. (Ornamentului turnat, în discuție, îi găsim antecedentele pe lucrările fine de orfevrărie avară ilustrând 3-3 fire împletite. Acel procedeu prin care se ornamenta numai aversul pieselor a fost tot un procedeu al atelierelor principatului avar.)”. LÁSZLÓ 1943, 31.

⁶³⁵ VIDA 2003, 304.

⁶³⁶ FETTICH 1937, 113-114; FODOR 1981, 85-89; DIENES 1996, 181-200.

⁶³⁷ În legătură cu această problemă vezi: FETTICH 1951, 41-55; A. KISS 1992, 41-50; M. NAGY 2001, 67, 70, Fig. 1. 1.

⁶³⁸ SEDOV 1982, Fig. 246; FETTICH 1938, Pl. V. 1a.

⁶³⁹ RYBAKOV 1982, Fig. 249.

⁶⁴⁰ Mulțumim pentru informații doamnei Ioana Hica-Câmpeanu.

⁶⁴¹ I. KOVÁCS 1942, 85, 106, Pl. I. 5, pl. IV. 3-4, pl. VI. 22-23; LÁSZLÓ 1943, Pl. II.

⁶⁴² K. K. 1996, 43; DIENES 1972, Fig. 10; SCHULZE-DÖRLAMM 2006, Fig. 10. 1.

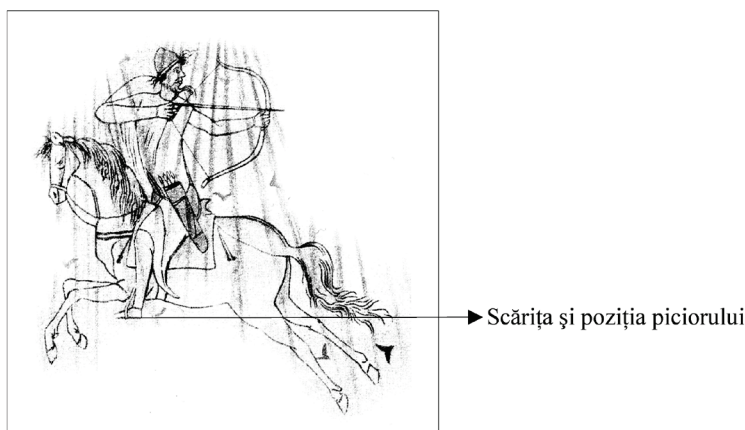

Figura 45. Figura unui luptător „oriental” de pe o criptă din secolul XII de la Aquileia (DIENES 1972, Fig. 10; SCHULZE-DÖRLAMM 2006, Fig. 10. 1.)

Mai demult, specialiștii au explicat diferențele dimensiunilor perechilor de scărițe prin lipsa de cunoștințe ale meșterilor⁶⁴³ sau scărița folosită/distrusă a fost schimbată cu un alt exemplar care a avut altă dimensiune.⁶⁴⁴ După analiza lui István Dienes, asemenea exemplare provin din morminte cu inventare simple, de bărbați, diferențele între dimensiunile interioare ale scărițelor (mai largi) explicându-se prin faptul că se putea ajunge de multe ori în situația în care luptătorul trebuia să sară mai ușor pe cal.⁶⁴⁵

Folosirea deja clasică a termenului de scărițe în formă de „pară” în literatura de specialitate nu este foarte clar precizată. Ultima dată Eszter Istvánovits

a încercat să deosebească tipurile de scărițe „rotunde” și în formă de „pară”, dar după părerea noastră nu este bine fundamentată nici această sistematizare, așa cum și autoarea sublinia de mai multe ori nesiguranța sa în această privință.⁶⁴⁶

Recent, unul dintre autorii acestor rânduri a încercat să sistematizeze scărițele în formă de pară pe baza caracteristicilor urechiușii, ale corpului și ale tălpii. Exemplarele din siturile funerare din zona Clujului provin din mormintele 6, 10 și 11. Scărițele din mormântul 6 sunt perechi și aparțin tipului *ID*, în schimb cele din mormântul 10 aparțin tipurilor *IB* și *IC2*, iar pe cea din mormântul 11 am încadrat-o în categoria tipului *IA1*.⁶⁴⁷

Un exemplar interesant este scărița din mormântul 1 din necropola de la strada Zápolya. La prima vedere, scărița este încadrabilă în grupul scărițelor de formă trapezoidală, deși în 1986 László Kovács nu a inclus-o în tipul amintit mai sus.⁶⁴⁸ Cu toate acestea, peste câțiva ani, László Révész și unul dintre autorii acestor rânduri, în mod greșit au enumerat-o printre scărițele în formă trapezoidală,⁶⁴⁹ cu toate că au precizat că nu este o formă trapezoidală clasică.⁶⁵⁰

După analiza în detaliu realizată cu sprijinul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei,⁶⁵¹ am observat că de fapt este un exemplar *hibrid* care unește trăsăturile a două tipuri de scărițe: caracteristicile scăriței de tip Esztergom⁶⁵² și forma corpului scărițelor trapezoidale. Urechiușa seamănă foarte bine cu urechiușele unor exemplare ale tipului Esztergom, însă la exemplarul de la Cluj dimensiunea găurii urechiușei este mult mai mare și se unește cu barele scăriței printr-un gât destul de lung. Umerii scăriței, asemănători scărițelor în formă trapezoidală, sunt pronunțați atât de mult, încât aproape se află în același câmp geometric cu tălpile scăriței. Barele scăriței au secțiune romboidală (și nu dreptunghiulară cum sunt cele ale formelor trapezoidale) și sunt foarte înguste, ca și cele ale scăriței descoperite în mormântul 2 de la Rakamaz-Gyepiföld, a cărei talpă dreaptă a fost tăiată și în locul ei a fost montată prin nituire o talpă arcuită. Talpa scăriței din mormântul 1 a fost concavă, deci nici această a doua caracteristică nu se regăsește pe scărițele denumite eronat de tip „Esztergom”.⁶⁵³ Pe baza acestor caracteristici, după părerea noastră, această scăriță a fost realizată de către un meșter fierar din secolul X, într-o perioadă în care era cunoscut tipul de scăriță denumit în mod eronat de tip „Esztergom”, dar erau cunoscute deja și scărițele de formă trapezoidală, deci ar fi o formă hibridă. Cu puțină exagerare, putem să o comparăm cu spadele cu mâner arcuit

⁶⁴³ HAMPEL 1907, 55-56.

⁶⁴⁴ SZÓKE 1962, 33-34.

⁶⁴⁵ DIENES 1966, 229-232.

⁶⁴⁶ ISTVÁNOVITS 2003, 349.

⁶⁴⁷ GÁLL 2008, vol. I. 332-337, vol. III. Tabelul tipologic 34-36, Tabelul A. 4.

⁶⁴⁸ L. KOVÁCS 1986 b, 204-225.

⁶⁴⁹ RÉVÉSZ 1996, 45-46; GÁLL 2000, 104; GÁLL 2002, 289-314.

⁶⁵⁰ GÁLL 2002, 296.

⁶⁵¹ Și de această dată ne-am convins cât de importantă este analiza pieselor *direct* și nu din poze sau desene subiective.

⁶⁵² SCHULZE-DÖRLAMM 1988, 431.

⁶⁵³ Greșeala lui Schulze-Dörlamm a fost corectată de către László Révész într-un articol din 1999. RÉVÉSZ 1999 b, 267-299.

caracteristic săbiilor. Din cauza unicității sale propunem denumirea *tip „Cluj”* pe baza caracteristicilor sale tipologice. (vezi *pl. 46*)

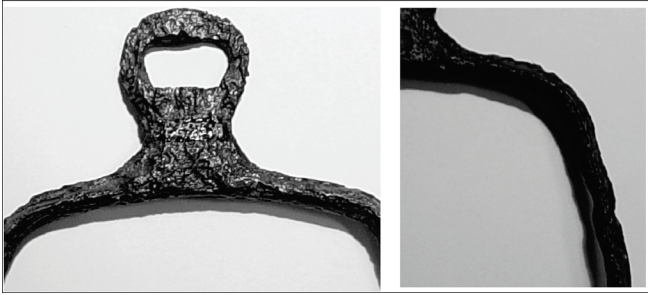

Figura 46. Urechiușa, gâtul și secțiunea uneia dintre barele scăriței (foto: ERWIN GÁLL)

Scărița în formă de pară tip *IA1*⁶⁵⁴ se integrează în categoria scărițelor din secolul al X-lea, cu mențiunea că acest tip cu urechiușă trapezoidală, cu bare plate și tălpi late, a fost de foarte multe ori ornamentat.⁶⁵⁵ Exemplarul din mormântul 11 a fost decorat prin incrustație. Cele două margini ale barelor plate, pe de o parte, și cele două părți ale urechiușii, pe de altă parte, au fost decorate cu aceeași plăcuță de argint arcuită, acestea fiind montate în cele două caneluri realizate prin dăltuire pe corpul de fier al scăriței. Înaintea ciocănirii plăcuței în caneluri, în mijlocul barelor au fost incizate 19 lăcașuri în formă de pară, cu vârful spre exterior. În aceste lăcașuri au fost încadrate cele 19 plăcuțe în formă de pară, din cupru galben, în felul următor: marginile plăcuțelor mici în formă de pară au fost îndoite la 90° și au fost montate prin ciocănire în lăcașuri. Fotografiiile macroscopice ne demonstrează faptul că au fost montate separat în fiecare lăcaș al piesei. Se observă că nici un ornament piriform nu este identic cu celălalt din punct de vedere al dimensiunii și chiar al formei. Piesa demonstrează astfel calitățile tehnice și artistice impresionante ale orfevrarului. În cele două părți ale scăriței s-a păstrat decorul plăcuței de argint, care a fost ciocănit separat în canelurile anterior amintite. (vezi *pl. 47*)

Figura 47. Imaginea macroscopică a scăriței din strada Zápolya, mormântul 11 (foto: ATTILA MOLNÁR)

În cazul exemplarului de la Cluj se poate observa cu ușurință tendința de a reprezenta contrastul *deschis-închis*. Astfel, plăcuța de argint, reprezentând fondul, este de culoare *deschisă* iar ornamentele de cupru galben, care reprezintă decorul, sunt de culoare mai închisă. Este destul de clar că acest contrast de culori are menirea de a spori efectul optic. Totodată, datorită acestui contrast de culori practic *fondul* (plăcuța de argint) și *decorul* (plăcuțele din cupru galben) se lipsesc unul în celălalt, îmbinându-se. Puțina noastră pregătire din punct de vedere al istoriei artei ne împiedică să dezvoltăm această problemă; menționăm doar faptul că această tendință spre *coloristică*, adică jocul între culori *închise* și *deschise*, este una veche în cultura antică.⁶⁵⁶

Exemplarul analizat are analogii aproape identice, atât din punct de vedere tipologic, cât și decorativ, la Rakamaz-Strázsadomb mormântul A (?), respectiv la Beregovo mormântul 2.⁶⁵⁷ Ambele exemplare provin din morminte cu un inventar bogat, caracteristic secolului al X-lea (m. A de la Rakamaz: aplice de costum, centură cu aplice, sabie cu garnitură de aur, mască mortuară din placă de aur, geantă decorată cu placă, centură decorată cu aplice, sabie, zăbală). Dacă scărița

⁶⁵⁴ GÁLL 2008, vol. I. 336.

⁶⁵⁵ Cu toate acestea există și exemplare neornamentate, de exemplu: Hajdúszoboszló-Árkoshalom m. 99, Püspökladány-m. 195, Visznek-Kecskehegy-m. 35, Tiszabercel-descoperire izolată. M. NEPPER 2002, Pl. 43, 7, pl. 179. 2; RÉVÉSZ 2008, Pl. 95. 2; ISTVÁNOVITS 2003, Fig. 178. 30.

⁶⁵⁶ RIEGL 1927, 171-173; RIEGL 1989, 171-173.

⁶⁵⁷ *Rakamaz-Strázsadomb*: K. K. 1996, 110-119; *Beregszász-Kishegy*: J. JANKOVICH 1943, 101, Pl. XXIV.

decorată provine din mormântul A,⁶⁵⁸ din punct de vedere topografic nu putea să ajungă în pământ mai repede de a doua treime a secolului X, deoarece nu departe a fost descoperit mormântul C, din care provine o spadă cu mâner de sabie. (vezi fig. 48)

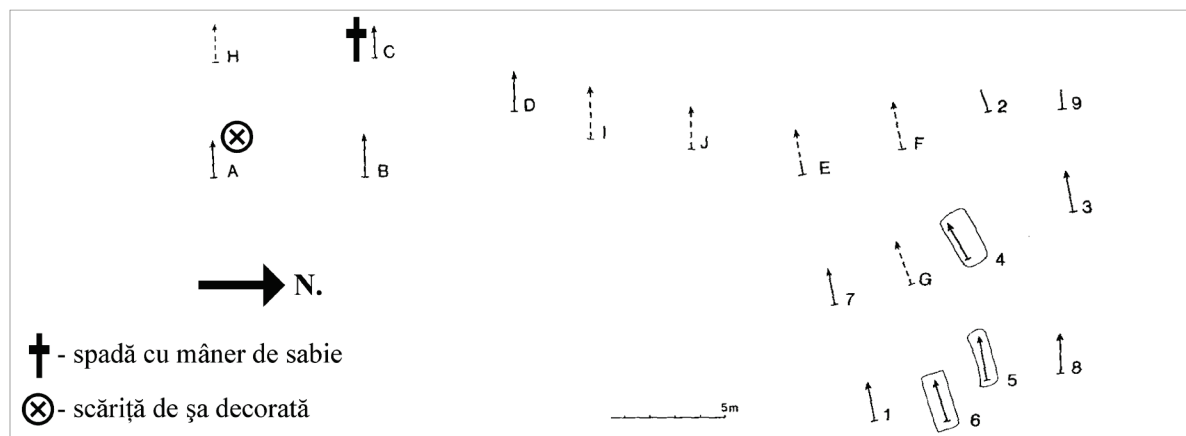

Figura 48. Planul necropolei de la Rakamaz-Strázsadomb (K.K. 1996, 111: Fig.)

Individul din mormântul 2 de la Beregovo a fost integrat de către Károly Mesterházy între membrii „primei generații”, însă nu beneficiem de date pentru o datare mai exactă. Mormântul 1 a fost descoperit la cel puțin 30 de metri spre sud. Din el provine o scăriță de tipul „forjat în urechiușă” cu bumbi între talpă și bare, a cărei datare nu o putem plasa mai repede de a doua treime a secolului X.⁶⁵⁹ În afara acestor exemplare mai există unul la Muzeul Național Maghiar din Budapesta⁶⁶⁰ și încă un exemplar uzat la Tarnaörs, provenit dintr-un mormânt distrus în care au fost înregistrate și resturile calului.⁶⁶¹ Ornamentarea acestor scărițe aparține variantei I.

Decorul piesei noastre este foarte apropiat de decorul variantei I a decorului scărițelor, tot de tip 1A1 de la Sárretudvari Poroshalom-mormântul 1. Putem observa între acestea o singură diferență tehnică, dar esențială, lipsa plăcuței de argint ca bază a decorului, fiind montate doar plăcuțele în formă de pară, ciocănite în lăcașuri anterior incizate. (vezi fig. 49)

Figura 49. Scărița din mormântul 1 de la Sárretudvari Poroshalom (K. K. 1996, 280: Fig. 9.)

Se cuvine amintit faptul că în mormântul 2, care a fost identificat lângă mormântul 1, au fost înregistrate aplice de spată în formă de frunză, asemănătoare cu cele din mormântul 11 de la Cluj-strada Zápolya. În mormântul 1 de la Poroshalom a fost înmormântat un bărbat de 40-45 de ani. Dacă acest individ a fost înmormântat în anii '30 ai secolului X (pe baza tipocronologiei pieselor mormântul poate fi datat în prima jumătate a secolului X), din punct de vedere biologic individul putea să aparțină „primei generații” a „ungurilor cuceritori”.⁶⁶² Ca analogie exactă a acestui tip de scăriță și a ornamentului de pe aceasta (aparținând variantei a II-a) menționăm scărița de la Püspökladány - mormântul 54. În cazul acestei scărițe doar decorul a fost ciocănit în bară, lipsește plăcuța de argint ca fond de decor. O mare parte a plăcuțelor din cupru au căzut din caneluri. Pe baza acestui fapt putem trage concluzia că și această piesă a fost folosită timp îndelungat. În acest mormânt a fost îngropată o persoană de 64-69 de ani, care chiar dacă a fost înmormântată la mijlocul

⁶⁵⁸ Despre această posibilitate: K. K. 1996, 110, 117.

⁶⁵⁹ Folosirea *bumbului* poate fi urmărită mai ales la scărițele trapezoidale. L. KOVÁCS 1986 b, 204-206.

⁶⁶⁰ FETTICH 1937, 57; DIENES 1958, 125-141.

⁶⁶¹ RÉVÉSZ 2008, 276, Fig. 204-205.

⁶⁶² M. NEPPER 2002, 394-395, Pl. 344-350.

secolului X, din punct de vedere biologic putea să aparțină „primei generații” a „maghiarilor cuceritori”; scărița în mod sigur a fost produsă în prima jumătate a secolului X.⁶⁶³

O altă variantă de decor putem observa pe scărița de tip 1A1 de la Balkány (varianta a III-a). Pe urechiușa și barele plate ale scăriței, descoperită izolat în 1904, am putut observa atât plăcuța de argint, acesta fiind fondul, cât și decorul compus din plăcuțele în formă de pară. Deosebirea de varianta I este că aceste forme de pară sau de frunză nu se orientează spre exteriorul barei ci în sus, iar dinspre interiorul barei putem observa de fiecare dată că aceste forme de frunză au o reprezentat și lujerul.⁶⁶⁴

Decorul foarte schematic al formei de *pară* sau *frunză* apare și pe scărița în formă trapezoidală, fără bumbi între talpă și bare, din mormântul 41 de la Sárrétudvari Hízófold. Pe barele acestei scărițe, asemănătoare variantei a II-a, au fost introduse plăcuțe din argint în formă de frunză schematizate, iar în marginile celor două bare a fost introdusă, în două caneluri incizate, o plăcuță din argint. În inventarul mormântului s-au înregistrat resturile de fier ale unei tolbe, vârfuri de săgeți; scheletul aparținea unui bărbat în vârstă.⁶⁶⁵ Pe baza tipului scăriței propunem datarea mormântului la mijlocul, respectiv sfârșitul ultimei treimi a secolului X, deși o datare mai precisă am putea formula după analiza orizontal-stratigrafică a necropolei. Am încercat să ilustrăm această situație în tabelul următor:

	Varianta tipului scărițelor	Varianta decorului scărițelor	Numărul decorului în formă de <i>pară</i> sau <i>frunză</i>	Analiza antropologică a scheletului
Cluj-strada Zápolya m. 11	1A1	Varianta I	19	Schelet neidentificat
Beregszász-m. 2	1A1	Varianta I	18	Schelet neidentificat
Rakamaz-Strázsadomb-m. A?	1A1	Varianta I	21	Schelet neidentificat
Tarnaörs	1A1	Varianta I	a căzut o parte	Descoperire izolată
Magyar Nemzeti Múzeum-szórvány	1A1	Varianta I	a căzut o parte	Descoperire izolată
Sárrétudvari Poroshalom m. 1	1A1	Varianta II	23	40-45 de ani
Püspökladány m. 54	1A1	Varianta II	a căzut o parte	64-69 de ani
Balkány	1A1	Varianta III	17	Descoperire izolată
Sárrétudvari Hízófold m. 41	trapezoidală	Varianta IV	39	Senilis (50-60 de ani)

Figura 50. Scărițele cu decor în formă de „pară” sau „frunză” și lista mormintelor din care provin

Din aceste date putem să tragem câteva concluzii:

1. Din punct de vedere tehnic și estetic, cele mai elaborate sunt scărițele 1A1 cu decor varianta I. Din păcate, aceste exemplare provin din necropole cercetate fragmentar, fără analize antropologice ale scheletelor, respectiv din descoperiri izolate. Pe baza analizei anterioare, fără să avem în alte zone analogii identice sau apropiate, credem că aceste exemplare au fost confecționate în Bazinul Carpatic.

2. Toate scărițele decorate cu motive în formă de pară sau de frunză, cu o singură excepție (Püspökladány), aparțin aceluiași tip.

3. Scheletele cercetate antropologic aparțin de fiecare dată unor defuncți mai vârstnici de 40 de ani și inventarele pot fi datate în prima jumătate a secolului X.

4. Scărițe decorate în acest mod sunt cunoscute într-un teritoriu relativ restrâns: în zona Bihorului, a Hevesului, zona Clujului și cel mai reprezentativ, din zona Tisei Superioară.

În concluzie, aceste scărițe pot fi datate în primele decenii ale secolului X, la fel ca exemplarul de la Cluj. Aceste scărițe pot fi produsele unui atelier din zona Tisei, unde se concentrează cele mai multe produse de orfevrărie.

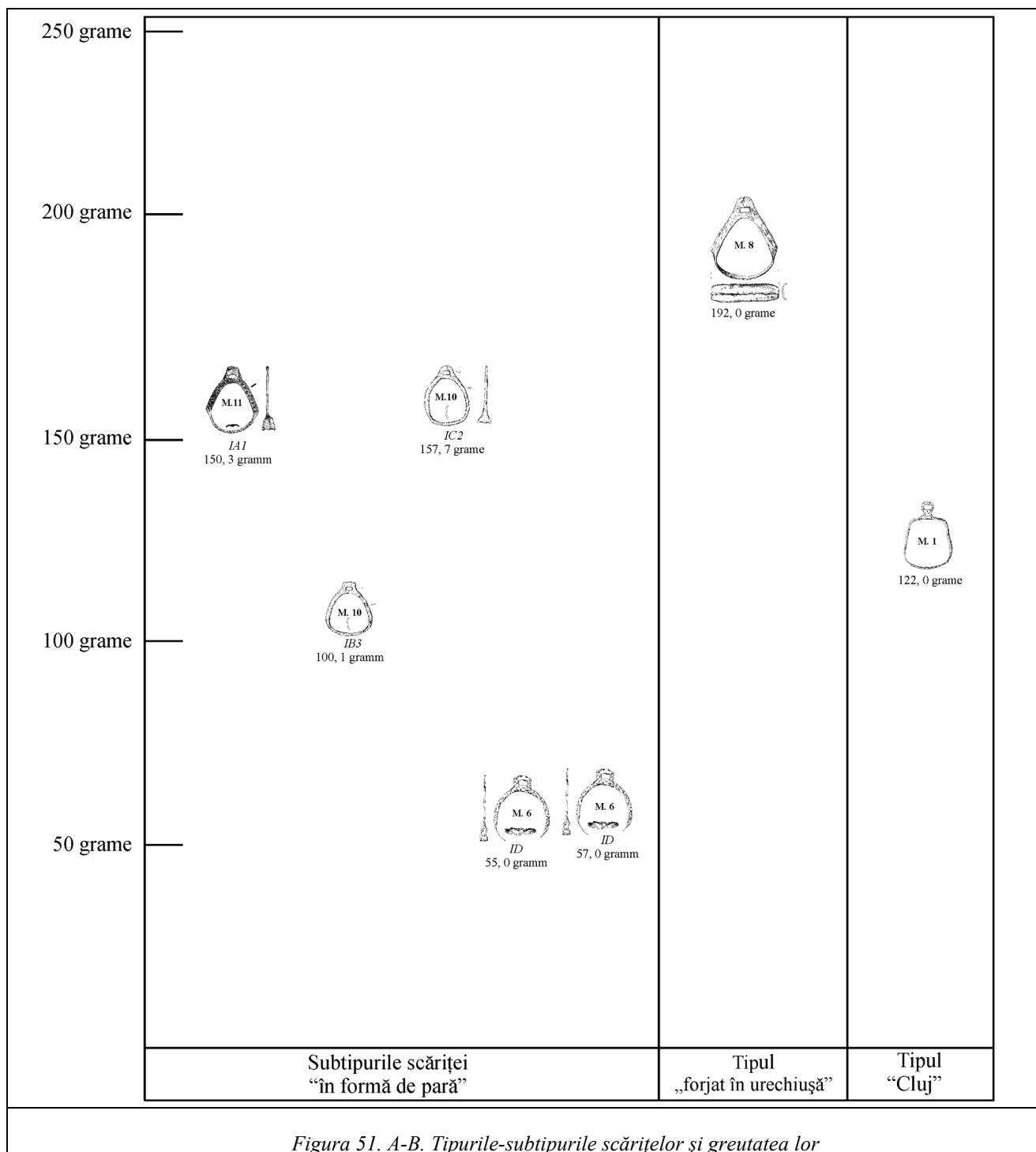
⁶⁶³ M. NEPPER 2002, 138-139; K. K. 1996, 248: Fig. 5.

⁶⁶⁴ JÓSA 1914. 174; K. K. 1996, 129-130, Fig. 1.

⁶⁶⁵ M. NEPPER 2002, 303, Pl. 235-238; K. K. 1996, 259: Fig. 6.

Greutatea scărițelor din siturile funerare din zona Clujului se deosebește frapant de la un exemplar la altul. Am încercat să le ilustrăm în tabelul următor:

	<i>Tip</i>	<i>Greutate</i>
Cluj-strada Zápolya m. 6-1	Tip pară ID	55,0 grame
Cluj-strada Zápolya m. 6-2	Tip pară ID	57,0 grame
Cluj-strada Zápolya m. 10-1	Tip pară IB3	100,1 grame
Cluj-strada Zápolya m. 1	Tipul „Cluj”	122,0 grame
Cluj-strada Zápolya m. 11	Tip pară IA1	150,3 grame
Cluj-strada Zápolya m. 10-2	Tip pară IC2	157,1 grame
Cluj-strada Zápolya m. 8-2	Tip „forjat în urechiușă”	192,0 grame

Așa cum putem observa, între greutatea scărițelor există deosebiri importante, fapt care nu se deosebește frapant de tendințele observate în alte descoperiri din Bazinul Transilvan, Partium și Banat.⁶⁶⁶

Pentru evoluția, *schimbarea formelor*, respectiv a *greutății scărițelor*, cel mai bun exemplu îl oferă exemplarele din Piața Centrală-parte de sud-est. Din secolul XI, urechiușele și corpul scăriței se unesc și se ascuțesc, având un corp rotund, caracteristic multor scărițe din secolul X (vezi *pl. 63. 1-2.*). O deosebire importantă este că scărițele din secolele următoare sunt mult mai mari și mult mai grele, iar tălpile se lătesc în formă rotundă. Cele trei scărițe se datează în secolele XII-XIII și le putem asocia cronologic cu scheletele dezvelite în zona Pieții Centrale, așadar cu locuitorii așezării Clujului timpuriu.

V. 4. Zăbale (*pl. 67. II. 1-2.*)

Zăbala este „...piesa de harnașament indispensabilă coordonării, stopării și schimbării de direcție a calului. Călărețul, cu ajutorul zăbalei, ține în mână animalul foarte puternic, folosit la călărie (a ló irányításához, megállításához és irányváltztatásához elengedhetetlen, nélkülözhetetlen lószerszám. A lovas a zabla segítségével tartja markában a nagy erejű hátasállatot)..” scria acum mai bine de patru decenii István Dienes.⁶⁶⁷ Evident că din aceste cauze, au apărut zăbalele, rapid după domesticirea cailor. În ceea ce privește formele primare ale „zăbalelor”, acestea rămân evident la nivelul prezumțiilor. Tot ipotetică era *bucla frânghieii*, dar putea să fi fost realizată din materiale perisabile, ca de exemplu din *bară de lemn* găurită la capete, fixată de căpăstru.⁶⁶⁸

Pe baza construcției structurii zăbalelor putem observa că cele două părți principale au importanță funcțională în coordonarea calului, în schimb alte părți au rol secundar sau altfel exprimat, auxiliar. Prima parte principală este *bara din gură*, iar a doua este *elementul lateral*. Funcția *elementului lateral* în cazul zăbalelor din secolul X l-au jucat *verigile*, *psaliile* documentate într-un număr mult mai mic le putem categorisi ca având o funcție secundară, auxiliară.

Secțiunea barelor zăbalelor din secolele X-XI este de formă rotundă, respectiv romboidală. Această tendință se poate observa și în cazul verigilor zăbalelor.

Pe baza caracteristicii formelor și a dimensiunilor verigilor zăbalei, exemplarele din mormintele descoperite pe teritoriul orașului Cluj-Napoca pot fi grupate în două tipuri cu trei subtipuri:

V. 2. 1.a. Zăbală cu verigi de diametru mic: Cluj-strada Plugarilor m. 25.

V. 2. 1.b. Zăbală cu verigi de diametru mare: Cluj-strada Zápolya m. 9 și 10. (*pl. 32. 26; pl. 39. 1.*)

V. 2. 2. Zăbală fără verigi, la capătul căreia barele au fost ciocănite și întoarse în formă de verigă: Cluj-strada Zápolya m. 6 și 8. (*pl. 21. 55; pl. 23. 27.*)

Într-un caz apare doar bara zăbalei: Cluj-strada Zápolya m. 11. (*pl. 34. 10.*)

Secțiunile barelor zăbalelor din secolele X-XII sunt *rotunde*, *pătrate* și *rombice*. Această tendință poate fi observată în cazul verigii zăbalelor.

Pe baza secțiunilor putem concluziona funcționalitatea acestora: muștiucurile *rotunde* sunt o soluție mai cruțătoare, în comparație cu cele în *formă de romb* sau *dreptunghiulare*.

Zăbale cu bare de secțiune rotundă-ovală: Cluj-strada Zápolya m. 10 și 11.

Zăbale cu bare de secțiune dreptunghiulară: Cluj-strada Zápolya m. 6, 8 și 9.

Pe baza analizei zăbalelor descoperite în siturile funerare din Bazinul Transilvaniei, în Partium și în Banat, am putut remarca că atât femeile, cât și bărbații foloseau atât zăbalele *aspre*, cât și pe cele mai *cruțătoare*. Din acest punct de vedere nu fac excepție nici zăbalele găsite în mormintele din Cluj, unde în schimb, au fost înhumați de fiecare dată doar bărbați. Din aceste situri provin atât muștiucuri de zăbală cu secțiune rotund-ovală, cât și cu secțiune pătrată sau în formă de romb.

În continuare, dorim să abordăm problema celui de-al doilea tip de zăbală, deoarece acesta reprezintă un unicat în cadrul culturii materiale din secolul X. În cazul zăbalelor din mormintele 6 și 8 din strada Zápolya capetele barelor dreptunghiulare au fost ciocănite plat, după care au fost îndoite din nou, astfel că *veriga* formată prin această tehnică a jucat concomitent două funcții: a fost inelul barei și totodată componentă laterală (veriga zăbalei)!! Singura deosebire între aceste piese este faptul că verigile-inele astfel formate în cazul exemplarului din mormântul 6 au diametru mai mic (d: 1,5-1,6 cm), iar în cazul exemplarului mormântului 8 acestea sunt mai mari (d: 2,8 X 3,3 cm).

⁶⁶⁶ GÁLL 2008, vol. I. 341-342, vol. III. Tabelul tipologic nr. 40.

⁶⁶⁷ DIENES 1966, 208-209.

⁶⁶⁸ HÜTTEL 1981, Pl. 16. 165, 169.

Până în acest moment nu am putut identifica nici o analogie exactă a acestor zăbale în macroregiunea geografică denumită Bazinul Carpatic, în schimb am reușit să identificăm în Polonia, în mormântul 3 de la Lutomiersk, respectiv într-o descoperire izolată din zona Gdanskului.⁶⁶⁹

V. 5. *Catarame de chingă*

Unul dintre elementele pieselor de harnașament păstrate în morminte este catarama de chingă. Din cauza formei lor universale importanța datării lor este foarte redusă, atât în cazul secolului X, cât și în alte epoci.

În materialul arheologic al secolului X am putut deosebi patru tipuri de catarame:

1. *Cataramă de formă pătrată*: Cluj-Zápolya-m. 11. (1 exemplar-Fe).⁶⁷⁰ (pl. 34. 11.)

2. *Cataramă de formă drepunghiulară, cu capete rotunjite*: Cluj-strada Zápolya m. 6. (1 exemplar-Fe).⁶⁷¹

3. *Cataramă de formă rotundă*: Cluj-strada Zápolya m. 9. (1 exemplar-Fe).⁶⁷²

4. *Cataramă în formă de liră*: Cluj-strada Zápolya m. 11. (1 exemplar-Br).⁶⁷³ (pl. 34. 12.)

În mormântul 11 din strada Zápolya au fost identificate două catarame de chingă, dar din păcate nu cunoaștem poziția lor în mormântul jefuit în vechime. Pe baza dimensiunilor sale catarama de chingă pătrată putea să aparțină curelelor șeii, iar în cazul mormântului 9, pe baza fotografiei și a desenului realizat de către Gyula László, funcția cataramei este destul de clară: în mod sigur ea aparținea curelelor șeii. În cazul mormântului 6, catarama a jucat un rol la căpăstru.

VI. Ceramica (pl. 3. 2; pl. 10. 2; pl. 15. 4; pl. 68. 8.)

Ceramica reprezintă una dintre categoriile de artefacte cele mai comune, fiind atestată arheologic în cantități uriașe mai ales în așezările „epocii migrațiilor”, dar și ca depuneri rituale în mormintele epocii. În capitolul III am abordat importanța și funcția acestei categorii de artefacte în ritualurile funerare. O putem detecta atât în necropolele cu indivizi înarmați și cu depunerea resturilor calului, cât și în cimitirele cu un inventar sărac, cu depuneri de piatră pe mormânt și cu schelete care au orientări diverse.⁶⁷⁴

Trebuie să amintim că datarea ceramicii secolelor X-XIII nu este rezolvată până la ora actuală, cea mai mare problemă reprezentând-o deosebirea dintre ceramica din „*epoca cuceririi*” și cea din epoca arpadiană timpurie. Chiar și despre ceramica cu gâtul canelat⁶⁷⁵ s-a adevărit că nu este folosită numai în secolul X, ci și în secolele următoare.⁶⁷⁶

Din punct de vedere metodologic, am sistematizat ceramica după următoarele criterii:

1. Am încercat sistematizarea ceramicii în primul rând după forma oalelor.

2. Pe lângă aceasta au jucat un rol important caracteristicile dimensionale, am măsurat înălțimea vaselor, respectiv diametrul gurii, al umerilor, pântecului și fundului.

Lățimea oalelor din mormintele din strada Zápolya este mai mare decât înălțimea lor. În această grupă putem integra oala borcan cu buză groasă, cu umerii pronunțați și fund lat, de culoare cenușie, din mormântul 5 (grupa I), respectiv oala borcan cu profil puternic profilat, cu buza întoarsă spre exterior, de culoare castaniu-roșcată, din mormântul 3 (grupa IIa). Oala din mormântul II din strada Kalevala, de culoare roșcată, este mai înaltă, iar gura are un diametru mult mai mare decât oalele anterioare (grupa IV).⁶⁷⁷

⁶⁶⁹ JAŹDŹEWSKI 1949, 111, Fig. 39.

⁶⁷⁰ Nerepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁶⁷¹ Nerepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁶⁷² Pe baza schiței de desen a mormântului 9.

⁶⁷³ Nerepublicat. Vezi Catalogul (cap. VII).

⁶⁷⁴ GÁLL 2008, vol. I. 109-110.

⁶⁷⁵ Acest tip de ceramică a fost socotit o lungă perioadă de origine orientală (I. Fodor, K. Mesterházy), dar în ultima vreme au apărut și păreri privind originea sa mediteraneană, fără să fie detaliată concepția (Cs. Bálint). Trebuie să ne întrebăm dacă în următoarea perioadă vom vorbi de o preferință „*sudică*” în arheologia maghiară, după 150 de ani de preferință „*orientală*”? BÁLINT 2004 b, 37-41; FODOR 1985 a, 165-171; MESTERHÁZY 1975, 99-117.

⁶⁷⁶ În acest sens un exemplu foarte bun ne oferă ceramica cu gâtul canelat de la *Dăbâca-așezare*, în mod sigur databilă în secolele XI-XII. Nerepublicat.

⁶⁷⁷ Vezi analiza și sistematizarea ceramicii funerare în Bazinul Transilvan, Banat și Partium la GÁLL 2008, vol. I. 352-358, vol. III. Planșa tipologică 44-45

VII. Monede

Din cele șase fragmente de cimitire, monede au apărut în necropola de la Mănăștur, ca oboluri, fiind emise de către regii maghiari. În mod sigur, funcția de obol o avea și moneda, din păcate nedeterminabilă, din strada Kalevala situl II-mormântul 5, descoperită pe sternul scheletului.

Cazuri:

Andrei I (1046-1060): Mănăștur-m. 130.⁶⁷⁸ (pl. 54.: m. 130. 1.)

Ladislau I (1077-1095): Mănăștur-m. 10, - 32, - 41, - 75. și 124.⁶⁷⁹ (pl. 47.: m. 10. 1; pl. 49.: m. 32. 1.; pl. 41. 1; pl. 52.: m. 75. 1; pl. 53.: m. 124. 1.)

Béla al II-lea (1131-1141): Mănăștur-m. 1, 53 și 158.⁶⁸⁰ (pl. 47. 1; pl. 50.: m. 53. 3; pl. 55.: m. 158. 2.)

Géza al II-lea (1141-1161): Mănăștur-m. 64, 112 și 121.⁶⁸¹ (pl. 50.: m. 64. 1; pl. 53.: m. 121. 1.; pl. 56. 12.)

Béla al III-lea (1174-1196): Mănăștur-m. 9.⁶⁸² (pl. 47. 2.)

În capitolul III ne-am ocupat pe larg de obiceiul depunerii obolurilor. Din păcate, nu avem posibilitatea să abordăm din mai multe puncte de vedere monedele descoperite în necropola de la Mănăștur-Calvaria, deoarece nu am reușit să le identificăm și în consecință nu am putut analiza mult mai precis aceste monede.⁶⁸³ Nu am găsit nici acte doveditoare în sensul că s-ar fi realizat analize metalografice, cum s-a întâmplat în cazul altor artefacte care proveneau din această necropolă.⁶⁸⁴

Dorim totuși să precizăm câteva idei în legătură cu importanța datării a monedelor. Din mormântul 130 provine o monedă emisă de către Andrei I (1046-1060) (fără să putem determina exact tipul). Mormântul respectiv a fost dezvelit lângă mormântul 121, din care provine moneda, la fel nedeterminată, a lui lui Géza al II-lea (1141-1161), dar mult mai important este faptul că aceste morminte sunt înconjurate doar de morminte care se datează în prima jumătate a secolului XII.

Deci monedele emise în necropola de la Mănăștur încep de la Andrei I (care se datează mult mai târziu), dar începând de aici nu există o continuitate de emisiuni monetare până la Ladislau I (1077-1095). Monedele emise de către Ladislau I sunt cunoscute din cinci morminte.

De la Ladislau I emisiunile monetare se întrerup din nou până la cele ale lui Béla al II-lea (1131-1141), după care continuă neîntrerupt până la Béla al III-lea (1172-1196).

Din necropolă provin 13 morminte cu monede în inventar, care constituie 8,17% din totalul de 159 de morminte. Aceste monede reprezintă cronologia relativă a fragmentului de necropolă, din a doua jumătate a secolului XI până la începutul secolului XIII. Totuși, trebuie să amintim că cea mai mare parte a necropolei nu a fost cercetată (după autorul săpăturii a fost investigată doar în proporție de 20%).

Despre relațiile tipologice ale artefactelor din necropolele din zona Clujului în secolele X -XIII (mai ales a artefactelor datate în secolul X)

În următoarele rânduri am încercat să sistematizăm relațiile tipologice pe baza răspândirii lor chorologice:

1. *Tipuri de artefacte răspândite în secolele X-XIII în Bazinul Carpatic.* Aici am inclus diferite categorii de podoabe (inele de buclă, aplice de îmbrăcăminte, brățări, catarama), *unelte și ustensile* (cuțite, amnare, cute, seceri), *arme* (săbii, tolbe, vârfuri de săgeți), *aplice de harnașament* (scărițe, zăbale) și *vase ceramice*.

2. În grupa a doua am încadrat acele artefacte care au analogii doar în Bazinul Carpatic. Am reușit să identificăm un singur exemplar și anume *scărița ornamentată* din mormântul 11 din strada Zápolya.

3. În grupa a treia sunt încadrate acele artefacte care au analogii atât în zonele Bazinului Carpatic, cât și în alte regiuni ale Europei estice, sudice și nordice, precum și în Asia Centrală:

3. 1. Analogiile aplicelor de centură de tip „Cerdin” din mormântul 4 din strada Plugarilor sunt foarte puține în Bazinul Carpatic, acestea provin mai ales din zonele nord-estice ale continentului.

3. 2. Analogiile aplicelor de centură din mormântul 1 din strada Zápolya din Cluj provin din zona Balcanilor, dar și din zonele Volgăi, precum și câteva analogii din Bazinul Carpatic.

⁶⁷⁸ IAMBOR, MATEI 1983, 136. Pl. VI. m. 130. 7.

⁶⁷⁹ IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 10. 4., Pl. VIII. m. 32. 1., m. 44. 4.; IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 140. Pl. V. m. 75. 1., 136. Pl. VI. m. 124. 1.

⁶⁸⁰ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 137. Pl. IV. m. 53; IAMBOR, MATEI 1983, 138. Pl. VII. m. 158. 1.

⁶⁸¹ IAMBOR, MATEI, HALASU 1981, 137. Pl. IV. m. 64; IAMBOR, MATEI 1983, 133. Pl. VI. 124., 135. Pl. VI.

⁶⁸² IAMBOR, MATEI 1979, 602, Pl. VII. m. 9. 2.

⁶⁸³ Ar fi vorba de sistemul introdus de către Lajos Huszár în 1979.

⁶⁸⁴ Vezi Catalogul (cap. VII).

3. 3. Analogiile aplicei de geantă provenită din mormântul 25 din strada Plugarilor provin atât din Bazinul Carpatic, cât și din regiunile estice și nordice.

3. 4. În lama sabiei din mormântul 25 din strada Plugarilor au fost ciocănite sârme de argint. O oarecare asemănare există în cazul sabiei din Viena, dar și în cazul sabiei de lângă Kiev.

3. 5. Analogiile agățătoarei de tolbă de arc a mormântului 10 din strada Zápolya provin, pe lângă cele 12 exemplare din Bazinul Carpatic, într-o cantitate importantă din Scandinavia până în Balcani. Analogia exactă a piesei noastre provine din zona Kievului.

3. 6. Pe lângă foarte multe analogii ale cerceilor de tip ciorchine de strugure în Bazinul Carpatic, un număr important de obiecte de acest tip provin din Polonia, Ucraina, Rusia și Balcani.

3. 7. Din Bazinul Carpatic provin puține analogii ale nasturilor decorați cu granule, însă un număr important provine din Polonia, Ucraina, Republica Moldova, Rusia și Balcani.

3. 8. Aplica de harnașament cu zurgălău în interior are doar câteva analogii în Bazinul Carpatic. Astfel de aplice provin mai ales din zonele Kievului, dar putem documenta câteva exemplare și din zona Balcanilor.

4. În grupa a IV-a am încadrat acele artefacte care *nu au analogii în Bazinul Carpatic*:

4. 1. Asemenea exemple sunt capetele de curea din mormântul 11, ale căror analogii le găsim doar în zona Altailor, la Korboliho curganul nr. 1.

5. În ultima grupă am încadrat acele artefacte ale căror analogii formale și funcționale *nu se cunosc* până la ora actuală:

5. 1. Aplica de harnașament, rectangulară, foarte uzată, din mormântul 11 din strada Zápolya.

5. 2. Aplica rotundă, ajurată având decor de pseudoperle din mormântul 8 din strada Zápolya.

5. 3. Piesa în poziție secundară de pe urechiușa scăriței din mormântul 11 din strada Zápolya. Așa cum am amintit, aceasta nu are analogii exacte nici până la ora actuală, dar ornamentica sa ne aduce aminte de influența vikingă din Scandinavia sau din Rusia.

Concluzii

Așa după cum am prezentat în capitolul II. 2, descoperirile funerare din zona Clujului, databile în secolul X, au fost socotite în tot cursul secolului XX un rezultat al migrației maghiare dinspre est. Specialiștii, însă, n-au pus niciodată problema unor realități *sociologice* mult mai complexe, nu au analizat complex necropolele sau nu au pus problema cauzalitățile răspândirii pieselor etc.

Analizele respective n-au ținut seamă în primul rând de faptul că orice necropolă reprezentând o comunitate umană are o evoluție în timp (reflectată în lipsa analizelor de ADN exact de tipocronologia pieselor), o cronologie a folosirii sale. Cu toate acestea unele păreri lipsite de orice legătură cu realitatea au socotit că necropolele din secolul al X-lea din zona Clujului reprezintă acele comunități umane (militari) care au luptat cu personajele pe care cunoaștem din opera lui *Anonymus*. Iată cel mai bun exemplu de „*argumentare mixtă*”. Nu s-a ținut cont de analizele tipocronologice ale artefactelor descoperite în inventarul mormintelor, de faptul că aceste necropole nu au fost cercetate în totalitate și nici de faptul că în aceste necropole există și morminte de copii. În consecință, aceste necropole au fost categorisite, fără nici o nuanțare și detalieri, drept urmele antropologice ale comunităților care au fugit din zona Atelcuz în Bazinul Carpatic. Această ipoteză este total falsă.

Pe de altă parte, aceste comunități au fost legate de către specialiști de așa-zisul „Orient” și ca o consecință, cultura lor materială a fost declarată *orientală*, în unele cazuri chiar *asiatică*. Acești specialiști nu au explicat ce înseamnă în accepțiunea lor *Orient* sau *Asia*. Despre *Asia* știm că are o întindere de 44,4 milioane km², în comparație, Europa are doar 10. 508. 000 km², astfel că ar fi meritat o explicație mai clară ce înseamnă de fapt acest termen (analiza lui Schulze-Dörlamm din acest punct de vedere este viabilă și astăzi). Folosirea acestor termeni, din punctul nostru de vedere, nu are o acoperire științifică și, așa cum am putut observa în capitolul II. 2, majoritatea specialiștilor au fost predispuși să lege un eveniment politic și sociologic de cultura materială, motivând doar că *sunt de sorginte orientală*, singurul lor argument fiind că aceste artefacte trebuiau să fie orientale pentru că și aceste comunități de maghiari au venit din „Orient”. Nu și-au pus niciodată problema că în cursul vieții unui om, ca și al unei comunități umane, cultura materială trece printr-o evoluție, cea mai pregnantă fiind evident în domeniul modei, ale cărei schimbări sunt determinate de cauze socio-psihologice. Totodată, nu au precizat foarte clar care sunt elementele răsăritene, dar au avut tendința de generalizare. Trebuie să menționăm faptul că unele artefacte chiar pot fi rezultatul migrației, însă acestea sunt doar *câteva* din întregul lot de piese.

În concluzie, așa cum am încercat să arătăm în analiza detaliată a culturii materiale, relațiile elementelor culturii materiale din zona Clujului nu pot fi considerate nici „orientale”, nici „răsăritene”, ci la nivelul civilizației lumii de atunci, cu relații tipologice, cu piese descoperite în Balcani, Scandinavia și

Polonia, nordul și sudul Rusiei, din Bugeac până în Altai. Acestea nu reprezintă altceva decât comerțul pe spații mari, din zona Volgăi până la Birka (centru politico-militar și comercial din Scandinavia estică) și de aici până în Balcani. Putem să concluzionăm că elementele culturii materiale din mormintele găsite în zona Clujului *reprezintă nivelul de civilizație, extrem de variat, al Evului mediu timpuriu est-european* și nu simboluri ale migrației comunităților maghiare înspre Bazinul Transilvan.

Dacă în analizele arheologice materialul datat în secolul X a fost considerat *oriental*, însă nimeni nu a încercat să caute analogii în spațiul estic și pentru materialele din secolele XI-XIII (deși avem analogii și în aceste cazuri). Iată de ce, în concepția majorității specialiștilor, doar piesele datate în secolul X puteau fi legate numai de procesul migrației maghiare, cele din secolul XI neputând fi legate de asemenea aspecte, deși în cursul secolului XI s-au așezat mai multe populații pe teritoriul Regatului Maghiar, fiind consemnate și mai multe atacuri dinspre Orient. Interesant este faptul că pe aceleași fenomene arheologice le vedem uneori ca forme de înrâurire asupra culturii materiale (piese din secolul X) și alteori doar drept o consecință a comerțului (artefacte din secolul XI). *Acesta este amestecul istoriografiei în știința arheologică.*

Un lucru este foarte clar: amestecul istoriei sau amestecarea istoriei scrise, a lingvisticii în abordările arheologice a fost și este o modă est-europeană, la care arheologia și arheologii generației noastre ar trebui să renunțe. Dacă pot....

Capitolul V

SISTEMUL CRONOLOGIC AL DESCOPERIRILOR FUNERARE ȘI AL DESCOPERIRILOR IZOLATE DIN SECOLELE X-XIII DIN ZONA CLUJULUI

Pe baza analizei tipocronologice realizate în capitolul IV dorim să elaborăm un sistem cronologic prin care să prezentăm evoluția cronologică a necropolelor din zona orașului Cluj-Napoca. Înainte de aceasta, dorim să precizăm metodologia acestei analize, dar și câteva idei privind greutățile acestei problematice.

Trebuie să precizăm că în literatura arheologică maghiară materialul arheologic a fost împărțit din punct de vedere cronologic între cei care alcătuiau „*prima generație*” și cei care i-au urmat în cursul secolului X.⁶⁸⁵ Acest termen, „*prima generație*”, definește acea populație care în urma procesului de migrație s-a stabilit în Bazinul Carpatic. Problema este însă mult mai complexă, fiind determinată și de faptul că cercetătorii maghiari au legat această „*generație*” de *artefactele* din morminte considerate „*estice*”.⁶⁸⁶

De fapt ce înseamnă „*prima generație*”? (*első honfoglaló nemzedék*).⁶⁸⁷ La prima vedere este un lucru ușor de stabilit. Răspunsul clasic a fost că *primei generații* îi aparțin acei membri ai comunităților „*maghiarilor cuceritori*” de la sfârșitul al IX-lea care s-au născut în zona Atelcuz (Etelköz-între râuri), menționați și de împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porphirogenetul,⁶⁸⁸ dar au fost înmormântați în Bazinul Carpatic. Aici însă trebuie precizat un aspect sociologic și demografic: orice societate umană (deci și cea „maghiară” de la sfârșitul secolului IX), din punct de vedere biologic, era/este variată, fiind alcătuită din vârste diferite, de la copii până la bătrâni. De exemplu, un copil născut în Atelcuz, putea să moară în jurul anului 900, dar putea să apuce și anii '30-'40 sau chiar '50 (ajungând la vârsta senilă) ai secolului X, așa cum un bătrân în anii '90 ai secolului IX în mod sigur nu apuca decât primul deceniu al secolului următor. Ceea ce nu a fost luat în considerare din punctul de vedere al antropologiei culturale este faptul că în acest timp *cultura lor materială* putea să se schimbe *moderat* sau *radical*, astfel că, pe lângă piesele mai vechi, în cursul vieții un individ putea să ajungă în posesia unor piese noi, care, de exemplu, au fost produse numai în Bazinul Carpatic. Cu toate acestea, acești indivizi, indiferent dacă apucau anii '20, '30 sau '40 ai secolului al X-lea, din punct de vedere *biologic aparțineau generației care a ajuns în Europa Centrală la sfârșitul secolului IX*. Din aceasta se deduce însă și o altă problemă și anume dinamismul culturii materiale în epoca medievală timpurie, respectiv perioada de port a pieselor, a podoabelor, armelor și uneltelor. Folosirea diferitelor categorii de arme și de piese ale harnașamentului este legată de *aspecte practice*, pe când portul *podoabelor* este legat de modă, adică de *aspecte socio-psiologice*.

Drept urmare a acestor observații, credem că ar trebui separată noțiunea „*primei generații*”:

1. *Din punct de vedere biologic, care cuprinde evident mai multe vârste.*
2. *Din punct de vedere al dinamismului culturii materiale.*

Ca să explicăm mai clar la ceea ce ne-am gândit, propunem următorul exemplu: unele piese care puteau să fi fost folosite de către indivizi de diferite vârste care s-au deplasat în Bazinul Carpatic, din anumite motive, au ajuns mult mai târziu în morminte. Așadar, chiar dacă piesa aparținea primului strat cultural din punct de vedere cronologic, *posesorul piesei nu mai avea legătură cu cei care au schimbat patria, deci cu prima generație din punct de vedere biologic*, dar cu toate acestea reprezintă *primul strat cronologic al culturii materiale*. În unele cazuri însă, putem observa *stratificarea cronologică* a diferitelor artefacte, adică pe lângă piesele posibile care au ajuns în Bazinul Carpatic în urma mișcării sau migrației de persoane și nu în urma comerțului, apar și piese care în mod sigur au fost confecționate în Bazinul Carpatic. În aceste cazuri putem vorbi de *stratificarea culturii materiale*.

Din această cauză, am exclus ideea de *prima generație*, deoarece am putut să determinăm, cu tot relativismul problemei, doar încadrarea cronologică a *inventarului arheologic*. În concluzie, am folosit termenul de cronologie a culturii materiale și doar indirect termenul de „*populația necropolelor*” în adevăratul sens socio-biologic.

⁶⁸⁵ Péter Langó a analizat stadiul cercetării, unde se găsește și literatura aferentă problemei. LANGÓ 2007, 225-227.

⁶⁸⁶ Privind această problemă vezi și la *Concluzii* din Capitolul IV.

⁶⁸⁷ Ex.: MESTERHÁZY 1989-1990, 235-270; SCHULZE-DÖRLAMM 1988, 373-478.

⁶⁸⁸ Ne putem întreba care erau aceste râuri? Cercetarea fără caracter sistematic din spațiul Republicii Moldova, respectiv la est de aceasta, dar și dezinteresul destul de mare, cel puțin până acum, al arheologiei maghiare face ca acest spațiu să fie o necunoscută pentru specialiști. În acest sens, vezi: FODOR 2006, 89-114.

I. Cronologia relativă a siturilor funerare și a descoperirilor izolate din secolul X

Cel mai cunoscut sit funerar al epocii rămâne, după aproape 100 de ani de cercetare, necropola din strada Zápolya, în cadrul căreia mormântul 10 joacă, alături de mormântul 11 (jefuit), un rol important în datarea acesteia în prima jumătate a secolului al X-lea și în coroborarea acestuia cu „prima generație” (*első honfoglaló nemzedék*) prin prisma categoriei de artefacte și a relațiilor tipocronologice ale artefactelor depuse în aceste morminte.

Am putut observa că uzura *aplicei rectangulare* din mormântul 11 este puternică, ceea ce ne arată că aplica, fără analogie exactă în Bazinul Carpatic, a fost purtată timp îndelungat. Cele patru limbi de curea au analogii doar în zonele orientale, la fel ca și aplica folosită pe spata calului.

În contrast cu acestea, scărița din mormântul 11, în formă de pară tip IA1,⁶⁸⁹ se integrează în categoria scărițelor din secolul al X-lea, *tehnica de decorare având analogii doar în Bazinul Carpatic*.

În lumina celor prezentate mai sus, în cazul mormântului 11 putem vorbi de o *stratificare cronologică* a pieselor:

1. *Piese vechi*, cu sau fără legături doar în spațiile orientale
2. *Piese noi* care au analogii doar în Bazinul Carpatic

Așa după cum am prezentat anterior, o parte a inventarului mormântului 11 din strada Zápolya poate fi socotit *simbol al migrației maghiare dinspre est*, dar o altă parte a acestuia aparține deja culturii materiale din secolul X. Acest caz ne arată că din punct de vedere biologic individul putea să aparțină *primei generații* (*dar putea să se fi născut deja în Bazinul Carpatic*), însă din punct de vedere cultural avea elemente mixte; deci în acest mormânt jefuit putem vedea *combinația arheologică* a elementelor cronologice.

La fel de interesant este cazul mormântului 10 din strada Zápolya din care provine o agățătoare de tolbă de arc sau de geantă ale cărei analogii exacte au fost găsite în zona Kievului, pe baza cărora a fost legată de *prima generație*. Din analiza antropologică rezultă că defunctul este un individ între 35-40 de ani, care dacă a decedat în prima treime a secolului al X-lea, în Bazinul Carpatic a ajuns deja matur,⁶⁹⁰ în schimb dacă decesul s-a întâmplat în cursul anilor '30 ai secolului X, acest individ a putut să participe la fenomenul sociologic și militar de schimbare a patriei doar în *copilărie*.

În primele două treimi ale secolului X putem data mormintele 6 și 7, respectiv de la mijlocul secolului - mormântul 1 și grupul de morminte 2-5, pe baza cerceilor în formă de ciorchine de strugure analizați anterior.

Pe baza acestor date, între aceste înmormântări au existat fără îndoială hiatusuri cronologice importante. Trebuie să menționăm că necropolele de tipul celor din strada Zápolya puteau să aibă chiar și 80-100 de morminte, iar despre structura necropolei știm doar ceea ce a scris Gyula László, anume că se organizează în trei șiruri. Dar oare chiar așa a fost? După părerea noastră, aceste morminte formează mai multe grupe, iar fiecare dintre mormintele 1, 6 și 7 aparțin unui alt grup (vezi *pl. 6*). Pe baza acestor constatări și după analiza tipocronologică a inventarului plasăm folosirea fragmentului de cimitir în perioada anilor 925-980.

O datare asemănătoare are și fragmentul de necropolă din strada Plugarilor, aflat pe o terasă superioară a Someșului. Din cauza nepublicării materialului arheologic nu putem încadra exact fragmentul de cimitir, însă în general, artefactele se datează în primele două treimi ale secolului X, deși unele piese ne avertizează că pot fi dateate chiar și spre sfârșitul secolului X. Probabil într-o perioadă mai timpurie pot fi încadrate aplicele cu chenare perlate din mormântul 4, din a doua treime a secolului X provine mormântul 25 (pe baza inventarului său) și de la mijlocul aceluiași secol, mormântul 8, care are în inventar și o pereche de cercei în formă de ciorchine de strugure.

Tot între anii 940/950-980 se datează și cerceii în formă de ciorchine de strugure din strada Farkas.

Nu putem data exact fragmentul de cimitir din strada Kalevala - situl I, dar pe baza săbiilor îl datăm foarte prudent în primele două treimi ale secolului X, la fel ca mărgeaua cu decor floral din strada Fluturilor.

⁶⁸⁹ GÁLL 2008, I. 336.

⁶⁹⁰ La popoarele din vechime maturitatea nu era precedată de adolescență, trecerea de la copilărie la maturitate fiind plasată undeva în jurul vârstei de 12-13 ani. În acest sens, un excelent exemplu este mormântul copilului-matur de 14 ani, în același timp luptător, de la Knadendorf. Pentru analiză antropologică vezi PANY, TESCHLER, NICOLA, PROHASKA, KUCERA 2006, 29-68.

II. Cronologia relativă a siturilor de la sfârșitul secolului X-prima jumătate a secolului XI în zona Clujului și în partea de nord a Bazinului Transilvan

Pe baza analizelor de până acum, inelul de buclă din strada Heltai nr. 28 găsit în „*locul urechii*” scheletului se datează la sfârșitul secolului X-începutul secolului XI.

Despre existența unei necropole folosite în prima jumătate a secolului X ne atrage atenția moneda *HI* emisă de către Ștefan I (1001-1038).

În a doua jumătate a secolului X se înmulțesc artefactele din regiunile apropiate, nord-transilvane. Astfel, dacă din prima jumătate a secolului X provine o singură descoperire de la Sighetu Marmației, din a doua jumătate a secolului X - începutul secolului XI se cunosc mai multe descoperiri:

1. Pe baza cronologiei internaționale a spadelor, exemplarele de la Brăișoru⁶⁹¹ și Dej⁶⁹² au o datare largă, între secolele X-XI. Însă datarea acestor exemplare în Bazinul Carpatic este mult mai restrânsă și anume în a doua jumătate a secolului X-începutul secolului XI. În acest fel se datează și toporul-bardă de la Stâna (a doua jumătate a secolului X-prima jumătate a secolului XI), cu mențiunea că analogiile sale sunt răspândite doar spre sud și sud-est (o descoperire izolată din Bulgaria și alta de la Nănești în sudul Moldovei).⁶⁹³

2. La sfârșitul secolului IX-începutul secolului X, a datat Călin Cosma, în urma lui Chidioșan, cele două fragmente ale necropolei de la Zalău-Pálvár.⁶⁹⁴ Însă inventarul funerar provenit din morminte (inele de buclă cu capătul în formă de S și răsucit, cercel de tip Kottlach, inel digital cu chaton decorat cu pseudogranule) datează această necropolă la sfârșitul secolului X-începutul secolului XI.⁶⁹⁵

III. Jumătatea secolului XI-prima parte a secolului XIII (analiza cronologică a fragmentului de necropolă de la Mănăstur-Calvaria) (pl. 43. A-B; pl. 44.)

Fragmentul de necropolă, cercetat în primul rând de către Petru Iambor, a fost datat de către acesta începând din perioada de domnie a lui Ladislau I (1077-1095).⁶⁹⁶

Însă, pe baza analizei planului de necropolă (pl. 43-44), am putut observa că mormintele datate cu moneda emisă de către Ladislau I au încercuit un număr de morminte al căror inventar poate fi datat mai timpuriu. Iată două aspecte importante împotriva teoriei lui Iambor: *a. poziția topografică a mormintelor; b. inventarul mai timpuriu al acestor morminte.* Pe baza acestor observații devine din ce în ce mai evident că înainte de epoca lui Ladislau I se efectuau deja înmormântări în acest loc.⁶⁹⁷ (pl. 43. B. 1.)

În ciuda stadiului deficitar al cercetării și în cazul necropolei de la Mănăstur-Calvaria putem observa evoluția și extinderea radială a necropolei. Cercul semnalizat de linia noastră semnalează grupul de morminte care se datează pe baza monedelor lui Ladislau I; mormintele care sunt în interiorul acestui grup, atât pe baza poziției lor topografice, cât și din punctul de vedere al inventarului se datează în perioada anterioară lui Ladislau I. Din mormintele 13-16, 19-20 și 23-29 provin inele de buclă cu capătul în formă de S, respectiv inele digitale în formă de bandă, cu decor sau fără decor. După presupunerea noastră, aceste morminte timpurii se datează anterior epocii în care sunt emise monedele lui Ladislau I, în jurul mijlocului secolului XI. Ar fi două posibile explicații ale faptului că în aceste morminte nu au fost găsite monede:

1. De mai multe ori pur și simplu obiceiul depunerii obolului este documentat mai târziu, deși pe baza analizei orizontal-stratigrafice necropola funcționa deja în perioada anterioară, deci nu este logic ca obiceiul depunerii obolurilor să apară în cele mai timpurii morminte.⁶⁹⁸

⁶⁹¹ G. NAGY 1906, 134-135.

⁶⁹² Spada de la „*Morești*” a ajuns în muzeul din Cluj-Napoca în secolul XIX și de aici în 1968 în Muzeul Național de Istorie a României din București. De fapt, spada provine de la *Brăișoru* (în maghiară *Malomszeg*), în consecință *Moreștiul* trebuie eliminat. *Malomszeg* în registru este menționat de către Sándor Ferenczi, despre care nu credem că a confundat o localitate cu zona unei alte localități. VLASSA 1967, 511-512.

⁶⁹³ La Canache, Curta apare descoperirea de la Nănești provenind de la Tăvădărești, o greșeală inițială a lui Dan Gh. Teodor, care a corectat greșeala într-un articol publicat în 2003. CANACHE, CURTA 1994, Fig. 3; TEODOR 2003, 185-200; YOTOV 2004, Pl. LII, 428., 430; GÁLL 2007 b, 428.

⁶⁹⁴ COSMA 1994, 323-330; COSMA 2006, 857-883.

⁶⁹⁵ GÁLL 2007 a, 239-242; GÁLL 2008, 148, 170-172, 218, 382, 383: Grafica 57.

⁶⁹⁶ IAMBOR 2005, 206-207, 276-277.

⁶⁹⁷ Nu trebuie să uităm că într-un bordei au fost descoperite trei monede emise de Solomon (1063-1074). IAMBOR, MATEI 1979, 600.

⁶⁹⁸ Amintim doar câteva exemple: Elek-Téglagyár, Örménykút-7/13, Orosháza-Rákoczi-telep, Pusztaszentlászló-Deáksűrű, Sáradsadány-Akasztszer, Szentes-Szentlászló. În afară de moneda de la Pusztaszentlászló, prima monedă

2. Trebuie să amintim totodată, așa cum rezultă din planurile 43-44 ale necropolei, că cea mai mare parte a mormintelor, care aparțin nucleului cimitirului, nu a fost cercetată arheologic.

Faza mai târzie a necropolei, respectiv cea care se datează la sfârșitul secolului XI, este reprezentată de mormintele datate de monedele emise de către Ladislau I și care formează aproape un cerc (mormintele 2, 10-12, 21-22, 42, 44-47, 71-83 și 88-89). În alte cazuri, pentru că aceste morminte erau aproape de mormintele datate de monedele emise de Béla al II-lea, le putem situa la începutul secolului al XII-lea (mormintele 41, 124-126). Astfel, acest cerc reprezentat de monedele lui Ladislau I poate fi situat la sfârșitul secolului XI-începutul secolului XII.

Pe plan, *semicercul mormintelor* datate cu monede de la Ladislau I (mormintele 10, 32, 41, 75 și 124) este urmat de gropile înmormântărilor datate de monedele emise în perioada de domnie a lui Béla al II-lea (1131-1141), Géza al II-lea (1141-1161) și Béla al III-lea (1174-1196) din secolul XII. La sud de mormântul 124, datat cu monedă de la Ladislau I, a fost dezvelit mormântul 53, având ca inventar monedă de la Béla al II-lea, iar la est de mormântul 41 (datat tot cu moneda lui Ladislau I) a fost cercetat mormântul 9 datat cu monedă de la Béla al III-lea, care datează această grupă în a doua jumătate a secolului XII. Tot din această grupă, din mormântul 130, provine moneda de la Andrei I (1046-1060), ceea ce atestă că aceste emisiuni monetare au fost folosite timp îndelungat. De la această grupă, în direcția sudică, două morminte datate de monedele de la Géza al II-lea (mormintele 64 și 121) se datează în mijlocul secolului-a doua jumătate a secolului XII. Merită menționat că în această grupă apare un număr mare de inele de tâmplă cu capătul în formă de S, decorate cu linii canelate incizate.

Tot în prima parte a secolului al XII-lea pot fi datate mormintele situate înspre nord de mormântul 10, și anume grupul de morminte datat de moneda de la Béla al II-lea din mormântul 158. De la mormântul 32 spre nord-vest, mormintele 95-98, 100-106 și 112-113 se datează cu monede de la Géza al II-lea la mijlocul, respectiv în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Merită menționat faptul că din acest grup a făcut parte și mormântul 84, din care provine un inel de buclă cu capăt răsucit, semn că această podoabă era utilizată și în a doua jumătate a secolului XII.

Pe baza acestor date foarte relative, putem presupune că această necropolă a fost folosită de la mijlocul sau din a doua jumătate a secolului XI până la sfârșitul secolului XII-începutul secolului XIII. Evident trebuie să precizăm că o datare mai corectă pot să ofere doar noile cercetări arheologice, respectiv cercetările interdisciplinare (C14, analize ADN ale scheletelor).

Pe baza caracteristicilor sale, se pare că fragmentul de necropolă din Cluj-Napoca Piața Centrală este parte a unei necropole tipice *din jurul bisericii* din secolele XII-XIII pe care literatura de specialitate, de cele mai multe ori, o datează începând de la sfârșitul secolului XI, după conciliile din perioada lui Ladislau I și Coloman Cărturarul. Foarte interesant este faptul că *depunerea de oboluri* nu este cunoscută în mormintele dezvelite de Méri, de Mitrofan sau de Gyulai. Evident și în acest caz (ca și la Mănăștur) doar noi săpături, mai bine executate și de dimensiuni mai mari pot să aducă rezultate mai concrete.

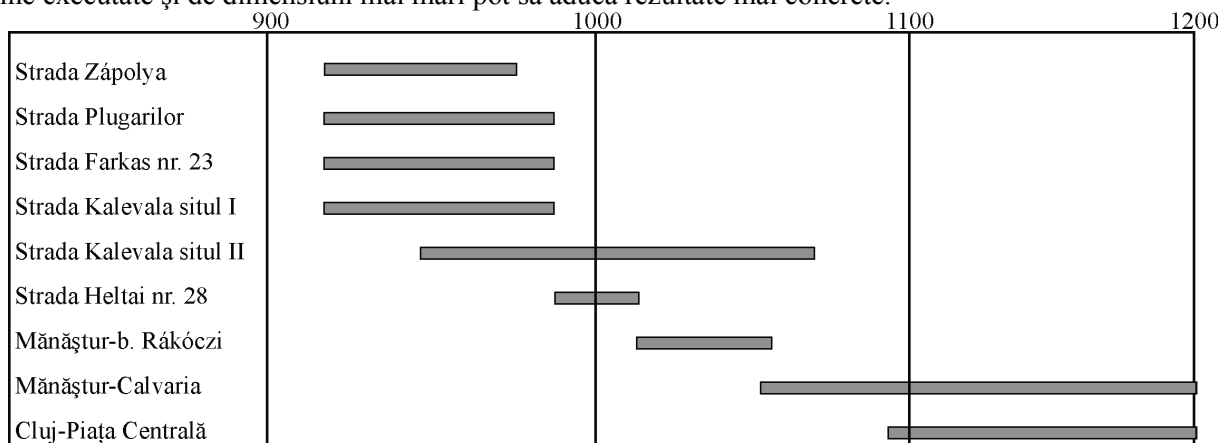

Figura 52. Dinamica cronologică a siturilor funerare din zona Clujului

este o emisiune de la Solomon (1063-1074). Mulțumiri domnului László Kovács pentru sprijinul acordat. MEDGYESI 1992-1994, 197-206; LISKA 1996, 175-208; SZŐKE, VÁNDOR 1987; SZÉLL 1941, 231-255.

Capitolul VI

CONCLUZII. CÂTEVA IDEI DESPRE EVOLUȚIA ZONEI CLUJULUI ÎN SECOLELE X-XIII DIN PERSPECTIVĂ ARHEOLOGICĂ

Din punctul de vedere al documentării, știința arheologică este una *locală*, dar în ceea ce privește caracterul analizei, ar trebui să fie una *universală*, deoarece cercetează și analizează legături și contacte de diferite tipuri (unele din punct de vedere geografic, chiar pe arii foarte întinse) și de asemenea, consecințele acestora în toate domeniile vieții socio-umane. Lucrarea noastră, având la bază analiza ritualurilor funerare și a materialului arheologic, încearcă să sintetizeze *evoluția microregiunii Clujului* pe durata secolelor X-XIII într-un context cultural-geografic est-, nord- și central- european (vezi capitolele III-V). Volumul încearcă să fie o *sinteză arheologică microregională, o abordare pluridisciplinară a problematicii secolelor X-XIII*, fiind publicate acum și *rezultatele unor cercetări inedite*, neglijate multă vreme (materiale inedite din anii 1896, 1914, 1936, 1942, 1943, 1944, 1986, 2006).

Astfel, începând cu secolul al X-lea în această microzonă a județului Cluj poate fi documentat fenomenul de *cucerire, migrație și organizare administrativ-teritorială* denumit în literatura arheologică, după un termen romantic greu de tradus în limba română, *epoca cuceririi țării (honfoglalás kora, conquest of the motherland era)*. Potrivit izvoarelor literare, începând din secolul al X-lea un nou *gens* (popor?) adică *gens hungarorum* sau *turkoi*, așa cum apare în surse, se stabilește în zone întinse ale Bazinului Carpatic. În acest sens, în mod real, cel mai important izvor a rămas *arheologia* (care în mod fericit s-a îmbinat cu antropologia fizică), fiind vorba despre un demers cu una dintre cele mai lungi tradiții din arheologia europeană, primul mormânt de *cuceritor* fiind descoperit în 1834 în zona dintre Dunăre și Tisa, la *Ladánybene-Benepusztá* (actualul județ Bács-Kiskun).

Una dintre primele probleme analizate a fost cea referitoare la perioada *în care apar în zona Clujului* elementele culturale ale *cuceritorilor* Bazinului Carpatic, reprezentate prin *descoperirile funerare* (elementele *ritualurilor funerare* și ale *culturii materiale* din inventarul funerar). Este binecunoscut faptul că istoricii din secolul XIX și de la începutul secolului XX plasau cucerirea Bazinului Transilvan numai după 1003, odată cu campania lui Ștefan I împotriva lui Gyula.⁶⁹⁹ Descoperirile arheologice din Bazinul Transilvan au schimbat în mod radical această concepție: la începutul secolului al XX-lea (descoperirile de la Gâmbaș, Cluj-strada Zápolya) elementele culturale ale „*epocii cuceririi*” au început să fie cunoscute și în aceste zone, cu alte cuvinte, fenomenul sociologic-militar denumit *migrație-cucerire* atingea și Bazinul Transilvan.

Pe baza materialelor arheologice din zona Clujului se poate înțelege că regiunea a fost cucerită în prima parte a secolului al X-lea. În ceea ce privește evoluția microregiunii, pot fi puse mai multe întrebări: *I. Cine a ocupat zona Clujului?*; *II. Când a intervenit această ocupație și care a fost durata folosirii acestor necropole?*; *III. Continuitate-discontinuitate: ce relație avea din punct de vedere biologic și cultural populația din secolul X cu cea din secolul XI?*; *IV-V. Zona Clujului în secolele XI-XIII. Analiza comparativă dintre greutatea artefactelor din metale prețioase din necropola din secolul X de la Cluj-strada Zápolya și cea din secolele XI-XIII de la Cluj-Mănăștur.*

I. În primul rând, ce tip de comunitate a ocupat zona Clujului în secolul X? Începând din secolul XX istoriografia maghiară a interpretat cuceririle din zona Clujului ca fiind ale unor *neamuri (nemzetségek)*,⁷⁰⁰ iar rezultatele săpăturilor arheologice din strada Zápolya, după modelul romantic, au fost înțelese în legătură cu neamul lui Agmánd și Zsombor, amintite de către scriitorul din secolul XII sau XIII *Anonymus*. Această interpretare o putem găsi în unele scrieri aproape până în zilele noastre.⁷⁰¹

Am expus argumentele interpretării propuse de noi în trei puncte:

A. În necropolele din strada Plugarilor și strada Zápolya sunt documentate aproape toate tipurile de înmormântare cu resturile calului cunoscute în Bazinul Carpatic, fenomen foarte rar și destul de ciudat, pe care îl putem explica doar prin *originea eterogenă* a acestor comunități. Trebuie să menționăm faptul că prin termenul de *eterogen* nu înțelegem diferențe de ordin etnic (lucru de altfel imposibil de urmărit în descoperirile arheologice), ci ne gândim la o comunitate cu membri având conștiințe diferite privind originile lor și a căror identitate personală a fost marcată în primul rând de *statutul lor militar*. Acest statut militar este subliniat extrem de clar de multitudinea categoriilor de arme depuse ca inventar funerar, mai ales a

⁶⁹⁹ Vezi nota 43.

⁷⁰⁰ De exemplu BALÁZS 1939, 6; MAKKAI 1944, 163-191.

⁷⁰¹ FERENCZI 1996, 18.

numărului mare de săbii. Din păcate, în lipsa analizelor genetice, nu avem deloc cunoștințe despre existența sau tipul de legături genetice dintre indivizii înmormântați în aceste necropole.⁷⁰²

B. Din cele 40 de morminte provenite din trei necropole cercetate până acum în Cluj și datate în secolul X, am putut înregistra 10 săbii, care reprezintă 25% din inventarul acestor complexe funerare.⁷⁰³ Încercăm să ilustrăm observațiile noastre printr-un tabel comparativ în care am inclus zonele Tisei Superioare,⁷⁰⁴ dar și alte necropole din diferite zone al Bazinului Carpatic:

<i>Necropole</i>	<i>Nr. de morminte</i>	<i>Nr. săbiilor și procentul lor în necropolele menționate</i>
<i>Zona Tisei Superioare</i>		
Necropola Karos I-III	105 morminte	11 săbii (10, 47 %)
Necropola Kenézlő I-II.	50 morminte	5 săbii (10, 00 %)
Rakamaz-Strázsadomb	9+10 morminte	1-sabie, 1-spadă cu mâner de sabie (10, 52 %)
Szabolcsveresmart-Szelérd domb	8 morminte	1-sabie, 1-spadă (25 %)
Coma (Ucraina)	60 morminte	1- sabie, 1- spadă, 1- spadă cu mâner de sabie (5, 0 %)
Necropola Tiszaeszlár-Bashalom II. temető	13 morminte	3 săbii (23, 07 %)
Tiszabездéd	17 morminte	3 săbii (17, 64 %)
<i>Alte zone ale Bazinului Carpatic</i> ⁷⁰⁵		
Kál-Legelő	68 morminte	2 săbii (2, 94 %)
Miskolc Repülőtér	25 morminte	1 sabie (4, 00 %)
Püspökladány-Eperjesvölgy	640 morminte	2 săbii (0, 31 %)
Sárrétudvar-Hizóföld	262 morminte	2 săbii (0, 76 %)
Csongrád-Vendelhalom	50 morminte	4 săbii (8, 00 %)

Figura 53. Numărul săbiilor și procentajul lor în cadrul necropolelor

Comparativ, numărul săbiilor (respectiv al armelor folosite în atac) din necropolele din Cluj depășește de cele mai multe ori procentajul celor din necropolele zonei Tisei Superioare. *O asemenea concentrare de săbii nu putem identifica în nici o necropolă din Bazinul Carpatic, în consecință trebuie pusă întrebarea legată de explicația acestui fenomen arheologic. Reflectă stadiul cercetării sau un fenomen sociologic caracteristic secolului X?*

⁷⁰² István Dienes și László Révész au criticat teoria lui Gyula László privind marea familie patriarhală încă din anii '70-'80 ai secolului XX. De altfel, analizele serologice ale lui Imre Lengyel, în cadrul cărții lui László Révész din 1996, au demonstrat veridicitatea acestor critici. Analizele de ADN ale scheletelor din necropola de la Harta-Freifelt (săpătura lui Péter Langó și Ágnes Kustár) au produs un șoc științific în Ungaria, deoarece între cele 19 schelete, al căror ADN a fost izolat și analizat (în necropola cercetată total au fost înmormântați 21 de indivizi) nu exista nici o relație genetică. Ar fi totuși prematur ca pornind de la un singur caz să generalizăm, dar o concluzie putem trage în mod sigur: trebuie să admitem că în cursul secolului X au existat mult mai multe modele de cimitire decât ne-am închipuit până la ora actuală. DIENES 1986, 92-114; RÉVÉSZ 1996, 195-210; MENDE 2008, 1188-1198; BOGÁCSI, SZABÓ, CSÁNYI, TÖMÖRY, BLAZSÓ, CSÓSZ, KISS, LANGÓ, KÖHLER, RASKÓ 2008, 1210-1211; BÁLINT, LANGÓ 2008, 1217-1219.

⁷⁰³ În comparație, din toate zonele Bazinului Carpatic până la ora actuală se cunosc cca. 142 de săbii. RÉVÉSZ 1996, 178.

⁷⁰⁴ Nu am introdus în această analiză săbiile descoperite izolat: Demecser-Borzsova puszta (2 săbii), Rétközberencs-Paromdomb (1 sabie), Beregszász (2 săbii), Szolyva (1 sabie). Privind bibliografia descoperirilor de săbii din zona Tisei Superioare, vezi: RÉVÉSZ 1996, 180-184; PROHÁSZKA, RÉVÉSZ 2004, 137-168.

⁷⁰⁵ M. NEPPER 2002; FÜREDI 2003, 331-352; PÁRDU CZ, TARY 1939, 189-199; GERGELY 2003, 5-21.

Trebuie să menționăm faptul că, în ansamblu, din necropolele regiunii Tisei Superioare provine un număr mult mai mare de săbii, respectiv inventarul funerar constând în artefacte de argint aurit și de aur este incomparabil mai bogat decât inventarul mormintelor din Cluj. Pe lângă aceasta, cantitatea de monede vest-europene, bizantine și arabe arată că importanța celor două microregiuni (centre?) nu poate fi comparată în spectrul politico-militar al secolului al X-lea.

Marea cantitate de arme și obiceiurile funerare foarte variate amintesc de ceea ce literatura de specialitate numește necropolele „*suitelor militare*”, caracteristice epocii medievale timpurii europene. Dacă aruncăm o privire asupra realităților secolului X european, acest aspect socio-militar nu trebuie să ne surprindă. În lumea vikingă suitele personale erau denumite *hird*, iar în lumea vikingo-slavă *druzhina*. Aceste realități nu se aseamănă în totalitate, dar în mare parte denotă realitățile sociale și militare ale epocii medievale timpurii, o societate militarizată, cu idealuri și valori eroico-militare (vezi și capitolul III).⁷⁰⁶

C. Din punct de vedere logic, cauza apariției unui centru militar poate fi legată de doi factori:

I. *Controlul militaro-economic al drumului* care conducea spre vest, sud și nord în secolul X. Observațiile noastre pe planul topografic, potrivit cărora aceste grupuri de morminte au fost stabilite pe lângă traseul *drumului roman* care putea să fi fost folosit și în secolul X, fac plauzibilă constatarea noastră. La aceasta se adaugă și precizările referitoare la *caracterul internațional* al inventarului funerar din aceste necropole (vezi capitolul IV).

II. Supravegherea comunităților care se ocupau cu *exploatarea ocnelor de sare* în zona Clujului. Trebuie menționat faptul că și în epoca arpadiană (secolele XI-XIV) coloana vertebrală a moșiei regale de pe lângă cetatea Clujului (Mănăștur) a fost regiunea saliferă de la Cojocna.⁷⁰⁷

După părerea noastră, *necropolele* din zona denumită de demult *Kövespad* sunt consecința indirectă a acestei situații. Situația topografică a necropolelor pune această observație într-o lumină univocă, clară: aceste comunități s-au așezat în zona ramificării drumurilor romane (ca simbol al continuității de ruine), pe terasele superioare ale Someșului, de unde putea fi supravegheată întreaga vale.

În legătură strânsă cu această problemă este chestiunea corelației dintre *membrii suitelor militare*, respectiv statutul *militarilor mercenari*.⁷⁰⁸ Găsim dovezi prin care să presupunem asemenea statute pe baza materialului arheologic? După T. Reuter, singura diferență între aceste două statute a fost că primii puteau să fie membri ai comunității politice unde prestau servicii, în contrast cu aceia care nu aveau asemenea drepturi.⁷⁰⁹ Din păcate în momentul de față în cazul materialului arheologic din Cluj, atât din cauza faptului că aceste necropole nu au fost cercetate integral, cât și din lipsa analizelor genetice, asemenea ipoteze nu pot fi formulate (dar se pot presupune în cazul mormintelor 3 și 13 din necropola III de la Karos și din cea de la Székesfehérvár-Rádiótelep mormântul „A”).

II. A doua întrebare a urmărit analiza cronologiei relative a acestor necropole, respectiv pe ce durată au funcționat ele și când au fost abandonate? Așa cum am încercat să demonstrăm pe baza materialului arheologic în capitolele IV și V, în primele decenii ale secolului al X-lea erau folosite cimitirele din strada Kalevala I, strada Plugarilor și strada Zápolya, iar înmormântările cele mai târzii nu pot fi datate decât în ultimul sfert al secolului X. Bănuim că, așa cum am și explicat în capitolul III, înmormântările „păgâne” jefuite în secolul al XI-lea pot fi în strânsă legătură cu colonizări, respectiv cu noii veniți.

III. Continuitate sau discontinuitate?

Înainte de a aborda o chestiune foarte problematică (derivând din sentimentalisme ale epocii romantice, ale naționalismului herderian ale secolului XIX și ale epocii național-comuniste),⁷¹⁰ legată de *continuitatea și ruptura (discontinuitatea)* culturii materiale și a ritualurilor funerare din zona Clujului, trebuie să stabilim reperele teoretice ale acestor doi termeni, respectiv ce înțelegem prin *continuitate* și prin *discontinuitate* și când pot fi aceștia folosiți, mai mult sau mai puțin îndreptățit.

⁷⁰⁶ MELNIKOVÁ 1996; HEDENSTIERN, JOHNSON 2006, 26.

⁷⁰⁷ Despre importanța sării în epoca medievală vezi cea mai nouă apariție bibliografică, cu literatura aferentă: WEISZ 2007, 43-57. Pentru o analiză de sinteză privind exploatarea sării în literatura românească, vezi: CIOBANU 2002.

⁷⁰⁸ REUTER 1997, 33.

⁷⁰⁹ Pe baza buterolei dintr-un mormânt distrus de la Alba Iulia, ale cărei analogii sunt foarte puține în Bazinul Carpatic (2 descoperiri), nu poate fi exclusă prezența unor militari mercenari, deoarece numărul foarte mic de analogii ale acestor buterole poate fi legat de mișcările de persoane, așa cum s-a întâmplat cu mișcările de persoane din nord spre Balcani. ROSKA 1944, 102-108; YOTOV 2003.

⁷¹⁰ Să ne aducem aminte cuvintele geniale ale lui Lucian Boia și anume că istoriografia română a pus toată problema continuității în cărucia arheologiei. O analiză și o critică extrem de diplomată, aproape codificată, pe care o înțelege doar specialistul care se ocupă cu această problemă putem citi într-un articol publicat în Austria de către Radu Harhoiu. BOIA 1997, 152; HARHOIU 2004, 149-167.

Începând cu secolul XIX ca și în secolul XX, istoricii⁷¹¹ credeau în posibilitatea de a urmări linear continuitatea culturală până în cele mai vechi timpuri și că prin această modalitate științifică (sic!) pot înregistra istoria poporului respectiv până la rădăcinile sale (deși fără argumentație, în mod sigur s-au gândit la rădăcinile biologice). În consecință, putem afirma că ei credeau într-o *evoluție istorică lineară*, a cărei cea mai importantă dovadă au socotit a fi *limba*, propunând astfel identitatea dintre *popor și limbă*.⁷¹²

În realitate, termenii despre care discutăm (*continuitate-discontinuitate*) nu au conținut real: *rupturi culturale și demografice absolute* nu pot fi surprinse. Acesta ar fi un fenomen cu totul ieșit din comun. Fenomenele *continuității și discontinuității* pot fi urmărite paralel în același timp și în același spațiu; care dintre cele două aspecte este „*avantajat*”, aceasta depinde total de specialistul care se ocupă de problema respectivă. Concepția continuității este lipsită total de putere de explicație, fiind de fapt o poziție relativă (sentimentală?) față de o anumită problemă. Pe baza observației lui Sebastian Brather, cum că „...*identitatea etnică se poate păstra prin rupturi culturale și putem observa continuități culturale în cazul unor rupturi etnice*”, devine destul de clar că doar prin fenomenul de *continuitate culturală* (materialul arheologic reprezintă în primul rând cultura materială și spirituală) nu putem trage concluzii privind *continuități etnice*.⁷¹³

După această introducere încercăm să urmărim posibilitățile de *continuitate-discontinuitate culturală* între necropolele din secolele X-XI.⁷¹⁴ În cursul analizei cronologice (capitolul V) am clarificat că necropolele din secolul X nu au legătură imediată, din punct de vedere cronologic, cu cele din secolele XI-XIII. Mai clar, pe baza tipocronologiei artefactelor se poate spune că între acestea există o ruptură temporală de o jumătate de secol. Cu toate acestea, am încercat să urmărim ce fel de relații sau rupturi pot fi observate între *ritualurile funerare* și elemente ale *culturii materiale* în necropolele din zona *Kövespad (strada Kalevala, Plugarilor și Zápolya)*, respectiv Cluj-Mănăstur-Calvaria și Piața Centrală. În ceea ce privește *ritualurile funerare*, trebuie specificat faptul că în afara elementelor foarte generale (inhumație, orientarea scheletelor V-E socotite total greșit creștine de către majoritatea arheologiei românești, poziția brațelor) nu putem descoperi puncte asemănătoare între ritualurile funerare ale celor două epoci.

La fel de relativă este *continuitatea* în domeniul culturii materiale și mult mai mare este *ruptura*, adică *discontinuitatea*: din înmormântările secolului XI nu cunoaștem cele mai multe elemente ale *podoabelor* caracteristice secolului X (inele de tâmplă simple, cercei „de tip ciorchine de strugure”, nasturi decorați în tehnica granularii etc.), apoi sunt necunoscute atât *garniturile de centură* (aplice, catarama), *armele* (săbii, arc, vârfuri de săgeți, tolbă de săgeți), cât și piesele componente ale *harnașamentului* (scărițe, zăbale, aplice de harnașament). În locul acestora apar alte *piese ale portului* (inele de tâmplă cu capăt în formă de S, tipuri de inele digitale necunoscute în secolul X), iar în domeniul ritualului funerar se extinde obiceiul de a depune *obolul* funerar (denari arpadieni). Doar câteva elemente ale culturii materiale sunt folosite și în secolul XI (o singură dată un inel de tâmplă simplu și un inel digital bandiform), acestea fiind singurele elemente de continuitate ce leagă secolul X de secolul XI sau, cu alte cuvinte, aceste elemente sunt singurele legături culturale între cele două secole (în acest sens vezi și *pl. 73*).

Drept urmare, putem concluziona: din punct de vedere *arheologic* în cazul necropolelor din zona Clujului nu putem urmări în nici un caz *continuitatea culturală*. A fost în această perioadă o *masivă schimbare culturală* sau/și o *colonizare cu o nouă populație de către structurile regatului*? Trebuie să menționăm însă, că numai arheologic putem observa o ruptură radicală, aceasta neînsemnând neapărat și o *ruptură biologică*. Soluționarea acestei probleme o vedem *doar în analiza comparativă de ADN a scheletelor din cimitirele din secolul X pe de o parte, și din cimitirele din secolele XI-XIII pe de alta*. Doar după analize de acest gen am putea decide dacă populația din secolul X avea sau nu legătură biologică cu cea din secolele următoare.

Arheologic, între *ritualurile funerare* și *cultura materială* din necropolele secolului X, respectiv secolele XI-XIII din jurul Clujului, există o diferență atât de importantă, încât ar putea fi explicată la prima vedere numai prin colonizarea unei noi populații. Din păcate, așa cum a subliniat și regretatul Gyula

⁷¹¹ Să ne gândim că mulți istorici la începutul secolului XX au fost și politicieni, ca să vedem îmbinarea acestor preocupări.

⁷¹² În cursul secolului al XIX-lea cu *originea popoarelor s-a ocupat lingvistica*, iar cu etnogeneza popoarelor *știința istorică*. Eroarea s-a produs atunci când *limba* a fost identificată cu *istoria popoarelor*. În acest sens cu literatura aferentă: BĂLINT 2006, 294-295.

⁷¹³ BRATHER 2004, 537-538.

⁷¹⁴ În acest sens mai vezi: BĂLINT 2006, 315; GÁLL 2004, 19-20.

Kristó,⁷¹⁵ nu avem deloc informații despre colonizările, mutările, deplasările de populații în secolul XI; această observație trebuie făcută și în cazul zonei Clujului. Din punct de vedere arheologic este destul de clar că populațiile din necropolele din secolul XI de la Alba-Iulia, Moldovenești, Hunedoara, Dăbâca au ajuns în Bazinul Transilvan în cursul secolului XI, deci nu pot fi excluse colonizări/deplasări de populație și în zona Clujului sau, mai bine zis, ar fi surprinzător contrariul acestei situații. Trebuie să specificăm faptul că nu este deloc vorba despre această problemă: populația a rămas (respectiv au sosit alte populații: la sfârșitul secolului X au sosit cavaleri din zonele germane, suita militară *rusă* a lui Emerich, pecenegi⁷¹⁶), însă s-a răspândit o nouă cultură materială și anume cultura materială a structurii politice denumită în izvoare Regatul Maghiar în secolele XI-XIII. În Bazinul Carpatic comparativ cu secolul X, din punct de vedere al culturii materiale și a ritualurilor funerare putem vorbi mai degrabă de *discontinuitate*, în schimb, din punct de vedere biologic (și pe baza izvoarelor scrise) putem vorbi atât de continuitate, cât și de discontinuitate. În acest sens, analiza noastră statistică este extrem de clară: între necropolele datate în secolul X și cele din secolele XI-XIII nu există o continuitate culturală.

IV. Analiza comparativă a greutateii artefactelor de metale prețioase din necropola din secolul X de la Cluj-strada Zápolya și cea din secolul XI-XIII de la Cluj-Mănăștur

De foarte multe ori se poate citi în literatura de specialitate că necropolele din secolul X sunt „bogate” în inventar, iar cele din epoca creștină sunt „sărace”. Problema însă este mult mai relativă, fapt pentru care am încercat să comparăm cantitatea metalelor prețioase dintr-o necropolă din secolul X (strada Zápolya), respectiv una din secolele XI-XIII (Mănăștur). În prima parte însă, am realizat o statistică referitoare la cantitatea metalelor prețioase și a metalelor aliate din necropola din strada Zápolya. Trebuie precizat că în aceste necropole bogăția a fost coroborată cu cantitatea de arme, prezența unui arc, a tolbei sau a vârfurilor de săgeți într-un mormânt determinând aprecierea de „mormânt bogat” sau de „individ cu un statut important”. În cazul acestor cimitire însă, putem observa foarte repede din cântărirea pieselor că destul de greu putem vorbi despre bogăție. Această *bogăție* se poate susține doar în cazul câtorva situri, dar niciodată nu se poate compara cu bogăția siturilor din secolele V-VII.⁷¹⁷ În cea mai mare parte, așa cum a remarcat și István Kovács, aceste necropole rămân sărace.⁷¹⁸ Astfel, am cântărit obiectele din metale prețioase descoperite în morminte din mai multe situri. În acest caz le sistematizăm pe cele din necropola din strada Zápolya:

	<i>Au</i>	<i>Ag</i>	<i>Br.</i>
<i>M. 1</i>		36,9	16,7
<i>M. 2</i>			
<i>M. 3</i>		0,2	
<i>M. 4</i>		2,0	
<i>M. 5</i>		14,1	
<i>M. 6</i>		3,8	
<i>M. 7</i>		0,4	3,1
<i>M. 8</i>			13,2
<i>M. 9</i>			
<i>M. 10</i>			15,7
<i>M. 11</i>	0,1	61,2	40,4
	<i>0,1 gram</i>	<i>Total: 118,6 grame</i>	<i>Total: 92,2 grame</i>

Figura 54. Cantitatea metalelor prețioase și a metalelor aliate din mormintele necropolei din strada Zápolya

László Révész a comunicat date despre următoarele necropole:

1. Tiszavasvári-Aranykerti tábla-138,8 grame de argint din 19 morminte

⁷¹⁵ KRISTÓ 2000.

⁷¹⁶ Nu trebuie să uităm faptul că Pilgrim, episcopul de Passau, a menționat în 974 că numărul sclavilor creștini luați de către unguri depășea însuși numărul acestora, cu toate că această informație era foarte probabil o exagerare. Până la ora actuală nu s-a putut lega această informație narativă de izvoarele arheologice. GYÖRFFY 1977, 72; KRISTÓ 1999, 25; K. SZABÓ 1887, 113; MARSINA 1971, 41.

⁷¹⁷ RÉVÉSZ 2001, 38-46.

⁷¹⁸ I. KOVÁCS 1942, 116.

2. Tiszabездéd - 116,69 grame de argint din 18 morminte

3. Necropola II de la Kenézlő - 559,89 grame de argint din 26 de morminte

După cum se poate observa, tendința este asemănătoare: necropola cercetată parțial din strada Zápolya se integrează foarte bine în aria necropolelor mai sus amintite, în cazul cărora nu putem vorbi despre înmormântări foarte bogate, asemănătoare secolului al V-lea de exemplu, ci despre un strat militar înarmat care se manifesta în acest fel după moarte. Trebuie să menționăm totuși că mormintele 1, 8, 9 și 11, adică cele mai bogate din punctul de vedere al inventarului, au fost distruse. Nu este exclus să fi fost un lot mult mai prețios. Însă, având în vedere datele pe care le avem la dispoziție, necropola din strada Plugarilor poate avea aceleași caracteristici, adică un procent mare de armament în morminte coroborat cu un quantum mic de metale prețioase (amintim că în mormântul numărul 25 a fost descoperit și un inel de tâmplă din aur!). Încercăm să ilustrăm deosebirea doar cu un singur exemplu: din mormântul foarte probabil *singuratic*⁷¹⁹ de la Sânpetru German, greutatea *argintului* de pe garnitura de harnașament este de 181,4 grame iar a pieselor din *bronz* numai de 8,7 grame.

Astfel, din fragmentul de necropolă datată în secolul X, din 11 morminte au fost înregistrate artefacte din argint și argint aurit în greutate de 118,6 grame, valoare care, distribuită la toate mormintele, ar însemna 12,20 grame de argint în cazul fiecărui complex funerar. Dintre aceste 11 morminte doar din două provine o cantitate mai însemnată de metal prețios, aproape în exclusivitate argint. Ne atrage atenția totodată calitatea foarte bună a inelelor de tâmplă, apropiate din acest punct de vedere celor din necropola de la Mănăstur, precum și cerceul de tip ciorchine de strugure cu greutatea de 11,81 grame și o cantitate de argint de 800%. Pe baza cântăririi pieselor din metal prețios putem clarifica faptul că această necropolă nu atrage atenția prin bogăția în astfel de piese, ci prin *numărul mare de indivizi înmormântați cu resturile calului*, alături de care a fost depusă o *multitudine de categorii de arme*, în special *săbii*.

În continuare analizăm cantitatea de metale prețioase din necropola de la Cluj-Mănăstur. Din cantitatea metalelor prețioase aflate la dispoziția noastră (nu a fost posibilă identificarea și cântărirea monedelor, respectiv cinci piese) am putut înregistra 129,05 grame de argint. Demnă de reținut este calitatea foarte bună a metalului, respectiv cantitatea mare de argint pur în aceste artefacte, ale căror rezultate metalografice le înșirăm în continuare (pentru detalii vezi capitolul VII-Catalog):

1. 875%: inelul digital din mormântul 60 (1 exemplar).
2. 800%: în cazul a 17 exemplare de inele de tâmplă și inele digitale
3. 750%: în cazul a 19 exemplare de inele de tâmplă și inele digitale
4. 700%: în cazul a 2 exemplare de inele de tâmplă

Împărțind 129,05 grame de argint la toate mormintele reiese foarte clar că se ajunge la o medie de 0,91 grame pe mormânt, în schimb dacă luăm în considerare doar mormintele cu inventar, această tendință se modifică radical: la cele 33 de morminte cu inventar revin 3,91 grame de argint.

Pornind doar de la aceste calcule, am putea trage concluzia că în mormintele din strada Zápolya se găsește o cantitate mult mai însemnată de argint. Însă un asemenea calcul ar fi greșit, deoarece nu ar lua în seamă schimbările majore în domeniul ritualurilor funerare începând din secolul XI: din acest secol nu mai sunt depuse *armamentul*, *garniturile de centură*, respectiv *harnașamentul*. În acest sens este foarte important de menționat faptul că artefactele de argint aparținând harnașamentului din mormântul 11 din strada Zápolya cântăreau 61,2 grame, respectiv 36,9 grame aplicile de centură din mormântul 1. Asemenea categorii de piese nu vor mai fi depuse în morminte începând din secolul XI. Dacă excludem aceste piese din analiza noastră, aspectul „*bogăției*” se modifică radical. Am încercat să ilustrăm această situație în următorul tabel:

<i>Necropole</i>	<i>Greutatea bijuteriilor împărțite pe morminte</i>	<i>Greutatea bijuteriilor împărțite pe morminte care conțineau metale prețioase</i>	<i>Greutatea garniturii de aplici - garniturii de harnașament</i>
Cluj-str. Zápolya	3,32 grame (11 morminte)	6,01 grame (6 morminte)	98,1 grame
Cluj-Mănăstur	0,91 grame (141 morminte)	3,91 grame (33 morminte)	-

Figura 55. Compararea cantității de metal prețios

⁷¹⁹ Denumirea de *izolat*, persistentă în arheologia românească ar trebui regândită și de multe ori eliminată.

În concluzie, din acest tabel reiese foarte clar că în ceea ce privește bogăția portului, aproape nu există diferențe între cele două epoci. Indivizii din necropola de secolul X nu au fost bogați, ci puternic înarmați, ca o ilustrare a statutului lor militar și în comparație cu portul populației creștinate din secolul XI cantitatea de argint a portului nu se deosebește în mod esențial. Așa cum ilustrează și tabelul, cea mai importantă deosebire o constituie prezența sau absența garniturii de centură și a podoabelor harnașamentului.

V. Necropolele de la Mănăstur și Cluj-Piața Centrală în secolele XI-XIII

O consecință a politicii lui Ștefan I (1001-1038)⁷²⁰ este construirea, încă de la începutul secolului XI, unei fortificații de lemn și pământ, având întinderea de 220x100 m², cu rolul de centru al comitatului Cluj, format după campania împotriva lui Gyula (Gylas).⁷²¹ Poziția, forma, întinderea, zidul său construit din bărne, toate acestea prezintă analogii cu fortificații din secolul XI (care erau centre de comitat).⁷²²

În interiorul cetății găsim bordeie pe care le putem data în secolele XI-XII. Dintr-un bordei incendiat au fost recuperate trei monede bătute în perioada lui Solomon (1063-1074), fiind legate de atacul peceneg din 1068.⁷²³ Cimitirul timpuriu unde fusese înmormântată populația cetății încă nu a fost identificat, dar foarte probabil acesta se afla în afara cetății, în zona în care a fost amplasat bustul lui *Gheorghe Rákoczi al II-lea*, unde a fost identificată o monedă Ștefan I (1001-1038) de tip *HI* (vezi *pl. 39. 4*). Cimitirele acestei perioade protocreștine erau în afara cetății, asemenea situații se cunosc la Moldovenești, Hunedoara, Borsod (jud. Borsod-Abaúj-Zemplén) etc.

Prin donația lui Béla I (1060-1063) sau Ladislau cel Sfânt (1077-1095) a fost înființată mănăstirea benedictină. Din această perioadă au început și înmormântările în interiorul fortificației (vezi *capitolul V și pl. 43-44*).

În paralel cu fortificația și așezarea de la Mănăstur au existat și alte așezări în zona Clujului, situație dovedită de rezultatele ultimelor săpături: *descoperirile din colțul de sud-est al Pieței Centrale (pl. 63. 1-2)*,⁷²⁴ respectiv rezultatele săpăturilor din *strada V. Deleu*, începute în 1992, datate de o monedă de la Ștefan al II-lea (1114-1131).⁷²⁵ În zona *magazinului Sora*, Alexandru Diaconescu a putut observa și documenta un nivel de locuire databil în secolele XI-XII.⁷²⁶

Judecând logic, fortificația a fost construită de populația din regiune, care trebuia să fi fost numeric destul de importantă (situație subliniată și de săpăturile mai noi de la Jucu du Sus). Unde puteau să fi fost aceste așezări pe teritoriul actual al Clujului este greu de apreciat, iar necropola din Piața Centrală poate fi datată începând de la sfârșitul secolului XI sau de la începutul secolului XII. Prin urmare, rămâne în continuare o provocare pentru arheologia epocii medievale timpurii clujene această problemă a localizării necropolei/necropolelelor din secolul XI din zona orașului de astăzi.

În cazul fortificației de la Cluj-Mănăstur (și implicit al necropolei aflate pe suprafața ei) o întrebare poate fi pusă privind caracterul legăturii dintre instituția *abației benedictine*⁷²⁷ cunoscută din izvoarele scrise și *fortificație*, ca simbol al unității politice a comitatului și al instituției comitelui.

Ca primi donatori ai abației (prima mănăstire cunoscută din Transilvania) documente false îi pomenesc pe Béla I (1060-1063) și Ladislau I (1077-1095), iar tradiția medievală face referire la Ștefan I cel Sfânt, Béla I și Ladislau I cel Sfânt.⁷²⁸ Menționăm că în analiza orizontal-stratigrafică (capitolul V) am ajuns la concluzia că necropola de la Cluj-Mănăstur era utilizată deja de la mijlocul secolului XI, deși acest aspect nu înseamnă deloc că abația ar fi fost întemeiată mai repede de domnia lui Ladislau I (o interpretare de acest gen ar fi o dovadă de *gemischte Argumentation* din partea noastră, lucru de care ne ferim).

Problematika *cetății de pământ* în care funcționa *abația benedictină* și *centrul comitatului* a fost pusă prima oară de către Petru Iambor în 1975,⁷²⁹ fiind dezvoltată mai târziu de către Elek Benkő.⁷³⁰ După Benkő,

⁷²⁰ Cea mai importantă operă despre Sfântul Ștefan I (1001-1038) rămâne până la ora actuală cea a lui György Györffy. GYÖRFFY 1977.

⁷²¹ „*Kolozsmonostor, Kolozsakna és Kolozsvár környékén minden bizonnyal a szóban forgó sáncvár köré szerveződött a 11. században a vármegye és a várispánság*”. Vezi: LUPESCU 2005, 32.

⁷²² BÓNA 2001, 75.

⁷²³ GYÖRFFY 1987, 353-356; BÓNA 1988 a, 221-222; BENKŐ 1994, 364.

⁷²⁴ În acest sens sunt importante scărițele grele care provin din acest strat.

⁷²⁵ LUPESCU 2005, 42; ȚIPLIC, COCIȘ, VOIȘIAN 2004, 195-208. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 27197-27409.

⁷²⁶ Npublicat. Mulțumiri alese domnului Alexandru Diaconescu pentru aceste date.

⁷²⁷ În secolele XI-XII au fost înființate pe teritoriul Regatului Maghiar 27 de mănăstiri benedictine. În acest sens vezi: KRISTÓ 2004, 404-405.

⁷²⁸ GYÖRFFY 1987, 354.

⁷²⁹ IAMBOR, MATEI 1975, 303-304.

la sfârșitul secolului XI centrul comitatului a fost mutat în *Cetatea Veche (Óvár)* și cu asta s-a rezolvat și conflictul dintre benedictini și comitat.

La această întrebare a dorit să răspundă și Radu Lupescu.⁷³¹ După Lupescu, în contradicție cu Benkő, „*a nagyobb kiterjedésű várat nem kell feltétlenül egységes területnek tekinteni, hanem különböző részekben más-más birtokjog vagy akár tulajdonjog érvényesült (cetățile mai mari de pământ nu trebuie socotite domenii unitare, deoarece pe teritoriile lor puteau să funcționeze mai multe proprietăți)*”.⁷³²

Această dezbateră va rămâne fără răspuns până când nu va fi supusă cercetării arheologice zona vechiului centru, rezultatele de până acum nefiind deloc concludente.

În privința necropolei de la Mănăștur, două probleme rămân fără răspuns:

1. Cine au fost cei înmormântați acolo: *iobagiones* și/sau *personaje bisericesti* (în acest caz călugări benedictini)? La această întrebare este greu să dăm un răspuns clar și fără echivoc, dar numărul mare de morminte,⁷³³ respectiv morminte de infansi, demonstrează destul de clar că în afară de *benedictini* aici au fost înmormântați și membrii castei *luptătorilor*, respectiv a *iobagilor cetății*,⁷³⁴ dar nu putem exclude nici pe cea a *slujitorilor* sau *scavilor* împreună cu familiile lor.⁷³⁵ Este totuși important de menționat că în anumite părți ale fragmentului de necropolă înmormântările se grupează foarte des, în schimb în alte părți sunt foarte rare (*pl. 43-44*). Construcțiile cu cistă ale mormintelor 92 și 93 pot să aparțină unor personaje (ecleziastice) importante, fără să avem dovezi concludente în acest sens.

2. Ce relații cronologice există între cele câteva bordeie cercetate ale *așezării* și *necropolă*? Trebuie să menționăm că nu cunoaștem întinderea reală nici a *așezării* și nici a necropolei. După Petru Iambor, cca 10% din necropolă a fost cercetată, deci putem presupune cam 2000 de morminte. Pe baza analizei orizontal-stratigrafice, necropola a început să fie folosită înaintea epocii lui *Ladislau I* și așa cum am amintit deja, într-un bordei, alături de ceramică, au fost găsite și cele trei monede de la *Solomon (1063-1074)*. Pe baza acestor observații devine destul de clar că *așezarea* și *necropola* au funcționat paralel în timp.

Cercetată pe un perimetru destul de larg (zona nord-estică și nord-vestică a Pieței Centrale, respectiv zona Casei lui Mathias Corvin), necropola din Piața Centrală, la rândul ei, poate să aibă o întindere semnificativă. Pe baza acestor observații începe să se contureze destul de clar ideea că și pe teritoriul actual al Clujului în secolul XI trebuie să se fi petrecut colonizări importante. Această observație este alimentată și de zonele de locuire cunoscute din diferite părți ale vechiului Cluj (partea nord-vestică a Pieței Centrale, strada V. Deleu și magazinul Sora) (*pl. 1*).

Trecând de la arheologie la știința istorică, adică la analiza informațiilor narrative, menționăm că invazia tătară din 1241 nu a cruțat nici zonele Clujului.⁷³⁶ În 1235, după ce a cucerit nordul Imperiului chinez, armata tătară-mongolă s-a îndreptat spre zonele apusene, iar după ce i-a măturat pe bulgarii de pe Volga, pe ungurii din Bașchiria și pe principii ruși, s-a îndreptat împotriva lui Kuthen, regele cuman. Fără îndoială, atacul principal era concentrat împotriva Ungariei, cea mai importantă putere regională, în perioada respectivă, din estul și centrul Europei.⁷³⁷ Béla al IV-lea (1235-1270) a acceptat ca populația și armata cumană să se refugieze în Ungaria, dar, cu toate acestea, după căderea Kievului (1240) atacul tătar nu putea fi stopat. Hanul Batu a atacat Ungaria în trei coloane, dintre care două înaintau prin Ardeal spre Câmpia Maghiară: primul contingent a atacat dinspre nord, pe la Rodna, distrugând Bistrița, apoi a ocupat Clujul. După cronică de la Echternach, „*nenumărați unguri*” au fost uciși de către tătari⁷³⁸ până când au trecut prin porțile Meseșului spre Câmpia Maghiară. Eventual, am putea presupune că masacrul putea să se fi întâmplat

⁷³⁰ BENKŐ 2004, 10.

⁷³¹ LUPESCU 2005, 34-35.

⁷³² LUPESCU 2005, 35.

⁷³³ Mărimea mănăstirilor în epoca medievală nu permitea un număr important de călugări. Astfel la Tihany nu puteau să trăiască nici 24 de călugări. În acest sens: KOSZTA 2008, 51, nota 61; KRISTÓ 2004, 403-411.

⁷³⁴ *Casta luptătorilor* (în latină *miles*), a *vitejilor* sunt amintite de articolul nr. 7 din legislația lui Sfântul Ștefan. ÁKIF 1999, 52, nota 135. Tot acest articol amintește de *servus*, adică stratul social fără libertate, care abia se deosebeau de sclavii antici, fiind folosite practic ca *unelte vorbitoare*. ÁKIF 1999, 52, nota 135.

⁷³⁵ Pe baza izvoarelor narrative, în epoca medievală târzie erau destul de răspândite înmormântările cetățenilor simpli în cimitirul de la Mănăștur, alături de călugări. Poate nu greșim mult dacă presupunem această tendință și în secolele XI-XIII. Privind secolele XIV-XVI, vezi: JAKÓ 1990, II. nr. 3258, nr. 4294.

⁷³⁶ Despre Imperiul Mongol, procesul de extindere al acestuia și invazia tătară în Estul Europei, vezi: SAINT QUENTIN 1965; SACERDOȚEANU 1933, 33-34.

⁷³⁷ Această părere a exprimat-o și Neagu Djuvara în cartea sa din 2007, făcând referire la Istoria secretă a mongolilor. DJUVARA 2007, 33.

⁷³⁸ LUPESCU 2005, 43.

în fortificația de la Mănăștur, unde erau refugiați locuitorii din zonă. După Rogerius, cele două armate tătare au pustiit toată Transilvania, fiind de remarcat faptul că din valea Mureșului până în zona satului Frata (jud. Cluj) călugărul nu a întâlnit nici un om viu, în schimb a văzut nenumărați morți putrezind. Populația din Transilvania s-a împușinat atât de mult, încât peste mai mulți ani episcopul din Alba Iulia se plângea că în moșiile episcopale umblă fără rost câțiva oameni.⁷³⁹

Un fenomen asemănător poate fi observat și în cazul Clujului. Ca o consecință a catastrofei demografice determinată de invazia tătară, Béla al IV-lea recurge la colonizarea de *hospites* (în mare parte de origine germană, dar după un nume Zekul menționat în secolul XIX putem bănuim că trăiau aici și secui), în urma căreia pe teritoriul Clujului, din punct de vedere al statutului juridic, înregistrăm două comunități distincte: populația mai veche, sub jurisdicția comitelui și a episcopului transilvănean și *hospites*, aceștia din urmă sub jurisdicția moșiei regale.⁷⁴⁰ Stabilirea poziției topografice a acestor două așezări distincte este una dintre marile provocări la care este supusă cercetarea arheologică în viitor...

---

⁷³⁹ LUPESCU 2005, 43.

⁷⁴⁰ JAKAB 1870, I. 341.

Capitolul VII CATALOGUL DESCOPERIRILOR

1. CLUJ-NAPOCA STRADA KALEVALA SITUL I (azi: STRADA SEMENICULUI)

1. Poziția topografică a sitului și stadiul cercetării

Conform celor consemnate în registrul de inventar, aduse în atenția noastră de către profesorul Zoltán Vincze, în noiembrie 2006, deja în 1944 alte descoperiri, semnalizând existența unor morminte, ajunseseră în colecția Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei, de această dată din strada Kalevala (str. Semenicului). Aliniatele laconice ale registrului ne spun doar că obiectele în cauză (două săbii, amnar, structura de fier a unei tolbe, mici fragmente de obiecte din fier) au fost strânse de către Márton Roska de la muncitorii angajați la lucrările din strada Kalevala. Cele două săbii dovedesc existența a cel puțin două morminte având inventar arme. În urma „săpăturilor” din depozitul muzeului am găsit și un vas ceramic numerotat ca provenind din mormântul nr. II din strada Kalevala. În continuare am încercat să culegem date de referință de la fața locului. Vorbind cu mai mulți locatari de pe stradă, am aflat că în anii patruzeci când s-au făcut lucrările la capătul dinspre strada Kővespad (str. Pietrosă) a străzii Semenicului, în fața imobilului de la numărul 4, sub porțiunea carosabilului s-au găsit oseminte umane și „arme vechi”. În baza celor spuse de locatarii din zonă, în mai multe locuri învecinate probabil s-au descoperit oseminte și obiecte arheologice.

Situl se află pe marginea nordică a primei terase Someșului, denumită și Pietrosul inferior. De pe prima hartă militară iosefină se poate vedea foarte bine acea vale mică, care împarte în două părți terasa. În această vale urcă strada Pietros, din care pe marginea părții superioare se ranifică înspre est fosta stradă Kalevala, actuala stradă Semenic. (pl. 1.)

2. Colecție

Descoperirile arheologice: Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei (M. N. I. T.)

3. Descrierea inventarului

1. *Amnar* din fier, probabil din mormântul III, distrus. Unul din capete lipsește. 1. D: 6, 1 cm; 2. Î: 2, 8 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: VI. 6159; Nr. de inv. nou: P. 39920. (pl. 3. 1; pl. 38. 4.)

2. Armăturile de fier a *tolbei de săgeți*, 19 bucăți, din mormântul III, distrus. Din punct de vedere a funcționalității lor putem detecta urechiușa tolbei, respectiv una dintre capetele stabilizatorului. Pe tolbă se văd foarte bine urme de *textile*. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: VI. 6160-6161; Noul nr. de inv.: P. 39921-39922. (pl. 2. 3-4; pl. 4. 1-19.)

3. Fragmentele părții inferioare a unei *săbii*, cu resturile de lemn ale manșonului, din mormântul III. 1. Lg.: 24, 2 cm; 2. Lț.: 3, 2-1, 5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: VI. 6158. a-b; Noul nr. de inv.: P. 39919. (pl. 2. 2; pl. 38. 4.)

4. *Sabie* din mormântul I. Este fragmentară, lipsește *elmannul*, dar s-a păstrat într-o stare foarte bună. Lama sabiei este puțin curbată, iar mânerul s-a păstrat fragmentar. 1. L: 54 cm; 2. Lț. lamei: 2, 9 - 2, 5 cm, la capătul rupt este de 1, 7 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: VI. 6157; Noul nr. de inv.: P. 39918. (pl. 2. 1; pl. 38. 4.)

5. Fragmentele unui vas ceramic, din mormântul II. Vasul are culoare cenușiu-brun, fără ornamentație pe corp. 1. D: 6, 4 cm; 2. Grosimea fundului: 1, 0 cm; 3. Grosimea pereților: 0, 4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 3. 2.)

Bibliografie: GERGELY- GÁLL 2007, 105-117.

2. CLUJ-NAPOCA
STRADA KALEVALA SITUL II
(azi: STRADA SEMENICUULUI)

1. Poziția topografică a sitului și stadiul cercetării

Sub conducerea lui Gyula László în aprilie 1949 s-a desfășurat o săpătură în zonă, dar despre rezultate nu avem o documentație clară. În depozit am descoperit obiectele neinventariate (trei nasturi din bronz, un ornament pentru păr și o aplică rotundă, probabil monedă), ale mormântului 5. Din unele informații lăsate de către István Ferenczi, respectiv în articolul său din 1996 reiese⁷⁴¹ că în cursul săpăturilor conduse de către Gyula László s-au descoperit opt morminte, definite ca ale unor persoane din rândul populației sărace, fiind considerate parte a necropolei din strada Zápolya. Definirea cu acuratețe a locului efectuării săpăturilor este din păcate imposibilă.

2. Colecție

Descoperirile arheologice: Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei (M. N. I. T.)

3. Descrierea mormântului

Mormântul 5

Ritualul funerar: conform însemnărilor despre hârta în care a fost înfășurat inventarul mormântului, pe sternul decedatului a fost găsit un fragment de ceramică

Inventarul:

1. *Inel de buclă simplă* din bronz, cu capetele petrecute unul peste celălalt. 1. D: 1,8x1,4 cm; 2. G: s: 0, 1 cm. G: 0, 4 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 4. 24; pl. 38. 2.)
2. *Mic buton* din bronz. O parte a unui buton turnat. Urechiușa sferică și corpul emisferic reprezintă jumătatea dintr-un aliaj, fiind lipită cu cealaltă parte a corpului, în formă sferică. Descrierea noastră este valabilă și pentru restul de trei exemplare. 1. Î: 1,8 cm; 2. D corpului: 0,9 cm. G: 0,8 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 4. 20.)
3. *Partea cealaltă a butonului* din bronz. 1. Î: 1,8 cm; 2. D corpului: 0,8 cm. G: 0,7 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 4. 21.)
4. *O parte, fragmentară dintr-un buton* din bronz. 1. Î: 1,7 cm; 2. D corpului: 1,1 cm. G: 0,7 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 4. 22.)
5. *Cealaltă parte fragmentară* a butonului din bronz. 1. Î: 1,7 cm; 2. D corpului: 1,1 cm. G: 0,7 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 4. 23.)
6. *Piesă rotundă* din argint, foarte probabil *monedă* descoperită pe stern. Datorită mai multor factori dacă exista vreo inscripție, aceasta nu se mai vede, astfel a rămas neidentificată. 1. D: 0,9 cm. G: 0,3 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 4. 25; pl. 38. 3.)

Bibliografie: GERGELY-GÁLL 2007, 105-117.

3. CLUJ-NAPOCA
STRADA PLUGARILOR

1. Topografia sitului, perioada cercetării, riturile și ritualurile funerare, inventarul funerar

În partea sud-estică a Napocii romane, terasa a IV-a avea o lățime de 800 de m, terminându-se într-o pantă abruptă, sub aceasta începând o nouă terasă (III). Pe platoul aceasta cercetările s-au desfășurat timp de mai multe decenii, iar în anii 1985-86 s-au desfășurat săpătura necropolei romane datată în secolele II-III. În partea sud-vestică a acestei necropole a fost dezvelită 26 alte morminte, pe care le-am putut data în secolul X. Situl se află foarte aproape de fostul drum roman, depistat în săpăturile lui D. Ursuțiu.

Fragmentul de cimitir se împărțea pe trei rânduri, iar din fiecare rând s-a extras scheletul unui bărbat înmormântat cu sabia lângă trup. Din cele 26 morminte, datând din al treilea sfert al secolului al X-lea, având direcția NV-SE, descoperite de către Ioana Hica, nouă au fost jefuite. În cursul săpăturilor în câteva cazuri s-au documentat obiceiuri speciale de înmormântare. În doar unul dintre morminte s-au găsit oseminte de cal, și în alte două s-au descoperit rămășițe organice similare pieii de cal.⁷⁴² În mai multe morminte s-au

⁷⁴¹ FERENCZI 1996, 18.

⁷⁴² MARCSIK 2002-2003, 83.

descoperit oseminte ale unor animale și păsări, ceea ce arată că trupurile neînsuflețite au fost înmormântate cu elemente de hrană. În 9 morminte s-au descoperit oale din lut (între care mormintele 2, 4, 5 și 15), iar într-un caz chiar benzile de fier ale unei găleți de lemn. În douăsprezece din cele 23 morminte cu accesorii s-au găsit vârfuri de săgeți, în șase s-au descoperit tolbe. Cinci morminte conțineau fragmente din oase din structura unor arcuri, elemente de distribuție a curelelor, benzi și cataramă ale tolbelor. În lama uneia dintre săbii (m. 25) a fost ciocănit fire de argint. În 14 morminte s-au găsit bijuterii: brățări din sârmă de bronz, colane din bronz, mărgelile, două perechi de cercei cu pandativ sub formă de ciorchină de strugure, inele de buclă pentru păr din argint sau bronz, respectiv unul confecționat din aur.

2. Colecție

Materialele arheologice: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (M. N. I. T.)

Materialele antropologice: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (M. N. I. T.)

Material paleozoologic: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (M. N. I. T.)

3. Descrierea mormintelor

Necropola este nepublicată, din această cauză avem foarte puține date despre ritualurile funerare și despre inventarul funerar. Cunoaștem aceste date prin bunăvoința doamnei Ioana Hica, care a cercetat necropola.

Mormântul 1 (distrus de muncitori, doar partea superioară a corpului a rămas neidentificat)

Orientare: NV-SE. Copil, 3-4 ani.

Fără inventar.

Mormântul 2

Orientare: NV-SE. Femeie, Maturus I, 30-35 de ani.

Inventar:

1. *Doi mici butoni* din bronz.

2. *Ceramică.* Nr. de inv.: F. 29202.

Mormântul 3

Orientare: NV-SE. Femeie, adultus II, 23-30 de ani. Î: 159 cm.

Nu avem alte date.

Mormântul 4

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta defunctului: bărbat, Maturus I, 35-39 de ani.

Ritualul funerar: după autorul săpăturii s-au descoperit resturile de materiale organice, care pot să provină de la pielea unui cal?

Inventar:

1. *Sabia* din fier. Nu cunoaștem poziția sa din mormânt și nu avem date nici despre dimensiunile sale. Câteva aplici de fier s-ar putea să aparțină buterolei?

2. *15 aplici de centură* din argint. Nu cunoaștem poziția lor din mormânt și nici despre dimensiunile lor nu avem date. M. N. I. T. Nr. inv. 29. 264-29. 278.

3. *Capăt de curea.*

4. *Trei plăsele de os de la arc.*

5. *Trei distribuitor de curea de pe tolba.*

6. *Părțile de fier ale tolbei (5 părți).*

7. *Vârfuri de săgeți* din fier.

8. *Cuțit* din fier.

9. *Amnar.*

10. *Ceramică.*

Mormântul 5

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta defunctului: femeie, Senilis, 50-59 de ani.

Inventar:

1. Șapte ornamente în formă de romb din argint. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 29297-29303.
2. Mărgică.
3. Fragment de fier.
4. Ceramică.

Mormântul 6

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta defunctului: bărbat, Senilis, 50-59 de ani.

Inventar:

1. Amnar din fier.
2. Două vârfuri de săgeată din fier.

Mormântul 7

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta defunctului: scheletul unui copil de 12-14 ani.

Inventar:

1. Cuțit din fier găsit lângă palma dreaptă. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 29307.

Mormântul 8

Sexul și vârsta defunctului: femeie, Senilis I, 40-59 de ani.

Inventar:

1. Cercel în formă de ciorchine din argint. 1. Î: 5, 6 cm; 2. Î. ciorchini: 3, 5 cm; 3. D. v.: 2, 5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 29549.
2. Cercel în formă de ciorchine. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 29308.
2. Două mărgelile din agat și chihlimbar.
3. Sârmă de bronz descoperită în partea dreapta a craniului.

Mormântul 11

Orientare: NV-SE.

Sexu și, vârsta defunctului: bărbat, Maturus II-Senilis I, 40-59 de ani

Inventar:

1. 6 vârfuri de săgeată din fier.
2. Cuțit de fier.
3. Amnar din fier.
4. Cremene.
5. Cataramă în formă de liră, confecționat din bronz.

Mormântul 12

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta scheletului: bărbat, adult, 23 de ani.

Inventar:

1. Elemente de os provenind de la un arc.
2. 1 vârf de săgeată.

Mormântul 14

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta scheletului: copil de 6-8 ani.

Inventar:

1. Inel de tâmplă simplu (1a) din bronz.
2. Mârgea de culoare galbenă.
3. Vârf de săgeată romboidală din fier.
4. Cuțit din fier.
5. Amnar din fier.
6. Cremene.

Mormântul 15

Orientare: NV-SE.

Sexu și vârsta defunctului: schelet de copil în vârstă de 8-10 ani.

Ritual funerar: decedatul a fost înfășurat în pielea calului?

Inventar:

1. *Inel de tâmplă simplu (1a), de pe partea dreaptă a craniului.*
2. *Inel digital de sârmă de pe degetul mâinii stângi.*
3. *Două mărgelile de lângă mâna stângă.*
4. *Topor simplu, de dimensiune mică de lângă femurul drept.*
5. *Cuțit din fier descoperit între femure.*
6. *Amnar din fier de lângă palma stângă.*
7. *Cremene anterior menționată.*
8. *Ceramică. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 29206.*

Mormântul 16

Orientare: NV-SE.

Sexul și vârsta defunctului: schelet de copil în vârstă de 6-8 ani.

Inventar:

1. *Colan simplu din bronz de pe gât.*
2. *Inel simplu (1a) pe locul palmei.*
3. *Fragment amorf dintr-o piesă de bronz, de la vest de craniu.*
4. *Verigă din fier pe lângă femurul stâng.*
5. *Cuțit din fier pe lângă femurul stâng.*
6. *Vârf de săgeată în formă deltoidă din fier, sub umărul drept.*

Mormântul 17

Orientare: NV-SE.

Fără inventar.

Mormântul 18

Ritualul funerar: înmormântare de craniu. Alte date nu cunoaștem.

Fără inventar.

Mormântul 19

Orientare: NV-SE.

Sexul, vârsta scheletului: schelet de copil în vârstă de 7-9 ani. Oasele s-au păstrat foarte bine.

Inventar:

1. *Inel simplu din partea dreaptă a bazinului.*
2. *Un inel digital de bandă de unul dintre degetele mâinii drepte. Inelul este decorat cu puncte în tehnica ștanțării.*
3. *Un inel digital de bandă de unul dintre degetele mâinii stângi. Inelul este decorat cu punctulețe în tehnica ștanțării.*
4. *Brățară de bronz de sârmă de încheietura mâinii drepte.*
5. *Cuțit din fier de lângă mâna dreaptă.*
6. *Seceră din fier. Nu avem date despre poziția lui.*

Mormântul 20

Orientare: NV-SE.

Sexul și vârsta defunctului: copil de 10-12 ani, oase bine păstrate.

Inventar:

1. *Inel de sârmă din bronz de unul din degetele mâinii stângi. Fragmentar.*
2. *Un inel digital de bandă de unul dintre degetele mâinii stângi. Suprafața exterioară este ornamentată cu puncte ștanțate.*
3. *Cuțit din fier între degetele mâinii drepte, de lângă femurul drept.*

4. *Amnar* din fier din partea dreaptă a bazinului.
5. Două *vârf de săgeată deltoidă, cu lamă de tăiere scurtă, simplă (1a)* pe lângă genunchiul stâng.

Mormântul 21

Orientare: NV-SE

Sexul și vârsta defunctului: femeie în jurul vârstei de 60 de ani.

Ritualul funerar: urmele sicriului de lemn, pe o lungime de 180 cm.

Inventar:

1. *Piesă de fier* pe stern.
2. *Două părți ale unui nasture* în zona gâtului.
3. *Două părți ale nasturii* descoperite pe claviculă.

Mormântul 22

Orientare: NV-SE

Sexul și vârsta defunctului: bărbat, maturus II-senilis I, 40-59 de ani.

Mellékletei:

1. *Sabie* din fier, având gardă cu butoni, respectiv două aplici de metal de pe structura buterolei.
2. *Șase vârfuri de săgeată* din fier (nu cunoaștem tipul cărora aparține).
3. *Componentele tolbei* din fier: 5 fragmente de fixatoare și două verigi cu diametre mici.
4. *Patru bucăți din elementele de os ale arcului (mânerul și capetele)*
5. *Cuțit* din fier.

Mormântul 25

Orientare: NV-SE.

Sexul și vârsta defunctului: bărbat, senilis, trecut de 60 de ani.

Ritualul funerar: bandajul de fier al găleții (dispărut).

Ritualul funerar: înmormântare cu resturile calului, tipul Bálint IV. Craniul calului a fost descoperit lângă partea stângă a scheletului, imediat lângă bazin, iar mai jos este urmat de cele 4 tibii. A fost depusă pe un strat mai sus.

Inventar:

1. *Sabie* confecționată din fier, de pe lângă femurul stâng. În lama armei au fost ciocănite sârme aplatizate din argint.
2. *Osul de mâner al arcului.*
3. *Vârfuri de săgeți* de lângă piciorul stâng ale scheletului.
4. *Aplicile al genții* de pe partea stângă a bazinului.
  - 4.1. *Aplica închizătoare* ale genții, având decor de palmetă.
  - 4.2. *Aplică în formă de inimă.*
  - 4.3. *Alte aplici* din argint și bronz. Probabil aplicile de decor ale genții.
5. *Bandajul din fier* al găleții.
6. *Scăriță de șa* din fier între oasele calului.
7. *Zăbală de fier* din gura calului.

Mormântul 26 (fiind în mare parte distrusă de către muncitori, a rămas intact doar partea superioară a corpului)

Orientare: N-S.

Sexul și vârsta defunctului: femeie, 25-39 de ani

Inventar:

1. *Vârf de săgeată în formă de Y*, din fier. Nu cunoaștem poziția sa.

Bibliografie: Npublicată. Analiza antropologică: MARCSIK 2002-2003, 83-90.

**4. CLUJ-NAPOCA
STRADA ZÁPOLYA
(fost: FARKAŞ EXTERIOR, DOSTOJEVSKI, azi: gen. TRAIAN MOȘOIU)**

1. Topografia sitului

Situl se află pe marginea nordică celei de-a treia terasă a Someșului, denumită și Pietrosul inferior. De pe prima hartă militară iosefină se poate vedea foarte bine acea vale mică, care împarte în două părți terasa. În această vale urcă strada Pietroasă, din care pe marginea părții superioare se ramifică înspre vest fosta strada Zápolya (denumită o perioadă și Dostoievski), actuala stradă gen. Traian Moșoiu (*pl. 1; pl. 42*). Necropola a fost localizată pe un platou care se lunghește spre vest și spre sud spre terasa a IV-a. De pe strada amintită se poate ajunge pe platou pe o pantă foarte abruptă, între acestea fiind o diferență în jur de 5-6 m de nivel.

Aproape de pe marginea acestui platou (proprietățile nr. 78 și 76), s-au desfășurat săpături arheologice în 1911 și 1942. Având în vedere întinderea platoului, necropola trebuia să fi fost însă mult mai mare. Din păcate construcțiile au afectat mult platoul, astăzi abia existând spații libere.

De pe *pl. 42* se poate vedea foarte bine că necropolele din strada Kalevala și Zápolya se află pe cele două platouri despărțite de mica vale, astăzi strada Pietrosul.

Pe baza acestor date, putem face două observații: 1. terasa înaltă asigură controlul asupra văii Someșului, deoarece și așezarea trebuia să fi fost în zonă; 2. terasa a fost tăiată de drumul roman care mergea spre Alba Iulia, care în mod sigur fusese folosit și în secolul X. (*pl. 5-6*)

2. Colecție

Descoperiri arheologice: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (M. N. I. T.), Muzeul Național de Istorie a României (M. N. I. R.)

Descoperiri antropologice, paleozoologice: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (M. N. I. T.)

3. Descrierera mormintelor

Mormântul 1

Adâncime: 130-140 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: pe baza inventarului, schelet de bărbat.⁷⁴³

Poziția scheletului: întins, descoperit într-o stare foarte proastă. După Kovács, labele picioarelor au fost tăiate, foarte probabil cu prilejul jefuirii mormântului. Cea mai mare parte a inventarului nu a fost înregistrat în poziția originală.

Ritualul funerar: în jurul craniului urme de pământ ars.

Depunerea resturilor calului: tipul Bálint II. Craniul calului la capătul tibiilor defunctului, tibiile calului pe lângă tibia dreaptă.

Inventar:

1. *Inel simplu*, din argint, din zona bazinului. 1. Gr.s.: 0,08 cm. G: 0,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9661. Noul nr.: V. 15292. (*pl. 7. 12.*)

2. *Fragmentele din argint ale unui inel de buclă*. 1. D: 2, 0 cm; 2. Gr.s.: 0,08 cm. G: 0,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9662. Noul nr.: V. 15293. (*pl. 7. 10-11.*)

3. *Șapte aplici de argint aurit*, de la mâna dreaptă spre bazin. Aplicile au fost prinse de centură prin intermediul niturilor. Nu este exclus ca în cursul jefuirii mormintelor o parte să fi luat de prădătorii mormântului. Pot fi încadrate în două variante: una mai lată, alta mai îngustă.

3. 1. *Aplică mai lată*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate 3 nituri, dar din acestea azi numai una se păstrează. 1. Î: 2,6 cm; 2. Lț: 2,8 cm. G: 6,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9655. Expoziție. (*pl. 7. 1.*)

3. 2. *Aplică mai lată*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate cu urmele celor trei nituri. 1. Î: 2,6 cm; 2. Lț: 2,8 cm. G: 6,9 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9653. Expoziție. (*pl. 7. 2.*)

3. 3. *Aplică mai lată*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate cu urmele celor trei nituri. 1. Î: 2, 6 cm; 2. Lț: 2, 8 cm. G: 3, 9 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9658. Expoziție. (*pl. 7. 3.*)

3. 4. *Aplică îngustă*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate cu urmele celor trei nituri. 1. Î: 2,7 cm; 2. Lț: 2,3 cm. G: 5,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9656. Expoziție. (*pl. 7. 4.*)

⁷⁴³ Conform registrului de inventar, dr. Jenő Mátyás a luat cu el scheletul pe data de 29 octombrie 1919.

3. 5. *Aplică îngustă*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate cu urmele celor trei nituri. 1. Î: 2,5 cm; 2. Lț.: 2,3 cm. G: 4,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9654. Expoziție. (pl. 7. 5.)
3. 6. *Aplică îngustă*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate cu urmele celor trei nituri. 1. Î: 2, 6 cm; 2. Lț.: 2,3 cm. G: 4,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9656. Expoziție. (pl. 7. 6.)
3. 7. *Aplică îngustă*, cu urme de aurire pe suprafață, în spate cu urmele celor trei nituri. 1. Î: 2, 8 cm; 2. Lț.: 2,4 cm. G: 4,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9652. Fără număr nou de inventar. (pl. 7. 7.)
4. *Două bucăți de cataramă în formă de liră* din partea vestică a mormântului, din zona bazinului, iar unul de sub bazin.
4. 1. Spinul primei cataramă este gros și nu este drept. 1. L: 2,6 cm; 2. Lț.: 2,35-2,4 cm. G: 8,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9659. Noul nr. de inv.: V.15290. (pl. 7. 8.)
4. 2. Spinul celei de a doua cataramă este drept și mai îngust. 1. L: 2,65 cm; 2. Lț.: 2,35-2, 4 cm. G: 8,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9660. Noul nr. de inv.: V.15291. (pl. 7. 9.)
5. *Atârănător de sabie din fier semisferic* de sub oasele bazinului. Acestuia putea să-i aparțină un *cui de fier*, respectiv cele trei fragmente de fier care aparțineau sabiei. Una dintre ele a păstrat resturi de lemn, care puteau fi resturile de lemn ale tecii. 1. Î: 5,5 cm; 2. Lț.: 3 cm. G: 14,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9670. Noul nr. de inv.: V.15301. (pl. 8. 47.)
6. *Verigă de fier ovală* de pe antebrațul stâng. 1. D: 3,5x2,5 cm. G: 3,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9663. Noul nr. de inv.: V. 15293. (pl. 8. 44-45.)
7. *Urmele de lemn ale tolbei, 11 bucăți*. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9671. Noul nr. de inv.: V. 15302. (pl. 7. 13-18; pl. 8. 19-40.)
8. *Trei spini de lemn* tot de sub bazin, care în mod sigur au fost spinii săgeților.
8. 1. 1. L: 2, 0 cm; 2. Lț.: 0, 4 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9667. Noul nr. de inv.: V.15298. (pl. 8. 41.)
8. 2. 1. L: 1, 4 cm; 2. Lț.: 0, 4 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9668. Noul nr. de inv.: V.15299. (pl. 8. 42.)
9. *Fragmentul din mânerul sabiei*. 1. L: 7,2 cm; 2. Lț.: 3,8 cm. G: 15,7 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9671. Noul nr. de inv.: V.15302. (pl. 10. 49.)
10. *Urmele patinei de bronz* pe oasele bazinului și pe oasele mâinii.
11. *Cremene*. 1. D: 2,7x2,5 cm. G: 18,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9651. Noul nr. de inv.: V.15286. (pl. 8. 46.)
12. *Scăriță tipul „Cluj”* (în acest sens vezi capitolul IV) de lângă genunchiul stâng, cu urechiușa căzută spre genunchi. Urechiușa scăriței este ovală, având bare cu secțiune rombică și cu talpă lată, având nervură în mijloc. Plăcuță mică de argint, descoperită sub urechiușa scăriței, atrage atenția că și acest exemplar putea să fi fost decorat prin incrustare. 1. Î: 16,7 cm; 2. Lț.: 12,7 cm. G: 122 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9652. Noul nr. de inv.: V. 15287. (pl. 9. 48.)

Mormântul 2

Adâncime: 125 cm. Orientare: VNV-ESE. Lungimea gropii: 190 cm.

Sexul defunctului: probabil bărbat. Lț. la bazin: 38 cm. Lungimea femurului: 43 cm.

Poziția scheletului: ambele mâini au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventare:

1. *Piesă de fier, cu funcționalitatea necunoscută*, sub bazinul scheletului. Nu am putut-o identifica în depozit.

2. *Oală borcan* la picioare, spartă. Nu am putut identifica în depozit.

În registrul de inventar vechi nu s-a înregistrat nici o piesă din acest mormânt.

Mormântul 3

Adâncime: 100 cm. Orientare: VNV (280°)-ESE (100°). Lungimea gropii: 102 cm.

Sexul defunctului: copil (sex nedeterminat).

Poziția scheletului: întins, mâna stângă fiind așezată pe lângă corp, cea dreaptă așezată pe bazin (poziția III).

Ritual funerar: pe o parte din mormânt au fost așezate pietre.

Ritual funerar: în oală au fost descoperite oase de purcel.

Inventar:

1. *Benzi din argint* pe gât și pe stern. Au fost identificate patru bucăți. 1. L: 2,5 cm; 2. Lț.: 0,4 cm. Neidentificat în muzeul din Cluj.

2. *Oală borcan de culoare cenușie*, partea superioară corpul oalei fiind decorată cu linii incizate, dintr-o pastă cu multe pietricele. 1. Î: 12,5 cm; 2. D: 13 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9672. Expoziție. (pl. 10. 1.)

3. Oase de purcel depusă în oală.

Mormântul 4

Adâncime: 160 cm. Orientare: VNV (290°)-ESE (110°). Forma gropii: rectangular rotunjită.

Sexul defunctului: pe baza inventarului este un schelet de bărbat. Vârsta necunoscută.

Poziția scheletului: scheletul s-a păstrat foarte bine, craniul a căzut pe partea stângă, brațele au fost așezate pe lângă corp (poziția I). După executantul săpăturii, István Kovács, lipsesc etichetele piciorului stâng. L: 170 cm. L femurului: 42 cm. Lț. umerilor: 32 cm. Lț. bazinului: 31 cm.

Ritualul funerar: sub craniu o bucată de piatră.

Ritualul funerar: două tibii de cal din groapa mormântului, mai sus cu 40-50 cm de schelet. Foarte probabil acestea reprezintă semnele unei înmormântări cu resturile calului distrus, deși lipsesc craniul animalului și cele două tibii, prezente clasice în acele morminte unde au fost înregistrate resturile calului.

Ritualul funerar: sub omoplatul drept a fost înregistrat osul unei păsări, iar dintr-un strat superior un alt os aparținând tot unei păsări.

Inventar:

1. *Inel de buclă (1a)* din partea dreaptă a craniului. 1. D: 1,3 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: IV.9690. Astăzi neidentificat și fără un număr nou de inventar. (pl. 11. 1.)

2. 1-5. *Cinci butoane corodate din plumb* din partea stângă a pieptului. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9691. Fără nou număr de inventar. (pl. 11. 2-6.)

3. *Două bucăți de cataramă în formă circulară* pe bazin. D: I. 3,2 cm; II. 2,8 cm. M. N. I. T. Fără nr. de inventar. (pl. 11. 16-17.)

4. *Fragmente de benzi din argint* pe ambele încheieturi ale mâinii. 1. L totală 71, 4 cm; 2. L unei benzi: 17, 5; 3. Lț.: 0, 4-0, 5 cm. M. N. I. T. Fără nr. de inventar. (pl. 11. 21.)

5. *Fragmente de benzi, realizate prin ciocănire*, pe ambele capete ale tibiilor. Pe trei fragmente găsim și mici găuri, care aveau rolul de a le lega unele de altele. Pe una dintre benzi s-au putut observa urmele de piele ale cizmei. 1. G.b.: 0,3 cm; 2. Lț.: 0,4-0,5 cm; 3. L: 17,5 cm. M. N. I. T. Fără nr. de inventar. (pl. 11. 22-24.)

6. *Tolba de fier pentru depunerea vârfulor de săgeți* a fost descoperită în partea stângă a scheletului, întinsă de la cotul acestuia până în partea superioară a tibiei: verigi de tolba, fundul tolbei, benzile și atârnațoarele tolbei. Lungimea totală a tolbei: 60 cm. Lățimea relativă a tolbei pe baza benzilor: 9 cm. S-au păstrat resturile de lemn ale tolbei, care au fost legate prin intermediul unei alte bande de fier. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 11-12. 35-52.)

6. 1. *Atârnațoarea tolbei de fier* în zona gulerului tolbei. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 11. 14.)

7. *În partea superioară, în zona gurii tolbei au fost descoperite cele 7 vârfulor de săgeți.*

7. 1. *Vârf de săgeată deltoidă, cu lamă de tăiere scurtă (1a)*. M. N. I. T. Neidentificat. 1. L: 8,0 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 11. 11.)

7. 2. *Vârf de săgeată deltoidă, cu lamă de tăiere lungă (2a)*. M. N. I. T. Neidentificat. 1. L: 6,0 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 11. 9.)

7. 3. *Vârf de săgeată deltoidă, cu lamă de tăiere lungă (2a)*. M. N. I. T. Neidentificat. 1. L: 4,4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 11. 10.)

7. 4. *Vârf de săgeată deltoidă cu un corp apreciabil, cu lamă de tăiere scurtă, în partea superioară cu patru orificii în formă rombică dispuse pe suprafața săgeții (1a1)*. 1. L: 10,3 cm; 2. Lț.: 5,9 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9685. Noul nr. de inv.: F.2962. (pl. 11. 8.)

7. 5. *Vârf de săgeată în formă de Y sau de rândunică*. 1. L: 7 cm. G: 14,7 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9689. Noul nr. de inv.: nu este inventariat (în expoziție). (pl. 11. 7.)

7. 6. *2 bucăți din spinul vârfului de săgeată*. 1. L: 2,8 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 11. 12-13.)

8. *Sabie puțin arcuită*, lama sa tocită în ultima treime pe ambele părți, garda sa în formă barcă. A fost descoperită pe partea dreaptă a scheletului, între interiorul brațului drept și partea exterioară a genunchiului. 1. L: 80 cm (astăzi se păstrează doar 65 de cm); 2. L.m.: 7 cm; 3. Lț. lamei: 3, 0 cm. G: 290 grame. M. N. I.

T. Nr. de inv. vechi: IV. 9697. Nu este inventariată și nu am putut identifica în muzeul din Cluj-Napoca. (*pl. 12. 28. b.*)

9. *Fragment de sabie, cu incrustație de argint pe gardă.* M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9698 a-b. Noul nr. de inv.: V. 15339. (*pl. 12. 28. a-b.*)

9. *Fragment de cataramă din zona mânerului.* Probabil a avut funcția de a stabiliza atârănarea sabiei. A avut rol în prinderea săbii. (*pl. 11. 20.*)

10. *Gresie așezată lângă sabie.* 1. L: 6 cm; 2. Lț.: 3,2 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9696. Noul nr. de inv.: V.14913. (*pl. 11. 26.*)

11. *Amnar din fier de pe bazin, împreună cu cremene, de lângă sabie.* 1. Lg.: 5, 0 cm; 2. Î: 2, 0 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9692. Nr. de inv. nou: F.2969. (*pl. 11. 25.*)

12. *Cremene împreună cu amnar.* M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: a fost inventariat împreună cu amnarul. Noul nr. de inv.: P.32726. (*pl. 11. 25.*)

12. *Fragmentul de cuțit tot în aceeași poziție.* 1. Lg.: 5,0 cm. (*pl. 11. 27.*)

13. *Osul de mâner ale arcului (nu cunoaștem exact poziția).* 1. Lg.: 8,6 cm; 2. Lț.: 2,7 cm. G: 3,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9695. Nr. de inv. nou: V. 15331. István Kovács nu a amintit în articolul său, însă apare în registrul de inventar, fără date despre poziția sa în mormânt. (*pl. 11. 27.*)

14. 1. *Cataramă ovală din fier, fără spin, închisă.* 1. D: 3,3x3,0 cm; 2. G. v.: 0,4-0,5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9681. Nr. de inv. nou: V.15327. (*pl. 11. 16.*)

14. 2. *Cataramă ovală din fier, fragmentară, fără spin.* 1. D:3,0x2,9 cm; 2. G. v.: 0,4-0,5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9682. Nr. de inv. nou: V.15328. (*pl. 11. 20.*)

14. 3. *Cataramă rotundă din fier, fără spin, închisă.* 1. D: 2,7x2,5 cm; 2. G. v.: 0,5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9683. Nr. de inv. nou: V.15329. (*pl. 11. 17.*)

14. 4. *Cataramă ovală din fier, fragmentară, păstrat pe jumătate, fără spin, sub bazin.* 1. D: 2,9 cm; 2. Lț. v.: 0,5-0,6 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9683. Nr. de inv. nou: V.15330. (*pl. 11. 19.*)

Mormântul 5

Adâncime: 130 cm. Orientare: VNV (290°)-ESE (110°). Forma gropii: rectangular rotunjită.

Sexul defunctului: pe baza inventarului este de sex feminin. L: 142 cm. Lungimea femurului: 42 cm. Lț. umărului: 31 cm. Lț. bazinului: 30 cm.

Poziția scheletului: scheletul întins este într-o stare foarte bună de păstrare, craniul său a căzut pe partea stângă, brațul stâng fiind întins pe lângă corp, iar cel drept puțin adus spre bazin (poziția VI). Pe baza poziției sale, s-a putea ca defuncta să fi fost învelită în pâslă.

Inventar:

1. *Cercei în formă de ciorchine de strugure, din electron, de lângă partea dreaptă a craniului, în zona tâmplei.* 1. Î: 4,5 cm. G: 11,81 grame. Puritate: 800 ‰. M. N. I. B. Nr. de inv.: 54551. (*pl. 14. 1.*)

2. *Cercei în formă de ciorchine de strugure din argint pe lângă partea stângă a craniului, în zona tâmplei.* 1. Î: 5,0 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9701. b. Nr. de inv. nou: V.15305. (*pl. 14. 2.*)

3. *Nasture decorate granule pe umărul drept a defunctei.* Pe suprafața butonului se întind nouă linii de bumbi sferici, 183 în total, sudați pe un buton mai mare. Pe fundul butonului a mai fost sudat un bumb mai mare. Butonul mai avea în mijloc o verigă circulară, prin care piesa putea fi montată pe îmbrăcăminte. 1. Î: 1,9 cm; 2. D. urechișii: 0,4x0,4 cm; 3. D: 1,5 cm. G: 2,2 grame. M. N. I. T. Nr. inv. vechi: IV. 9702. (*fig. 56; pl. 14. 3.*)

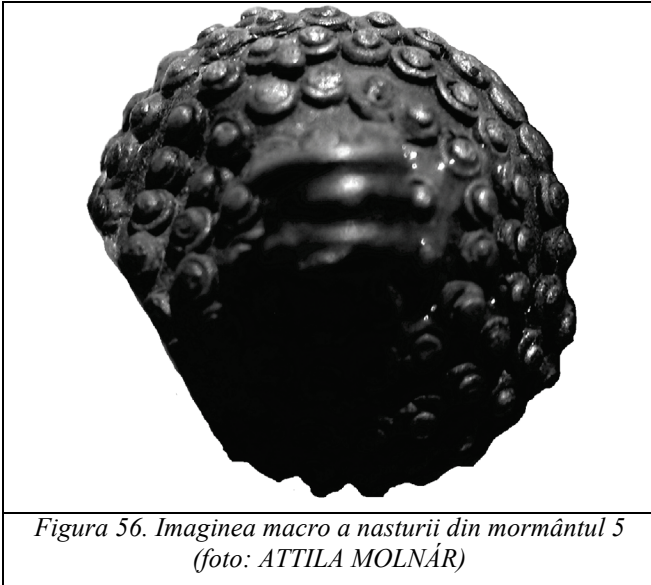

Figura 56. Imaginea macro a nasturii din mormântul 5
(foto: ATTILA MOLNÁR)

4. *Oală ceramică* din exteriorul tibiei drepte. 1. Î: 12,8 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9703-9706. Nr. de inv. nou: V.15307-15310. (pl. 15. 4.)

Mormântul 6

Adâncime: 110 cm. Orientare: VNV (250°)-ESE (70°). Forma gropii: rectangular rotunjită.

Sexul defunctului: pe baza inventarului este bărbat.

Poziția scheletului: scheletul întins s-a păstrat foarte bine, craniul său a căzut pe stânga, mâna dreaptă a fost întinsă pe lângă corp, mâna stângă ajungând să atingă bazinul (poziția I).

Ritualul funerar: înmormântare cu resturile calului, tipul Bálint II. Craniul calului se află pe partea stângă a bazinului, iar tot acolo, mai jos, pe lângă schelet se află cele patru tibii ale calului.

Inventar:

1. *Un inel de tâmplă simplu (1a)* dintr-un argint de calitate foarte bună, de pe tâmpla stângă, pe o parte fiind ascuțit, pe cealaltă parte teșit. Pe baza poziției sale putem reinterpretă ca fiind un cercel. 1. D: 2,6x2,5 cm; 2. G. s.: 0,2 cm. G: 1,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9719. Nr. de inv. nou: V.15350. (pl. 16. 1.)

2. *Un inel de tâmplă simplu (1a)* dintr-un argint de calitate foarte bună, de pe tâmpla dreaptă, amândouă părțile fiind teșite, unul fiind puțin mai ascuțit. Pe baza poziției sale îl putem interpreta ca fiind un cercel. 1. D: 2,7x2,7 cm; 2. G. s.: 0,2 cm. G: 1,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9720. Nr. de inv. nou: V.15350. (pl. 16. 2.)

3. *Un inel de tâmplă simplu (1a)* dintr-un argint de calitate foarte bună, la dreapta umărului. 1. D: 2,2 x 2,0 cm; 2. G. s.: 0,15 cm. G: 0,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9721. Nr. de inv. nou: V.15360. (pl. 16. 3.)

4. *Un inel de tâmplă simplu, fragmentar,* de lângă partea dreaptă a femurului. 1. D: 2,2 cm; 2. G. s.: 0,12 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9722. Nr. de inv. vechi: V.15361. (pl. 16. 4.)

5. *Mărgea din pastă,* având culoare de bază neagră, cu linii de pastă albă și cu ochi de culoare roșatic-brună. Una dintre ochi a căzut. 1. Î: 1,1 cm; 2. D: 1,3 cm; 3. D. găurii: 0,4 cm. G: 2,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9718. Nr. de inv. vechi: V.15311. (pl. 16. 5. a-c.)

6. *Sabie din fier, arcuită, pe femurul stâng,* cu lama înspre interior. Pe mâner buton de mâner tip Kovács 3. Garda este în formă de barcă, capetele terminând în butonașe. 1. Î: 77,5 cm; 2. L. m.: 7 cm; 3. L. elmanului: 21 cm; 4. Lț. l.: 3,3 cm. G: 540 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9707. Nr. de inv. vechi: F.2965. (pl. 16. 6. b.)

6. 1. *Urmele de lemn ale tecii pe sabie,* care s-a putut observa într-un strat gros de 5 cm. Urmele s-au putut urmări pe o lungime de 77 de cm și o lățime de 3-4 cm. În muzeu am putut identifica câteva fragmente. I. 1. L 8,0 cm; 2. Lț.: 3,2 cm; II. 1. L: 4,8 cm; 2. Lț.: 3,5 cm. Celălalt fragment este amorf.

6. 2. Tot de pe *sabie* provine fragmentul de atârănător, confecționat din fier. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9709. Nr. de inv. nou: V.15332. (pl. 16. 6. a.)

7. *Componentele din fier ale tolbei* de pe lângă femurul drept. Partea superioară a tolbei a fost descoperit mai sus de genunchi cu 10 cm lângă femur, fundul său fiind depistat la capătul tibiilor. Fundul tolbei cu un diametru de 18 cm a avut o altă structură decât tolba din mormântul 18. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9711-9713. Nr. de inv. nou: V.15343-15345. (pl. 16. 7-8; pl. 17-19. 9-52.)

8. *Două benzi de fier, unul arcuit între genunchi.* Funcția lor nu poate fi stabilită cu exactitate, însă probabil aparțineau tolbei. 1. 1. L: 4,7 cm; 1. 2. Lț.: 2,5 cm; 2. 1. L: 3,1 cm; 2. 2. Lț.: 2,2 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9723 a-b. Nr. de inv. nou: V.15351.

9. 1. *Scărița de fier în formă de pară,* fără creștături pe talpă, cu bare plate, având urechiușă rectangulară pe piciorul drept, în zona fundului tolbei. 1. Î: 14,5 cm; 2. Dim. inelului de prindere: 2,8x3,5 cm; 4. D. o.: 2,0x1,1 cm; 5. Lț. b.: 0,7 cm; 7. Lț. t.: 2,0 cm. G: 49,00 și 6,5 grame, total 55,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9716 a-b. Nr. de inv. nou: V.15335, V.15348. (pl. 19. 53.)

9. 2. *Scăriță de fier în formă de pară,* fără creștături pe talpă, cu bare plate, având urechiușă rectangulară, de pe lângă craniul calului, împreună cu zăbală. 1. Î: 14,5 cm; 2. Dim. inelului de prindere:

3,5x2,8 cm; 4. D. o.: 2,0x1,1 cm; 5. Lț. b.: 0,7 cm. 7. Lț. t.: 2,0 cm. G: 57 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9717 a-b. Nr. de inv. nou: V.15349. (pl. 20. 54.)

10. *Zăbala tipul de „mânzi”*, înaintea gurii calului. După ce capetele barelor dreptunghiulare au fost ciocănite plat, acestea au fost îndoite din nou, și din aceasta au format și veriga zăbalei. Zăbala este asimetrică, una dintre bare fiind mai lungă decât celălaltă. Veriga formată la capătul barei mai lung, are diametru mai mare decât veriga anterioară. 1. L: 16,00 cm; 2. L. b.: a. 9,2 cm, b. 7,8 cm; 3. Lț. b.: a. 0,6x0,5 cm, b. 0,6x0,5 cm; 4. D. v.: a. 1,6 cm., b. 1, 5 cm. G: 41,00 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9715 a-b. Nr. de inv. nou: F.2966. (pl. 21. 55.)

11. *Cataramă ovală* din zona tibiilor. 1. D: 4x3 cm; 2. Lț. verigii: 0,6-0,5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9714 a-b. Nr. de inv. nou: V.15334. (pl. 21. 56.)

Mormântul 7

Adâncime: 130 cm. Orientare: VNV (290°)-ESE (110°). Forma gropii: rectangular rotunjită.

Sexul defunctului: pe baza inventarului este femeie.

Poziția scheletului: scheletul întins s-a păstrat într-o stare foarte bună, craniul a căzut spre dreapta, mâna stângă fiind întinsă pe lângă corp, ce dreaptă a fost adusă puțin înspre bazin. Pe baza poziției sale, foarte probabil că a fost înfășurată în păsle (poziția VI). 1. L: 142 cm; 2. L. femurului: 42 cm; 3. Lț. umerilor: 31 cm. Lț. bazinului: 30 cm.

Inventar:

1. Fragmentul unei *inel de tâmplă simplu* de lângă partea stângă a craniului, în zona tâmplei. 1. D: 1,5 cm; 2. G s.: 0,1 cm. G: 0,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9724. Nr. de inv. nou: V.15362. (pl. 22. 1.)

2. Fragmentul unei *jumătăți de nasture*. Poziția lui nu este amintită. 1. Î: 1,4 cm; 2. Lț.: 1,0 cm. G: 0,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9725. Nr. de inv. nou: V.15340. (pl. 22. 2.)

3. *Inel de bandă deschisă*, dintr-un argint de calitate proastă. 1. D: 1,5 X 1,8 cm; 2. Lț.: 0,5 cm. G: 1,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9726. Nr. de inv. nou: 15341. (pl. 22. 36.)

4. *Inel de bandă deschisă*, dintr-un argint de calitate proastă. 1. D: 2,3 X 2,3 cm; 2. Lț.: 0,6 cm. G: 1,6 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 22. 37.)

2. *Benzi de argint, 33 de fragmente*. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9727-9730. Nr. de inv. nou: V.15363-15366. (pl. 22. 3-35.)

3. *Sulă* cu urme de lemn din zona gâtului 1. L: 3,1 cm; 2. Lț. maximă: 0,8 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9731. Nr. de inv. nou: V.15367.

Mormântul 8 (reconstituit)

Descoperiri izolate dintr-un mormânt în partea nordică a fragmentului de necropolă

Costum

1. *Capăt de curea din bronz*, având ornament în V pe corpul său. Urmele de uzură pe corpul său dovedesc că fusese folosit timp îndelungat. 1. L: 2,4 cm; 2. Lț.: 1,1 cm. G: 2,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9732. Nr. de inv. nou: V.15312. (pl. 23. 7.)

2. *Capăt de curea din bronz*, mai îngust decât cel anterior. 1. L: 2,8 cm; 2. Lț.: 1,0 cm. G: 3,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9733. Nr. de inv. nou: V.15313. (pl. 23. 5.)

3. *Aplică de formă rotundă*, cu urechiușă, ajurată, marginile sale au fost ornamentate cu pseudo-perle. Pe spatele ei se găsesc 3 nituri groase, la capătul fiecăruia a fost montat o plăcuță stabilizatoare. 1. D: 2,2x1,7 cm; 2. D. u.: 0,5 cm; 3. D. o.: 0,6 cm. G: 3,6 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9734. Nr. de inv. nou: V.15314. (pl. 23. 4.)

4. *Fragmentul inelului de bandă deschis, ornamentat*. Din suprafața sa sare în relief un ornament de sârmă răsucită sudată pe corpul piesei 1. D: 1,9 cm; 2. Lț.: 0,35 cm. G: 1,0 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9735. Nr. de inv. nou: V.15315. (pl. 23. 6.)

5. Nasturi din bronz

5. 1. *Nasture cu corp semisferic*, urechiușă s-a rupt, rămânând foarte puțin din acesta. 1. D: 1,0 cm; 2. Î: 1,3 cm. G: 1,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9737. Nr. de inv. nou: V.15316. (pl. 23. 1.)

5. 2. *Nasture cu corp semisferic*, urechiușă s-a rupt, rămânând doar un fragment din acesta. 1. D: 1,1 cm; 2. Î: 1,5 cm. G: 0,7 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9736. Nr. de inv. nou: V.15342. (pl. 23. 2.)

5. 3. *Nasture cu corp semisferic*, urechiușă s-a rupt, rămânând foarte puțin din acesta. 1. D: 1,1 cm; 2. Î: 1,3 cm. G: 1,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9738. Nr. de inv. nou: V.15368. (pl. 23. 3.)

Armament

1. *Mânerul de os ale arcului*. 1. L.: 8,6 cm; 2. Lț.: 2,1 - 0,9 cm. G: 3,6 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9740. Nr. de inv. nou: V.15317, V.15369. (pl. 23. 8.)

2. *Resturile de fier ale tolbei*

2. 1. *Banda fixatoare a tolbei* din fier. 1. L.: 4,2 cm; 2. Gr.: 0,7 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9741 a-c. Nr. de inv. nou: V.15318. Cu acesta s-a păstrat mai multe fragmente amorfe din fier. (pl. 23. 9.)

2. 2. *Fragmente de benzi de tolă din fier*. I. D: 1. 3,2x1,8 cm; 2. 3,0x2,3 cm; 3. 3,0x2,1 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9743 a-c. Nr. de inv. nou: V.15319. (pl. 23. 10-12.)

3. *Fragmentul cataramii* din fier. Totodată s-a păstrat o parte din spinul acestuia. 1. D: 3,1 cm. G: 7,6 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9744. Nr. de inv. nou: V.15321. (pl. 23. 13.)

4. *Fragmentul cataramii* din fier, împreună cu o parte a spinului acesteia. 1. D: 3,0 cm. G: 6,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9745. Nr. de inv. nou: V.15322. (pl. 23. 14.)

Piese de harnașament

1. *Bara unei zăbale de mânz* din fier, capătul aplatizat fiind îndoit și din aceasta a fost formată, care era și componentă laterală (veriga zăbalei). 1. D: 2,8x3,3 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9746. Nr. de inv. nou: V.15323. (pl. 23. 27.)

2. *Scăriță forjată în urechiușă*. 1. Î: 18,6 cm; 2. Lț. maximă: 14,8 cm; 3. D. o.: 1,1x2,1 cm; 4. Lț. t.: 3,5-4 cm; 5. Lț. b.: 1,5 cm. G: 192 grame. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV.9748. Nr. de inv. nou: F. 2967. (pl. 25. 27.)

3. *Scăriță forjată în urechiușă*. 1. Î: 18,6 cm; 2. Lț. maximă: 14,8 cm; 3. D. o.: 1,1x2,1 cm; 4. Lț. t.: 3,5-4 cm; 5. Lț. b.: 1,5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: IV. 9747. Neinventariat. (pl. 25. 28.)

Mormântul 9

Mormânt fără documentație. De pe poza și desenul mormântului se poate spune doar că au fost descoperite două scărițe și o zăbală. Despre alte inventare nu avem date. Din păcate nu am putut identifica scărițele în muzeul din Cluj-Napoca.

1. *Zăbală de mânz* cu verigi de diametru mare. 1. D. verigilor: 7,6 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 39. 1.)

Mormântul 10

Adâncime: 125 cm. *Orientare*: V-E. *Forma gropii*: pentagonală. Schelet de bărbat de 35-40 de ani, într-o stare proastă. S-a păstrat doar craniul, prima parte a vertebrei, brațul și antebrațul, femurul drept și fragmente din femurul stâng, respectiv tibiile și labelle picioarelor. Scheletul a fost întins pe spate, mâna dreaptă fiind îndoită la 40°, iar mâna stângă s-a descompus. Pe partea stângă a maxilei s-a observat o pată verde (vezi mai jos, în capitolul VIII analiza antropologică).

Ritual funerar: craniul calului a fost găsit pe un strat de pământ cu 24 cm mai sus în partea stângă a capului uman; cele două tibii anterioare ale calului erau depuse pe un strat cu 5-12 cm mai sus în stânga corpului uman; cele două tibii posterioare ale calului erau depuse cu 18-24 cm mai sus, în stânga labelor picioarelor decedatului. Este destul de clar că în prima fază a fost așezat în mormânt decedatul, după care pe partea stângă a lui au fost așezate părțile calului sacrificat. (vezi mai jos, în capitolul IX analiza paleozoologică)

Ritual funerar: femurul de oaie, pe lângă tibia dreaptă a scheletului.

Inventar:

1. *Aplică rotundă* din argint, cu ornament de romb în mijloc, descoperită de lângă craniu. 1. D: 1,7 cm. G: 0,4 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 26. 1.)

2. *Aplică fragmentară, rotundă* din argint, cu ornament de romb în mijloc, descoperită pe vertebre. 1. D: 1,6 cm. G: 0,8 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 26. 2.)

3. *Aplică rotundă* din argint, cu ornament de linii concentrice adâncite și aurite, pe lângă tibia dreaptă, foarte aproape de femurul de oaie. 1. D: 1,7-1,6 cm. G: 1,1 grame. (pl. 26. 3.)

4. *Cataramă de fier* de pe genunchiul drept. 1. L: 6 cm. G: 14,2 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 26. 4.)

5. *10 vârfuluri de săgeți* lângă partea dreaptă a scheletului într-o tolă de lemn cu armături metalice.

5. 1. *Vârf de săgeată din fier, formă romboidală, cu vârful tăiere bombat (3b)*. 1. L: 10,5 cm (cu spin); 2. L: 7,2 cm (fără spin); 3. Lț: 2,6 cm. G: 15,8 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 28. 9.)

5. 2. *Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă (3a)*. 1. L: 7,1 cm (cu spin); 2. L: 5,5 cm (fără spin); 3. Lț: 2,4 cm. G: 8, 8 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 28. 10.)

5. 3. *Vârf de săgeată din fier, formă romboidală, cu vârf de tăiere bombat (3b)*. 1. L: 10,3 cm (cu spin); 2. H: 6,9 cm (fără spin); 3. L_ț: 2,4 cm. G: 16,7 g. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 28. 11.)
5. 4. *Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă, ajurată vertical (3a1)*. 1. L: 8 cm. (cu spin); 2. H: 5,4 cm. (fără spin); 3. L_ț: 2,8 cm; 4. L ajurării: 1,5 cm. G: 14,2 g. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 28. 12.)
5. 5. *Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă (3a)*. 1. L: 7,1 cm. (cu spin); 2. H: 5,3 cm. (fără spin); 3. L_ț: 2,8 cm. G: 12,7 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (Pl. 29. 13.)
5. 6. *Vârf de săgeată din fier, în formă deltoidă cu lamă de tăiere lungă (2a)*. 1. L: 8,2 cm. (cu spin); 2. L: 5,5 cm. (fără spin); 3. L_ț: 2,5 cm. G: 13 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 29. 14.)
5. 7. *Vârf de săgeată din fier în formă de frunză (4)*. 1. L: 9,9 cm (cu spin); 2. L: 6,5 cm (fără spin); 3. L_ț: 1,9 cm. G: 11,2 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 29. 15.)
5. 8. *Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă (3a)*. 1. L: 6,6 cm (cu spin); 2. L: 4,3 cm (fără spin); 3. L_ț: 1,6 cm. G: 4,5 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 29. 16.)
5. 9. *Fragment de vârf de săgeată*. Tipul nu poate fi definit. 1. L: 3,5 cm și 4,4 cm; 2. L_ț: 1,7 și 1,3 cm; G: 4,5 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 29. 17.)
5. 10. *Fragment de vârf de săgeată*. Tipul nu poate fi definit. 1. L: 3,3 cm; 2. L_ț: 1,9 cm; G: 3,4 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 29. 18.)
6. *Resturile tolbei din fier pe partea stângă a bazinului, împreună cu vârfuri de săgeți*.
6. 1. *Atârnător de tolă din fier*. 1. L: 13 cm; 2. L_ț: 0, 9-0, 4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 30. 18.)
6. 2. *Atârnător de tolă din fier, fragmentar*. 1. L: 9 cm; 2. L_ț: 1-0,4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 30. 19.)
6. 3. *Bandă de fixare a tolbei, fier, ale cărei capete se lărgesc în formă deltoidă după care se îngustează*. 1. L: 7,2 cm; 2. L_ț: 0,4-1,1 cm. (pl. 30. 20.)
6. 4. *Bandă de fixare a tolbei, fier, ale cărei capete se lărgesc în formă deltoidă după care se îngustează*. 1. L: 14,1 cm; 2. L_ț: 1,1-0,4-1,1 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 30. 21.)
7. *Agățătoare de tolă de arc din argint, între cele două femure*. Dispărut, a rămas doar o fotografie. 1. L_ț: 6,6 cm; 2. Î: 3,1 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 30. 21.)
7. 1. *Sabie cu mâner și lamă arcuită, depusă lângă schelet pe partea stângă de la umăr până la genunchi*. Pe mâner s-a păstrat nitul care fixa butonul de mâner. Pe gardă s-au păstrat urmele resturilor de cânepă, provenind din haina mortului. Cănepa a rămas extrem de clar în special pe unul dintre butonii gârzii sabiei (pl. 27.c.). Dimensiunea *elmanului* (adică a zonei în care lama sabiei are două tăişuri), din cauza nerestaurării și a resturilor tecii de lemn nu a putut fi observată. 1. L: 77,5 cm; 2. L. m.: 8,9 cm.; 3. L_ț m.: 1-1,5 cm; 4. L_ț gardei: 0,9-1,5 cm.; 5. D. butonașelor de pe gardă: 1,5 cm.; 6. L_ț lamei: 3,6 (sub gardă) - 3,1 cm. G: 460 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 27. 8. a-c.)
7. 2. *Verigă de fier, cu funcția de fixare a tecii sabiei (?) de pe femurul drept*. 1. D: 2,9 cm; 2. G. v.: 0,7- 0,4 cm. G: 4,8 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 26. 6.)
7. 3. *Verigă de fier de atârnare a sabiei de lângă garda sabiei*. 1. D: 2,8 cm; 2. G. v.: 0,5 cm. G: 3,9 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 26. 7.)
8. *Zăbală fragmentară, alcătuită dintr-o bară și dintr-o verigă de lângă scărițe, pe partea stângă, în poziție verticală pe lângă peretele gropii*. 1. L. barei: 8,5 cm. 2. D. verigii: 8,5 cm. G: 20,8-23,8 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 32. 26.)
9. 1. *Scăriță de șa în formă de pară (IC2), asimetrică din fier a fost descoperit puțin mai jos de tibiile anterioare ale calului*. Urechiușa ei era la 8-10 cm înălțime față de fundul gropii, iar talpa la 3-4 cm. 1. Î: 16,3 cm; 2. L_ț: 12,3 cm; 3. L_ț barei: 1,1-1,2 cm; 4. D. o.: 4,5-3,5 x 2,8 cm; 6. D. găurii urechiușei: 1,9x1 cm; 7. L_ț tălpii: 3,6 cm. G: 157,5 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 32. 25.)
9. 2. *Scăriță de șa în formă de pară (IB3), formă asimetrică imediat mai jos, de prima scăriță*. Urechiușa ei era la 8-10 cm înălțime față de fundul gropii, iar talpa la 3-4 cm; 1. Î: 13 cm; 2. L_ț: 12,1 cm; 3. L_ț tălpii: 3 cm. G: 100,1 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 31. 24.)
10. *Fragment de cuțit*. 1. L: 4,6 cm; 2. L_ț: 0,9 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 30. 22.)

Mormântul 11

Mormânt cu resturile calului, jefuit.

1. *Scăriță din fier în formă de pară, de tip IA1, ornamentată în tehnica incrustației (vezi analiza și descrierea în capitolul IV)*. Urechiușa a fost confecționată în formă trapezoidală, având în partea inferioară un orificiu pentru fixarea curelelor. Barele scăriței sunt plate și se legau de o talpă lată, având în mijloc o nervură pronunțată. Pe o parte, cele două bare și o parte a urechiușii au fost decorate cu plăcuțe din argint și

- cupru în tehnica incrustației. 1. Î: 17,8 cm; 2. D. o.: 4,9-3,0x3,1 cm; 4. D. general al ornamentației în formă de frunză: 0,11 cm; 5. Lț. t.: 3,5 cm. G: 150,3 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 36. 51; pl. 37. 1.)
2. *Inel din argint aurit pentru cureaua de agățare a scăriței.* 1. D: 3,1x1,7 cm; 2. Î: 1,8 cm. G: 6,9 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 50. a-c; pl. 38. 5.)
3. *Aplică de harnașament* cu zurgălău într-un lăcaș montat pe aversul piesei. A fost realizată dintr-o placă de argint în față, pe care a fost montată cu ajutorul a 5 nituri o placă tăiată din bronz. 1. Î: 3,8 cm; 2. D: 2,9 cm; 3. G. p.: 0,22 cm. G: 10,0 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 19; pl. 38. 7.)
4. *Aplică de harnașament în formă rectangulară* din argint aurit. 1. L: 1,7 cm; 2. Lț.: 1,3 cm. G: 2,7 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (Pl. 33. 5; pl. 38. 6.)
5. *Două aplici mici în formă de frunză* din bronz, pe revers cu două nituri. 1. L: 1,7 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. G: 1,3 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 7.)
6. *Două aplici mici în formă de frunză* din bronz, pe revers cu două nituri. 1. L: 1,7 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. G: 1,2 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 9.)
7. *Două aplici mici în formă de frunză* din bronz, pe revers cu două nituri. 1. L: 1,7 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. G: 1,2 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 10.)
8. *Aplică de harnașament lungă, în formă de frunză*, confecționată din bronz. 1. L: 1,9 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. G: 2,1 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 12.)
9. *Aplică în formă de triunghi*, cu mâner, confecționată din bronz. 1. M: 1,5 cm. 2. Sz: 1,7 cm. Súly: 1,7 gramm. K. E. N. M. Neinventariat. (pl. 33. 11.)
10. *Cataramă în formă de liră* din bronz. Pe baza dimensiunilor sale mai degrabă aparține pieselor de harnașament. 1. L: 3,2 cm; 2. Lț.: 3,8 cm. G: 18,5 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 2.)
11. *Capăt de curea*, confecționat din argint, neornamentată. 1. L: 2,5 cm; 2. Lț.: 1,5 cm. G: 7,6 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 1.)
12. *Capăt de curea*, confecționat din argint, neornamentată. 1. L: 2,6 cm; 2. Lț.: 1,6 cm. G: 6,7 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 3.)
13. *Capăt de curea*, confecționat din argint, neornamentată. 1. L: 2,5 cm; 2. Lț.: 1,6 cm. G: 7,5 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 4.)
14. *Capăt de curea*, confecționat din argint, masivă, neornamentată. 1. L: 2,9 cm; 2. Lț.: 1, 7 cm. G: 13, 2 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 2.)
15. *Cataramă de chingă* din fier, dreptunghiulară. 1. L: 4,9 cm; 2. Lț.: 3,8 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 31.)
16. *Distribuitor de curea din fier* cu două plăci din fier. 1. L: 3,2 cm; 2. D. v.: 2,3 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 25.)
17. *Distribuitor de curea din fier* cu o placă din fier. 1. L: 5, 2 cm; 2. D. v.: 2, 3 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 29.)
18. *Distribuitor de curea din fier* cu trei plăci din fier. 1. L: 7,4 cm; 2. D. v.: 2,3 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 29.)
19. *Verigă* din fier. 1. D: 3,0 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 23.)
20. *Verigă* din fier. 1. D: 2, 9 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 24.)
21. *Inel pentru cureaua în formă dreptunghiulară* din argint. 1. L: 1,9 cm; 2. Lț.: 0,9 cm. G: 3,3 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 10.)
22. *Inel pentru cureaua în formă dreptunghiulară* din argint. 1. L: 1,8 cm; 2. Lț.: 1,1 cm. G: 3, 3 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 11.)
23. *Piesă de os conică*, care se lățește în formă de pâlnie. Pe partea inferioară a piesei se pot observa ornamente incizate. 1. L: 2, 1 cm; 2. Lț.: 1,4-0, 9 cm. G: 2,4 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 14.)
24. *Piesă de os conică*, care se lățește în formă de pâlnie. Întreaga piesă este decorată cu ornamente incizate. 1. L: 1,7 cm; 2. D: 1,4 cm. G: 1,2 gramm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 13.)
25. *Atârănătoare de tolba*, din fier, la capătul ei având două nituri, respectiv o aplicație din fier. 1. L: 7,0 cm; 2. Lț.: 1,9-0,7 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 34.)
26. *Capătul benzii de fixare a tolbei* din fier. 1. L: 9,2 cm; 2. Lț.: 1,0 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 36.)
27. *Capătul benzii de fixare a tolbei* din fier. 1. L: 3,3 cm; 2. Lț.: 1,2 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 37.)
28. *Capătul benzii de fixare a tolbei* din fier. 1. L: 3,8 cm; 2. Lț.: 1,3 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 38.)

29. *Capătul benzii de fixare a tolbei din fier*. 1. L: 2,2 cm; 2. Lț.: 1,7 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 39.)
30. *Capătul benzii de fixare a tolbei din fier*. 1. H: 2,7 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 40.)
31. *Fragmentul mijlocul fixatorului tolbei din fier*. 1. L: 4,5 cm; 2. Lț.: 1,2 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 42.)
32. *Fragmentul fixatorului tolbei din fier*. 1. L: 2,8 cm; 2. Lț.: 0,6 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 43.)
33. *Fragmentul fixatorului tolbei din fier*. 1. L: 3,0 cm; 2. Lț.: 1,1 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 44.)
34. *Fragmentul mijlocul fixatorului tolbei din fier*. 1. L: 5,0 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 45.)
35. *Fragmentul mijlocul fixatorului tolbei din fier*. 1. L: 5,2 cm; 2. Lț.: 1,4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 41.)
36. *Fundul tolbei din fier, pe aceasta resturi de lemn*. 1. L: 3,2 cm; 2. Lț.: 2,5 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 48.)
37. *Fundul tolbei din fier, pe aceasta resturi de lemn*. 1. L: 6,0 cm; 2. Lț.: 3,9 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 35. 49.)
38. *Spinul unui vârf de săgeată din lemn*. 1. L: 2,0 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 32.)
39. *Spinul unui vârf de săgeată din lemn*. L: 2,4 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 33.)
40. *Spinul unei vârf de săgeată din lemn*. L: 2,8 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 33.)
41. *Butonul din fier a gărzii sabiei*. 1. D: 1,5 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 35.)
42. *Bara din fier a zăbalei*. 1. H: 6,0 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 30.)
- 43-44. *Amnar din fier, ruginit împreună cu cremene*. 1. L: 7,2 cm; 2. D: 2,5 cm; 3. Lț. cremenei: 0,5 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 34. 21-24.)
45. *Fragment de textilă*. 1. H: 3,7 cm. M. N. I. T. Neinventariat.
46. *Fragmentele aplicilor rotunde confecționate din bronz*. Probabil erau fragmente ale unor aplici de costum, fiind ajurate la mijloc. 1. D: 1,6 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 18.)
47. *Trei plăcuțe mici din aur*. Nu cunoaștem funcționalitatea lor. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 33. 15-17; pl. 38. 8-10.)

4. *Bibliografie*: I. KOVÁCS 1942, 85-117; LÁSZLÓ 1943; LÁSZLÓ 1945, 1-15; Npublicat.

5. CLUJ-NAPOCA

STRADA FARKAS nr. 23 (azi: MIHAIL KOGĂLNICEANU)

1. Despre descoperire

În iulie 1914 a ajuns în muzeu împreună cu alte piese provenind din alte epoci, un cercel din argint de tip „ciorchine de strugure” de pe proprietatea nr. 23 din fosta strada Farkas, azi Mihai Kogălniceanu. Cercelul poate fi datat la mijlocul secolului X.

2. Descrierea cercelului

Exemplarul din *strada Farkas* s-a păstrat fragmentar, din partea inferioară lipsește ultima parte a „ciorchine”, care vertical se lățește (vezi descrierea în capitolul IV). 1. Î (păstrată): 3,4 cm; 2. Lț.: 2,6 cm; 3. Î ciorchinelui: 1,9 cm. G: 5,2 grame. M. N. I. T. M. N. I. T. Nr. de inv. vechi: III.9427. Nr. de inv. nou: nu a fost reinventariat. (pl. 39. I.)

3. *Bibliografie*: GÁLL–GERGELY 2009, Pl. 39. 1.

6. CLUJ-NAPOCA

STRADA FLUTURILOR

1. Despre situl arheologic

Descoperirea provine dintr-o stradă paralelă cu strada Kalevala, dintr-o proprietate am înregistrat o mărgea millefiori. Cluj-Napoca. Proprietate privată. (pl. 38. II.)

Bibliografie: GÁLL–GERGELY 2009, Pl. 38. 8.

7. CLUJ-NAPOCA STRADA HELTAI NR. 28 (stradă desfințată)

1. Despre situl arheologic

La vest de necropola din strada Plugarilor, dintr-o stradă astăzi desfințată, provine un mormânt, descoperit în 1936, din care provine un inel de tâmplă cu capătul în formă de S. Despre aceasta am găsit următoarea informație, împreună cu piesa cu pricina: „*Găsit în jurul anului 1936 la săpăturile lotului pentru o casă. János Szilágyi strada Heltai 28. – partea urechii unui schelet*”.

2. Colecție

Descoperiri arheologice: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (M. N. I. T.)

3. Descrierea piesei

1. Inel de tâmplă cu capătul în formă de S dintr-un argint de calitate foarte bună. Forma verigii este ovală, capătul de S este lat. 1. D: 2,6x2,5 cm; 2. Lț. S: 0,5 cm; 3. G. v.: 0,2 cm. G: 2,4 grame. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 38. 1; pl. 39. 1.)

Bibliografie: GÁLL–GERGELY 2009, Pl. 39. 3.

8. MĂNĂȘTUR-BUSTUL LUI GHEORGHE RÁKÓCZI I.

1. Despre condițiile de descoperire a piesei

Moneda provine foarte probabil dintr-un mormânt răvășit, descoperit în 1896 de către Dóra Ásványi și Margit Ásványi lângă bustul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea. Pe data de 1896 au donat Muzeului Național Maghiar de la Budapesta.

2. Colecție

Descoperirea arheologică: Muzeul Național Maghiar, Cabinetul de Numismatică (M. N. M. C. N.)

3. Descrierea materialului arheologic

1. I. Denarul emis de către Ștefan I (1001-1038), tipul H1 din argint, având câte o gaură în cele două margini, una dintre acestea fiind ruptă. 1. D: 1,77 cm. G: 0,8 grame. M. N. M. C. N. Nr. de inv.: 51/1896. (pl. 39. 1.)

Bibliografie: BÓNA 1988, 221; GÁLL–GERGELY 2009, Pl. 39. 4.

9. MĂNĂȘTUR-CALVARIA

1. Despre situl arheologic

Necropola se întinde pe teritoriul fortificației de pământ. Pe baza cercetărilor efectuate aproape până în zilele noastre, mormintele se află mai ales în partea sud-vestică a cetății, iar urmele arheologice a câtorva bordeie se află în partea vestică a fortificației. (pl. 43. A-B; pl. 44; fig. 57.)

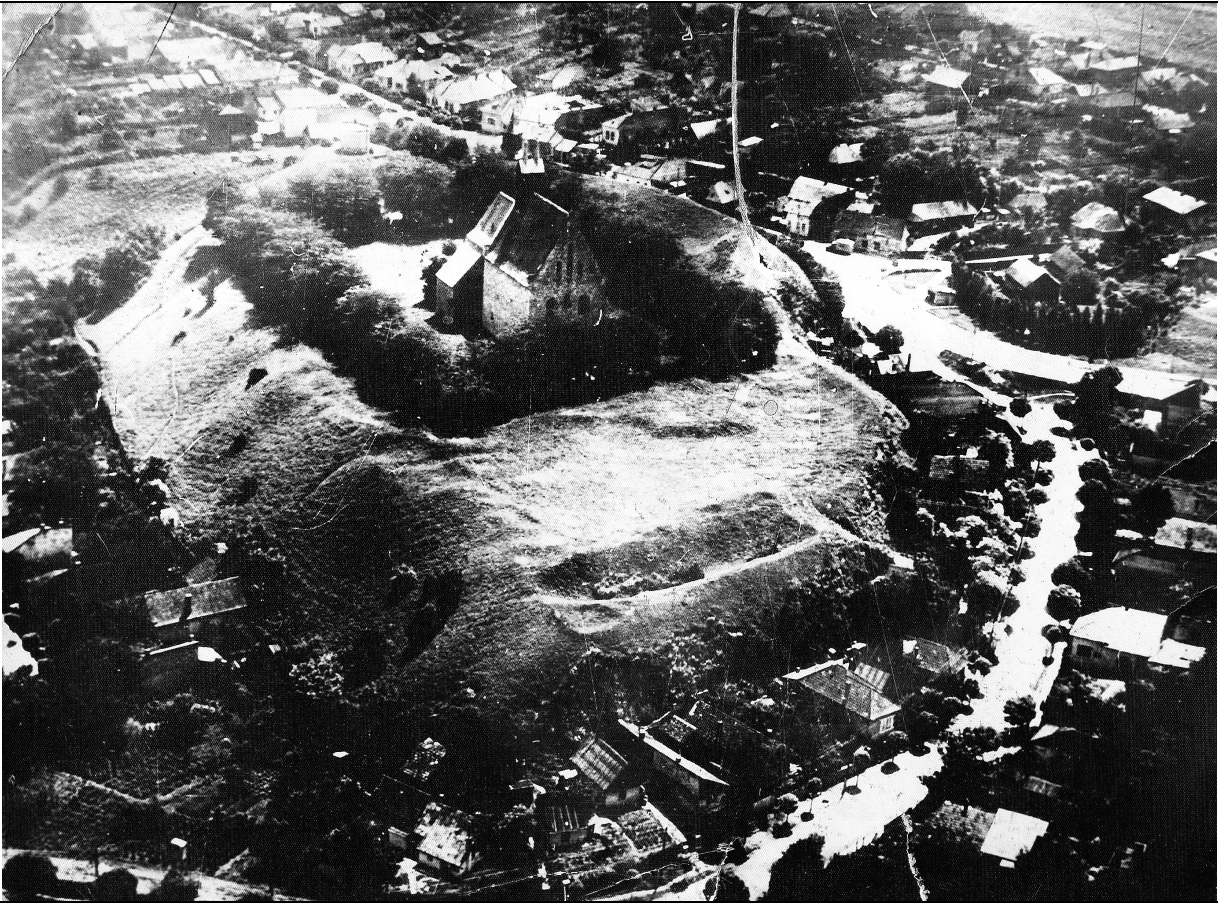

Figura 57. Mănăstur-Calvaria-vedere aeriană din anii '60 (înaintea începerii săpăturilor)

2. Colecție

Descoperirile arheologice: Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei (M. N. I. T.)

Descoperirile antropologice: Neidentificate.

3. Descrierea mormintelor

Mormântul 1

Adâncime: nu există date. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: nu există date.

Inventar:

1. Moneda lui Béla al II-lea (1131-1141) depusă în mormânt ca obol, pe mandibulă. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 47. 1.)

Mormântul 2

Adâncime: nu există date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: nu există date.

Inventare:

1. Inel de buclă, cu capete în formă de S având sârmă masivă din argint, din dreapta craniului. 1. D: 3,0x2,8 cm; 2. G s.: 0,35 cm; 3. Lăț. capătului de S: 1,1 cm. G: 6,60 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 22778. (pl. 47. 1.)

2. Inel de buclă, cu capete în formă de S, din argint, din stânga craniului. 1. D: 3,0x2,7 cm; 2. G s.: 0,4 cm; 3. Lăț. capătului de S: 1,1 cm. G: 6,30 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24165.a. (pl. 47. 2.)

3. Inel împletit din argint, deschis. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. G: 2,26 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24166. (pl. 47. 3.)

Mormântul 3

Adâncime: nu există date. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: nu există date.

Inventarele:

1. *Inel de buclă, cu capete în formă de S*, din argint din dreapta craniului. 1. D: 2,5x1,9 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. S: 0,4 cm. G: 1,1 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24187.

2. *Inel de buclă din argint, cu capete în formă de S*, cu diametru mic, din partea stângă a craniului. 1. D: 1,9x1,6 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,8 gramm. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24188.

Mormântul 4

L-am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE.

Mormântul 5

L-am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE.

Mormântul 6

L-am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE.

Mormântul 7

L-am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE.

Mormântul 8

L-am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE.

Mormântul 9

Adâncimea: 255 cm. Orientarea: V-E.

Sexul defunctului: nu există date.

Inventare:

1. *Inel de tâmplă din argint cu capătul în formă de S*, decorată cu linii canelate. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 47. 1.)

2. Monedă foarte probabil ca obol, bătută de către *Béla al III-lea (1174-1196)*. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,5 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 47. 2.)

3. *Inel de argint, având formă octogonală*. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu avem date despre dimensiunile piesei. G: 1, 60 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.22780.

Mormântul 10 (groapa mormântului a fost săpată pe un bordei folosit anterior).

Adâncimea: 177 cm. Orientarea: VNV-ESE.

Sexul defunctului: nu există date.

Inventare:

1. *Inele de tâmplă din argint cu capătul în formă de S* din dreapta craniului. 1. D: 2,7x2,4 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 1,7 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 22668. (pl. 47. 1.)

2. *Inele de tâmplă cu capătul în formă de S* dintr-un argint de o calitate mai proastă din partea stângă a craniului. 1. D: 2,6x2,2 cm; 2. Gr. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 1,4 grame. Cantitate de argint: 700 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.22668. a. (pl. 47. 2.)

3. *Inel digital din argint*, având ornamentații de granulații pe chaton. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2, 27 cm; 2. Lț. chatonului: 0,8-0,9 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 47. 4.)

4. Monedă emisă de către *Ladislaw I cel Sfânt (1077-1095)* descoperită pe mandibulă. Nu avem date despre dimensiunea sa. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 47. 3.)

Mormântul 11

Am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE.

Mormântul 12

Adâncime: 155-165 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: nu avem date.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, cu două caneluri pe capătul din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,5x1,7 cm; 2. Gr. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,6 grame. Cantitate de argint: 800 %. M. N. T. Nr. de inv.: F. 22673. (pl. 47. 1.)

2. *Inel de buclă simplu cu capătul în formă de S* din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,4 cm. 2. Gr. s.: 0,1 cm. G: 0,2 grame. Cantitate de argint: 700 %. M. N. T. Nr. de inv.: F. 22673. a. (pl. 47. 2.)

Mormântul 13

Adâncime: 235 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațele au fost așezate unul peste altul la 45° (poziția XIV).

Inventar:

1. *Inel de buclă, din sârmă groasă și cu diametru mare, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint de calitate foarte bună. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,5 X 2,8 cm; 2. Gr. s.: 0,3 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,8 cm. G: 4,6 grame. Cantitate de argint: 800 %. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 20697. (pl. 47. 1.)

2. *Inel de buclă, din sârmă groasă și cu diametru mare, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint de calitate foarte bună. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,5 X 2,8 cm; 2. Gr. s.: 0,25 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,6 cm. G: 3,0 grame. Cantitate de argint: 800 %. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 20698. (pl. 47. 2.)

3. *Inel de bandă deschis, fără ornamentație pe corp* (astăzi în patru fragmente). Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. Lț. bandei: 0,4 cm. G: 2,0 grame. Cantitate de argint: 750 %. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 20699. (pl. 47. 3.)

Mormântul 14

Adâncimi: 203 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațele au fost așezate unul peste altul la 45° (poziția XIV).

Inventar:

1. *Inel de buclă, cu diametru mic, cu capătul în formă de S*, decorat cu linii canelate, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,1x1,8 cm; 2. Gr. s.: 0,4 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 3,0 grame. Cantitate de argint: 800 %. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24170. (pl. 47. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Din cauza faptului că decorul de S s-a rupt, nu putem preciza varianta acestuia. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,8 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24789-24791. (pl. 47. 2.)

Mormântul 15

Adâncime: 220 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațele au fost întinse pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 16

Adâncime: 203 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațul stâng în 40° de grade a fost așezat pe bazin, iar antebrațul drept lipsește.

Fără inventar.

Mormântul 17

Adâncime: 172 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, infans. Sex feminin?

Poziția scheletului: brațul stâng a fost întins pe lângă corp, cel drept a fost îndoit la 45° și așezat pe bazin (poziția VI).

Inventar:

1. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,8 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 1.)

2. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,3 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 2.)

3. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,0 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 3.)

4. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Din cauza faptului că decorul de S s-a rupt, nu putem preciza varianta acestuia. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu cunoaștem dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 4.)

5. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Din cauza faptului că decorul de S s-a rupt, nu putem preciza varianta acestuia. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu cunoaștem dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 6.)

6. *Inel de tâmplă simplă, Ia*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu cunoaștem dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 5.)

7. *Inel în bandă, pe suprafața sa rune incizate* confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu cunoaștem dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 6. a-b.)

8. *Șirag de mărgelă* confecționat din argint și din sticlă aurită pe suprafață. Nu avem date despre dimensiunile lor. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24169, dar neidentificat. (pl. 48. 7. a-e.)

Mormântul 18

Adâncime: 180 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de buclă, din sârmă groasă și cu diametru mare, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 3,0x2,4 cm; 2. Gr. s.: 0,25 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,7 cm. G: 4,8 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24167. (pl. 48. 1.)

2. *Inel de buclă, din sârmă groasă și cu diametru mare, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Decorul de S s-a rupt. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,9x2,7 cm; 2. Gr. s.: 0,3 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24168. (pl. 48. 2.)

Mormântul 19

Orientare: 190 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date. Fără date.

Fără inventar.

Mormântul 20 (mormântul a fost distrus cu ocazia săpării gropii mormântului 19, din schelet rămânând doar craniul și o tibie).

Adâncime: 197 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date.

Fără inventar.

Mormântul 21

L-m identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE. Fără alte date.

Mormântul 22

L-am identificat pe planul necropolei. Alte date lipsesc. Orientare: VNV-ESE. Fără alte date.

Mormântul 23

Adâncime: 237 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventare:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, cu diametru mic*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,4x1,5 cm; 2. Gr. s.: 0,1 cm; 3. Lăț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,5 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24174. (pl. 48. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, cu diametru mic*, confecționat din argint. Capătul de S s-a rupt, dar pe o parte a capătului am putut observa că aparține variantei simple. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,5x1,4 cm; 2. Gr. s.: 0,1 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24175. (pl. 48. 2.)

Mormântul 24

Adâncime: 243 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventare:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, cu diametru mare*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,5 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, cu diametru mare*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,5 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 2.)

3. *Inel în bandă, cu suprafața decorată și cu capetele suprapuse*, din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu avem date despre dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 48. 3.)

Mormântul 25

Adâncime: 220 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: din cauza faptului că secțiunea nu a fost lărgită, oasele picioarelor au rămas în perete, a fost cercetat doar partea superioară a corpului, împreună cu craniul.

Inventare:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,5 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24171.

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, cu diametru mic, din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,2 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24172.

Mormântul 26

Adâncime: 220 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 27

Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: partea dreaptă a părții superioare a corpului a rămas în peretele secțiunii cercetate. Lipsesc oasele picioarelor și cele ale bazinului.

Fără inventar.

Mormântul 28

Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: oasele scheletului au fost așezate la 45° unul peste altul pe bazin (poziția XIV).

Fără inventar.

Mormântul 29

Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: partea dreaptă a părții superioare a scheletului de copil întins pe spate a rămas în peretele secțiunii. Mâna dreaptă a fost așezată pe bazin.

Fără inventar.

Mormântul 30

L-am identificat pe planul necropolei. Orientare: VNV-NSN. Alte date lipsesc.

Mormântul 31

L-am identificat pe planul necropolei. Orientare: VNV-NSN. Alte date lipsesc.

Mormântul 32

Adâncime: 220 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date. Bazinul și membrele inferioare ale scheletului au rămas în peretele secțiunii, ca și partea stângă a corpului superior. Brațul drept a fost așezat la 90° pe abdomen.

Inventar:

I. Moneda neidentificată a lui Ladislau I (1077-1095) pe partea superioară a sternului drept. 1. D: 1,5 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 49. 1.)

Mormântul 33

Adâncime: 106 cm. Orientare: VNV-ESE. Antebrațul drept al scheletului întins nu s-a păstrat, în schimb cel stâng a fost așezat pe bazin.

Fără inventar.

Mormântul 34

Adâncime: 108 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: craniul scheletului adult a căzut pe partea stângă, brațul drept a fost întins pe lângă corp, în schimb cel drept a fost așezat la 45° pe bazin (poziția VI).

Fără inventar.

Mormântul 35

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațul stâng al scheletului de copil întins nu s-a păstrat, în schimb cel drept a fost așezat pe lângă corp. Totodată lipsește și femurul drept.

Fără inventar.

Mormântul 36

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațele scheletului adult au fost așezate unul peste în altul la 90°, fiind puse pe abdomen (poziția XIII.). Tibiile membrelor inferioare au rămas în perete.

Fără inventar.

Mormântul 37

Adâncime: 175 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: antebrațul stâng al scheletului lipsește, în timp ce brațul stâng a fost întins pe lângă corp. Părțile inferioare ale tibiilor a rămas în peretele secțiunii cercetate.

Fără inventar.

Mormântul 38

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul scheletului: fără date.

Poziția scheletului: craniul scheletului întins a rămas în perete, brațele au fost întinse pe lângă corp (poziția I.).

Fără inventar.

Mormântul 39

Adâncime: 255 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: groapa mormântului a fost deranjată odată cu săparea fundamentului bisericii, lipsește craniul iar tibiile au rămas în peretele secțiunii. Brațele au fost întinse pe lângă corp (poziția I.).

Fără inventar.

Mormântul 40

Adâncime: 115 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: au fost cercetate doar tibiile scheletului, restul scheletului a rămas sub pământ.

Fără inventar.

Mormântul 41

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: craniul scheletului puțin s-a întors spre dreapta, oasele brațelor au fost găsite pe lângă corp (poziția I), tibiile au rămas în peretele secțiunii cercetate.

Inventar:

1. Moneda lui *Ladislau I (1077-1095)* din gura scheletului. Nu cunoaștem dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 49. 1. a-b.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, din argint. Nu avem date privind poziția sa în mormânt. 1. D: 2,5x2,3 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,6 cm. G: 1,9 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24182. (pl. 49. 2.)

3. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, de diametru mare*, din argint, partea de S s-a rupt. Nu avem date privind poziția sa în mormânt. 1. D: 2,4x2,5 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,6 cm. G: 1,6 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24183. (pl. 49. 3.)

4. *Inel digital în bandă*, din argint. Corpul său a fost decorată cu caneluri în zig-zag. Nu avem date privind poziția lui din mormânt. Nu cunoaștem dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 49. 3.)

Mormântul 42

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Fără inventar.

Mormântul 43

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, de diametru mare*, din argint. Nu avem date privind poziția lui din mormânt. 1. D: 2,6x2,5 cm; 2. G. s.: 0,25 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,55 cm. G: 4,0 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24179. (pl. 56. 3.)

Mormântul 44

Adâncime: fără date. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplă, de diametru mare*, din argint. Nu avem date privind poziția lui din mormânt. 1. D: 2,1 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24185. (pl. 56. 4.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplă, de diametru mare*, din argint. Nu avem date privind poziția lui din mormânt. 1. D: 2,1 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24186. (pl. 56. 5.)

Mormântul 45

Adâncime: fără date. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de bandă închisă* din argint, având decor de incizii în formă de S pe suprafața exterioară a benzii (rune?). Nu avem date privind poziția lui din mormânt. Inelul s-a rupt și nu l-am putut măsura. M. N. I. T. Nr. de inv.: F.24184. (pl. 56. 1.)

Mormântul 46

Adâncime: fără date. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu, de diametru mare*, din argint. Nu avem date privind poziția lui din mormânt. 1. D: 2,8x2,7 cm; 2. G. s.: 0,25 cm; 3. Lț. capătului de S: 0, 6 cm. G: 3,0 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24177. (pl. 56. 7.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu, de diametru mare*, decorat cu linii canelate, din argint. Nu avem date privind poziția lui din mormânt. 1. D: 2,8x2,6 cm; 2. G. s.: 0,25 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,45 cm. G: 2,9 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24178. (pl. 56. 8.)

Mormântul 47

Adâncime: fără date. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Fără inventar.

Mormântul 48

Adâncime: fără date. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de buclă, probabil original cu capătul în formă de S*, din bronz, fragmentar de pe craniul drept. Este un exemplar foarte subțire. 1. D: 1,7 cm; 2. G. s.: 0,1 cm. G: 0,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24180. (pl. 56. 9.)

2. *Inel de buclă în formă de S*, fragmentar, din partea dreaptă a craniului. Din cauza faptului că s-a rupt, nu cunoaștem exact varianta căreia îi aparține. 1. D: 1,5x1,6 cm; 2. G. s.: 0,1 cm. G: 0,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24181. (pl. 56. 10.)

3. Pe partea stângă a craniului urmele puternice de oxidare. Probabil urmele unui inel de buclă.

Mormântul 49

Neidentificat pe planul necropolei. Fără date.

Mormântul 50

Adâncime: 140 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, adultus. L: 140 cm.

Poziția scheletului: mâna dreaptă a scheletului întins în 45° este pusă pe stern, iar cea stângă, la 45° așezată pe bazin (poziția XVII).

Ritual funerar: înmormântare în sicriu.

Inventar:

1. *Inel de tâmplă cu capătul în formă de S* din bronz. Deoarece din cauza faptului că capătul s-a rupt, n-am putut determina varianta sa. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2,1x1,7 cm; 2. G. v.: 0,15 cm. G: 0,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 22781. (pl. 51. 1.)

Mormântul 51

Adâncime: 201 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, adult-matur. L: 145 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: înmormântare în sicriu.

Fără inventar.

Mormântul 52

Adâncime: 220 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date. L: 138 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: înmormântare în sicriu.

Fără inventar.

Mormântul 53

Adâncime: fără date. Orientare: VNV-ESE.

Sexul scheletului: fără date. *Sexul defunctului:* 156 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Ritualul funerar: înmormântare în sicriu.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, confecționat din bronz. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2, 4x2, 7 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 2,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22789. (pl. 50. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, din bronz. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2, 4x2, 6 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. capătului de S: 0, 6 cm. G: 1, 2 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22790. (pl. 50. 2.)

3. Moneda emisă de *Béla al II-lea (1131-1141)*. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. Nu cunoaștem dimensiunile. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 50. 3.)

Mormântul 54

Adâncime: 149 cm. Orientare: SV-NE.

Sexul defunctului: fără date, schelet adult-matur. L: 161 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, având sârmă răsucită* confecționat din bronz. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2,6 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S. S: 0,2 cm. G: 1,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22777. (pl. 56. 16.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* din bronz. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2,2x2,7 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0, 5 cm. G: 1,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22785. a. (pl. 56. 15.)

3. *Inele de tâmplă cu capătul în formă de S*, decorat cu linii canelate, confecționat din bronz. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2,8x2,9 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. S: 0,6 cm. G: 2,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22785. b. (pl. 56. 14.)

Mormântul 55

Adâncime: 156 cm. Orientare: VNV-ESE

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult-matur. L: 155 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* din bronz. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 2,7x2,4 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 1,2 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22783. (pl. 50. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* din bronz. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,4x2,0 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 1,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22784. (pl. 50. 2.)

Mormântul 56

Adâncime: 248 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet Infans. L: 73 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 57

Adâncime: 140 cm. Orientare: SV-NE.

Sexul defunctului: fără date, schelet Infans. L: 50 cm.

Poziția scheletului: brațul stâng întins pe lângă corp. Lipsește craniul, brațul drept, partea stângă a bazinului și tibiile.

Inventar:

1. *Inel de buclă, dimensiune mică, cu capătul în formă de S*, din bronz. 1. D: 1,5x1,8 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,2 cm. G: 0,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22788. (pl. 56. 9.)

Mormântul 58 (cu ocazia săpării gropii mormântului 65 s-au distrus partea superioară a scheletului din mormântul 58).

Adâncime: 272 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de copil. Lungimea scheletului: 115 cm.

Inventar:

1. *Inel de buclă în formă de S* din bronz pe bazin. 1. D: 2,3x1,8 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22792. (pl. 51. 1.)

2. *Inele de tâmplă capătul în formă de S*, decorată cu linii canelate confecționate din bronz, pe bazin. 1. D: 2,2x1,8 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22793. (pl. 51. 2.)

3. *Inel de buclă în formă de S*, din bronz, pe bazin. 1. D: 2,5x2,3 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,6 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22794. (pl. 51. 3.)

4. *Inel de buclă în formă de S*, din bronz, pe bazin. 1. D: 2,5x1,9 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. S: 0,3 cm. G: 0,6 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22795. (pl. 51. 4.)

Mormântul 59 (în cursul cercetării gropii mormântului 58 a fost atins craniul).

Adâncime: 270 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de copil. Lungimea scheletului: 112 cm.

Poziția scheletului: craniul pe bazin. Nu avem date despre poziția brațelor.

Fără inventar.

Mormântul 60

Adâncime: 277 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date. L: 159 cm.

Poziția scheletului: brațul drept așezat pe bazin, iar cel stâng pusă la 45° față de corp (poziția XIV).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, ornamentat cu caneluri pe capete* confecționat din argint. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22791. (neidentificat). (pl. 51. 1.)

2. *Inel digital împletit din argint*, capetele sale fiind ciocănite la capete, fiind confecționat din calitate de argint foarte bună. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 2,6x2,3 cm; 2. G. s.: 0,3 cm. G: 1,87 grame. Cantitate de argint: 875 ‰. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22791. (pl. 51. 2.)

Mormântul 61

Adâncime: 288 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 173 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 62

Adâncime: 284 cm. Orientare: VBV-ESE.

Sexul defunctului: fără date. Lungimea: fără date.

Poziția scheletului: din scheletul întins doar craniul și partea stângă a sternului au fost dezvelite.

Fără inventar.

Mormântul 63 (în superpoziție cu mormântul 66, distrusă odată cu săparea gropii acestuia)

Adâncime: 235 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 130 cm.

Poziția scheletului: ambele brațe au ajuns la 10-20° pe marginea bazinului (poziția IV.). Lipssește partea inferioară a corpului.

Fără inventar.

Mormântul 64

Adâncime: 279 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans. L: 112 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I.). Lipsesc tibiile, acestea fiind distruse odată cu săparea pereților mănăștirii.

Inventar:

1. Monedă emisă de Géza al II-lea (1141-1161) ca obol pe mandibulă. Despre dimensiunile și greutatea lui nu avem date. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 50. 1.)

Mormântul 65

Adâncime: 240 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 136 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I). Lipsesc părțile inferioare ale tibiilor

Fără inventar.

Mormântul 66

Adâncime: 245 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 182 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 67 (partea superioară a scheletului era sub mormintele 50 și 68, deci pe baza acestei superpoziții putem spune că acesta a fost cel mai timpuriu)

Adâncime: 240 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 174 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. Inel de buclă cu capătul în formă de S, de dimensiune mică, confecționat din bronz. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,7x2,0 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 22782. (pl. 51. 1.)

Mormântul 68 (parțial sub mormântul 50, respectiv peste mormântul 67, deci era anterior mormântului 50 și mai târziu decât mormântului 67).

Adâncime: 170 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 69 (pe planul necropolei l-am identificat peste mormântul 54).

Adâncime: 184 cm. Orientare: SV-NE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 166 cm

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar

Mormântul 70

Adâncime: 189 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 162 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, brațele așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar

Mormântul 71

Adâncime: 160 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 173 cm.

Poziția scheletului: brațul stâng întins pe lângă corp, iar cel drept la îndoită 45° și așezat pe bazin (poziția VI).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul răsucit* confecționată din bronz pe partea stângă a craniului. 1. D: 1,9 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. capătului: 0,5 cm. G: 1,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: 24202. a. (pl. 51. 1.)

2. *Fragmentele unui inel de tâmplă* din bronz de pe partea stângă a craniului, oxidat pe sub inelul de tâmplă, fără să putem determina tipul. M. N. I. T. Nr. de inv.: 24202. b. (pl. 51. 2.)

Mormântul 72

Adâncime: 175 cm. Orientare: V-E.

Sexul scheletului: fără date, schelet de Infans I. L: 52 cm.

Poziția scheletului: infansul s-a păstrat în stare foarte proastă. Brațele sale au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 73

Adâncime: 178 cm. Orientare: VSV-ENE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de infans I. L: 65 cm.

Poziția scheletului: s-a putut determina lungimea scheletului până la bazin. Brațul stâng a fost întins pe lângă corp, iar brațul drept îndoit la 45° a fost așezat pe bazin (poziția VI). Doar partea dreaptă a mormântului a fost introdusă în plan.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, din argint de calitate foarte bună. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,9x2,1 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. S: 0,45 cm. G: 1,12 grame. Cantitatea de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24194. (pl. 52.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, din argint de calitate foarte bună. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,5x1,7 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 0,44 grame. Cantitatea de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 24195. (pl. 52. 2.)

3. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* rupt, de dimensiune mică, corpul în formă de pară. Nu am putut determina varianta lui, dar probabil este cea simplă. Nu avem date despre poziția sa în mormânt. 1. D: 1,6x1,4 cm; 2. G. s.: 0,1 cm. G: 0,29 grame. Cantitatea de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 24196. (pl. 52. 3.)

Mormântul 74

Adâncime: 190 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 172cm.

Poziția scheletului: craniul scheletului întins a căzut spre dreapta, brațul drept a fost întins pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 90°(poziția II).

Fără inventar.

Mormântul 75

Adâncime: 192 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 173 cm.

Poziția scheletului: brațele sale au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: înmormântare în sicriu.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capăt în formă de S* confecționat din argint, din partea dreaptă a craniului. 1. D: 2,8x2,6 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,7 cm. G: 2,4 grame. Cantitatea de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24190. (pl. 57. 1.)

2. *Inel de buclă cu capăt în formă de S* confecționat din argint, din partea stângă a craniului. Capătul de S s-a rupt, dar se vede foarte clar că este varianta simplă. 1. D: 2,4x2,2 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț.

capătului de S: 0,6 cm. G: 2,2 gramm. Cantitatea de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24191. (pl. 57. 2.)

3. Monedă emisă de către *Ladislau I (1077-1095)* pe mandibulă. Nu avem date despre dimensiuni. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 57. 3.)

4. *Inel digital în formă de bandă, deschis, decorat în zig-zag*, confecționat din argint, cu capetele suprapuse pe unele din degete ale mâinii drepte. 1. D: 2,1x2,0 cm; 2. Lț. bandei: 0,4 cm. G: 1,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24189. (pl. 57. 4.)

Mormântul 76

Adâncime: 210 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 161 cm.

Poziția scheletului: schelet întins, cu brațele întinse pe lângă corp (poziția I). Lipsesc coastele, vertebre și o parte a bazinului. S-a realizat doar despre partea stângă a scheletului.

Inventare:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, ornamente cu caneluri pe capete* confecționat din argint. Nu avem date despre poziția lui exactă din mormânt, aflăm doar că provine de pe „*una din părțile craniului*”. 1. D: 1,7x1,9 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24198. (pl. 52. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* din argint. Nu avem date despre poziția lui exactă din mormânt, aflăm doar că provine din „*una din părțile craniului*”. Nu avem date despre dimensiunile sale. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24199. (pl. 52. 2.)

3. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* din argint, din partea stângă a craniului. Nu avem date despre dimensiunile sale. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24200. (pl. 52. 3.)

4. *Inel de buclă cu capătul în formă de S* din argint, cu capătul rupt, din partea stângă a craniului. Nu avem date despre dimensiunile sale. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24201. (pl. 52. 4.)

Mormântul 77

Adâncime: 211 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 171 cm.

Poziția scheletului: craniul a căzut spre stânga, mâinile au fost așezate pe lângă corp (poziția I). Lipsesc o parte din antebrațul drept, o parte din bazin și degetele mâinii drepte.

Ritualul funerar: înmormântare în sicriu. Fără inventar.

Mormântul 78

Adâncime: 215 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 163 cm.

Poziția scheletului: scheletul păstrat în stare bună, craniul căzut pe partea stângă, brațul drept așezat pe lângă corp, iar cel stâng așezat pe stern (poziția XII.). Lipsesc brațul stâng, respectiv o parte dintre coaste, vertebre și degete.

Fără inventar.

Mormântul 79

Adâncime: 225 cm. Orientare: NV-SE

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 174 cm.

Poziția scheletului: scheletul păstrat în stare bună, craniul a căzut pe partea stângă, cele două mâini așezate pe marginile bazinului la 10-20° (poziția IV).

Fără inventar.

Mormântul 80

Adâncime: 220 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de Infans. L: 108 cm.

Poziția scheletului: nu avem date despre poziția brațelor. Din scheletului de copil, păstrat în stare foarte proastă, lipsesc părți din vertebre și bazin, iar craniul a fost distrus.

Fără inventar.

Mormântul 81

Adâncime: 200 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de Infans. L: 119 cm.

Poziția scheletului: păstrat în stare foarte bună, brațele sale au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Ritualul funerar: înmormântare în sicriu.

Fără inventar.

Mormântul 82 (partea stângă a scheletului a rămas în peretele sudic al secțiunii)

Adâncime: 205 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans I. L: 52 cm.

Poziția scheletului: craniul scheletului a căzut spre dreapta, mâna dreaptă a fost așezată pe lângă corp, în schimb despre poziția brațului stâng nu avem informații deoarece partea stângă a scheletului nu a fost dezvelită, acesta rămânând în peretele sudic al secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 83

Adâncime: 216 cm. Orientare: VNV-ESE

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 174 cm.

Poziția scheletului: brațul drept întins pe lângă corp, iar cel stâng îndoit la 45° și așezat pe bazin (poziția V).

Fără inventar.

Mormântul 84

Adâncime: 265 cm. Orientare: VNV-ESE

Sexul scheletului: fără date.

Poziția scheletului: fără date.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul răsucit, cu o dimensiune mică, dintr-un argint de calitate foarte bună pe partea dreaptă a craniului.* 1. D: 1,5 cm. G: 0,2 gramm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 22193. (pl. 56. 11.)

2. *1. Inel de buclă cu capătul răsucit, din argint, din partea stângă a craniului. Nu avem date despre dimensiunile sale.* M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 56. 12.)

Mormântul 85

Adâncime: 275 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date. Lungimea: 130 cm.

Poziția scheletului: lipsește brațul drept, partea superioară a vertebrei, iar picioarele au fost tăiate de o construcție medievală

Inventar:

1. *Inel digital deschis în bandă, octogonal, din argint, pe bazin. Nu se poate observa foarte clar decorul, pe suprafață se poate observa uzură puternică.* 1. D: 1,9 cm; 2. Lț. bandei: 0,5 cm. G: 2,02 grame. Cantitatea de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24203. (pl. 56. 13.)

Mormântul 86

Adâncime: 270 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: s-au păstrat bazinul, femururile și tibiile.

Inventar:

1. *Inel digital împletit din trei fire, cu capete ciocănite, din argint.* 1. D: 2,2 cm; 2. G. s.: 0,3 cm. G: 3,3 grame. Cantitatea de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 24197. (pl. 56. 14.)

Mormântul 87

Adâncime: 273 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 172 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului păstrat foarte bine au fost întinse pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, de dimensiune mică, din bronz, fără date despre poziția sa în mormânt.* 1. D: 1,7 cm; 2. G. s.: 0,3 cm. G: 1,0 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24192. (pl. 56. 15.)

2. *Fragmente de inele de tâmplă din bronz, a cărui tip nu l-am putut determina.* Nu cunoaștem poziția lui din mormânt. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 22194-22196. (pl. 56. 16.)

Mormântul 88

Adâncime: 175 cm. Orientare: VSV-ENE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de adult.

Poziția scheletului: scheletul de adult a fost dezvelit doar parțial, în secțiunea XVII caseta A. Au fost dezvelite doar tibiile scheletului, restul rămânând în perete.

Fără inventar.

Mormântul 89

Adâncime: 180 cm. Orientare: VNV-ESE

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: și acest schelet a fost dezvelit în secțiunea XVII caseta A, în afară de craniu, oasele humerusului și a coastelor, restul rămânând în peretele estic al secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 90

Adâncime: 225 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans. L: 76 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului păstrat în stare foarte bună au fost întinse pe lângă corp (poziția I.). Mai jos de bazin, scheletul a fost distrus de peretele mănăstirii în secțiunea XVII caseta A.

Fără inventar.

Mormântul 91

Adâncime: 248 cm. Orientare: VNV-ESE

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans. Lungimea: nu a fost măsurat

Poziția scheletului: partea superioară a scheletului lipsește, până la bazina, partea superioară a scheletului lipsește.

Ritualul funerar: mormânt de cistă. Din acesta a rămas, din cauza deranjărilor ulterioare, doar două chenare de țiglă, în lungime de 80 de cm, la 45 de cm unul de altul

Fără inventar.

Mormântul 92

Adâncime: 240 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de Infans. L: 90 cm

Poziția scheletului: brațele întinse pe lângă corp (poziția I)

Ritualul funerar: mormânt de cistă. Construcția a fost dezvelită în fundația navei sudice bisericii, care a și secționat tibiile.

Fără inventar

Mormântul 93

Adâncime: 245 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 90 cm.

Poziția scheletului: din schelet s-a păstrat doar craniul, brațele și o parte a vertebrelor.

Ritualul funerar: mormânt în cistă, încadrat cu patru table de piatră și acoperit tot cu table de piatră, dintre care doar în partea superioară s-a păstrat două fragmente.

Fără inventar.

Mormântul 94

Adâncime: 247 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans. L: 90 cm.

Poziția scheletului: din schelet s-a păstrat doar craniul, câteva vertebre ale coloanei, brațul drept și membrele inferioare.

Ritualul funerar: mormânt în cistă, construită din patru table de piatră. Lăț: 50 cm. Craniul a fost încadrat de trei țigle.

Fără inventar.

Mormântul 112 (mai timpuriu decât mormântul 96).

Adâncime: 240 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 151 cm.

Poziția scheletului: craniul scheletului întins a fost distrus odată cu construcția mormântului cu cistă nr. 96. Brațul drept a fost așezat pe stern, cel stâng fiind îndoit pe lângă corp (poziția XI).

Inventar:

1. *Monedă din argint emisă de către Géza al II-lea (1141-1161)*, pe stern. Nu avem date despre dimensiunea monedei. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 56. 10.).

Mormântul 113

A fost identificat pe planul necropolei. Orientare: VNV-ESE. Fără alte date.

Mormântul 114

Adâncime: 105 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans. L: 125 cm.

Poziția scheletului: brațul stâng al scheletului întins a fost întins pe lângă corp, brațul drept fiind îndoit la 45° și plasat pe marginea bazinului (poziția VI). Membrele inferioare nu au fost cercetate, rămânând în peretele estic a secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 115

Adâncime: fără date. Orientare: fără date.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: s-a păstrat doar craniul din cauza distrugerii mormântului de o înmormântare mai târzie.

Fără inventar.

Mormântul 116

Adâncime: 110 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. Lungimea: nu a fost măsurat.

Poziția scheletului: ambele mâini au fost așezate pe marginile bazinului (poziția IV). Membrele inferioare nu au fost cercetate, rămânând în peretele estic a secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 117

Adâncime: 97 cm. Orientare: fără date.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. Lungimea: nu a fost măsurat.

Poziția scheletului: fără date.

Fără inventar.

Mormântul 118

Adâncime: 98 cm. Orientare: fără date.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult.

Poziția scheletului: fără date.

Fără inventar.

Mormântul 119

Adâncime: 105 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult.

Poziția scheletului: fără date. Din schelet a fost dezvelit doar craniul, restul a rămas în peretele estic a secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 120

Adâncime: 208 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 167 cm.

Poziția scheletului: cele două brațe au fost îndoite la 45° și puse unul peste altul pe bazin (poziția XIV).

Ritualul funerar: înmormântare în sicriu.

Fără inventar.

Mormântul 121

Adâncime: 247 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de adult. L: 174 cm.

Poziția scheletului: brațele au fost întinse pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. Monedă din argint emisă de *Géza al II-lea (1141-1161)*, fragmentar. Poziția sa din mormânt nu este cunoscută. Nu avem date despre dimensiunea piesei. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 53. 1.)

Mormântul 122

Adâncime: 245 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 175 cm.

Poziția scheletului: brațele au fost întinse pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 123

Adâncime: 270 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans. L: 70 cm.

Poziția scheletului: brațele copilului rămase în stare foarte bună au fost întinse pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. 1-6. *Șirag de mărgel pe gât:* 1 din sticlă și 5 confecționate din lut. M. N. I. T. N. de inv.: F. 24233. (pl. 53. 2-7.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S,* confecționat din argint. Nu cunoaștem poziția lui din mormânt și nici dimensiunile. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 53. 1.)

Mormântul 124-125 (în mormântare dublă)

Adâncime: 235 cm. Orientare: VNV-ESE.

Pe lângă scheletul adult, strâns de acesta, s-a descoperit scheletul unui copil.

Sexul defunctului: fără date. Al doilea este un schelet Infans. L (scheletul de adult): 186 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului păstrat în condiții foarte bune au fost întinse pe lângă corp (poziția I), brațele copilului au fost așezate unul peste celălalt (poziția XIV).

Inventarul mormântului 124:

1. Denarul de argint emisă de *Ladislau I (1077-1095)* în mâna dreaptă. Nu avem date dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 53. 1.)

Mormântul 126 (craniul a fost îndepărtat odată cu săparea gopii mormântului dublu 124-125)

Adâncime: 256 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 138 cm.

Poziția scheletului: lipsește craniul și omoplatul stâng, împreună cu humerusul (au fost deranjate cu prilejul săpării (gropii mormântului dublu 124-125), respectiv picioarele sub genunchi (aici a fost tăiat de groapa mormântului 134). Brațele au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 127

Adâncime: 242 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 152 cm.

Poziția scheletului: brațele au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 128

Adâncime: 179 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 152 cm.

Poziția scheletului: brațul stâng a fost întins pe lângă corp, iar brațul drept a fost ușor îndoit spre marginea bazinului (poziția VI).

Fără inventar.

Mormântul 129

Adâncime: 208 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 166 cm.

Poziția scheletului: brațul drept întins pe lângă corp, iar cel stâng a fost adus spre bazin la 45° (poziția V).

Fără inventar.

Mormântul 130

Adâncime: 215 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 165 cm.

Poziția scheletului: brațul drept întins pe lângă corp, iar cea stângă a fost îndoită la 90° pe abdomen (poziția II).

Inventar:

1. Monedă fragmentară emisă de către *Andrei I (1046-1060)* în gura scheletului. Nu avem date despre dimensiunea piesei. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 54. 1.)

2. *Inel de buclă, de dimensiune mică, cu capătul în formă de S cu linii incizate cu caneluri pe capete*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,9x1,6 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,8 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24208. (pl. 54. 2.)

3. *Inel de buclă, de dimensiune mică, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,9x1,6 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,6 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24209. (pl. 54. 3.)

4. *Inel de buclă, de dimensiune mică, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,8x1,6 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,4 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24210. (pl. 54. 4.)

5. *Inel de buclă, de dimensiune mică, cu capătul în formă de S, cu linii incizate de caneluri pe capete* confecționat din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,8x1,7 cm; 2. Gr. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,2 cm. G: 0,5 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24211. (pl. 54. 5.)

6. *Inel de buclă, de dimensiune mică, cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. 1. D: 1,8x1,7 cm; 2. Gr. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,2 cm. G: 0,1 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24212. (pl. 54. 6.)

7. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S*, confecționat din bronz, a cărui capăt s-a rupt. Nu avem date despre poziția lui în mormânt. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 54. 7.)

Mormântul 131

Adâncime: 280 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 165 cm.

Poziția scheletului: scheletul a fost dezvelit parțial, respectiv antebrațul drept, partea dreaptă a bazinului și membrele inferioare, restul a rămas în peretele nordic a secțiunii. Brațul drept a fost așezat pe lângă corp.

Fără inventar.

Mormântul 132

Adâncime: 290 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de matur. L: 165 cm.

Poziția scheletului: brațele au fost întinse pe lângă corp (poziția I). Craniul scheletului a rămas nedezevelit în peretele nordic al secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 133

Adâncime: 320 cm. Orientare: fără date.

Sexul defunctului: fără date, schelet de copil.

Poziția scheletului: din scheletul întins au rămas doar fragmente din craniu și gât, restul scheletului fiind distrus de construcția mănăstirii.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, dintr-o sârmă groasă, confecționat din argint.* 1. D: 2,5x2,8 cm; 2. G. s.: 0,3 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,6 cm. G: 3,8 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24213. (pl. 56. 17.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, dintr-o sârmă groasă, confecționat din argint.* 1. D: 2,6x3,0 cm; 2. G. s.: 0,3 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 4,2 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24214. (pl. 56. 18.)

Mormântul 134

Adâncime: 255 cm. Orientare: NV-SE

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 160 cm

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, brațul drept a fost pus pe bazin la 45°, iar cel stâng întins pe lângă corp. (poziția VI)

Fără inventar.

Mormântul 135

Adâncime: 222 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de Infans II. L: 131 cm.

Poziția scheletului: scheletul întins a fost cercetat fragmentar, și anume craniul și partea stângă a părții superioare a scheletului.

Fără inventar.

Mormântul 136

Adâncime: 228 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 145 cm.

Poziția scheletului: brațul stâng a scheletului întins a fost așezat la 45° pe bazin, iar cel drept a fost întinsă pe lângă corp (poziția V).

Inventar:

1. *Inel de buclă, de dimensiuni mici, cu capătul în formă de S, confecționat din argint.* Poziția lui în mormânt nu este precizată. 1. D: 1,6x1,5 cm; 2. G. s.: 0,1 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24215. a. (pl. 54. 1.)

2. *Inel de buclă, de dimensiuni mici, cu capătul în formă de S, confecționat din argint.* Poziția lui în mormânt nu este precizată. 1. D: 1,6 cm; 2. G. s.: 0,15 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,4 cm. G: 0,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24215. b. (pl. 54. 2.)

3. *Inel de buclă, de dimensiuni mici, cu capătul în formă de S, confecționat din argint.* M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 54. 3.)

4. *Inel de buclă fragmentar, confecționat din argint.* Nu avem date privind dimensiunile sale. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24215. d. (pl. 54. 4.)

5. *Inel de buclă fragmentar, confecționat din argint.* Nu avem date privind dimensiunile sale. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24215.b. (pl. 54. 5.)

Mormântul 137

Adâncime: 180 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 182 cm.

Poziția scheletului: brațul stâng al scheletului întins a fost pus pe marginea bazinului, în timp ce brațul drept fusese întins pe lângă corp (poziția V). Lipsește humerusul stâng.

Inventar:

1. *Inel de buclă, cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint. Este foarte fragmentar, capătul de S s-a rupt. 1. D: 1,6 cm. 2. G. s.: 0,2 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24215. (pl. 56. 19.)

2. *Monedă nedeterminată, fragmentară* din argint. Poziția sa în mormânt nu este cunoscută. Nu avem date despre dimensiunile sale. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 56. 20.)

Mormântul 138

Adâncime: 175 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adultus. L: 115 cm.

Poziția scheletului: a fost cercetat doar membrele inferioare ale scheletului, restul rămânând în peretele secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 139

Adâncime: 200 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 110 cm.

Poziția scheletului: a fost cercetat doar membrele inferioare și bazinul scheletului, partea superioară a scheletului rămânând în peretele secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 140

Adâncime: 225 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 80 cm.

Poziția scheletului: au fost dezvelite doar membrele inferioare ale scheletului întins, restul scheletului rămânând în peretele secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 141

Adâncime: 210 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 176 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint. Poziția lui din mormânt nu este cunoscută. 1. D: 2,8x2,5 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lăț. capătului de S: 0,6 cm. G: 2,6 grame. Cantitatea de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inventar: F. 24217. (pl. 56. 21.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint. Poziția lui din mormânt nu este cunoscută. 1. D: 2,9x2,5 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lăț. capătului de S: 0,6 cm. G: 3,0 grame. Cantitatea de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24218. (pl. 56. 22.)

3. *Inel digital în bandă, cu corp decorat prin caneluri*, confecționat din argint. Poziția lui din mormânt nu este cunoscută. 1. D: 2,1 cm; 2. Lăț. bandei: 0,6 cm. G: 2,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24219. (pl. 56. 23.)

Mormântul 142

Adâncime: 210 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 166 cm.

Poziția scheletului: brațul drept al scheletului întins a fost așezat la 45° pe bazin, iar cel stâng fiind așezat în 45° pe stern (poziția X). Oasele din partea stângă a bazinului stâng au ajuns între femure.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint, din partea stângă a craniului. 1. D: 3,1x2,7 cm; 2. G. s.: 0,25 cm; 3. Lăț. capătului de S: 0,75 cm. G: 4,1 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24220. (pl. 56. 24.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint, din partea stângă a craniului. 1. D: 1,9 cm; 2. G. s.: 0,25 cm; 3. Lăț. capătului de S: 0,75 cm. G: 0,2 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24221. (pl. 56. 25.)

3. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint, din partea dreaptă a craniului. 1. D: 2,8x2,6 cm. 2. G.s: 0,3 cm. 3. Lț. capătului de S: 0,7 cm. G: 4,0 grame. Cantitate de argint: 750 ‰. M. N. I. T. Nr. inv.: F. 24222. (pl. 56. 26.)

4. *Piesă de bronz cu funcționalitate necunoscută*, descoperită pe stern. Probabil fusese și acesta inel de buclă. 1. D: 2,9x2,7 cm; 2. G. s.: 0,1 cm. G: 0,4 cm. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24222. (pl. 56. 27.)

Mormântul 143

Adâncime: 231 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 130 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins a fost așezată pe lângă corp (poziția I). Tibiile au rămas în peretele secțiunii.

Fără inventar.

Mormântul 144

Adâncime: 248 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 130 cm.

Poziția scheletului: au fost dezvelite brațele și oasele piciorului drept, restul scheletului rămânând în peretele secțiunii cercetate.

Fără inventar.

Mormântul 145

Adâncime: 210 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 105 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă schelet (poziția I.). Tibiile au rămas în peretele secțiunii cercetate

Fără inventar.

Mormântul 146

Adâncime: 210 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul scheletului: fără date, schelet de adult.

Poziția scheletului: au fost cercetate doar membrele inferioare, corpul superior al scheletului rămânând în peretele secțiunii cercetate.

Fără inventar.

Mormântul 147

Adâncime: 216 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. Lungimea n-a fost măsurată.

Poziția scheletului: s-a păstrat craniul și un fragment din stern, restul scheletului fiind distrus cu prilejul construirii zidului între metrii 18, 70-19, 20 ai secțiunii cercetate.

Fără inventar.

Mormântul 148

Adâncime: 220 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 159 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I.)

Fără inventar.

Mormântul 149

Adâncime: 210 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 150 cm.

Poziția scheletului: craniul și brațul stâng al scheletului întins lipsesc, acesta fiind distrus cu prilejul construirii zidului între metrii 18, 70-19, 20 a secțiunii cercetate.

Fără inventar.

Mormântul 150

Adâncime: 245 cm. Orientare: SV-NE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 170 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Fără inventar.

Mormântul 151

Adâncime: 225 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 70 cm.

Poziția scheletului: nu cunoaștem poziția mâinilor, deoarece partea dreaptă a scheletului, respectiv membrele inferioare, nu au fost investigate. Brațul stâng a fost așezat pe lângă corp.

Inventar:

1. *Inel de tâmplă cu capăt în formă de S, din sârmă foarte groasă, confecționat din argint.* Cea mai mare parte a capătului de S a fost ruptă. 1. D: 2,8x2,5 cm; 2. G. s.: 0,28 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 2,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24223. (pl. 55. 1.)

2. *Inel de tâmplă cu capăt în formă de S, confecționat din argint, cea mai mare parte a capătului.* 1. D: 2,8x2,4 cm; 2. G. s.: 0,28 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,5 cm. G: 2,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24223. (pl. 55. 2.)

3. *Inel de tâmplă cu capăt în formă de S, dintr-o sârmă subțire din argint.* Nu avem date despre dimensiunile piesei. M. N. I. T. Neidentificat.

Mormântul 152

Adâncime: 240 cm. Orientare: NV-SE

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins puse unul peste altul, așezate pe stern (poziția VII).

Ritualul funerar: lângă craniu a fost așezată o țigă romană.

Fără inventar.

Mormântul 153

Adâncime: 240 cm. Orientare: NV-SE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 176 cm.

Poziția scheletului: mâinile au fost așezate una peste alta, peste stern (poziția VII). Peste craniu a fost descoperit o țigă romană.

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, cu linii canelate, pe capăt, confecționat din argint.* Din capăt s-a rupt un fragment. 1. D: 1,8x1,9 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24225. (pl. 55. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, cu linii canelate pe capăt, confecționat din argint.* 1. D: 1,7x1,8 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,3 cm. G: 0,8 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24226. (pl. 55. 2.)

Mormântul 154

Adâncime: 243 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 181 cm.

Poziția scheletului: mâna dreaptă a fost așezat la 45° pe marginea bazinului, iar cea dreaptă a fost întinsă pe lângă corp (poziția VI.).

Fără inventar.

Mormântul 155

Adâncime: 245 cm. Orientare: NNV-SSE.

Sexul defunctului: fără date.

Poziția scheletului: au fost cercetate doar membrele inferioare ale scheletului, partea superioară a corpului a rămas în peretele secțiunii XXV.

Fără inventar.

Mormântul 156

Adâncime: 245 cm. Orientare: VNV-ESE

Sexul scheletului: fără date, schelet de adult. L: 147 cm.

Poziția scheletului: mâinile au fost așezate unul peste altul, peste stern (poziția VII).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din bronz. 1. D: 2,2x2, 3 cm; 2. G. s.: 0,2 cm; 3. Lț. capătului de S: 0,6 cm. G: 1,3 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24227. (pl. 55. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din bronz. Capătul în formă de S s-a rupt. 1. D: 2,2 cm; 2. G. s.: 0,2 cm. G: 1,5 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24228. (pl. 55. 2.)

Mormântul 157

Adâncime: 262 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 162 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventare:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S, simplu*, confecționat din argint. Fără date despre poziția, dimensiunea și greutatea piesei. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24229. a. (pl. 55. 1.)

2. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Capătul de S era ruptă. 1. D: 2,4x2,3 cm; 2. G. s.: 0,2 cm. G: 1,4 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24229. b. (pl. 55. 2.)

3. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, confecționat din argint. Fără date despre dimensiunea și greutatea piesei. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24229. c. (nu a fost identificat). (pl. 55. 3.)

4. *Inel de buclă*, fragmentar, dar probabil cu capăt în formă de S, confecționat din argint. Fără date despre dimensiunea și greutatea piesei. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24229. d. (nu a fost identificat). (pl. 55. 4. a-b.)

5. *Inel digital răsucit, din trei fire* din argint, de pe unul dintre degetele mâinii drepte. 1. D: 2,3 cm; 2. G. s.: 0,4 cm. G: 4,0 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24230. (pl. 55. 5.)

Mormântul 158

Adâncime: 245 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de copil. L: 97 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. *Inel de buclă cu capătul în formă de S*, de dimensiune mică, fragmentar, cu capătul rupt. 1. D: 1,4 cm; 2. G. s: 0,1 cm. G: 0,1 grame. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24231. (pl. 55. 1.)

2. Monedă emisă de către *Béla al II-lea (1131-1141)* din argint. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 55. 2.)

Mormântul 159

Adâncime: 265 cm. Orientare: VNV-ESE.

Sexul defunctului: fără date, schelet de adult. L: 164 cm.

Poziția scheletului: brațele scheletului întins au fost așezate pe lângă corp (poziția I).

Inventar:

1. *Inel digital răsucit*, confecționat din argint. Despre dimensiunile sale nu avem date. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24231. (pl. 55. 1.)

2. *Inel digital în bandă*, din argint. 1. D: 1,7 cm; 2. Lț. benzii: 0,4 cm. G: 1,7 grame. Cantitate de argint: 800 ‰. M. N. I. T. Nr. de inv.: F. 24232.

4. Analiza fragmentului de necropolă

(pentru analiza ritualurilor funerare, a elementelor culturii materiale și sistemul cronologic vezi capitolele III-V)

Până la ora actuală au fost cercetate 207 de morminte, dar din acesta doar 159 au fost publicate.⁷⁴⁴ Între cele publicate doar 142 de înmormântări pot fi încadrate în secolele XI-XIII (mormintele 96-111 sunt datate în secolele XIV-XV, pe baza monedelor descoperite în aceste morminte). Analizând planul necropolei

⁷⁴⁴ În această lucrare publicăm însă o parte a desenelor de schelete, respectiv a secțiunilor cercetate.

(pl. 43-44) putem observa că necropola a fost cercetată în sistemul de secțiuni, fiind dezvelită doar o mică parte a cimitirului. Secțiunile cercetate nu au fost legate una de alta prin casete intermediare, de foarte multe ori chiar groapa mormântului nu a fost lătită, astfel scheletele au rămas de multe ori în pereții secțiunilor (de exemplu mormintele 82, 89, 116, 131-132, 138-140, 143, 144-146, 151 și 155). După părerea lui Petru Iambor,⁷⁴⁵ ilustrată și de planul necropolei (pl. 43), cimitirul a fost dezvelită doar în proporție de 10 %, astfel analizele noastre cronologice trebuie privite cu rezerve.

Din păcate nu s-au realizat analize antropologice și nici nu există o speranță ca scheletele descoperite să fie identificate. Astfel, singura posibilitate este încercarea de a diferenția scheletele între *infans-adultus*. În mod sigur scheletele din mormintele 17, 56-57, 59, 72-73, 80, 92, 125, 132 și 158 au aparținut unor copii, iar scheletul din mormântul 135 este amintit ca infans II. Acest procentaj de 14, 45 % față de numărul mormintelor de copii din alte necropole din aceste secole pare destul de puțin.

Despre forma și dimensiunile mormintelor, specialiștii care au cercetat necropola nu oferă nici o informație, chiar de multe ori lipsesc și datele despre adâncimile acestora (nu avem date despre adâncimile mormintelor 1, 2, 9, 10, 12-14, 17-18, 23-25, 32-33, 41, 43-46, 48, 53, 95, 115, 125 și 146, iar aceasta reprezintă 15, 72 % din totalul mormintelor cercetate și publicate). *Forma gropii*, despre care în câteva ocazii avem date, este rectangular rotunjită. La fel nu există deosebiri mari în privința orientării, în afară de trei morminte: mormintele 155, 189 și 202 (ultimele două schelete nu sunt publicate) au fost orientate aproape N-S. Marea majoritate a înmormântărilor sunt în direcția V-E, VNV-ESE și SV-NE.

Din cele 142 de morminte, doar o mică parte au conținut înmormântări în sicriu (urme de sicriu cunoaștem din mormintele 50-53, 75, 77, 81 și 120). Mormintele 92 și 93 în cistă reprezintă rarități în necropola de la Mănăștur-Calvaria.

Înmormântarea dublă a putut fi documentată doar odată (mormintele 124-125), respectiv într-o groapă am putut înregistra și o înmormântare triplă (toate cele trei schelete fiind de maturi).

Monedele descoperite în mormintele 1, 10, 32, 41, 64, 112, 124 și 130 în mod sigur pot fi interpretate ca *oboluri*. În lipsa de documentație despre monedele din mormintele 9, 121, 137 și 158 putem numai bănui funcția asemănătoare ale acestora. Nefiind inventariate nu le-am putut analiza mai aproape și nu am putut face observații în privința funcționalității lor.⁷⁴⁶

Trebuie să menționăm că ceramica sau găleata în care a fost depusă mâncare lichidă, specific secolelor anterioare de rit „păgân”, lipsește cu desăvârșire în cazul necropolelor din secolele XI-XIII de la Cluj-Mănăștur.

Inventarul arheologic al necropolei de la Mănăștur-Calvaria se integrează perfect în cultura materială caracteristică celei de-a doua jumătăți a secolului XI și secolul XII, dintre care *inelele de tâmplă în formă de S* sunt reprezentate într-o cantitate importantă (din 42 de morminte cunoaștem 98 de exemplare). În unele cazuri este cunoscut portul mai multor inele de tâmplă, caracteristic secolului XI, dar cu toate acestea este general portul de 1 sau de 2 exemplare. Tot o caracteristică a secolului XI poate fi apreciată și varietatea *inelor digitale* (cunoaștem 8 tipuri de inele digitale: tipurile 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10-11 din necropolele secolelor X-XIII din zona Clujului). Răspândirea largă a inelelor digitale poate fi calculată de la sfârșitul secolului X.⁷⁴⁷

Din două morminte de copii sunt cunoscute și șiraguri de mărgele, acestea fiind probabil potoabele unor defunți de sex feminin (mormintele 17 și 123).

Pe baza dispunerii mormintelor datate de oboluri de la Ladislau I, credem că necropola a putut funcționa mai timpuriu de domnia lui Ladislau I (1077-1095). Pe baza analizei orizontal stratigrafice (vezi capitolul V) tindem să credem că necropola a început să fie folosită de la mijlocul secolului XI.

Bibliografie:

IAMBOR-MATEI 1979, 599-620; IAMBOR-MATEI 1983, 129-150; IAMBOR-MATEI-HALASU 1981, 131-146.

⁷⁴⁵ IAMBOR, MATEI 1983, 149.

⁷⁴⁶ Trebuie neapărat amintit, că și o monedă anterior pe haine putea să ajungă în morminte ca *obol*. Din cauza aceasta ar fi foarte importantă documentarea foarte detaliată a poziției acestora în morminte.

⁷⁴⁷ Pentru analiza inelelor digitale din Bazinul Transilvan, Partium și Banat, vezi: GÁLL 2008, vol. I. 204-222.

10. CLUJ-NAPOCA PIAȚA CENTRALĂ (azi: PIAȚA UNIRII)

1. *Istoricul cercetării (pl. 57-59)*

În anul 1927, în timpul construirii toaletei publice, în partea sud-estică a secțiunii (situată sud-vest de Biserica Sf. Mihail), Herepey János a descoperit 8 inele de tâmplă din argint. Din podoabele recuperate 7 bucăți erau inele de tâmplă cu extremitate în „S”, ultima bucată fiind păstrată fragmentar. Azi se poate identifica numai un singur exemplar. Herepey a salvat inventarul funerar din cel puțin două morminte, însă bazându-ne pe jurnalul lui mai degrabă este vorba de 3-4 morminte. În 1943 László Gyula și Méri István au condus o săpătură de model, sud-est de secțiunea săpată în anul 1927, aproximativ vis-a-vis de poarta palatului Bánffy. Această săpătură a rămas până azi cea mai bine documentată și organizată săpătură din Cluj: au excavat 14 morminte, din păcate raportul săpăturii a fost publicat numai în 1986 de către Júlia Kovalovszki.

În anul 1958 Ioan Mitrofan a descoperit și a documentat un nou mormânt care face parte din aceeași necropolă. Bazându-ne pe descrierile lui, mormântul a fost situat la 40 m nord-est de altarul bisericii Sf. Mihail.

În 1968 au ieșit la suprafață noi morminte, la 30 m de zidul nordic al bisericii în timpul montării unui transformator: în stratul roman au fost săpate mai multe morminte de evul mediu, dintre care 5-6 morminte aveau inventar de secolele XI-XIII (inel de tâmplă cu extremitate în „S” – după părerea lui Gyulai Pál).

În 1992 pe strada Petroșani, situată lângă casa lui Matei Corvin, în timpul săpării unei conducte de canalizare, s-au distrus un mormânt din Evul Mediu timpuriu. Probabil face parte din aceeași cimitir, care a fost descoperit de Pál Gyulai în apropiere.

În 2005, în timpul construirii toaletei publice subterane, Cosmin Rusu a salvat noi morminte din Evul Mediu (situate spre nord de mormintele descoperite din anul 1943). Din păcate, majoritatea mormintelor au fost deranjate de muncitori și de aceea documentația săpăturii este inexactă.

Mormintele săpate lângă toaleta subterană probabil fac parte din necropola descoperită de Herepey János în anul 1927 (în aceeași loc a descoperit inelul cu extremitate în „S”). Cercetarea arheologică s-a realizat în 2 secțiuni: secțiunea A și secțiunea B. În cursul săpăturii de salvare au fost înregistrate 6 morminte. Din cele 6 morminte aduse la Muzeul Național al Transilvaniei, Szilárd Gál a avut norocul să analizeze din punct de vedere antropologic un schelet uman (vezi în capitolul VIII analiza antropologică). O parte a mormintelor săpate fără îndoială fac parte din cele amintite de Herepei.

Deci, necropola medievală din secolele XI-XIII se întinde de la toaleta publică subterană până la Casa lui Matei Corvin. Bazat pe informațiile sus amintite au fost descoperite până azi 30-35 de morminte. Din nefericire, în cele mai multe cazuri documentația este inexactă. Pe baza așezării cimitirului putem formula o întrebare: oare în mijlocul necropolei a fost înălțată biserica medievală timpurie a Clujului?

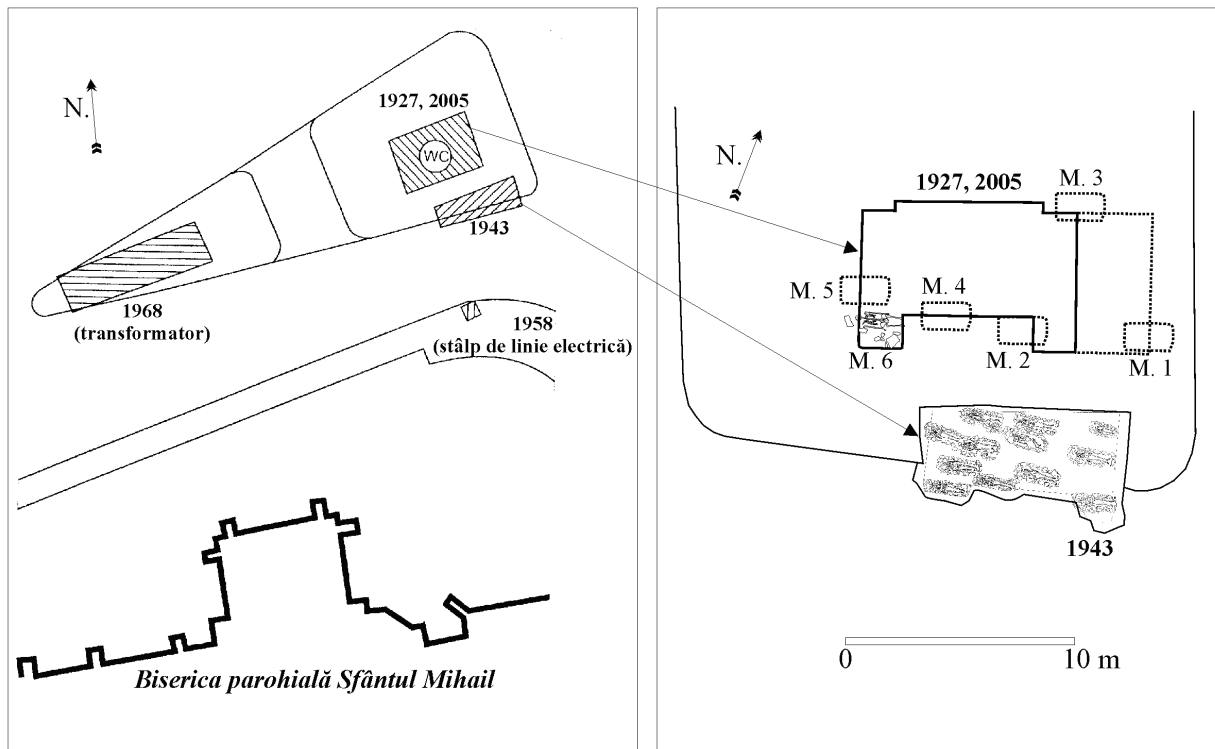

Figura 58. Planul săpăturilor din Piața Centrală
(LUPESCU 2005, Fig. 4; RUSU, GERGELY 2004-2007, Fig: 2.)

2. Colecția

Material arheologic: Muzeul Național Maghiar (M. N. M.); Muzeul Național al Transilvaniei (M. N. I. T.)
Material antropologic: necunoscut.

3. Descrierea mormintelor

Material colectat de către Herepey

1-7. 6 buc. de inele de tâmplă cu extremitate în „S”. Sunt confecționate din argint după descrierea lui Herepey. În afară de un singur exemplar sunt necunoscute. (Pl. 58. 4.)

8. Un inel de tâmplă cu extremitate în „S”. Pe baza fotografiei nu se poate determina dacă este vorba de un inel spart sau de un inel plat cu extremitate în „S” - după Herepey este din argint.

Morminte cercetate de Gyula László și István Méri

Mormântul 1

Adâncime: 216 (45) cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: schelet de copil, nu sunt date referitoare la sex. L: 90 cm.

Poziția scheletului: schelet uman, întins pe spate, cu membrele superioare lângă corp (poziția I), cu caraniul căzut pe partea dreaptă.

Rit și ritual funerar: groapa de mormânt a fost săpată în stratul de epocă romană, a fost înconjurat și acoperit de pietre găsite în apropiere.

Fără inventar.

Mormântul 2

Adâncime: 262-245 (88-77) cm. Orientare: V 98°-E278°.

Sexul defunctului: bărbat, tânăr (?). L: 170 cm.

Poziția scheletului: schelet uman, întins pe spate, cu membrele superioare lângă corp (poziția I), cu craniul căzut pe partea stângă.

Ritual funerar: groapa de mormânt a fost săpată în stratul de epocă romană și a fost înconjurată de pietre. Lângă membrele superioare apar urme de lemn putrezit (sicriu).

Fără inventar.

Mormântul 3

Adâncime: 218-227 (52-54) cm. Adâncimea gropii: 70 cm. Lungimea gropii: 185 cm. *Orientare*: V 94°-E 274°.

Sexul defunctului: femeie, tânără (?). L: 144 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu membrele superioare așezate lângă corp cu craniul căzut pe partea stângă (poziția I). În zona genunchiului piciorul stâng este îndoit în sus și este așezat pe piciorul drept.

Ritual funerar: mormânt cu sicriu de lemn (pe partea stângă a pelvisului se pot vedea urme de lemn putrezit).

Ritual funerar: groapa de mormânt a fost săpată în strat roman (plin de pietre și mortar), iar defunctul a fost acoperit cu pietre găsite în apropiere.

Fără inventar (din umplutura gropii au ieșit mici fragmente de ceramică și melci, dar care nu pot fi asociate cu inventarul mormântului).

Mormântul 4

Adâncime: 188-190 (25-27) cm. Lăț. gropii de mormânt: 70 cm. L. gropii de mormânt: 185 cm. *Orientare*: V 95°-E 275°.

Sexul defunctului: copil, Infans I. L: 53 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, craniul a fost distrus, restul oaselor erau deranjate.

Ritual funerar: groapa de mormânt a fost înconjurată și acoperită cu pietre.

Fără inventar.

Mormântul 5

Adâncime: 223-225 (60-56) cm. *Orientare*: V-E.

Sexul defunctului: bărbat, vârsta nu este cunoscută. L: 161 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu membrele superioare așezate lângă corp (poziția I), cu craniul căzut pe partea stângă.

Ritual funerar: mormânt cu sicriu de lemn (urmele sicriului au fost observate pe partea dreapta a gropii, în partea stângă lângă zona toracică până la partea inferioară a mâinilor). Rămâne o întrebare: oare obiectul de fier (cuie) pe partea interioară a humerusului stâng aparține sicriului sau nu? Groapa de mormânt a fost săpată în stratul roman, iar defunctul a fost acoperit cu pietre romane.

Fără inventar.

Mormântul 6

Adâncime: 208-220 (40-45) cm. *Orientare*: V 100°-E 280°.

Sexul defunctului: femeie, fără precizări legate de vârstă. L: 160 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate cu membrele superioare așezate lângă corp (poziția I), cu craniul căzut pe partea dreaptă.

Ritual funerar: Groapa de mormânt a fost săpată în stratul roman, iar defunctul a fost acoperit cu pietre romane.

Fără inventar.

Mormântul 7

Adâncime: 182 (20) cm. *Orientare*: V-E.

Sexul defunctului: mormânt de copil (Infans I.), deranjat.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, partea superioară a scheletului de la șolduri în sus a fost distrusă.

Ritual funerar: groapa de mormânt a fost înconjurată pe jumătate cu pietre.

Fără inventar.

Mormântul 8

Adâncime: 223-225 (60-56) cm. *Orientare*: V-E.

Sexul defunctului: Bărbat, fără precizări la vârstă. L: 160 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea dreaptă și mâinile așezate una peste alta, pe vertebrele lombare (poziția XIV.)

Ritual funerar: mormânt cu sicriu (pe femurul stâng se puteau vedea urmele unei scânduri în poziție strâmbă)

Ritual funerar: Groapa de mormânt a fost săpată în stratul roman, iar defunctul a fost acoperit cu pietre romane.

Fără inventar.

Mormântul 9 (marginile picioarelor aproape ating craniul din mormântul nr. 8.)

Adâncime: 192-195 (34-36) cm. Orientare: V 92°-E 272°.

Sexul defunctului: femeie, bătrână (Senilis). L: 140 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea dreaptă și membrele superioare așezate în poziție întinsă lângă corp. (poziția I).

Ritual funerar: Groapa de mormânt a fost săpată în stratul roman, iar defunctul a fost acoperit cu pietre romane.

Fără inventar.

Mormântul 10

Adâncime: 206-207 (45-40) cm. Orientare: V 102°-E 282°.

Sexul defunctului: bărbat, fără precizări legate de vârstă. L: 159 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea dreaptă, cu brațul drept de lângă corp, iar cu brațul stâng pe bazin (poziția V).

Ritual funerar: Groapa de mormânt a fost săpată în stratul roman, iar defunctul a fost acoperit cu pietre romane.

Fără inventar, dar sub vertebrele lombare a ieșit la suprafață un cui care nu făcea parte din inventarul mormântului.

Mormântul 11

Adâncime: 210-216 (51-52) cm. Orientare: V 102°-E 282°.

Sexul defunctului: femeie, fără precizări legate de vârstă. L: 145 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea stângă și membrele superioare așezate în poziție întinsă lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: mormânt cu sicriu (pe ambele părți ale gropii se vede bine urma lemnului descompus)

Ritual funerar: în părțile laterale ale gropii erau așezate țigle romane refolosite în poziție verticală, iar defunctul era acoperit cu fragmente de pietre și țigle.

Inventar funerar:

1. *Inel de tâmplă cu extremitate în "S"* din bronz. Nu este identificabil.

Mormântul 12 (groapa de mormânt a tăiat zidul roman A)

Adâncime: 216-222 (54-59) cm. Orientare: V 96°-E 276°.

Sexul defunctului: femeie, nu este precizată vârsta. L: 146 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea stângă și membrele superioare așezate în poziție întinsă lângă corp (poziția I).

Rit și ritual funerar: mormânt cu sicriu (pe ambele părți ale scheletului uman pînă la capătul picioarelor pot fi observate urmele scândurii, pe o lățime de 40-41 cm și o lungime de 170 cm).

Ritual funerar: pe marginile gropii erau depuse pietre și era acoperită de pietre.

Inventar funerar:

1. *Inel de tâmplă din bronz cu extremitate în "S"*, pe locul urechii stâng. 1. D: 2,8x2,7 cm; 2. Lț. sârmii: 0,18 cm. M.N.M. Fără nr. inventar. (pl. 58. 1.)

2. *Inel de tâplă de dimensiune mică din bronz cu extremitate în "S"* pe locul urechii stâng. 1. D: 1,5x1,4 cm; 2. G. s.: 0,13 cm. M.N.M. Fără nr. inventar. (pl. 58. 2.)

3. *Inel de tâmplă de dimensiune mare, din bronz, cu extremitate în "S"*. Nu este identificabil.

4. *Inel de tâmplă de dimensiune mică, din bronz, cu extremitate în "S"* între craniu și umărul drept. Nu este identificabil.

5. *Inel de tâmplă de dimensiune mică, din bronz, cu extremitate în "S"*, păstrat fragmentar pe osul temporal drept. Nu este identificabil.

Mormântul 13

Adâncime: 215-218 (58-56) cm. Orientare: V 102°-E 282°.

Sexul defunctului: : femeie, nu este precizată vârsta. L.: 152 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea stângă, membrele superioare așezate în poziție întinsă lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: mormânt cu sicriu (pe deasupra scheletului uman, până la zona pelvisului pot fi urmărite urmele scândurii în formă de acoperiș de casă, care acoperise defunctul.

Ritual funerar: pe marginile gropii erau depuse pietre și țigle romane, iar mormântul a fost acoperit cu lespezi și țigle romane.

Inventar funerar:

1. *Inel de tâmplă de dimensiune mică cu extremitate în "S"*, confecționat din Ag, din partea stângă a craniului. Nu este identificabil.

2. *Inel de tâmplă de dimensiune mică cu extremitate în "S" (cu diametru mic)*, confecționat din Ag, din partea stângă a craniului. Nu este identificabil.

3. *Inel de tâmplă de dimensiune mică cu extremitate în "S"* din bronz, păstrat fragmentar, pe partea dreaptă a craniului. Nu este identificabil.

4. *Inel de tâmplă de dimensiune mică cu extremitate în "S"* din bronz, păstrat fragmentar, pe partea dreaptă a craniului. 1. D: 1,5x1,4 cm; 2. G. s.: 0,1 cm. M. N. M. Fără nr. inventar. (pl. 58. 3.)

5. *Inel de tâmplă de dimensiune mică cu extremitate în "S"*, din bronz, din partea dreapta a craniului. Nu este identificabil.

Mormântul 14

Adâncime: 238-235 (74-68) cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: neprecizat. L: 162 cm.

Poziția scheletului: schelet uman întins pe spate, cu craniul căzut pe partea stângă și membrele superioare așezate în poziție întinsă lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: mormânt cu sicriu (deasupra scheletului uman pot fi observate urmele sicriului până la mijlocul membrelor inferioare)

Ritual funerar: pe marginile gropii erau depuse pietre și țigle romane, iar mormântul a fost acoperit cu lespezi și țigle romane pe mai multe straturi. Fără inventar.

Informații despre mormintele săpate de Gyulai Pál cunoaștem din păcate numai din presa locală: „...În stratul următor de la adâncimea de 2,00m până la 2,50m au fost descoperite morminte mai vechi de secolele XIV-XV. Inventarul principal al acestor morminte: inele de tâmplă cu extremitate în "S", databile în secolele XI-XIII. Astfel de piese am adunat de lângă 5-6 cranii. Partea deosebită a mormintelor este că defuncții nu erau depuși în sicrii ci erau acoperiți de țigle și pietre adunate din ruinele romane. Acest cimitir probabil s-a format în secolele XI-XIII în afara cetății vechi; pentru oameni de rând nu erau locuri de înmormântare în jurul bisericii. Prin mormintele amintite practic am ajuns în stratul roman.”⁷⁴⁸

Mormântul nr. 21 (mormântul „X”), săpătură condusă de Ioan Mitrofan

Adâncime: 170 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: vârsta și sexul defunctului nu sunt cunoscute. L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: schelet uman așezat pe spate în poziție întinsă, nu sunt păstrate alte informații.

Ritual funerar: mormânt în pseudo-sarcofag (realizat din țigle romane) .

Inventar:

1. *Inel de tâmplă cu extremitate în "S"*, realizat din bronz, cu extremitatea fragmentară, din regiunea craniului. 1. D: 1,8x1,6 cm. M.N.T. Nu este identificabil. (pl. 58. II.)

2. *Ac de păr cu gămlie* din bronz. 1. D: 6,9 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 58. 12.)

⁷⁴⁸ GYULAI 1968.

Mormântul 22 (mormântul „Y.”), săpătură de salvare condusă de Sorin Cociș

Situl salvat de Sorin Cociș probabil a avut orientare V-E și conținea un inel de păr cu extremitate în „S”. Dacă au fost și alte obiecte din păcate ele nu au fost salvate. Sorin Cociș a predat piesa muzeului, însă aceasta nu a fost inventariată și în consecință nu am reușit să o identificăm.

Descrierea inventarului:

1. *Inel de păr cu extremitate în „S”*, din bronz, în formă de pară cu extremitatea în „S” subțire. 1. D: 2,9x3,0 cm; 2. G. s: 0,2 cm; 3. Lț. Capătului de S: 0,6 cm. M. N. I. T. Neidentificat. (pl. 58. 13.)

Săpătura de salvare a lui Cosmin C. Rusu

Mormântul 23 (1) (mormântul a ieșit afară din martorul estic al săpăturii. Scheletul uman a fost tăiat de toaleta publică la nivelul pelvisului.

Adâncime: 240 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: vârsta și sexul defunctului nu sunt cunoscute. L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: schelet uman așezat pe spate în poziție întinsă, s-au păstrat zona bazinului și ambele antebrațe.

Ritual funerar: scheletul uman a fost așezat pe un strat de 5-10 cm grosime și pe o piatră de calcar.

Fără inventar.

Mormântul 24 (2) (mormântul a fost descoperit în martorul încăperii A)

Adâncime: 223 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: vârsta și sexul defunctului nu sunt cunoscute. L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: s-au păstrat numai fragmente din două tibii, în martor.

Fără inventar.

Mormântul 25 (3) (mormântul a fost descoperit în partea nordică a martorului încăperii A).

Adâncime: 224 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: vârsta și sexul defunctului nu sunt cunoscute. L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: s-a păstrat partea inferioară a scheletului uman.

Fără inventar.

Mormântul 26 (4) (mormântul a fost descoperit în partea nordică a martorului încăperii A, la 170 cm est de mormântul nr. 28 (6).

Adâncime: 200 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: vârsta și sexul defunctului nu sunt cunoscute. L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: scheletul uman găsit în martor, a fost parțial distrus. S-a păstrat craniul fragmentar, niște coaste, fragmente din pelvis, scheletul mâinilor și femurul stâng fără epifiza inferioară.

Ritual funerar: deasupra defunctului a fost observat (ulterior documentat) un strat de pământ amestecat cu *pietre*, mortar și țigle romane.

Fără inventar.

Mormântul 27 (5)

Adâncime: 180 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: vârsta și sexul defunctului nu sunt cunoscute. L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: s-a păstrat parte inferioară a bazinului, trei vertebre și o parte a antebrăzului stâng.

Ritual funerar: pe partea stângă și spre vest de craniu au fost observate pietre (informații furnizate de responsabilul săpăturii).

Fără inventar.

Mormântul 28 (6)

Adâncime: 195 cm. Orientare: V-E.

Sexul defunctului: bărbat, maturus, 45-50 de ani (vezi mai jos, în capitolul VIII analiza antropologică).

L: nu sunt informații.

Poziția scheletului: schelet uman așezat pe spate în poziție înstinsă, cu membrele superioare lângă corp (poziția I).

Ritual funerar: pe partea stângă și spre vest de craniu au fost descoperite pietre (informații furnizate de responsabilul săpăturii).

Inventar:

1. *Inel de tâmplă cu extremitate în "S", cu fornă pătrată în secțiune.* Din păcate n-a fost documentată poziția lui în mormânt. 1. D: 2,5x2,6 cm; 2. G. s.: 0,25 cm. M. N. I. T. Neinventariat. (pl. 58. 14.)

Bibliografie:

COCIȘ, VOIȘIAN 1995, 785-786; GYULAI 1968; HÉREPEI J. 2004, 87-91; LUPESCU 2004, 25-77;
MÉRI 1986; RUSU, GERGELY 2004-2007, 41-43.

Capitolul VIII

ANALIZA ANTROPOLOGICĂ A MORMÂNTULUI 10 DIN STRADA ZÁPOLYA ȘI A MORMÂNTULUI 28 (6/2005) DIN PIAȚA CENTRALĂ

Material și metode

La analiza scheletului uman am utilizat metode morfo-taxonomice (vârstă, sex, statură, demografie, cazuri patologice și altele.

La prelucrarea materialului am urmat metode diferite: analiza țesuturilor ecto- și endocraniene, dantura, indexurile craniene, unghia mandibulei și fazele de osificare ale oaselor lungi.⁷⁴⁹

Datele morfologice și cele metrice au fost colectate după metoda lui Martin.

La determinarea vârstei am utilizat metoda lui Nemeskéri (1960)⁷⁵⁰ și, în același timp, am urmat analiza dentară a lui Miles.⁷⁵¹

Pentru determinarea vârstei, folosind metodele lui Kinga Éry (1963),⁷⁵² am studiat mai multe semne pe craniu și scheletul postcranian.

La analiza scheletului postcranian am utilizat metodele morfo-taxonomice ale lui Martin-Saller.⁷⁵³ Măsurăturile pe craniu le-am realizat în clasificarea autorilor Alekszejev-Debets (1964), după metodele lui Martin.⁷⁵⁴

La determinarea staturii defunctului am urmat metoda lui Sjøvold⁷⁵⁵ și Rösing, după categoriile lui Martin,⁷⁵⁶ iar la analiza patologică a scheletului uman am folosit studiul lui Mayes (2002).⁷⁵⁷

Mormântul 10 din strada Zápolya

I. I. A. Starea și descrierea morfologică a materialului osteologic

Scheletul uman s-a păstrat în stare proastă de conservare, trei sferturi din oase fiind descompuse. Restul oaselor sunt fragmentate și prost păstrate din cauza depozitării necorespunzătoare. În ciuda acestor condiții, am reușit să valorific unele informații importante despre defunct.

I. I. B. Craniul (fig. 59 și pl. 60.)

Craniul este păstrat fragmentar, mai multe bucăți din osul parietal s-au deformat post mortem din cauza umezelii și din această cauză nu au fost potrivite pentru indexe craniene. În urma lipirii calotei craniene am putut măsura lungimea maximă (1 după Martin) a craniului (197 mm), fiind un craniu lung (dolichocephalic). Glabela este masivă, protuberanța occipitală este puternic evoluată, procesul mastoidal este lat și masiv, suturile sunt relativ închise, iar pe intersecția dintre oasele parietale și osul occipital apar oasele Worm (caracter epigenetic). Pe osul sfenoidal (partea dreaptă) apar urme de bronz. Zona facială lipsește aproape în întregime, păstrându-se fragmentar doar maxila (pe partea stângă apar urme de bronz), un fragment din osul zigomatic, precum și bucăți din mandibulă. Situația danturii: în alveolă au rămas 6 dinți (PM1, PM2 și M2 din cvadrantul 2, M1 și M2 din cvadrantul 3; pe părțile dorsale ale molarilor apar urme de carii. I1 și I2 (1), PM1, PM2 (1), M3 (1), I2, C, PM2 (3) și I1, PM1, PM2 (4) au căzut post mortem.

I. I. C. Oasele scheletului postcranian (pl. 60)

S-au păstrat oasele lungi și câteva fragmente de la picioare: diafiza humerusului stâng și drept, diafiza radiusului stâng și drept, diafiza femurului stâng și drept (din cauza degradării avansate a oaselor nu pot fi observate semne patologice sau urmele musculaturii), tibia stângă (este păstrată fragmentar epifiza inferioară), pe diafiza tibiei drepte se vede o fractură vindecată (rana a fost infectată și s-a sudat greșit), un

⁷⁴⁹ MARTIN, SALLER 1957; NEMESKÉRI, HARSÁNYI, ACSÁDI 1960, 103-115; SJØVOLD 1990, 431-447.

⁷⁵⁰ NEMESKÉRI, HARSÁNYI, ACSÁDI 1960, 103-115.

⁷⁵¹ MILES 1963, 191-209.

⁷⁵² ÉRY, KRALOVÁNSZKY, NEMESKÉRI 1963, 41-90.

⁷⁵³ MARTIN, SALLER 1957.

⁷⁵⁴ ALEKSZEJEV, DEBEC 1964.

⁷⁵⁵ SJØVOLD 1990, 431-447; SJØVOLD, HANÁKOVÁ 1978, 53-69.

⁷⁵⁶ RÖSING 1988, 586-600.

⁷⁵⁷ MAYES 2002.

fragment din diafiza unei fibule, dintre oasele picioarelor sunt păstrate calcaneul stâng și drept, talusul drept, 4 metatarsiene și falanga mare de la ambele picioare.

I. 2. Determinarea sexului și a vârstei

Trăsăturile craniului (glabella, protuberanța occipitală, procesul mastoidal, mandibula) și trăsăturile statice ale calcaneului arată semnele unui individ de sex masculin (+1, după Éry).

Determinarea vârstei: suturile ecto- și endocraniene și situația danturii indică prezența unui adult de 35-40 ani.

I. 3. Urme patologice

Pe tibia dreaptă a fost identificată o fractură vindecată, care, probabil, se datorează unei căderi (fractură des întâlnită).

Figura 59. Analiza scheletului din mormântul 10 de la Cluj-strada Zăpolya m. 10

I. 4. Concluzii

Trăsăturile craniului, în comparație cu cel din mormântul 44 din cimitirul „Kincseshegy”⁷⁵⁸ de la Hunedoara, arată semnele unui craniu dolichocephalic cu indexuri craniene pentru tipul nordic și riazan. Oasele lungi sunt gracile, cu o statură medie a individului. În ambele cazuri apar semne epigenetice pe craniu (oasele Worm). Scheletul este păstrat fragmentar.

Mormântul 28 (6) din Piața Centrală (azi: Piața Unirii)

II. 1. A. Scheletul uman este păstrat fragmentar, din cauza depozitării nepotrivite.

II. 1. B. Craniul

Calota craniană: au fost recuperate fragmente din osul parietal, osul occipital (protuberanța occipitală este accentuată), fragmente din osul temporal, apofiza mastoidă masivă (dimensiuni: 27 mm x 31 mm); suturile sunt închise. *Masivul facial:* s-a păstrat partea dreaptă a mandibulei; unghiul mandibulei de aproape 90°, iar osul este masiv (69: 34, 71: 35). *Situația dinților:* dinții sunt puternic uzați, dar au rămas în alveolă C (4), PM1, PM2 (4), M1, M2, M3 (4). *Schema dentară:* 2123.

II. 1. C. Scheletul postcranian

Zona toracică: au fost recuperate clavicula stângă (lungimea osului 147 mm, diam. osului 14 mm), fragmente din diafizele coastelor, sternul (*corpus sterni*), vertebra atlas, vertebra axis este osificată cu prima vertebră cervicală (*spondilithis*), vertebrele cervicale 2 și 3 sunt osificate la fel; am recuperat încă 3 vertebre cervicale, 4 vertebre toracice și 7 vertebre lombare (afectate de spondiloză).

⁷⁵⁸ Sz. GÁLL 2009, 158-161.

Zona bazinului (osul coxal): osul iliac (partea stângă), crista iliaca (puternic evoluată), osul ischion (partea stângă), osul sacru (promontoriul).

Zona membrelor superioare: fragmente din omoplații stâng și drept, epifiza proximală a humerusului drept (diam. capului 49 mm).

Zona membrelor inferioare: femurul stâng, căruia îi lipsește epifiza inferioară (diam. capului 53 mm, lăț. trans. 38 mm, lăț. sagit. 31 mm, lăț. trans. inf. 35 mm, lăț. sagit. inf. 36 mm).

Scheletul picioarelor: am recuperat 5 falange.

II. 2. Determinarea sexului și a vârstei

Determinarea sexului: protuberanța occipitală, apofiza mastoidă, forma mandibulei zona T, capul humerusului, dimensiunile arată semnele unui individ de sex masculin.

Determinarea vârstei: starea danturii, suturile ecto- și endocraniene, suprafața sternală a claviculei, *sulcus praeauricularis*, precum și trăsăturile femurului indică prezența unui individ adult, *maturus* (45-50 ani); starea danturii nu este în concordanță cu viața biologică reală.

II. 3. Urme patologice

Prezența de spondiloză și artroză în cazul vertebrelor cervicale, dimensiunile enorme ale oaselor lungi și inserții musculaturii sugerează un individ robust care făcea muncă fizică intensă.

II. 4. Concluzii

În acest caz nu sunt date precise pentru determinarea tipului antropologic, în timp ce structura scheletului post cranian indică prezența unui individ robust, cu statură medie-înaltă.

Capitolul IX ANALIZA ARHEOZOOLOGICĂ

I. 1. Analiza oaselor de animale din mormântul 10 din strada Zápolya

Judecând după planul mormântului (*pl. 26.*), acesta conținea resturile unui cal jupuit (craniu complet + mandibula și oasele autopodiului).

Investigarea acestor resturi arată o stare de degradare avansată, survenită după recuperarea lor:

- craniul și mandibula calului sunt puternic fragmentate (120+ fragmente în general centimetrice, ~~și~~ dentiția fiind completă izolată);
- oasele autopodiului sunt de asemenea degradate, însă mai puțin fragmentate, cu unele elemente lipsă, comparativ cu starea în care au fost descoperite *in situ* (mc II-IV dext, mc III sin, ph I sin ant; 5 tarsiene + mt II-III dext, ph I post dext, ph II post dext; ph III post dext, mt II-IV sin, ph I post sin).

Calul (*equus caballus*) a fost așezat în mormânt alături de defunct, pe partea stângă a acestuia, în poziție anatomică, culcat pe partea dreaptă, cu picioarele strânse sub corp. Pe baza dentiției și a elementelor morfometrice, se poate aprecia că resturile osteologice provin de la *un mascul adult (7-8 ani), de statură medie*. Sunt de remarcat două urme de rănire pe *gambă*, respectiv pe metapodiile posterioare, la nivelul diafizelor metatarsienelor III, ceva mai evident pe cel stâng. Deși nu este vorba despre fracturi, se poate aprecia prezența unor răni deschise infectate, ulterior vindecate, care au condus la dezvoltarea unor exostoze incipiente, cu deformare. Acest tip de rană putea apărea în urma unui accident survenit în timpul saltului peste un obstacol orizontal, în care piciorul stâng a fost afectat primul, respectiv mai puternic.

Măsurători efectuate pe resturile osteologice:

Mt: L=257 mm, lprox=48 mm, gprox=42 mm, ldist=45 mm (l.max diaf dext=36,3 mm, l.max diaf sin=40 mm)

Ph I post: L=85 mm

Mc: L=221 mm, lp=45,4 mm, gp=29 mm, gd=29 mm

Ph I ant: L=74 mm.

Alte măsurători sunt imposibil de înregistrat datorită stării de păstrare a elementelor scheletale.

1. 2. Analiza osului de ovicaprină

Osul de ovicaprină femur dext incomplet este în stare de conservare relativ bună și aparține unei oi (*Ovis aries*).

Este vorba de un femur dext incomplet, cu epifiza distală lipsă, aparținând unui *subadult*, metafiza proximală fiind aproape complet osificată. Caracterul și tipul fracturii de la nivelul diafizei ar indica o fragmentare postpozițională. Starea de alterare este în acord cu restul materialului osteologic. Caracteristice pentru această specie sunt morfologia capului femural, al trochanterului mare și unghiul drept închis de acestea.

Judecând după planul de săpătură, pulpa de oaie a fost așezată lângă tibia dreaptă a scheletului uman, cu poziționare concordant anatomică, respectiv cu terminația proximală în sus. (*pl. 26.*)

Măsurători efectuate pe resturile osteologice:

L fragmentului = 142 mm

lproximală = 45 mm

mărimea diafizală minimă = 17,3 mm

Osul provine de la un animal de statură mică-medie, iar sexul nu s-a putut determina.

II. Stadiul cercetărilor paleozoologice din secolele X-XI din Bazinul transilvan, Banat, Crișana, zona Biharei, respectiv zona sud-estică a Nirului

Analizele paleozoologice ale materialelor provenite din necropolele date în secolele X-XI din Banat, Bazinul Transilvan și Partium sunt departe de nivelul cercetării arheologice din aceeași zonă. Aceasta, la rândul ei, este mult sub nivelul cercetării secolelor X-XI, comparativ cu Europa în general și, în special, cu Europa Centrală.⁷⁵⁹ Prima analiză de acest fel pentru zona la care ne referim o datorăm arheologului bănățean Gyula Nagy Kisléghi, care încă la începutul secolului al XX-lea a înțeles importanța datelor oferite de cercetările interdisciplinare. Astfel, oasele calului din mormântul izolat de la Pusta Bucova - movila III au

---

⁷⁵⁹ GÁLL 2008, Vol. I. 7-31.

fost trimise la Institutul de Antropologie din Budapesta, unde au fost analizate de către József Bessko în anul 1906.⁷⁶⁰

De atunci, din păcate, nu a mai fost efectuată decât o singură analiză de acest fel. Cu toate că până în zilele noastre s-au înregistrat 159 de situri funerare în Bazinul Transilvan, Banat și Partium,⁷⁶¹ iar în 47 de morminte există oase de cal, nu au fost analizate decât resturile osteologice ale animalelor din situl de la Alba-Iulia – Catedrală.⁷⁶²

În concluzie, după 170 de ani de cercetare în spațiul Bazinului Transilvan, în Partium și în Banat, din 47 de morminte cu resturi de cal în inventar, doar în două cazuri s-au efectuat analize paleozoologice.

---

⁷⁶⁰ GÁLL, TĂNASE 2009, s. t; BESSKO 1906, 31-35.

⁷⁶¹ GÁLL 2008, vol. I, 7-31, vol. II, 1-279, vol. III. Harta 2, 67.

⁷⁶² CHIU 2008, 228-229.

Capitolul X

ABREVIERI

D-diametru
D. o.-diametru orificiului
D. v.-diametrul verigii
D. u.-diametrul urechiușii
Dim.-dimensiune
g-grame
G-greutate
G. b.-grosimea benzii
G. p.-grosimea piesei
G. s. - grosimea sârmei
G. v.-Grosimea verigii
Î-înălțime
L-lungimea
L. b.-lungimea barei
L. m.-lungimea mânerului
Lț.-lățime
Lț. S- Lățimea capătului de S
Lț. b.-lățimea barelor
Lț. l.-lățimea lamei
Lț. t.-lățimea tălpii
Lț. v.-lățimea verigii
Nr. de inv.-număr de inventar

AAA – Acta Antiqua et Archaeologica (Seghedin)
AA – American Antiquity (New York)
AB – Analele Banatului (Timișoara)
AAH – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapesta)
ActaMN – Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
Aetas – Aetas. Történettudományi folyóirat (Budapesta)
AFLNW – Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen (Köln/Opladen)
AH – Acta Historica (Seghedin)
AHG – Annals of Human Genetics (New York)
AHH – Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapesta)
AIIA – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie (Cluj-Napoca)
AK – Arheologija Kiev (Kiev)
AM – Arheologia Medievală (Cluj-Napoca)
Alba Regia – Alba Regia (Székesfehérvár)
Anthrop. Anz – Anthropology, Journal of Surgery (Stuttgart)
Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Scientiarum Hungaricae (Budapesta)
Ant. Köz – Anthropológiai Közlemények (Budapesta)
Apulum – Apulum-Anuarul Muzeului Național din Alba Iulia (Alba Iulia)
AP – Archaeologia Polona (Varșovia)
AR – Archaeologické Rozhledy (Praga)
ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő (Budapesta)
ArchHung – Archaeologia Hungarica (Budapesta)
ArchKöz – Archaeológiai Közlemények (Budapesta)
Arrabona – Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
AS – Acta Siculica (Sfântu Gheorghe)
A. Sl. Cat. – Archaeologica Slovaca Catalogi (Bratislava)
ASF – Archaeologia Slovaca Fontes (Bratislava)
AVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie (München)

- BCŞS – Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenteşti (Alba Iulia)
 CA – Cercetări arheologice (Bucureşti)
 CommArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapesta)
 CSSH – Comparative Studies in Society and History (London/New York)
 Cumánia – Cumánia (Kecskemét)
 CTSZKMKÉ – A Ceglédi Turini Százas Küldöttség Múzeumbaráti Kör Évkönyve (Cegléd)
 Csodaszarvas – Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány (Budapesta)
 Dacia N. S. – Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie (Bucureşti)
 Dolg. – Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Cluj-Napoca)
 Dolg.Szeg – Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Seghedin)
 DuDolg – Dunántúli Dolgozatok (Székesfehérvár)
 DSz – Dunántúli Szemle (Székesfehérvár)
 EM – Erdélyi Múzeum (Cluj-Napoca)
 EMÉ – Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
 EN – Ephemeris Napocensis (Cluj-Napoca)
 ETF – Erdélyi Tudományos Füzetek (Cluj-Napoca)
 Ethn – Ethnographia (Budapesta)
 FAH – Fontes Archaeologici Hungariae (Budapesta)
 FA – Folia Archaeologica (Budapesta)
 HOMÉ – Hermán Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
 Homo – Journal of Comparative Human Biology (Ulm)
 Honismeret – Honismeret (Budapesta)
 HÚ. 2001 – Hadak Útján XII. „Régiók és kistájuk a népvándorlás korában”. A népvándorlás kor fiatal kutatói konferenciájának előadásai (Simontornya, 2001. szeptember 3-5.). Coord.: A. GAÁL. WMMK. 2001.
 IV – Izvestija Varna (Varna)
 JAA – Journal of Anthropological Archaeology (New-York)
 JAMÉ – A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
 J.H.E. – Journal of Human Evolution, Elsevier (Amsterdam)
 JPMÉ – A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
 JRGZ –V Jahrbuch des Römische Germanische Zentralmuseums (Mainz)
 KM – Keresztény Magvető (Cluj-Napoca)
 KSz – Katolikus Szemle (Oradea)
 Közl. – Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából (Cluj-Napoca)
 Lélekjelenlét – Lélekjelenlét (Cluj-Napoca – Seghedin)
 MAG – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (Viena)
 MCA – Materiale şi cercetări arheologice (Bucureşti)
 MCA-S. N. – Materiale şi cercetări arheologice-Serie Nouă (Bucureşti)
 MFMÉ – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Seghedin)
 MFMÉ-StudArch – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve-Studia Archaeologia (Seghedin)
 MGAH – Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae (Budapesta)
 MGHS – Monumenta Germaniae Historica Scriptorum in usum scholarum, Hannoverae et Lipsiae (1915)
 MHVK – Mitteilungen des Historische Vereins des Kantons Schwyz (Aarau)
 MMA – Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapesta)
 MMF – Makói Múzeum Füzetei (Makó)
 MHB – Monumenta Historica Budapestinensia (Budapesta)
 MNMAK – Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei (Budapesta)
 Mousaios – Mousaios. Revista anuală a Muzeului Judeţean (Buzău)
 MOLK – Magyar Országos Levéltár Kiadványai (Budapesta)
 MÖK – Magyar Őstörténeti Könyvtár (Seghedin)
 MPK – Mitteilungen der Prähistorischen Kommission (Wien)
 MSW – Materialy Starozytne Wczesnosredniowieczne (Varşovia)
 MTAÉ – Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei (Budapesta)
 MTTE – Magyar Tudós Társaság Évkönyve (Buda)
 MW – Materialy Wczesnosredniowieczne (Cracovia-Wroclaw-Varşovia)
 Nép. Ért. – Néprajzi Értesítő (Budapesta)
 NNy –V Népünk és nyelvünk (Budapesta)

- OH – Opuscula Hungarica (Budapest)
- PP – Plicka-Preclav (Varna)
- PPr – Past and Present (Oxford)
- RA – Ruciiikaia Arheologija (Moscova)
- RevArh – Revista Arheologică (Chişinău)
- RB – Revista Bistriței (Bistrița)
- RF – Régészeti Füzetek (Budapest)
- RP – Razkopki i poruvcanija (Sofia)
- RRHA – Revue Romaine d'Histoire de l'Art (Bucureşti)
- SCIC – Studii și cercetări de istorie clasice-Cluj (Cluj-Napoca)
- SCIVA – Studii și cercetări de istorie veche și arheologie (Bucureşti)
- SCI-Cluj – Studii și cercetări de istorie (Cluj-Napoca)
- Savaria – Savaria. Vas megyei múzeumok értesítője (Szombathely)
- SA – Slovenská Archeológia (Bratislava)
- SM – Südosteuropa Mitteilungen (München)
- SMK – Somogyi Múzeum Közleményei (Kaposvár)
- St.Arch. – Studia Archaeologia (Budapest)
- StCom. – Studia Comitatus (Szentendre)
- Stratum – Stratum plus (Chişinău)
- ŠZ – Študijne Zvesti Archaeologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied (Nitra)
- Századok – Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata (Budapest)
- Székelyföld – Székelyföld. Kulturális folyóirat (Miercurea-Ciuc)
- SzKK – Szegedi Koraközépkortörténeti Könyvtár (Seghedin)
- SzMMÉ – Szolnoki Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
- Turán – Turán. A magyar eredetkutatással foglalkozó tudományok lapja (Budapest)
- VAH – Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
- VHAD – Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (Zagreb)
- VMMK – Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
- V.S. – Vjesnik Split (Split)
- ZM – Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)

LITERATURĂ

- GY. ACSÁDI, J. NEMESKÉRI
1970. History of human life span and mortality. Budapest. 1970. 7-178.
- ÁKIF
1999. Az államalapítás korának írott forrásai. Coord.: GY. KRISTÓ. SZKK 15. Seghedin.
- V. P. ALEKSEEV, G. F. DEBEC,
1964. Kranimetrija. Moscova.
- P. ARIÉS
1987. A megszelídített halál. Gyermekek, család, halál. Coord.: P. ARIÉS. Budapest. 353-413.
- Gh. ANGHEL, H. CIUGUDEANU
1987. Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (jud. Alba). Apulum XXIV. 179-196.
- K. BAKAY
1965. Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseire (Archäologische Studien Zu Fragen der ungarischen Staatsgründung). DuDolg 1.
1965-66. Gräberfelder aus den 10-11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage des fürstlichen Residenz. I. Alba Regia 6-7. 43-88.
1978. Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der Ungarischen Landnahme und Staatsgründung). StCom 6.
- I. BALASSA
1989. A magyar falvak temetői. Budapest.
2001. László Gyula életútja. In: László Gyula 1910-1998. Emlékkönyv. Coord.: I. BALASSA. Budapest. 9-136.

É. BALÁZS

1939. Kolozs megye kialakulása. Budapesta.

Cs. BÁLINT

1968. A honfoglalás kori lovastemetkezések. Manuscrisul disertației de doctorat. Budapesta.

1969. A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit). MFMÉ 1969/1. 107-114.

1976. A magyarság és az ú.n. Bjelo Brdói kultúra (Die Ungarn und die sog. Bjelo-Brdo kultur). Cumania 4. 225-254.

1978. Válasz Dienes Istvánnak. ArchÉrt 103. 264-268.

1991. Südungarn im 10. Jahrhundert. St.Arch. Budapesta.

2004 a. A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti Tanulmányok. VAH 16a. Budapesta.

2004 b. Mediterráneum és a Kárpát-medence kapcsolatai a kora középkori régészet szemszögéből. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Coord.: GY. ERDEI, B. NAGY. Budapesta. MHB XIV. 43-50.

2006. Az ethnosz a kora középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai) (The Ethnos in the Early Middle Ages. Possibilities and limits of research). Századok 140. 2. 277-347.

2007. On „Orient-preference” in archaeological research on the Avars, proto-bulgarians and conquering Hungarians. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Millenium Studies 5/1. Coord.: J. HENNING. Berlin-New York. 545-562.

2008 a. Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél. MT 169/10. 1166-1169.

2008 b. A történeti genetika és az eredetkérdés(ek) (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei). MT 169/10. 1170-1189.

2009. Magyar néptörök Kazakisztánban? Századok 143/6. 1483-1490.

CS. BÁLINT, P. LANGÓ

2008. A történeti genetikai módszerrel elemzett, 10-11. századi embercsontok kiválasztásának szempontjai. MT 169/10. 1217-1219.

I. BARBIERA

2008. Gender, Age and social Construction in Lombard period cemeteries in Hungary. Antaeus. 29-30. 403-413.

E. BÁRDOS

1978. Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) (A mediaeval Church and a Cemetery on the Confines of Kaposvár). SMK 3. 187-234.

E. BÁRDOS, É. GARAM

2009. Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. MAA.

M. BĂRBULESCU

2008. Mormântul princiar germanic de la Turda (Das germanische Fürstengrab von Turda). Cluj-Napoca.

V. BÂRCĂ

2006. Istorie și civilizație. Sarmatiții în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr.-începutul sec. II p. Chr.). Cluj-Napoca.

S. BEAUVOIR

1998. Al doilea sex. București.

E. A. BEGOVATOV

2001. Remeslennyj kompleks Byljarskogo II Selišča (The Manufactures Complex Bilyarsk II Settlement). In: Drevnie remeslenniki Priural'ja. Izsevszk. 148-160.

E. BENKŐ

1992. A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. VAH 5. Budapesta.

1994. Kolozsmonostor, Kolozsvár. In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Coord.: GY. KRISTÓ. Budapesta. 363-365.

2000. Kolozsmonostor. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Coord.: E. MAROSI. 372-373.

2004. Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban. Cluj-Napoca.

E. BENKŐ, Z. KORDÉ

1994. Kolozs. In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Coord.: GY. KRISTÓ. Budapesta. 363.

- J. BESSKO
1906. A honfoglaló magyar nemzet lovairól. Budapesta.
- V. BIERBRAUER
1986. Alamanischer Adelsfriedhof und frühmittelalterliche Kirchenbauten von St. Martin in Dunningen. In: Heimat an der Eschach. Dunningen-Seedorf-Lackendorf. Coord.: von der Gemeinde Dunningen. Sigmaringen. 19-40.
- L. BINFORD
1962. Archaeology as anthropology. AA 28. 2. 217-225.
1983. Working at Archaeology. New York.
- M. BLĂJAN, AI. POPA
1983. Cercetările arheologice de la Alba-Iulia-“Stația de Salvare” (Recherches Archeologiques a Alba-Iulia-“Stația de Salvare”). MCA 15. 375-380.
- S. BOCK
1992. Los hunos tradicion e historia. Murcia.
- L. BOBČEVA
1978. Nekropol ot XIII-XIV vek v Kaliakra. IV 14 (29). 152-180.
- J. BODROGI
1913. Alsófehér megyei honfoglalás kori leletek. Az Erdélyi Múzeum Egyesület hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Cluj-Napoca. 16-29.
- E. BOGÁCSI-SZABÓ, B. CSÁNYI, GY. TÖMÖRY, P. BLAZSÓ, A. CSÓSZ, D. KISS, P. LANGÓ, K. KÖHLER, I. RASKÓ
2008. Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén. MT 169/10. 1210-1211.
- L. BOIA
1997. Istorie și mit în conștiința românească. București.
- I. BÓNA
1978. Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. Alba Regia XVI. 99-150.
1979. Gepiden in Siebenbürgen-Gepiden an der Theiß. AAH 31/1-2. 9-50.
1988. a. A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében. In: Erdély története. I. 194-237.
1988. b. Über eine Fruchtlöse Polemik. AAH 40. 301-314.
1989. Erdély a középkori magyar államban. I. Magyar-szláv korszak (895-1162). In: Erdély rövid története. Coord.: B. KÖPECZI. Budapesta. 101-157.
1990. Egy hiábáló vitáról. ArchÉrt 117. 2. 264-270
1997. Die Archäologie in Ungarn und die ungarische Landnahme. AAH 49. 345-362.
1998. Az Árpádok korai várairól. Debrecin.
2001. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Régészeti áttekintés. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. ETF 231. 58-86.
- I. BÓNA, M. NAGY
2002. Gepidische Gräberfelder am Theisgebiet I. MGAH.
- I. BÓNA, J. CSEH, M. NAGY, P. TOMKA, Á. TÓTH
1993. Hunok-Gepidák-Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak. MÖK 6. Seghedin.
- S. BOROVSZKY
1894. A honfoglalás története. Budapesta.
- S. BRATHER
2004. Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlage und Alternativen. Berlin-New York.
2008. Archaeology and Identity. Central and East Central Europe in the Earlier Middle Ages. București.
- V. BUDINSKY-KRICKA, N. FETTICH
1973. Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. ASF 2.
- A. CANACHE, FI. CURTA
1994. Depozite de unelte și arme medievale timpurii de pe teritoriul României (Frühmittelalterliche Hortfunde mit eisernen Werkzeugen und waffen aus Rumänien). Mousaios 4. 179-221.
- D. CASTELLA
1999. La necropole gallo-romaine d'Avenches „En Chaplix”. Fouilles 1987-1992. Vol. I. Laussane.
- CCA
1997. Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 1996. București.

2000. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 1999*. București.
 2006. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 2005*. București.
- CIH
 1899. *Corpus Iuris Hungarici*. Coord.: D. MÁRKUS. Budapesta.
- D. CIOBANU
 2002. *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e. n.) în spațiul carpato-dunărean*. Buzău.
- N. CHIDIOȘAN
 1969. *O necropolă din feudalismul timpuriu de la Sălacea (Une nécropole de la haute époque féodale découverte à Sălacea)*. SCIV 20. 4. 611-916.
- G. CHILDE
 1929. *The Danube in Prehistory*. Oxford.
- F. CHIU
 2008. *Az M. 80 sírban feltárt archeozoológiai leletek bemutatása. In: MARCU ISTRATE, D. A gyulafehárvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása*. Budapesta.
- S. COCIȘ, V. VOIȘAN
 1995. *Notițe arheologice clujene (I.) (Notes archéologiques de Cluj I.)*. ActaMN 32. 785-787.
- C. COSMA
 1994. *Morminte din secolele IX-X. p.Chr. descoperite la Zalău (jud.Sălaj) (Graves from the IX-th – X-th Centuries A. D. discovered at Zalău)*. EN IV. 323-330.
 2001. *Gräberfelder, einzelgräber und Grabfunde unsicheren charakters aus dem 9.-10. Jh. Im westen und nordwesten Rumäniens*. *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata*. 499-564.
 2006. *Necropolele de tip Köttlach descoperite în vestul și nord vestul României (The necropolises Köttlach type discovered in West and North-West Romania)*. In: *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*. 857-883.
- M-E. CRÂNGACI ȚIPLIC
 2004-2007. *Rit și ritual la sașii din sudul Transilvaniei în secolele XII-XIII (Funerary Rites and Rituals specific to Germans from south Transylvania during 12th-13th Centuries)*. ActaMN 41-44. II. 45-64.
- FI. CURTA
 2002. *Transilvania în jurul anului 1000 (Transylvania around A. D. 1000)*. EN XII. 267-288.
 2004. *Considerații privind conceptul de caracter etnic (etnicitate) în arheologia contemporană (Some Remarks on the Concept of Ethnicity in Contemporary Archaeology)*. AM IV. 5-25.
- D. ČAPLOVIČ
 2000. *The area of Slovakia in the 10th century – development of settlement, interethnic and acculturation processes (focused on the area of Northern Slovakia)*. In: *The Neighbours of Poland in the 10th Century*. Coord.: P. URBAŃCZYK. Warsaw. 147-156.
- B. CSÁNYI, E. BOGÁCSI SZABÓ, GY. TÖMÖRY, Á. CZIBULA, K. PRISKIN, A. CSŐSZ, B. MENDE, P. LANGÓ, K. CSETE, A. ZSOLNAI, E. K. CONANT, St. C. DOWNES, I. RASKÓ
 2008. *Y-chromosome Analysis of Ancient Hungarian and Two Modern Hungarian Speaking Populations from the Carpathian Basin*. AHG 72. 519-534.
- C. DAICOVICIU
 1968. *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*. In: *Unitate și continuitate în istoria poporului român*. București. 38-91.
- Á. DANKANITS, I. FERENCZI
 1959. *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud (Les fouilles archéologiques de Ciumbrud)*. MCA VI. 605-616.
- K. DARNAY
 1905. *Szeghalmi ásatásokról*. ArchÉrt 25. 66-70.
- Cs. DERZSI, A. SÓFALVI
 2008. *Régészeti kutatások a kányádi középkori templomnál [2005-2006] (Cercetări arheologice la biserica medievală din Ulieș [2005-2006] - Archaeological researches at the medieval church of Kányád [2005-2006])*. AS 2008. 267-285.
- I. DIENES
 1958. *A hongoglaló magyarok fakengyele (Holzsteigbügel der landnehmenden Ungarn)*. FA 10. 125-141.

1961. A honfoglaló magyarok. In: A kisvárdai vár története. Coord.: I. ÉRI. Kisvárdá.
1965. A honfoglaló magyarok. In: Orosháza története és néprajza I. Coord.: GY. NAGY. Orosháza.
1966. A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága (Quelques enseignements tirés de l'harnachement des Hongrois conquérants). ArchÉrt 93. 208-234.
1972. Die Ungarn in der Zeit der Landnahme. Budapest.
1973. Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről (Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest-Farkasrét). FA 24. 177-217.
1975. A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik (Die landnahmezeitlichen Ungarn und ihr Urglaube). In: Uráli népek. Coord.: P. HAJDÚ. Budapest. 77-108.
1978. Opponensi vélemény Bálint Cs. Délmagyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről (Kritik des Opponenten über die Dissertation von Cs. Bálint: Südungarn in 10. Jahrhundert). ArchÉrt 105. 107-127.
1986. A Felső-Tisza vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I. 92-114.
1996. A honfoglalás kori magyar kovácsok egyik mesterfogásáról (Jegyzetekkel ellátta Fodor István). (Über einen Kunstgriff der ungarischen Schmiede aus der Landnahmezeit). FA 45. 181-200.
- J. DIMITROV
1995. Čarkva i nekropol vāv vāšnija grad na Pliska (kraia na X-XI. v.). PP VII. 42-70.
- I. DINNYÉS
1985. Árpád-kori mezőgazdasági eszközök Tápiógyörgyéről. CTSZKMKÉ. 16-22.
- N. DJUVARA
2007. Thocomerius-Negru Vodă. Un voivod de origine cumână la începuturile Țării Românești. București.
- J. DOMBAY
1960. Árpád kori temetők Baranyában II (Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya II). JPMÉ 6. 69-84.
- Gy. DÓKUS
1900. Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. ArchÉrt 20. 39-61.
- B. DOSTÁL
1966. Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- A. DRAGOTĂ, D. S. BRÂNDĂ
2001. Necropola medieval-timpurie de la Alba Iulia-str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brândușei). Săpăturile de salvare din anul 1999 (Ein frühmittelalterliches Gräberfeld in Karlsburg / Alba Iulia. Die Rettungsgrabungen aus dem Jahre 1999.). Apulum XXXVIII. 1. 289-318.
- A. DRAGOTĂ, G. T. RUSTOIU, V. DELEANU, Cr. CORDOȘ, M. CRIȘAN, M. C. URIAN, A. KUDLER
2005. Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia str. Brândușei (III) (The Early Medieval Cemetery from Alba Iulia–Brândușei Street-III). Apulum XLII. 201-228.
- M. DUMITRACHE
1979. Cetatea satească din Drăușeni, jud. Brașov. Ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973-1977. CA 3. 155-198.
1981. Evoluția cetății țărănești de la Viscrii, jud. Brașov în lumina cercetărilor arheologice și de arhitectură. CA 4. 253-285.
- M. DUŠEK
1964. Kostrové pohrebisko z. X. a XI. storočia v Dolnom Petri. ŠZ 14. 197-222.
- I. ECSEDY
1983. A nomád gazdaság és társadalom problémái a történelemben és a kutatásban. In: Nomád társadalom és államalakulatok. Coord.: F. TÓKEI. Budapest. 15-30.
- K. ÉRY
1967-68. Archaeological and anthropological reconstruction of the X. century Cemetery of Sárbogárd. Alba Regia 8-9. 93-132.
- K. ÉRY, A. KRALOVÁNSZKY, J. NEMESKÉRI
1963. Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. Ant. Közl. 7. 1963. 41-90.
- L. FÁBIÁN
2008. Az első szatmári honfoglalás kori sír előkerülése (First burial from the Age of Hungarian Conquest in Szatmár). JAMÉ L. 291-306.

F.É.K. (G. Fehér-K. Éry-A. Kralovánszky)

1962. A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II. Budapesta.

G. FEHÉR

1958. Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. AAH 8. 269-318.

I. FERENCZI

1996. Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál. EM 58. 1-2. 16-45.

N. FETTICH

1931. Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit.). ArchÉrt 45. 48-112.

1937. A honfoglaló magyarság fémművészete – Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn. ArchHung XXI.

1938. A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Coord.: SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapesta. 725-768.

1951. Régészeti tanulmányok a késői hun fémművészet történetéhez – Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. ArchHung XXXI.

U. FIEDLER

1992. Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Universitätsforsch. Zur Prähistorischen. 11. Bonn.

B. FINGERLIN

1997. Kirchen und Kirchengräber in der frühmittelalterlichen Alamania in Südwestdeutschland. Denkmalpflege in Baden-Württemberg. 44-53.

I. FODOR

1976. Megjegyzések a zempléni sír értékeléséhez (Zametki o pogrebenii v Zemplene). ArchÉrt 103. 282-286.

1977. Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. In: Magyar Őstörténeti tanulmányok. Budapesta. 79-114.

1981. A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX-XI. században (A régészeti leletek alapján) (Verbindungen der Ungarn mit dem Baltikum und Skandinavien zwischen dem 9 und 11 Jahrhundert. [Aufgrund der Bodenfunde]). SzMMÉ 1981. 85-89.

1985 a. Honfoglalás kori bordázott nyakú edényeink származásáról (Über den Ursprung der Landnahmezeitlichen Gefäße mit geripptem Hals). FA 36. 165-171.

1985 b. 1985. Honfoglalás kori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény), (Landnahmezeitlicher Gräberfeld zu Sándorfalva. Vorbericht.). AAA V. 17-33.

2000. A bécsi szablya és a prágai kard. Seghedin.

2001. Az államalapítás korának hadserege. MMF 98. 17-39.

2005. Honfoglalás kori magyar lelet Kazányból. In: Abhiwādāna. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére. Coord.: SZ. FELFÖLDI. Seghedin. 145-153.

S. FRISNYÁK

1990. Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895-1920). In: Magyarország történeti földrajza. Budapesta. 1990. 121-131.

2000. A Kárpát-medence. In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Coord.: E. MAROSI. 53-55.

Á. FÜREDI

2003. Honfoglalás kori temető Kálon (Cemetery in Kál from the age of the Hungarian conquest). BMMK 24-25. 331-352.

A. GABORJÁN

1997. Honfoglalás kori elemek a magyar viseletben (Elemente aus der Landnahmezeit in der ungarischen Kleidung mit besonderer Berücksichtigung der ungarischen Volkstracht). In: Honfoglalás és néprajz. Coord.: L. KOVÁCS, A. PALÁDI KOVÁCS. 235-251.

E. GÁLL

1999. A honfoglaló magyarság rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a honfoglaló magyar sírokban. AS 1999. 191-216.

2000. Orizontul funerar maghiar din secolul X în Bazinul Transilvan. Lucrare de licență. București.

2001 a. Erdély kora középkor története és a magyar honfoglalás egy román történész szemszögéből. Megjegyzések Pop I. A. könyvéhez. Lélekjelenlét 2. 1. 33-40.

- 2001 b. Tipologia mormintelor cu însemne de rang din Bazinul Carpatic în secolul X. BCȘS. 121-150.
2002. Contribuții privind elaborarea sistemului cronologic al descoperirilor funerare din secolul X. în Bazinul Transilvan (Chronologische Beiträge zu den Bestattungssitten des 10. Jahrhunderts aus dem siebenbürgischen Becken). EN XII. 289-312.
2004. Töprengések Erdély X. századi anyagi kultúrája időrendi kérdéseivel kapcsolatosan. Manuscris. 2004-2005. Analysis and comparison of burial customs in the 10-11th century in the Transylvanian basin, Crișana and Banat. Dacia N. S. XLVIII-XLIX. 334-454.
2005. Néhány gondolat a tekerőpataki kincs keltezéséről és elrejtésének okairól. JAMÉ XLVII. 145-159.
- 2007 a. S végű hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencében (About the Beginning of Spread of the S-Shaped Lock Ring in Transylvanian Basin). AS 2007. 239-251.
- 2007 b. Az Erdélyi-medence, Partium és Bánság X–XI. század sír- és szórvány fegyverleleteinek elemzése (An analysis of the grave and stray weapon finds of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat from the 10th-11th Centuries). HK 119. 2. 395-480.
- 2007 c. Történetírás a XXI. század elején. Megjegyzések a "A románok története" III. kötetének kora-középkori fejezetében foglaltakhoz. Székelyföld 12. 78-110.
2008. A honfoglalás- és kora Árpád kori temetők és szórványleletek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban (The analysis of the 10th and 11th centuries' burial sites and stray finds in Banat, Partium and the Transylvanian Basin). Doktori disszertáció. Budapest. 2008. Vol. I–III. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/index.html>).
2009. The date of the appearance of the S-ended lock-rings in the Transylvanian Basin. EN XIX. 157-176.

E. GÁLL, B. GERGELY

- 2004-2007. Necropolele și descoperirile izolate de la Cluj și situația transilvană în secolul al X-lea (Necropolis and Isolated Discoveries from Cluj and the transylvanian realities of the X Century). ActaMN 41-44. II. 9-39.
2009. Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város kora középkori történetéhez (Clujul în secolele X-XIII. Date arheologice despre istoria din epoca medieval timpurie a „Orașului de Comoară”- The Birth of cluj. Historical Data Related to the City's History from the 10th to the 13th Century). Cluj-Napoca.
2010. Necropolele „din jurul bisericii” de la Dăbâca (Churchyard cemeteries from Dăbâca). AMN 47/II. s. t.

E. GÁLL, SZ. GÁL, M. VREMIR, B. GERGELY

2010. Analiza mormântului 10 din necropola de la Cluj-strada Zápolya (The Analysis of the 10th grave in the 10th century Zápolya street cemetery). MCA-S. N. VI. s. t.

E. GÁLL, D. TĂNASE

2009. Kisléghy Nagy Gyula X-XI. századi ásatásai. OH. s. t.

SZ. GÁLL

2009. Antropológiai elemzés. A vajdahunyadi 11. sz. sír. In: E. GÁLL-B. GERGELY, Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10-13. századi történetéhez. Cluj-Napoca.

B. GERGELY

2003. *A Csongrád-Vendelhalmi honfoglalás kori temető. Lucrare de licență. Budapesta.*

B. GERGELY-E. GÁLL

2007. A kolozsvári Kalevala utcai honfoglalás kori temető (The cemeteries from the age of the Hungarian Conquest on the Kolozsvár-Kalevala street). Dolg.-Új sorozat. II (XII). 105-117.

J. GIESLER

1981. Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo. (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.). PZ 56. 3-181.

A. GRYNÆUS

1996. *Isa por... A honfoglalás és Árpád kori magyarság betegségei és gyógyításuk. Budapesta.*

GY. GYÖRFFY

1973. A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. Valóság 16. 7. 1-16.
1975. Bevezetés. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Coord.: GY. GYÖRFFY. Budapesta. 1975.²
1977. István király és műve. Budapesta.
1985. Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungarn. AHH. 31. 231-270.

1987. Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza III. Budapesta.
1994. Die Landnahme der Ungarn aus historischer Sicht. In: Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Coord.: M. MÜLLER-WILLE, R. SCHNEIDER. (Vorträge und Vorschungen. XLI). Sigmaringen. 67-79.
- P. GYULAI
1968. Régvolt városképekről vallanak a Kolozsvár fötere alatti régészeti rétegek. Igazság. 29. 112. 1968. május 12.
- J. HAMPEL
1900. A honfoglalási kor hazai emlékei. In: A magyar honfoglalás kútfoi. Coord.: GY. PAULER, S. SZILÁGYI. Budapesta. 1900 (reprint 1995). 507-826.
1905. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig.
1907. Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapesta.
- R. HARHOIU
1987. Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in der Sicht einer ungarischen Geschichte Transilvaniens. Dacia N. S. XXXI. 119-129.
1990. Chronologische Fragen der frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien. Dacia N. S. XXXIV. 169-208.
1992. Otto Kurt Horedt. Dacia N. S. XXXVI. 5-11.
2001. Archäologische Kulturgruppen des 6-7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen. SA XLIX. 139-163.
2004. Der römisch-byzantinischen Import des 6.-7. Jahrhunderts als ethnischer indikator der siebenbürgischen Romanen. In: Zentrum und Peripherie-Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Coord.: H. FRIESINGER, A. STUPPNER. MPK 57. 149-167.
2008. Dunărea de Jos în epocă romană târzie și în epoca migrațiilor (cu rezumat în limba germană). MCA-S.N. IV. 61-97.
- R. HARHOIU, A. IONIȚĂ
2008. Cercetări arheologice la „Sighișoara-Dealul Viilor”, punctul „Necropolă”. Un tezaur monetar din secolul al XII-lea (Archäologische Grabungen in Sighișoara [Schässburg] Fundstelle „Dealul Viilor-necropolă [Weinberg-Gräberfeld]”. Ein münzshatzfund aus dem 12. Jahrhundert). In: Români în Europa medievală. Studii în onoarea profesorului Victor Spinei. Coord.: D. ȚEICU, I. CÂNDEA. Brăila. 199-223.
- E. HASSENPFUG
1999. Das Laienbegräbnis in der Kirche. Historisch-archäologische Studien zu Alemannien im früher Mittelalter. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends. Rahden.
- H. HÄRKE
1990. „Warrior graves”? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite. PPr. 126. 22-43.
2000. Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology. JAA 19. New York
- CH. HEDENSTIERNA-JOHNSON
2006. The Birka Warrior. The material culture of a martial society. Doctoral Thesis in Archaeological Science at Stockholm University. Stockholm.
- R. R. HEITEL
1969. Monumente medievale din Sebeș-Alba. București.
1972. Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen. RRHA IX. 2. 139-160.
- 1994-95. Die Archäologie der ersten und zweiten phase der eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien. Dacia N. S. XXXVIII-XXXIX. 389-439.
- R. R. HEITEL, AI. BOGDAN
1968. Contribuții la arheologia monumentelor transilvane. I. Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în complexul medieval din Cricău (jud. Alba). Apulum. VII. 483-496.
- J. HERPEI
2004. Kolozsvár történeti földrajza. Cluj-Napoca.
- K. HERPEY
1896. A gombási népvándorlaskori sírokról. ArchÉrt 16. 426-430.

E. HERZFELD

1923. Der Wandschmuck der bauten von Samarra und seine Ornamentik. Berlin.
1927. Die Malereien von Samarra. Berlin.

K. HOREDŤ

1952. Santierul de așezări slave în regiunea Mureș și Cluj (Le chantier „établissements slaves des régions de Mureș et de Cluj”). SCIV 3. 311 – 348.
1958. a. Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. București.
1958. b. Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII. București.
1984. Morești. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn.
1985. Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. SM 25. 38-48.
1986. Siebenbürgen im Frühmittelalter. Bonn.
1988. Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick. Innsbruck.

J. B. HORVÁTH

1979. A dunaujváros-öreghegyi honfoglaláskori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Dunaújváros-Öreghegy). Alba Regia XVII. 275-296.

V. HRUBY

1955. Staré Mešto. Velkomoravské pohřebiste “ Na valách” (Die grossmährische Begräbnisstätte 'Na Valách'). Praga.

H. G. HÜTTEL

1981. Bronzezeitliche Trensens in Mittel- und Osteuropa. PB. XVI/2. München.

P. IAMBOR

2005. Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII). Cluj-Napoca.

P. IAMBOR, Șt. MATEI

1975. Cetatea de la Cluj-Mănăștur. AIIA XVIII. 291-304.
1979. Incinta fortificată de la Cluj-Mănăștur (sec. IX-XIV.) (Der Burgwall von Cluj-Mănăștur). ActaMN 16. 599-620.
1983. Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur. AMN 20. 129-150.

P. IAMBOR, Șt. MATEI, A. HALASU

1981. Noi cercetări arheologice de la complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăștur (Betrachtungen zum chronologischen Verhältnis zwischen Siedlung und Friedhof von Cluj-Mănăștur). ActaMN 18. 131-146.

I. C.

1974. Istoria Clujului. Coord.: Șt. PASCU. Cluj-Napoca.

A. IONIȚĂ

2005. Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII. București.

A. IONIȚĂ, D. CĂPĂȚĂNĂ, N. BOROFFKA, R. BOROFFKA, A. POPESCU

2004. Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țara Bârsei-Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes. București.

E. ISTVÁNOVITS

2003. A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékényaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza.

E. JAKAB

- 1870 Kolozsvár története. Buda.

ZS. JAKÓ

1990. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1298-1556). MOLK. I-II. Budapesta.

J. JANKOVICH

1943. A Lehóczky-Múzeum honfoglaláskori leleteiről. In: GY. LÁSZLÓ, A honfoglaló magyarok Erdélyben. Cluj-Napoca. 100-104. Pl. XXIV-XXVII.

M. JANKOVICH

1835. Egy magyar hősnek – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a' tizedik század' elején, Sol fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről. MTTÉ 2. 281-296.

K. JAŹDŹEWSKI

1949. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersko pod Łodzią w Świetle Badań z.r. 1949 (The Protohistoric Cemetery at Lutomiersk near. Łódz in the light of the excavations of 1949). MW 1. 91-191.

S. JONES

1997. The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present. London.

A. JÓSA

1900. Emlékek a honfoglalás korából. ArchÉrt 20. 214-224.

1914. Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. ArchÉrt 34. 169-184, 303-340.

K. K.

1996. A honfoglaló magyarság (The Ancient Hungarians). Catalog de expoziție. Coord.: I. FODOR. Budapesta.

E. KADA

1912. Kecskemét vidékéről való leletek a honfoglalási korból. ArchÉrt 32. 323-329.

G. KALLA

2002. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Coord.: ZS. VISY. Budapesta. 419-421.

Fr. KALOUSEK

1971. 1971. Breclav-Pohansko. Velkomoravske Pohrebiste u Kostela (Großmährische Gräberfeld). I. Brno.

J. KARÁCSONYI

1896. A honfoglalás és Erdély. KSz 10. 456-483.

1901. Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok XXXV. 1039-1058.

1903. A bihari honfoglalás kori lovassírról. ArchÉrt 23. 67, 405-412.

L. KARAMAN

1921. Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja. V.S. 44. 3-19.

M. K. KARGER

1958. Drevnij Kiev I-II. Moscova-Leningrad.

E. KASZEWSKY, Z. KASZEWSKY

1971. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek (The Early Mediaeval Cemetery at Brześci Kujawski, Włocławek District). MSW 1. 365-434.

L. KELEMEN

1956. Štefan Kovács. SCIC 177-179.

P. KENEDY

1933. Nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapesta.

R. KENK

1982. a. Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudurgé im Altai. AVA 3. München.

1982. b. Frühmittelalterliche Gräber aus West-Tuva. AVA 4. München.

A. M. KHAZANOV

1984. Nomads and the Outside World. Cambridge.

A. N. KIRPIČNIKOV

1966. Drevnerusskoe oružie. I-II. Svod Archeologičeskikh Istočnikov. E1-36. Moscova-Leningrad.

Gy. KISLÉGHY NAGY

1904. Lovas halomsírokról Torontál megyében. ArchÉrt 24. 417-421.

2009. Archaológiai Napló. Seghedin. Conceptie: E. GÁLL-D. TĂNASE-D. CIOBOTARU. Coord.: G. LŐRINCZY.

A. KISS

1969. Über die mit Keramik Verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10.-11. Jahrhunderts. MFMÉ 1969/2. 175-182.

1983. Baranya megye X-XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga (Die Grabfunde aus dem 10.-11. Jahrhundert im Komitat Baranya). I. Budapesta.

1992. Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: Awarenforschungen. Coord.: F. DAIM. Wien. 1992. 35-134.

An. KISS

2004. A Kárpát-medence középkori tájegységeiről. Aetas 4. 142-144.

At. KISS

2007. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században (The Uz People in the illuminated Chronicle). HK 120. 2. 549-576.

Á. KISS, A. BARTHA

1970. Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana. AAH 22. 219-260.

G. KISS

2005. Két szomszédos kora-Árpád kori temető Szombathelyen (Two neighbouring cemeteries of the Early Arpadian Era at Szombathely). In: A középkori templom körüli temetők kutatása. Coord.: Á. RITÓOK, E. SIMONYI. OH 2005. 151-162.

L. KISS

1933-1934. Honfoglalás kori leletek a Jóna Múzeumban. Dolg.Szeg. 9-10. 215-220.

H. J. KLIMKEIT

1984. Das Pferd Kanthaka-Symbol buddhistischer Erzähl- und Kunstelemente im zentralasiatischen Manichäismus. In: Aus dem Osten des Alexanderreiches. Festschrift für Klaus Fischer. Coord.: J. OZOLS, V. THEWALT. Köln. 91-95.

S. G. KLYASHTORNY

2008. The Manichaean text T II D and *İrq bitig XIX*. In: S. G. KLYASHTORNY, Old Turkic Runic Texts and History of Eurasian Steppe. Coord.: V. SPINEI, CR. SPINEI. București-Brăila. 273-275.

I. KNIEZSA

1943. Keletmagyarország helynevei. In: Magyarok és románok. Coord.: J. DEÉR, L. GÁLDI. Budapest. 1943. I.

J. KOBÁLY

2001. Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről (Über die landnahme- und arpadenzeitlichen Funde der Karpatoukraine). JAMÉ XLIII. 197-224.

G. KOMORÓCZY

1983. Város a nomádok szemével, nomád a városiak szemével az ókori Mezopotámiában. In: Nomád társadalom és államalakulatok. Coord.: F. TŐKEI. Budapest. 89-109.

A. KOPERSKI

1979. Cmentarzysko „staremadzarskie” w Premysłu (kommentarz do wystawy). Przemyśl.

E. KOLNÍKOVÁ

1967. Oblolus mrtvých vo včasnostredových hroboch na Slovensku (Totenobulus in frühmittelalterlichen Gräber der Slowakei). SA XV. 189-245.

L. KOSZTA

2008. Remeték a 11. századi Magyarországon (Hernits in 11th-century Hungary). Aetas. 23. 1. 42-55.

I. KOVÁCS

1912. A marosszentanai népvándorláskori temető (Cimitire de l'epoque de la migration de peuples Marosszentanna). Dolg. III. 250-367.

1913. A mezőbándi ásatások (Les fouilles de Mezőbánd). Dolg. IV. 265-429.

1915. A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető (Station préhistorique de Marosvásárhely; cimetiére de l'epoque scythe et de la migration des peuples). Dolg. VI. 278-324.

1941. Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur benützung des Ungarischen Säbels der Landnahmezeit.). Közl. I. 129-131.

1942. A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár - Zápolya Gasse.). Közl. II. 85-118.

L. KOVÁCS

1980. Voorużenie vengrov obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kop'ja. Manuscrisul disertaţiei de candidat. Moscova.

1986 a. Viselet, fegyverek. In: GY. KRISTÓ. Az Árpád-kor háborúi. Budapest.

1986 b. Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. AAH 38. 195-225.

1990. Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos sírok 10-11. századi magyar sírok keltezéséhez (Säbel-Schwert waffenwechsel. Zur datierung der Ungarischen Gräber mit zweischneidigen schwertern im 10-11. Jh.). ArchÉrt 117. 39-49.

1994. Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. VAH 6. Budapest.

1995. Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban (A rádiótelemi honfoglalás kori A. Sír és kardja)

- (Ein vornehmer Krieger in einem Grab von Székesfehérvár [Der landnahmezeitliche Grab A von Székesfehérvár-Rádiótelep und sein Schwert]). In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Coord.: L. KOSZTA. Seghedin. 1995. 291-308.
2004. Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Coord.: GY. ERDEI, B. NAGY. Budapest. MHB XIV. 43-50.
- B. KÖTTING**
1965. Der frühmittelalterliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude. AFLNW. 123. Köln/Opladen.
- A. KRALOVÁNSZKY**
1968. The paleosociographical Reconstruction of the Eleventh Century Population of Képuszta. JPMÉ XIII. 75-116.
- GY. KRISTÓ**
1988. A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest.
1995 a. A magyar állam megszületése. SzKK 8. Seghedin.
1995 b. A honfoglaló magyarok életmódjáról (Írott források életmódjáról). Századok 129. 3-62.
1997. A honfoglalók régészeti hagyatékának keletkezéséről. Rendhagyó válasz bírálóimnak. Századok 131. 234-275.
2000. Írások Szent Istvánról és koráról. Seghedin.
2002. A korai Erdély (895-1324). Seghedin.
2004. Tatárjárás előtti bencés monostorainkról. Századok 138. 2. 403-411.
- GY. KRISTÓ, F. MAKK**
2001. A kilencedik és a tizedik század története. F. I.
- A. KUBINYI**
1994. Hospes, hospesjog, városi jog. In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Coord.: GY. KRISTÓ. Budapest. 273, 718.
- M. KULCSÁR**
1995. Az Árpád-kori templom körüli temetők kialakulásának kérdéséhez (Előzetes beszámoló az 1993-94-es évi baracsi feltárásról) (Vorbericht über die Freilegung des Arpadenzeitlichen Gräberfeldes von Baracs (1993-1994). SMK 11. 227-238.
- A. LAKATOS**
2003. 10-11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon (Tărian, Romania) (Cemetery of the 10-11th Centuries at Köröstarján-Csordásdomb [Tărian, Romania]). ArchÉrt 128. 211-227.
- P. LANGÓ**
2007. Amit elrejt a föld...A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest.
- GY. LÁSZLÓ**
1940. Adatok a kunok tegezéről. Népr. Ért. 1940. 51-59.
1942. A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető. EM 47. 578-584.
1943. A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Cluj-Napoca.
1944. A honfoglaló magyar nép élete. Budapest.
1945. Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. Cluj-Napoca.
1976. A zempléni honfoglaláskori vezérsírról (Über das landnahmezeitliche Grab von Zemplén Auszug). ArchÉrt 103. 79-85.
1986. A magyar falu régészéről. In: A magyar falu régésze Méri István (1911-1976). Coord.: J. KOVALOVSKY. Budapest. 5-6.
1988. Árpád népe. Budapest.
1997. A honfoglaló magyar nép élete (ediție nouă). Püski.
- V-A. LĂZĂRESCU**
2008. Arheologia funerară. Schiță de abordare teoretică (Mortuary Archaeology. An Outline for Theoretical Approaches). AM 7. 55-77.
- O. G. LEVIŢKII, V. P. HAHEU, S. S. RJABCEVA**
2000. Djurdjuleštškaja nachodka v zerkale juvelirnoj mody X-XI vv (Giurgiulești Find in the Mirror of Jewellery Fashion of X-XI centuries). Stratum 5. 90-96.
- N. LINKA-GEPPENER**
1948. Kopyjvs'kyj skarb. AK 2. 182-191.

- A. LISKA
1996. X–XI. századi temető Örménykúton (Ein Friedhof aus dem X-XI. Jahrhundert in Örménykút). BMMK 16. 175–208.
- G. LŐRINCZY
1985. Szegvár-Szőlőkalja X. századi temetője (Das Gräberfeld von Szegvár-Szőlőkalja aus dem 10. Jh.). CommArchHung. 141-161.
- G. LŐRINCZY, Cs. SZALONTAI
1993. Régészeti adatok Csongrád megye 6-11 századi településtörténetéhez (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6-11 Jhs.) HOMÉ 30-31/2, 279-320.
- S. LUCY
1997. Housewives, warriors and slaves? Sex and gender in Anglo-Saxon Burials. In: Invisible People and Processes writing gender and childhood into European archaeology. Coord.: J. MOORE, E. SCOTT. Leicester.
- Fr. LUNDSTRÖM, L. HOLMGVIST OLAUSSON
2006. Det vikingatida bågskyttet i Birka-ett exemple på en framstående stridskonst med främmande inslag. Stockholm.
- R. LUPESCU
2005. Kolozsvár korai történetének buktatói (The Pittfals of the Early History of Kolozsvár [Cluj-Napoca, Romania]). EM 67. 3-4. 25-77.
- L. MADARAS
2006. Honfoglalás kori temető Szolnok határában. Újabb adatok a X. századi női viselet rekonstrukciójához (Gräberfeld Szolnok-Szanda Béke Pál halma aus dem 10. Jahrhundert. Neue Angaben zur Rekonstruktion der Landnahmezeitlichen Frauentracht). CommArchHung. 213-251.
- A. MADGEARU
1997. Continuitate și discontinuitate la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII (Cultural Continuity and Discontinuity at the Lower Danube in the VIIth-VIIIth Centuries). București.
2009. Denumirea Mării Negre în *Gesta Hungarorum* a notarului Anonim (The Name of the Black Sea in *Gesta Hungarorum* by Anonymous). EN XIX. 177-182.
- O. MAENCHEN-HELFEN
1978. Die Welt der Hunnen. Viena-Köln-Graz.
- L. MAKKAI
1944. Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. Századok LXXVIII. 163-191.
1988. Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: Erdély rövid története. Budapest. 235-408.
- J. MAKKAY
2005. A székelyek. Budapest.
2006. Hogyan lettek a blakokból románok. Flaccustól a román áfiumig. Budapest.
- J. MARCINIAK
1960. Cmentarzysko szkieletowe z okresu wczesnośredniowiecznego w Strzemieszycach wielkich pow. Będzin (Early Mediaeval inhumation burials at Strzemieszyce, the Będzin district). MW 5. 141-186.
- D. MARCU ISTRATE
2008. A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (The Roman Catholic Cathedral and the Bishops's Palace of Gyulafehérvár. The 2000-2002 archaeological research). Budapest.
- D. MARCU ISTRATE, A. ISTRATE, V. MORARU
2007. Sacru și profan într-un oraș european (1150-2007). Piața Huet-o punte peste timp. Brașov.
- A. MARCSIK
2002-2003. Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul de secol X din Cluj-Napoca, str. Plugarilor (Anthropological Study of Human Skeleton discovered at the 10th Century Cemetery from Str. Plugarilor, Cluj-Napoca). ActaMN. 39-40. II. 83-90.
- S. MÁRKI
1914. A magyar középkor. Budapest.
- V. MARTON
2005. La question de l'identité à travers l'étude des pratiques funéraires. In: Les petits cahiers d'Anatole. 19. 2-14.

- M. MARTIN
1974. Das Frauengrab 48 in der Pfarrkirche St. Martin von Schwyz. MHVK. 66. 139-142.
- R. MARTIN, K. SALLER
1957. Lehrbuch der Anthropologie. Stuttgart.
- R. MARSINA
1971. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislava.
- J. MATOLCSI
1983. A középkori nomád állattenyésztés keleteurópai jellegzetességei. In: Nomád társadalom és államalakulatok. Coord.: F. TÓKEI. Budapest. 281-307.
- S. MAYES
2002. The Archeology of human bones. New-York-London.
- A. MĂGUREANU
2007. Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50. De la manualul lui Roller la Tratatul de Istorie (Comments on the origin of romanians in the '50 from Roller's Manual to the History of Romania). SCIVA 58/3-4. 289-321.
- P. MEDGYESI
1992-1994. Az elek-téglagyári 10–11. századi temetőrészlet (Der Gräberfeldteil Elek-Téglagyár aus dem 10.–11. Jahrhundert). Savaria 22/3. 197–206.
- E. A. MELNIKOVA
1996. The Eastern World of the Vikings. Eight essays about Scandinavian and Easterns Europe in the Early Middle Ages. Göteborg.
- B. MENDE
2008. Archeogenetika és a honfoglaláskor népességtörténete: új módszer-régi kérdések. MT 169/10. 1188-1198.
- W. MENGHIN
1985. Die Langobarden. Stuttgart.
- K. MESTERHÁZY
1975. Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai (Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmezeitlichen Keramik). FA 26. 99-117.
1980. Ein landnahmezeitliche Sattel aus Ártánd. AAH 32. 295-308.
1989-1990. Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje (The metal workshop in the Upper Tisa region and the chronology of finds from the Conquest period). EMÉ 25-26. 235-274.
1994 a. Az úgynevezett tokaji kincs revíziója (Revision des sog. Tokajer Schatzes). FA 43. 193-242.
1994 b. Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. Századok 128. 2. 320-324.
1995. A magyar fejedelem és kísérete a 10. században (The reigning Princes of Hungary and their retinue in the 10th century). Századok 129. 5. 1033-1052.
1997. Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst. AAH 49. 385-419.
2000. Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból (Great moravian ornamental Buttons in the Magyar Graves hungarian Conquest period). CommArchHung. 211-227.
2009. *Langó Péter, Amit elrejt a föld...A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. L'Harmattan, Budapest 2007. 342. o. (recenzie). Századok 143/6. 1491-1496.*
- I. MÉRI
1944. Középkori temetőink feltárásmódjáról. ETF 174.
1964. Népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RF. Ser. II. 12. 1964.
1986. Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943. MNMAK 1.
- E. A. W. MILES
1963. The dentition in the assesmet of individual age in skeletal material. In: Dental Anthropology. Study of Human Biology. Coord.: D. R. BROTHWELL. 5. 191-209.
- M. MIŚKIEWICZ
1969. Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce (The Burial Rite in Mediaeval Cemeteries on Polish Territories). MW 6. 241-302.
- B. MITREA
1988. La nécropole birituelle de Sultana. Résultats et problèmes. Dacia N. S. XXXII. 91-139.

I. MITROFAN

1965. Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi (Découvertes archéologiques à Cluj et aux alentours). ActaMN 2. 657-666.

V. A. MOGIL'NIKOV

2002. Kurgany s soprovoditel'nymi zahoronenijami čučel konej v severo-zapadnom predgor'e Altaja (Barrows accompanied by stuffed horses' burials in North-Western Altai piedmont). RA 1. 122-136.

E. MOÓR

1938. Gyepüvédelem és településtörténet. NNy X. 113-139.

M. MUNTEAN

1999. Determinarea antropologică a scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Cioreni, județul Timiș (sec. X. d. Chr.) (Die anthropologische Bestimmung der Skelette aus der frühmittelalterlichen Nekropole von Timisoara-Cioreni [10. Jh. N. Chr.]). AB VII-VIII. 535-554.

M. MÜLLER-WILLE

1976. Das Bootkamergrab von Haithabu. Neumünster.

G. NAGY

1890. A magyar középkori fegyverzetről. ArchÉrt 10. 289-301. 403-416.

1893. a. A magyarhoni lovassírok. ArchÉrt 13. 223-234.

1893. b. A régi kunok temetkezése. ArchÉrt 13. 313-323.

1906. Karoling kori kard. ArchÉrt 26. 129-135.

1913. Erdély a honfoglaláskor idejében a régészeti leletek világánál. ArchÉrt 33. 268-275.

M. NAGY

2001. Ornamenta Avarica. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. In: A Kárpát-medence és a steppe. Coord.: A. MÁRTON. Budapest. 66-85.

I. M. NEPPER

2002. Hajdú-Bihar megye 10-11. századi sírleletei (Die Grabfunden aus dem 10-11. Jh. in Komitat Hajdú-Bihar). Budapest-Debrecin.

J. NEMESKÉRI, L. HARSÁNYI, Gy. ACSÁDI

1960. Methoden zur Diagnose des Lebensalter von Skelettfunden. Anthropol. Anz 24. 103-115.

J. NEMESKÉRI, P. LIPTÁK, B. SZÓKE

1959. Le cimetiére du XIe de Képuszta. AAH 11. 419-450.

L. NIEDERLE

1894. Bemerkungen zu einige Charakteristiken der altslawischen Gräber. MAG 24. 39-55.

1921. Slovanské starožitnosti. Život starých slovanů. Zaklady kulturních starožitnosti slovanských. Praga.

N. N.

1896. A honfoglalás és Erdély (Karácsony János könyvéről). EM XIII. 445-456.

J. NYÁRI

1873. A pilini Leshegyen talált csontvázakról. ArchKöz 9. 16-24.

R. S. ORLOV

1984. Srednedneprovskaja tradicija hudožestvennoj metaloobrabotki v X-XI. vv. In: Kul'tura i iskusztvo srednevekovogo goroda. Moscova. 32-52.

D. PANY, M. TESCHLER-NICOLA, T. PROHASKA, M. KUCERA

2006. Anthropologische Analyse. In: Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich). Coord.: F. DAIM, E. LAUERMANN. Mainz. 29-68.

I. K. PAP

2002. Téglás és téglakeretes temetkezések a Délkelet (Alföldön-Gräber mit Ziegeln und Ziegelrahmen in der südöstlichen Tiefebene). CommArchHung. 177-194.

N. PARÁDI

1978. István Méri (1911-1976). AAH 30. 241-244.

M. PÁRDUCZ, L. TARY

1945. Csongrád-vendelhalmi honfoglaláskori lelet (Les trouvailles de Csongrád-Vendelhalom de l'époque de la conquête du pays hongrois). FA 1-2. 189-199.

M. PARKER PEARSON

2001. The archaeology of death and burial, Texas A&M University Anthropology Series 3. Texas A&M University Press.

Șt. PASCU

1971. Voievodatul Transilvaniei I-IV. Cluj-Napoca.

P. PATAY

1957. Adatok a nógrádi dombvidék X-XI. századi történetéhez (Contributions á l'histoire du peuplement, aux Xe et XIe siècle de la region de colines de Nógrád). ArchÉrt 84. 58-66.

GY. PAULER

1888. Néhány szó hadi viszonyainkról. HK 1. 498-509.

1900. A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapesta.

P. PÉRIN

2008. Le mobilier funéraire de la tombe d'Aregonde. In: Rome les Barbares. La naissance nouveau monde. Coord.: E. BERARD, A. COSEDDU. Venezia.

Gh. PETROV

1996. Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Geoagiu de Jos (Rapport preliminaire sur les recherches archéologiques du complexe médiéval de Geoagiu de Jos, dép. De Hunedoara (Les campagnes de 1993, 1994, 1995). ActaMN 33. 403-415.

K. Z. PINTER

1999. Sabia și spada medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV) (Mittelalterliche Schwerter und Säbel in Siebenbürgen und im Banat). Reșița.

K. Z. PINTER, N. G. O. BOROFFKA

1999. Neue mittelalterliche Gräber der Ciumbrudgruppe aus Broos/Orăștie, Fundstelle Böhmerberg /Dealul Pemilor X8. In: Gedenkschrift für Kurt Horedt. Coord.: N. BORROFKA, T. SOROCEANU. Rahden. 313-330.

2001. Necropola de tip Ciumbrud de la Orăștie-Dealul Pemilor, punct X8 (La nécropole de type Ciumbrud d'Orăștie - "Dealul Pemilor). Apulum XXXVIII. 1. 319-346.

K. Z. PINTER-S. A. LUCA

1995. Necropola medieval timpurie de la Orăștie-Dealul Pemilor. Punctul X2/1992-93 (Das frühmittelalterliche Gräberfeld im Brooser Gebiet Böhmerberg/Dealul Pemilor Ausgrabungsstelle X2/1992-93). Corviniana 1995. 17-44.

2001. Der Böhmerberg bei Bross/Orăștie. Eine archäologische Monographie. Sibiu.

S. A. PLETNEVA

1981. Saltovo-majackaja kul'tura. In: Stepi Evrazii v epohu srednevekov'ja. Coord.: S. A. PLETNEVA. Moscova. 62-75.

W. POHL

1988. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr. München.

1991. Conception on Ethnicity in Early Medieval Studies. AP 16. 15-24.

2008. Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies. In: Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes. Coord.: V. SPINEI, C. HRIBAN. București-Brăila. 17-29.

I.-A. POP

1996. Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania. Cluj-Napoca.

R. POPA

1976. Streisângeorgiu. Ein Zeugnis Rumänischer Geschichte des 11-14. Jahrhunderts im Süden Siebenbürgens. Dacia N. S. XX. 37-64.

1991. Observații și îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie (Bemerkungen und ausrichtungen zur Geschichte Rumäniens um die letzte Jahrtausendwende). SCIVA 41. 3-4. 153-188.

D. POPESCU

1956. Cercetări arheologice în Transilvania. Săpăturile de la Vârșand. MCA II. 125-143.

B. PÓSTA

1896. A törtéti magyar pogánykori leletek (Funde aus dem Landnahmezeit in Törtel). ArchÉrt 16. 30-39.

1917. A gyulafehévari székesegyház sírleletei (Les trouvailles sepulcrales de la cathédrale de Gyulafehérvár.). *Dolg.* VIII. 1-155.
- P. PROHÁSZKA, L. RÉVÉSZ
2004. A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatainak tükrében. *JAMÉ XLVI.* 137-168.
- D. PROTASE
1956. Cercetările arheologice din 1953 în cetatea de la Alba Iulia. *SCI-Cluj VII/1-4.* 15-19.
- V. PRÖHLE
1911. Isten kardja a japánoknál. *Ethn* 22. 22-35.
- F. PULSZKY
1878. Néhány magyarországi és ősmagyar leletről (Einige Funde aus der Landnahmezeit). *MTAÉ* 17. 57-66.
1891. A magyar pogány sírleletek. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 14. Budapest.
- P. RACZKY, T. VIDA
2006. Bóna István (Heves 1930. február 10.-Dunaújváros 2001. június 4.). *Nekrológ. ArchÉrt* 131. 249-277.
2008. István Bóna (Heves, February 10, 1930-Dunaújváros, June 4, 2001). *AAH* 58. 365-371.
- P. RADOMĚRSKÝ
1955. Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě (The Dead-Obolus by the Slavs of Bohemia et Moravia). Praha.
- A. RĂDULESCU-E. GÁLL
2001. Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár (Timișoara)-Csóka erdő (Romania). *AAH* 52. 1. 155-193.
- R. RASHEV
2008. Bălgarskata eziceska kultura VII-IX vek (The Bulgarian Pagan Culture 7th – 9th Century). Sofia.
- M. REIHOLCOVÁ
1995. Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Katalóg. (Nitra).
- T. REUTER
1997. The recruitment of armies in the Early Middle Ages: what can we know? In: *Military Aspects of Scandinavian Society*. Coord.: A. NØRGÅRD JØRGENSEN, CLAUSEN B. L. Copenhagen. 32-37.
- L. RÉTHY
1890. A székelyek és a magyar honfoglalás. *Ethn* 1890. 20-30.
- L. RÉVÉSZ
1984-1985. Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der grossfamiliären Gräberfeldern bei den landnehmenden Ungarn). *MFME* 1984-85. 615-639.
1985. Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez (Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit ungarischen Landnahme). *AAA V.* 35-47.
1989. Líra alakú csatok a Kárpát-medencében (Lyraförmigen Schnallen im Karpaten-Becken). *HOMÉ* 27. 513-541.
1994. Vezéri sírok a Felső-Tisza vidékén. In: *Honfoglalás és régészet*. Coord.: L. KOVÁCS. 139-150.
1996. A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.). Miskolc.
1997 a. Kristó Gyula könyvéről. *Századok* 131. 1. 215-233.
1997 b. Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen (Ein landnahmezeitlichen Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely). *MFME-StudArch* 3. 169-195.
1999. a. Emlékezzetek utatok kezdetére....Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Budapest.
1999. b. Honfoglalás kori temető Tengőd-Hékútpusztán (Friedhof aus der Zeit der Landnahme in Tengőd-Hékútpuszta). *HOMÉ* 37. 267-299.
2001. Aranyosztás Balotán (Goldenes Ackerfeld in Balota). Budapest-Kiskunhalas.
2002. Honfoglalás kori temető Tiszánána-Cseh-tanyán (Landnahmezeitliches Gräberfeld im Tiszánána-Cseh-Gehöft). *FA* 49-50. 262-303.

2008. Heves megye 10-11. századi temetői (Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10-11. Jahrhundert). Budapesta.
- A. RIEGL
1927. Spätromösche Kunstindustrie. Viena.
1989. A későrómai iparművészet. Művészet és elmélet. Budapesta.
- Á. RITOÓK
1984. A templomkörüli temetkezés kezdetei Magyarországon. Árpád-kori temetkezések Veszprémfajszon. Lucrare de licență. Budapesta.
2004. Szempontok a magyarországi templom körüli temetők felfedezéséhez. In: „*Es tu scholaris*”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Coord.: B. F. ROMHÁNYI, A. GRYNÆUS, K. MAGYAR, A. VÉGH. Budapesta. 115-124.
2007. A templom körüli temetők felfedezése (The discoveries of the Medieval Churchyards). In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Satu Mare.* 249-276.
- S. S. RJABCEVA
2005. Drevnerusskij juvelirnyj ubor. Sankt Petersburg.
- S. S. RJABCEVA, R. RABINOVICI
2007. K voprosu o roli vengerskogo faktora v Karpato-Dnestrovskih zemljah v IX-X vv (Cu privire la factorul ungar în istoria ținuturilor nistrene în secolele IX-X). *RevArh.* 195-230.
- A. RÓNA-TAS
1983. A nomád életforma genéziséhez. In: *Nomád társadalom és államalakulatok.* Coord.: F. TÖKEI. Budapesta. 51-65.
- M. ROSKA
1913. Árpád-kori temető Vajdahunyadon (Sepulture de l'époque d'Arpad, á Vajdahunyad). *Dolg.* IV. 166-198.
1914. Árpád-kori temető Várfalván (Cimetiere Arpades a Varfalva). *Dolg.* V. 125-168, 167-187.
1927. Emlékek a magyarság erdélyi honfoglalásához. Márki Emlékkönyv. Cluj-Napoca. 132-138.
1934. Das gepidische Gräberfeld von Vereşmort-Marosveresmart. *Germania* 18. 123-130.
1936. A honfoglalás és Erdély. In: *A történeti Erdély.* Coord.: M. ASZTALOS. Budapesta. 162-173.
1941. Előszó. *Közl.* I. 3.
1944. A gyulafehérvári (Alba Iulia, Alsófehér M.) viking bronzkardokvég (Das Wikinger Ortband aus bronze von Gyulafehérvár [Alba Iulia] kom. Alsó-Fehér [Alba de Jos]). *Közl.* IV. 102-108.
- B. ROWLAND
1970. Zentralasien. Baden-Baden.
- F. W. RÖSING
1988. Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmassen. In: *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Band I.,* 586-600.
- A. RUSH
1941. *Death and Burial in Christian Antiquity.* Washington.
- G. T. RUSTOIU, M. CIUTĂ
2008. Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea - Veresmort (jud. Alba) (The Grave of an Avar rider recently found at Unirea-Veresmort [Alba County]). *Apulum* 45. 71-98.
- C. C. RUSU, B. GERGELY
2004-2007. Cimitirul medieval din Piața Unirii – Cluj (Der Mittelalterliche Friedhof von Einheitsplatz - Klausenburg). *ActaMN* 41-44. II. 41-44.
- M. RUSU
1975. The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transylvania in the 9th-11th Centuries. In: *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania.* Coord.: M. CONSTANTINESCU, Șt. PASCU-P. DIACONU. 201-219.
- B. A. RYBAKOV
1982. Die Kultur des mittelalterlichen Nowgorod. In: *Wikinger und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostsee-völker.* Coord.: J. HERRMAN. Berlin. 239-262.
- A. SACERDOȚEANU
1933. *Marea invazie tătară și sud-estul Europei.* București.
- S. SAINT QUENTIN
1965. *Histoire des Tatares.* Paris.

P. SAS

2003. Buday Árpád kolozsvári évei. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Coord.: S. PÁL-ANTAL, G. SÍPOS, A. W. KOVÁCS, R. WOLF. Cluj-Napoca. 495-505.
2004. Herepei János és Kolozsvár (1891-1970). In: J. HERPEI, Kolozsvár történeti helyrajza. Cluj-Napoca. 682-692.

T. SĂLĂGEAN

2005. Petru Iambor (autobiografie). In: Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII). Cluj-Napoca. 319-321.
2006. Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI. Cluj-Napoca.
2007. Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional. Cluj-Napoca.

G. SCHRAMM

1997. Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai kontinuitás helyének meghatározásához. Debrecin 1997.

M. SCHULZE-DÖRLAMM

1988. Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. JRGZ 35. 373-478.
2006. Spuren der Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts. In: Heldengrab im Niemandsland. Ein frühungarischer Reiter aus Niederösterreich. Coord.: F. DAIM. Mainz. 109-122.

K. CS. SEBESTYÉN

1932. "A sagittis Hungarorum". A magyarok ija és nyila. Dolg.Szeg 8. 167-255.

V. V. SEDOV

1982. Ostslawen, Balten und Esten. In: Wikinger und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostsee-völker. Coord.: J. HERRMAN. Berlin. 239-262.

L. SELMECZI

- 1979-1980. Avarkori és X-XII. századi magyar köznépi sírok Rákoczfalván. SZMMÉ. 141-172.

T. SJØVOLD

1990. Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. J.H.E. 5. 431-447.

M. SJØVOLD-H. HANÁKOVÁ

1978. Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. Homo 29. 53-69.

O. SOSZTARITS

1993. Csepreg-Szentkirály. RF. I. 45. 59-60. 92. sz.

D. SPÂNU

2007. Piese de orfevrărie din Dacia din secolele II a.Chr. - I p. Chr. Disertația de doctorat. București.

V. SPINEI

1982. Săpăturile de la Trifești (jud. Iași). MCA XVI. 237-242.
1985. Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici. Iași.

SRH (=)

1999. Scriptores rerum Hungaricarum. I-II. Edendo operi preafuit Emericus Szentpétery. Szovák K.-Veszprémy L. kiegészítéseivel. Budapesta. (ediția a II-a).

I. STAMATI

2002. Cercetarea istorico-arheologică cu privire la secolele V/VI-VII. p. Chr. în Republica Moldova, între anii 1950-1990. EN XII. 183-202.

S. STANISLAV

1991. Starobîlgarski remcin ukrasi ot Nationalnaja Arheologiceski Muzei (Altbulgarischen Gürtelschmucke aus dem Nationalen Archäologischen Museum). RP 22. 5-70.

L. STEINER, Fr. MENNA

2000. La nécropole du pré de la cure à Yverdon-les-Bains (IVe-VIIe s. ap. J-C.). Lausanne. 2000.

O. L. ȘOVAN

2005. Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjacov de la Mihălășeni (jud. Botoșani). Târgoviște.

J. GY. SZABÓ

1964. Honfoglalás kori sírok Eger-Répástetőn (Gräber aus der Landnahmezeit in Eger-Répástető). EMÉ II. 105-137, 138-139.

- 1970-1971. Gótikus pártaövek a kishánai vár temetőjéből (Spätmittelalterlichen Prunkgürteln aus dem Burg-Friedhof von Kishána). EMÉ VIII-IX. 57-90.
- 1978-1979. Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV.: A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. (Árpádenzeitliche Siedlung und Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV.) EMÉ XVI-XVII. 45-136.
1984. A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben (Einige Kennzeichen des orientalischen Christentums in den Bestattungen). JPMÉ 23. 83-97.
- K. SZABÓ**
1887. Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Magyarország történeti forrásai. I. 4. Budapest.
- T. A. SZABÓ**
1942. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai. Cluj-Napoca.
- CS. SZALONTAI**
2001. In: Bolgárok a IX. századi Kárpáti-medencében? In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Coord.: A. MARTON. Seghedin. 106-129.
- I. SZATMÁRI, CS. VÁGÓ**
1993. Medgyesegyháza területének településtörténete az őskortól a törökvilág végéig. In: Medgyesegyháza 1893-1993. Tanulmányok a nagyközséggé alakulás centenáriuma tiszteletére. Coord.: F. SZABÓ. 8-66.
- GY. V. SZÉKELY**
1983. Hetényegyháza-Belsőnyír, Zana tanya. RF. I. 36. 81. 153. sz.
- Z. SZÉKELY**
1990. Necropola medievală de la Peteni (com. Zăbala, jud. Covasna) (Das mittelalterliche Gräberfeld von Székelypetőfalva [Gemeinde Zabola, Kom. Covasna]). SCIVA 41. 87-1990.
1994. A zabolai (Zăbala-Románia) kora középkori temető (Das mittelalterliche Gräberfeld von Zabola/Zăbala - Rumänien). VMMK 19-20. 277-305.
- L. SZEGFÜ**
1994. Ajtony In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Coord.: GY. KRISTÓ. Budapest. 32-33.
- B. SZŐKE**
1941. Honfoglalás kori magyar sírok Naszvadon (Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad). FA 3-4. 214-224.
1962. A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. 1. Budapest.
- B. M. SZŐKE**
2002. Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingerzeit. ZM 11. 247-266.
- B. M. SZŐKE, L. VÁNDOR**
1987. Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló). FAH. Budapest.
- G. SZÖLLŐSY**
2001. Mi célt szolgált a szablya fokéle? Kísérleti megközelítések. HÚ XII. 275-280.
- SZ. SZUROMI**
2005. A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12-13. század) (Burials in the churchyard as reflected in medieval church discipline). In: A középkori templom körüli temetők kutatása. Coord.: Á. RITÓÓK, E. SIMONYI. OH. 9-12.
- J. SZÚCS**
1997. A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest.
- K. TAGÁNYI**
1890. A honfoglalás és Erdély. Ethn 1. 213-224.
- M. TAKÁCS**
1997. A 10. századi magyar-szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről). Századok 131. 1. 168-214.
2006. Három nézőpont a honfoglaló magyarokról (Three opinions regarding the Hungarian conquerors), Dolgozatok-Új sor. I (XI). 67-98.
- D. Gh. TEODOR**
1981. Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI. e. n. Iași.

2003. Topoare medievale timpurii în regiunile carpato-nistrene (Haches du haut Âge dans les régions Carpato-Dniestriensis). In: In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european. Coord.: D. MARCU ISTRATE, A. ISTRATE, C. GAIU. 185-200.
- S. TETTAMANTI
1971. Zalavár községi I. sz. XI. századi temető. ArchÉrt 98/2. 216-244.
1975. Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissitten im 10.-11. Jh. im Karpatenbecken). StCom 3. 79-112.
- E. A. THOMPSON
2003. A hunok. Debretin.
- A. TOČIK
1968. Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. A. Sl. Cat. 1968. 3.
- K. TORMA
1864. Adalék észak-nyugati Dácia-föld és helyiratához. Pesta.
1889. A limes dacicus felső része. Budapesta.
- T. TOTEV
1982. The Preslav Gold Treasure. Sofia.
- Z. TÓTH
1930. Attila's Schwert. Budapesta.
- GY. TÖRÖK
1956. A szobi Vendelin földek X-XI. századi temetője (Le cimetière des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin” de Szob). FA 8. 130-136.
1962. Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhunderten. ArchHung XXXIX. Budapesta.
- B. G. TRIGGER
1988. A history of archaeological thought. Cambridge.
- O. TROGMAYER
1962. X-XII. századi magyar temető Békés-Povádzugon (Ein ungarische Friedhof in Békés). MFME 1962. 9-38.
- A. A. TÜRK
2005. Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000-2001. évi ásátásokról). (The excavation of a churchyard from the Árpadian Era at Szentes-Kaján). In: A középkori templom körüli temetők kutatása. Coord.: Á. RITOÓK, E. SIMONYI. OH. 213-219.
2009. Adatok és szempontok a Kárpát-medence X-XI. századi hagyatékában megfigyelt sírformák és temetkezési szokások klasszifikációjához. In: Avarok, Bolgárok, Magyarok. Coord.: F. VINCZE. 85-127.
- I. M. ȚIPLIC, S. COCIȘ, S., V. VOIȘIAN
2004. Descoperiri medievale timpurii în Cluj-Napoca, str. V. Deleu (Early Medieval Discoveries in Cluj-Napoca, str. V. Deleu). RB 18. 195-208.
- J. URLACHER, Fr. PASSARD, G. MANFREDI
1998. La nécropole mérovingienne de la Grande Oye à Doubs. Saint Germain-en-Laye.
- D. URSUȚIU
1997. Drumul roman imperial în vatra municipiului Cluj-Napoca (The Imperial Roman Road at the entrance of Cluj-Napoca city). ActaMN 34. I. 597-604.
1999. Considerații privind drumurile de acces în orasul Napoca. In: Napoca 1880 de ani. Cluj-Napoca.
- A. UZSOKI-B. SZŐKE
1962. Honfoglalás kori magyar sírok Páliban (Gräbers zur ungarischen Landnahmezeit von Páli). Arrabona IV. 9-24.
- P. VÁCZY
1938. Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Coord.: SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapesta. 215-265.
- K. VÁLYI
2000. Régészeti emlékek. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Coord.: GY. KRISTÓ, F. MAKK. Seghedin. 365-385.
- I. VÁSÁRY
2003. A régi Belső-Ázsia története. Budapesta.

A. VELTER

2002. Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic, secolele V-XII. București.

L. VESZPRÉMY

2000. Gesta Hungarorum. A középkori krónikairás kezdetei. In: In: Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Coord.: E. MAROSI. 548-549.

G. VÉKONY

1988. Dákok, rómaiak, románok. Budapest. 1988.

2002. Magyar Östörténet-Magyar Honfoglalás. Budapest.

T. VIDA

2003. A korai és a közép avar kor (568-7/8 század fordulója). In: Magyar régészet az ezredfordulón. Coord.: ZS. VISY. Budapest. 302-308.

Z. VINCZE

2003. A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Coord.: S. PÁL-ANTAL, G. SÍPOS, A. W. KOVÁCS, R. WOLF. Cluj-Napoca. 640-657.

2004. Létay Balázs – derékba tört régészpálya. KM 1. 35-58.

2005. Roska Márton, a kolozsvári régészeti megalapítója. Honismeret. 33/5. 7-15.

Z. VINSKI

1970. O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Siska (Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak). VHAD Ser. III. 4. 45-92.

S. VIȘENOIU

2003. Vasile Pârvan sau de la Epistheme la Philosophia (1882-1927). In: Arheologia clasică în România. Primul secol. Coord.: A. BARNEA. Cluj-Napoca. 2003. 185-205.

N. VLASSA

1967. Tot despre locul de descoperire a sabiei "de la Morești" (Abermals über den Entdeckungsort des Schwertes von „Morești"). ActaMN 4. 511-512.

V. VORNIC

2006. Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești (The Sântana de Mureș-Černjachov type Settlement and Necropolis from Budești). Chișinău.

J. WARRY

1980. Warfare in the Classical World. Salamander Books.

B. WEISZ

2007. Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és –kereskedelem történetéhez (Contributions to the History of Salt-tax and Trade in the Age of the Árpáds). AH CXXV. 43-57.

B. WEWERKA

2004. Spätantike Gräber im Bereich der Burggartengasse in Mauter a. d. Donau – ein Vorbericht. In: Zentrum und Peripherie-Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Coord.: H. FRIESINGER, A. STUPPNER. MPK 57. 411-430.

St. WITLJANOV

1990. Ein vergoldetes Silbermedaillon aus Preslaw. AAH 42. 195-204.

M. WOLF

1992. Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod). JAMÉ XXX-XXXII. 387-436.

2004. Niellódíszes bronzcsat Edelény-Borsodról (Niello Geschmückte Bronzeschnalle von Edelény-Borsod). HOMÉ XLIII. 139-159.

X. Y. Z.

1897. A honfoglalás és Erdély. Írta Dr. Karácsonyi János. (*Katholikus Szemle*, 30, 1896). Századok 1897. 225-230.

V. YOTOV

2003. The Vikings on the Balkans. Varna.

2004. Vbopbazsenieto i sznarjazsenieto. Ot bilgarszkoto srednovekovie (VII-XI vek). F. I.

2007. A note on the „Hungarian Sabers” of Medieval Bulgaria. Coord.: Fl. CURTA. Granshville. 327-338.

I. ZICHY

1917. A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. Turán. 152-165.

H. ZOLL ADAMIKOWA, E. DEKOWNA

1999. The hoards of the Zawada Lanckoronská. Warsaw.

A. ZRÍNYI

1976. Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperirile arheologice din secolele IV-XIII. Marisia 6. 125-151.

T. A. ZSERBAKOVA-E. F. TAZSI-N. P. TELNOV

2008. Kocsevicseszkie drevnosti nizsnego podnecrobja. Chișinău.

A. ZSOLDOS

1999. A szent király szabadjai. Budapest.

Capitolul XI.

AT CROSSROADS. ARHEOLOGICAL DATA CONCERNING THE TERRITORY OF CLUJ-NAPOCA CITY IN THE 10TH AND 13TH CENTURIES (SUMMARY)

As a science, archaeology is local from the point of view of the data type it uses but it should be universal given its character of its analysis, because it researches and analyses the connections and contacts of various types (some, from a geographic perspective, even between vast areas) and their consequences on all aspects of social and human life. The present work, starting from the analysis of funerary rituals and the archaeological material, synthesizes the evolution of the micro region of Cluj in an East, North and Central European cultural and geographic context from the tenth to the thirteenth century. The volume attempts to be a micro regional archaeological synthesis, a pluri-disciplinary approach of the specific research issue of the tenth–thirteenth century period, parallel to the publication of previously unpublished research which is a task so necessary to archaeology as a science. Materials discovered in 1896, 1914, 1936, 1942, 1943, 1944, 1986, and 2006 are presented here for the first time. (see *pl. 1-61.*)

The archaeological research of tenth–thirteenth century necropolises in Cluj, even if one also takes into consideration the isolated finds around the city (Cluj-Plugarilor Street), remains at a very low level even after 100 years of research. As seen in figure 4, none of the necropolises was fully researched. Out of 264 tombs, which contained 265 skeletons, only 198 were published in specialized periodicals, but in ways which often do not even meet the scientific requirements specific to the twentieth century, not to mention those set during the twenty first century. (see *fig. 3*)

The situation is even more tragic from the point of view of physical anthropology and paleozoology. Only one skeleton (discovered in tomb 10 in Zápolya Street) of the 264 tombs was analysed anthropologically and it was published by a famous specialist, A. Marcsik, but without archaeological data. Paleozoological analyses are in an even worse situation. Except for the horse and sheep bones from tomb no. 10 in Zápolya Street, no other paleozoological remain was analyzed.

The city of Cluj was formed near the Lesser Someş River, in the area of the Roman ruins. Starting from this situation, one can say that the city developed due to its geographical position, at the intersection of important roads that crossed its territory. Roads coming from the west and those from the north and south of Transylvania met on the territory of the ancient city, as they still do in the modern period. Archaeologically, the importance of this strategic location can be traced in the fifth and sixth centuries (through the royal Gepidic discoveries of great importance in a wider European context from Cluj-Polus Center, Cordoş, and Lona) and also in the medieval period. It becomes apparent that during the fifth and sixth centuries, the Gepidic kingdom was centered in the area of the city of Napoca. (see *pl. 1.*)

The Roman city obviously determined the creation of the medieval one. Specialists call this phenomenon continuity of ruins; its importance must not be overestimated, nor underestimated.

Beginning with the tenth century, one can record in this micro region of Cluj the phenomena of conquest, immigration, and territorial and administrative organization called the Hungarian conquest period (*honfoglalás kora* in Hungarian, the romantic expression literally meaning the conquest of the homeland era). According to literary sources, starting from the tenth century, a new people, *gens hungarorum* or the *turkoi* settled in the wide areas of the Carpathian Basin. The only question is where, on such a wide area? Archaeology remains, in this domain, the most important source, in combination with physical anthropology. Hungarian conquest archaeology has one of the oldest traditions in Europe, the first conqueror's tomb being discovered in 1834 in the area between rivers Danube and Tisa, in Ladánybene-Benepuszt (in the present-day Bács-Kiskun County). The discovery was published the next year, in excellent printing conditions.

There is something we must make clear from the very beginning: the archaeological culture of the „Hungarian conquerors” cannot be related to a specific ethnical group but rather to a regional culture (in a macro regional context) which was typical for the wide area of the Carpathian Basin in the tenth century.

Tenth-century archaeological inventories, especially from necropolises, certainly do not belong to a population with a homogenous ethnical identity. Such identities did not even exist in that period. Even very subjective narrative sources mention the use of two languages, but also the quick assimilation of Slav-speaking populations.

The relation between ethnicity and material culture (in this case archaeological culture) is mobile, unstable, and fluid. One cannot clearly identify in tombs the remains of individuals belonging to one ethnic group or the other. It is not ethnical identities detectible in the archaeological inventory but various distinctive cultural archaeological signs, traditions, relations, and blending that can usually be only indirectly related to different identities. One must also say that any human being can have several identities, so we only subjectively choose ethnical one, such as „Avar” or „Hungarian conqueror” because in any other given period of time some other identities could have been more important than during the eighteenth and nineteenth centuries. Under this respect, the archaeology of the „conquest period” does not talk about Magyars but about „homeland conquest period” (honfoglalás kora) or conquerors (honfoglalók), terms without ethnical connotations. We mention that no population mentioned in narrative sources in the Carpathian Basin in the early medieval period can be associated or identified with any anthropological type or types, and no anthropological type can be associated with any ethnic group.

At the beginning of the eleventh century these territories were integrated in the structure of the multiethnic or, better said, multilingual kingdom established by Stephen I (1001–1038).

In this sense, Dušan Čaplovič's words on the evolution of ethnicity in the medieval Hungarian Kingdom are very relevant: „It is indisputable that the history of both Slovaks and Hungarians is a part of the Old-Hungarian history (11–15/16th century) in which the Slovenes-Slovaks of Central Europe established themselves as an important community (through its elites) took part in the construction of the Hungarian Kingdom.”

After the military campaign of 1003 initiated by the first ruler of the Hungarian Kingdom (who was sanctified in 1083 under the name of Stephen the Holy) against Gyula Prokuj who fell prisoner, the area between Larger Someş and Mureş rivers began to be organized in counties and the territory south of River Mureş became in its entirety a royal domain. Stephen's entire four-decade rule stood first of all under the sign of political, administrative, and religious organization.

A bishopric following western models was established in 1009 in Alba Iulia. Starting from its first Christian century, the material culture of the Hungarian Kingdom became in the eleventh and twelfth centuries so uniform (at a macro regional level) that it is often impossible to distinguish between males and females without anthropological analysis.

One of the first issues discussed in this book is that of the appearance of the first cultural elements belonging to the conquerors of the Carpathian Basin in the area of Cluj. These are represented by funerary discoveries (elements of funerary rituals and of material culture part of the funerary inventory). It is a well known fact that historians of the nineteenth and the beginning of the twentieth century placed the conquest of the Transylvanian Plateau only after 1003, when Stephen I organized a campaign against Gyula.

Archaeological finds in the Transylvanian Plateau have led to the radical re-writing of this concept: at the beginning of the twentieth century (through the discoveries in Gâmbaş and Cluj-Zápolya Street), cultural elements of the „conquest era” became known in this areas as well, so the sociological and military phenomenon known as migration-conquest reached the Transylvanian Plateau.

On the basis of archaeological materials, the area of Cluj was conquered in the first part of the tenth century. As for the evolution of the micro region, several questions can be addressed: 1. Who occupied the area of Cluj?; 2. When did those communities occupy the area and until when did they use the necropolises in question?; 3. Continuity-discontinuity what was the biological and cultural relation between the population from the eleventh century and that from the tenth century?; 4. The area of Cluj between the eleventh and the thirteenth century.

Comparative analysis of the weight of precious metal artefacts found in the tenth-century necropolis in Cluj-Zápolya Street and the eleventh–twelfth-century one in Cluj-Mănăştur.

1. First of all, what type of community occupied the area of Cluj in the tenth century? Starting from the twentieth century, Hungarian historiography concluded that it was certain clans (nemzetségek) who conquered the area, and even identified the extended families Agmánd and Zsombor which were mentioned by Anonymus, an unidentified author writing in the twelfth or the thirteenth century. We offer three arguments in support of a different interpretation:

Almost all types of burials containing horse remains known in the Carpathian Basin are attested in the necropolises in Plugarilor and Zápolya Streets. The phenomenon is extremely rare and rather strange. One can only interpret it as an indicator of the heterogeneous origin of these communities. We must mention that through the term heterogeneous we not envisage ethnical differences (an aspect impossible to follow in archaeological discoveries) but a community with members having a different understanding of their

individual origin and whose personal identities were first of all marked by their military status. This military status is clearly indicated by the great number of weapon types deposited as funerary inventory, especially the great number of sabres. Unfortunately, in the absence of genetic analyses one cannot know if and what type of genetic relations existed among the individuals buried in these necropolises.

In the 40 tombs from 3 necropolises researched so far in Cluj and dated to the tenth century, we were able to record 10 sabres representing 25 % of the inventory in these tombs. We try to illustrate our observations in the following comparative table in which we included the areas of the Upper Tisa but also other necropolises in different regions of the Carpathian Basin:

Necropolis	No. of tombs	No. of sabres/swords and their percentage in the necropolis
Upper Tisa region		
Karos necr. I–III	105	11 sabres (10, 47 %)
Kenézlő I–II. cemetery	50	5 sabres (10, 00 %)
Rakamaz-Strázsadomb	9–10	1 sabres, 1 sword with sabre handle (10, 52 %)
Szabolcsveresmart-Szelérd domb	8	1 sabre, 1 sword (25 %)
Coma (Ukrain)	60	1 sabre, 1 sword, 1 sword with sabre handle (5, 0 %)
Tiszaeszlár-Bashalom II.	13	3 sabres (23, 07 %)
Tiszabездéd	17	3 sabres (17, 64 %)
other areas of the Carpathian Basin		
Kál-Legelő	68	2 sabres (2, 94 %)
Miskolc Repülőtér	25	1 sabre (4, 00 %)
Püspökladány-Eperjesvölgy	640	2 sabres (0, 31 %)
Sárrétudvar-Hizófold	262	2 sabres (0, 76 %)
Csongrád-Vendelhalom	50	4 sabres (8, 00 %)

The number of sabres (of attack weapons) found in necropolises in Cluj often surpasses the percentage of those discovered in necropolises from the Upper Tisa region.

Such a concentration of sabres can be identified in no other necropolis from the Carpathian Basin, so one must ask how this archaeological phenomenon can be explained. Is it just a result of the state of research or a sociological phenomenon typical for the tenth century?

We need to note that a much greater number of sabres were grouped in the necropolises from the Upper Tisa region and the funerary inventory composed of gilded silver and gold artefacts is much richer than the inventory of tombs in Cluj. Further more, the quantity of western European, Byzantine, and Arab coins shows that the importance of the two micro regions (centers?) cannot be compared from a political and military perspective in the tenth century.

The large quantity of weapons and the extremely varied funerary customs remind us of what specialists in necropolises call the „military suites” typical for the Early Middle Ages in Europe. If one looks at tenth-century Europe, this social and political aspect must not surprise us. In the Viking world there were personal suites called *hird*, while the Slav-Vikings had the *družina*.

Of course, such elements are not completely similar, but in their great part they reflect the social and military realities of the Early Middle Ages, a period with a militarized society and heroic-military ideals and values.

From a logical point of view, the emergence of a military center can be caused by two very important facts:

The military and economic control of the roads leading west, south and north in the tenth century. Our topographic observations which stated that these groups of tombs were placed along the Roman road which could have been still in use in the tenth century make our observation more plausible. We could also add the

international character of the funerary inventory in these tombs as an argument in favour of our hypothesis. (see *pl.* 42)

The need to oversee the communities dealing with salt extraction in the area of Cluj. One must mention the fact that during the Arpadian era as well (from the eleventh to the fourteenth century), the back bone of the royal estate near the fortification in Cluj (Mănăştur) was the salt area in Cojocna.

In our opinion, the necropolises from the area previously called Kövespad are an indirect consequence of this situation. The topographical situation of the necropolises places this observation in a clear light: these cemeteries and these communities therefore settled in the area where the Roman roads split (as symbol of the above-mentioned continuity of ruins), on the upper terraces of River Someş from where the entire valley could have been overseen.

Another issue closely related to this problem is the correlation between the members of the military suites and the status of mercenary soldiers. Are there certain indicators suggesting the nature of such statuses? According to T. Reuter the only difference between the status of the two groups was that the first could have been members of the political community which they served, while the latter did not have such rights. Unfortunately, in the present state of research, the archaeological material in Cluj cannot lead to such differentiations. One reason for this is the fact that the necropolises have not been fully researched and another is the lack of genetic analyses. Still, observations of status difference can be attempted from tombs 3 and 13 in necropolis III in Karos and tomb A in Székesfehérvár-Rádiótelep.

The second question referred to the relative chronology of these necropolises in trying to find out when they started to function and when they were abandoned. As we tried to demonstrate on the basis of the archaeological material throughout chapters 3 and 4, the cemeteries in Kalevala I, Plugarilor Street and Zápolya Street were used in the first decades of the tenth century. The latest burials there can be dated to the last quarter of the tenth century. We suspect that, as explained in chapter III, the „pagan” burials looted in the eleventh century can be related to new colonists.

Before approaching a very problematic issue (deriving from the sentimentalism typical to the romantic age of the nineteenth century and the national-communist times), that of continuities and discontinuities in the material culture and funerary rituals in the area of Cluj, one must first settle the theoretical benchmarks of these notions, stating what we understand by continuity and discontinuity and when can they be used.

In the eighteenth and nineteenth centuries, just as in the twentieth century, historians believed it was possible to trace in a linear fashion cultural continuity until the most ancient times and that through this scientific method (*sic!*) it was possible to trace the history of a people down to its roots (it was not very clearly argued, but they must have envisaged the biological roots).

We can thus state that they believed in a linear historical evolution most clearly indicated by language, equating languages and peoples.

In fact, such terms of continuity and discontinuity do not exist. Absolute cultural and demographic discontinuities cannot be traced. This would be very unusual case.

The phenomena of continuity and discontinuity can be followed in parallel in one and the same period and area. Which of the two receives more attention depends entirely on the specialist making the analysis.

The concept of continuity cannot explain anything. It is in fact a relative (sentimental?) position towards an issue. Sebastian Brather noted that „... ethnical identity can be preserved through cultural discontinuities and there are cultural continuities in the case of ethnical ruptures.” Starting from this statement, it becomes clear that cultural continuity (archaeological materials) alone cannot lead to conclusions about ethnical continuity.

After this introduction, we try to follow the possibilities of cultural continuity-discontinuity among the necropolises dated to the tenth and eleventh centuries. In our chronological analysis (chapter 8) we clarified the fact that tenth century necropolises have, from a chronological perspective, no immediate connection to those dated to the eleventh century. More clearly, on the basis of the typological chronology of the artefacts, one can say that there is a chronological rupture of about half a century between the two types. Nevertheless, we tried to see what kind of relation or rupture can be observed between funerary rituals and elements of material culture in the necropolises in the Kövespad area (Kalevala, Plugarilor and Zápolya Streets) and those in Cluj-Mănăştur-Calvaria and the Central Square.

As for the funerary rituals, besides very general elements (inhumation, west-east orientation of the skeletons wrongly considered as Christian by most Romanian archaeologists, the position of the arms), there

are no similarities between the funerary rituals of the two centuries.

Just as relative is the continuity of material culture and equally disproportionate are indicators of discontinuity. Most elements of decorations and jewels typical to the tenth century are missing from eleventh-century burials (simple, temple rings, grape bunch type earrings, buttons decorated with granules, etc.). Belt garnishes (appliqués, belt buckles), weapons (sabres, bows, arrowheads, arrow quivers), and horse tack elements (stirrups, bridles, harness appliqués) are also missing. Other parts of dress elements appear instead (temple rings with S-shaped ends, types of finger rings unknown in the tenth century) and the funerary rituals extend to comprise offerings (Arpadian era denarii). Only a few material culture elements are used in the eleventh century as well (a single simple temple ring and a band-like finger ring), these being the only elements of continuity, the only cultural links which connect the tenth and eleventh centuries. (see *pl.* 73.)

We can thus conclude that: from an archaeological perspective, in the case of necropolises from the area of Cluj one cannot trace any sign of cultural continuity.

Was this the period of a massive cultural change and/or colonization with new population initiated by the state structures? We need to mention that the noted archaeological rupture does not necessarily equal a biological rupture point.

A solution to this problem may only come from DNA analysis of skeletons from tenth and eleventh-century cemeteries. Only after this type of analysis we could decide if the tenth-century population had any biological connection to those of the subsequent centuries.

Archaeologically there is a very great difference between the funerary rituals and the material culture of tenth and eleventh–thirteenth-century necropolises in the area of Cluj.

At first sight, it could only be explained by the colonization of a new population. Unfortunately, as underlined by the late Gyula Kristó, there is no data available on population colonization, movement, and displacement in the eleventh century and the same is true for the area of Cluj.

From an archaeological perspective it is rather clear that populations using the eleventh-century necropolises in Alba Iulia, Moldovenești, Hunedoara, Dăbâca reached the Transylvanian Plateau during the eleventh century, so one cannot exclude colonization and displacements in the area of Cluj as well, or the contrary would be surprising.

It is a common place in specialized literature the fact that tenth-century necropolises are „rich” in inventory and those dated to the Christian era are „poor”. The issue is more nuanced, so we tried to compare the quantity of precious metals in a necropolis dated to the end of the tenth century (in Zápolya Street) to that of similar metals in a necropolis used in the eleventh and twelfth centuries (Mănăștur).

From the part of necropolis from the tenth century, artefacts made of silver and gold were recorded 11 tombs, weighing in total 118.6 grams, so one tomb contained on average 12,20 grams of silver. Out of these 11 tombs, only in 2 the quantity of precious metal was more significant, almost exclusively silver. One needs to notice the high quality of the temple rings which can be compared under this respect to the similar items discovered in the necropolis in Mănăștur, and the grape bunch type earring which weighs 11,81 grams and contains 800 ‰ silver.

By weighing precious metal items one can clarify the fact that this necropolis is not remarkable through the quantity of precious metals it contains, but through the great number of individuals buried besides horse remains, besides those who were discovered together with numerous types of weapons, especially sabres (which had special value).

We then analyzed the quantity of precious metals in the necropolis in Mănăștur. From the quantity of precious metals available for research (we could not gain access to the coins, so were unable to weigh 5 artefacts) we recorded 129.05 grams of silver. In this case as well we noted the high quality, i.e. the high percentage of pure silver in these artefacts. We list here the results of the metal analysis (for details see the Catalogue):

875 ‰: finger ring in tomb 60 (1 item).

800 ‰: in the case of 17 items – temple and finger rings

75 ‰: in the case of 19 items – temple and finger rings

700 ‰: in the case of 2 items – temple rings

Dividing 129.05 grams of silver between all tombs, the average is of 0,91 grams per tomb, but if we only take into consideration those burials containing some kind of inventory, the average changes significantly: each of the 33 tombs with inventory contains on average 3,91 grams of silver.

Starting from these calculations alone, one could conclude that tombs in Zápolya Street contain

much more silver. But such a conclusion would be wrong, because it would fail to take into consideration the changes in funerary rituals which started to take place at the beginning of the twelfth century: starting from this period, weapons, belt garnishes, and tack elements are no longer deposited in tombs.

In this respect it is very important to mention the fact that silver artefacts belonging to the horse tack found in tomb 11 in Zápolya Street weighted 61,2 grams and the belt appliqué from tomb 1 weighted 36.9 grams. Such types of items will no longer be placed in tombs after the eleventh century. If we exclude them from our analysis, the impression of „richness” changes radically. We tried to illustrate the phenomenon in the following table:

Necropolis	Weight of jewellery items according to tombs	Weight of jewellery items according to tombs which contained precious metals	Weight of tack set appliqué
Cluj-Zápolya Street	3,32 grams (11 tombs)	6,01 grams (6 tombs)	98,1 grams
Cluj-Mănăștur	0,91 grams (141 tombs)	3,91 grams (33 tombs)	-

In conclusion, the table clearly shows that from the point of view of the richness of dress accessories there are no significant differences between tombs belonging to the two centuries. The individuals buried in the tenth-century necropolis were not rich, but they were strongly armed, as indicator of their military status and by comparison to the dress of the Christianized population living in the eleventh century, the quantity of silver on their costume is not essentially different. As shown in the table, the most significant difference is the existence or lack of belt garnishes and horse tack decorations.

The result of Stephen I's policy is very probably marked from the beginning of the eleventh century by a fortification made of wood and earth which extended over a surface of 220 X 100 m², as center of the county of Cluj, created after the campaign against Gyula (Gylas).

Its location, shape, and extension, its wall built of wooden beams, all have analogies among eleventh-century fortifications (which were also county centers). Inside the fortification there were huts which can be dated to the eleventh and twelfth centuries.

In a burnt hut archaeologists recovered three coins minted during the reign of Solomon (1063–1074) and the event can be connected to the Pecseneg attack in 1068.

The early cemetery where the population of the fortification was buried could not be identified, but it was probably located outside the fortification, in the area of the statue depicting Gheorghe Rákoczi II, where an H1-type coin minted by Stephen I was found (see plate 39 / 4).

The cemeteries dated to this middle period were placed outside the fortification, again at a distance of a couple of hundreds meters, as in Moldovenești, Hunedoara, Borsod (Borsod-Abaúj-Zemplén County), etc.

A Benedictine monastery was erected on the spot through the donations of either king Bela I (1060–1063) or Ladislas the Holy (1077–1095). Burials inside the fortification started to be performed in the same period (see chapter 7 and plates 43–44).

Settlement areas coexisted with the fortification and the settlement in Mănăștur. The first were located in other parts in the area of Cluj, as it was attested by the results of recent archaeological excavations: discoveries in the south-east corner of the Central Square (see *pl.* 63) and the results of the excavations in Victor Deleu Street, begun in 1992 used for dating a coin minted under the reign of Stephen II ea (1114–1131).

In the area of Sora supermarket, Alexandru Diaconescu could note and document a layer of habitation dated to the eleventh–twelfth centuries.

From a logical perspective, the fortification was built by the local population which had to reach significant numbers in this region. The observation was confirmed by the discoveries in Jucu). It is hard to say where were these settlements located in the territory of the present-day city of Cluj and the necropolis in the Central Square is only dated to the end of the eleventh century and the subsequent century, so the issue remains a challenge for early medieval archaeology in the city. It also means that the necropolis or necropolises used in the eleventh century in Cluj still have to be identified.

In the case of the fortification in Mănăştur (and indirectly in that of the necropolis located on its territory), one may raise the issue of the nature of the relation between the Benedictine abbey attested by documents and the fortification, as symbol of the county and residence of the county leader (comes).

Fake documents mention as donors of the Benedictine abbey (the first monastery erected in the Transylvanian Plateau) Bela I (1060–1063) and Ladislav I (1077–1095), and the medieval tradition linked the monastic establishment to Stephen I the Holy, Bela I and Ladislav the Holy.

We mention that the horizontal stratigraphic analysis led us to the conclusion that the necropolis in Cluj-Mănăştur was already in use in the middle of the eleventh century, but this does not mean that the abbey was established before the reign of Ladislav I. Such an interpretation would be a proof of gemischte argumentationen and we want to avoid that.

Related to the necropolis in Mănăştur there are two questions that remain unanswered:

1. Who was buried in the necropolis in Cluj-Mănăştur: iobagiones and/or clerics (in this case Benedictine abbots)? It is difficult to give a clear answer to this question. It is nevertheless important to mention that in some part of the necropolis part which was researched, the burials are often grouped, a rare phenomenon elsewhere (see *pl. 43–44*). Cist constructions in tombs 92 and 93 may indicate the burial there of important (ecclesiastical) people, but there is no clear indication to this respect.

What chronological relations exist between the few huts researched in the settlement and the necropolis? We have to mention that one does not know the exact extension neither of the settlement, nor that of the necropolis. According to Petre Iambor, ca. 10 % of the necropolis was researched, so there might be a total of 2000 tombs. On the basis of horizontal stratigraphic analysis, the necropolis started to be used before the reign of Ladislav I and, as previously noted, three tombs minted by Solomon I were discovered, besides pottery, in a hut.

These observations substantiate the conclusion that the settlement and the necropolis were used in the same period. Researched on a relatively large area (the north-east and north-west areas of the Central Square, and the area around the house where Matthias Corvinus was born), the necropolis in the Central Square might have also been significantly large. On the basis of these observations it becomes apparent that on the territory of present-day Cluj important colorizations took place in the eleventh century. This observation is also supported by the settlement areas in various parts of ancient Cluj (the south-western part of the Central Square, V. Deleu Street and Sora supermarket).

Passing from archaeology to history (i.e. narrative sources), the Tatar invasion of 1241 also had a strong impact on the area of Cluj. In 1235, after conquering the northern part of the Chinese Empire, the Tatar-Mongol army headed west and after sweeping away the Bulgarians from the Volga, the Hungarians Bashkiria and the Russian princes, it turned against Kuthen, the king of the Cumans. The main attack was targeted against Hungary, at the time the most important regional power from eastern and central Europe. Bela IV (1235–1270) accepted that the Cuman population and army take refuge in Hungary, but nevertheless, the Tatar attack could not be stopped after the fall of Kiev (1240). Khan Batu attacked Hungary on three directions, two of them advancing towards the Hungarian Plain through Transylvania. The first army force attacked through the north, ruining Radna, Bistrița and occupying Cluj.

According to the Echternach chronicle „countless Hungarians” were killed by the Tatars, until they managed to pass through the gates of Meseş towards the plain. The massacre could have taken place at the fortification in Mănăştur, where the local population took refuge. The fact can only be presumed.

According to Rogerius, the two Tatar armies destroyed entire Transylvania. One has to note that he not encounter any living soul between the Valley of Mureş River and the village of Frata (Cluj County), but they saw numerous decomposing bodies. The population of Transylvania was reduced to such a degree that several years later the bishop of Alba Iulia complained that there are only a few people on his estates and they roamed without purpose.

A similar phenomenon can be observed in the case of Cluj as well. As a consequence of the demographical catastrophe caused by the Tatar invasion, the kings of Hungary initiated the colonization of guests (hospes), most of them of German origin, but a certain Zekul attested in the fourteenth century make us see that Szeklers lived there as well. After these events, two distinct communities are attested on the territory of Cluj: the older population, under the jurisdiction of the comes and the bishop of Transylvania and the hospes who were under the jurisdiction of the royal domain. The topographical location of the two settlements is one of the greatest challenges of future archaeological researches.

CUPRINS

INTRODUCERE.....	5
I. GEOGRAFIA TRANSILVANIEI ȘI A ORAȘULUI CLUJ-NAPOCA. O SCHIȚĂ DESPRE ISTORIA REGIUNII CLUJULUI DIN SECOLELE X-XIII. CÂTEVA IDEI DESPRE RELAȚIA DINTRE TERMENII „POPOR” ȘI „CULTURĂ ARHEOLOGICĂ”.....	7
II. 1. STADIUL CERCETĂRII NECROPOLELOR ȘI DESCOPERIRILOR IZOLATE DIN SECOLELE X-XIII. DINAMICA SĂPĂTURILOR.....	15
II. 2. PERCEPȚII ALE ISTORIOGRAFIEI ASUPRA SITURILOR FUNERARE DE SECOL X-XIII DIN ZONA CLUJULUI.....	23
III. ANALIZA RITUALURILOR FUNERARE DIN SECOLELE X-XIII ÎNREGISTRATE PE TERITORIUL CLUJULUI.....	31
IV. ANALIZA MATERIALULUI ARHEOLOGIC PROVENITĂ DIN NECROPOLELE SECOLELOR X-XIII DE PE TERITORIUL CLUJULUI.....	63
V. SISTEMUL CRONOLOGIC AL DESCOPERIRILOR FUNERARE ȘI AL DESCOPERIRILOR IZOLATE DIN SECOLELE X-XIII DIN ZONA CLUJULUI.....	111
VI. CONCLUZII. CÂTEVA IDEI DESPRE EVOLUȚIA ZONEI CLUJULUI DIN SECOLELE X-XIII DIN PERSPECTIVA ARHEOLOGICĂ.....	115
VII. CATALOGUL DESCOPERIRILOR.....	124
VIII. ANALIZE ANTROPOLOGICE.....	172
IX. ANALIZE ARHEOZOLOGICE (Matei Vremir).....	175
X. ABREVIERI, LITERATURĂ.....	177
XI. AT CROSSROADS. ARHEOLOGICAL DATA CONCERNING THE TERRITORY OF CLUJ-NAPOCA CITY IN THE 10TH AND 13TH CENTURIES (SUMMARY).....	202
PLANȘE.....	1-76
HĂRȚI.....	1-6